

145061

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE İNSAN UNSURU
(BAŞLANGIÇTAN GÖK-TÜRK DÖNEMİ SONUNA KADAR)

MASTER TEZİ

145061

Hazırlayan
İBRAHİM ONAY

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İLHAMİ DURMUŞ

ANKARA, 2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

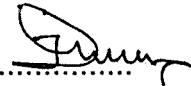
..... İbrahim Öngü'ne ait

..... Boskır Kültür Gevresinde İnsan Unsuru adlı
(Başlangıçtan Gök-Türk Dönemi Sonuna Kadar)
çalışma jürimiz tarafından

..... Eskiçağ Tarihi Anabilim

Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Salim KOCA

Üye Prof. Dr. İlhami DURMUŞ
(Dönüşman)

Üye Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM

ÖNSÖZ

Bugün, Çin seddinden Tuna nehrine kadar uzanan geniş bozkır arazisi, tarihte atlı göçebe kavimlerin yaşam sahası olmuş ve burada bozkır kültürünün oluşumu ve gelişimi tamamlanmıştır.

Bilindiği üzere kültür, insan topluluklarının hayata karşı takındıkları tavrın, maddi ve manevi sahada ortaya koydukları ürünlerin tamamıdır. Bu nedenle bozkır kültürünün yaratıcısı ve temsilcisi de bu coğrafyada yaşayan insan olmuştur. İnsan dışında kalan tüm faktörler, kültür unsurlarını meydana getirme konusunda insan üzerindeki olumlu veya olumsuz katkılarıyla değer sahibidirler ve insana, onun alabilme yeteneğinden daha fazla bir etkide bulunamazlar.

Bozkır kültürünün daha iyi anlaşılabilmesi için, bozkır insanına etki eden durumlar, imkanlar ve araçlar hesaba katılarak değerlendirme yapılmalıdır. İnsanın psikolojik ve sosyolojik karakter taşıyan bir canlı olması sebebiyle, insan toplulukları arasında farklı düşünce ve anlayışların, hayatı algılamada değişkenliklerin varlığı kabul edilen bir gerçektir. Zaten farklı kültür tiplerinin ortaya çıkmasındaki temel neden de insan toplulukları arasındaki bu farklılıktır. Bozkır kültürünün temsilcisi olan bozkır insanıda kendine özgü bir anlayışın ve inancın temsilcisidir. Onun bu konudaki farklılığının temelinde ise coğrafi ve iktisadi durumun yarattığı imkanların etkisi kadar, toplumların tarihi geçmişi, sosyal hayatı, siyasi anlayışı, din inancı ve kainat tasavvurlarının katkısıda hesaba katılmalıdır.

Bozkır kültürü, temelinde göçebe hayvan yetiştiriciliği yatan ve bu nedenle aralıksız olarak bu coğrafyada hareket eden insanların ortaya koyduğu, manevi kültür konusunda gelişmemiş bir kültür tipi değildir. Bozkır insanı manevi hayatın her alanında kendi düşünce ve anlayışına uygun değerler ortaya koymuş ve geliştirmiştir. Bu nedenle atlı göçebe kültürü veya göçebe kültürü gibi tanımlamalar bozkır kültürünün ihtiva ettiği mana ve değeri taşıyamadığından eksik ve yanlış bir tanımlama olur. Fakat kimi tarihçiler, sosyologlar ve düşünürler meseleye bu yönüyle bakmamış, bu nedenle bozkır kültürüne ve bozkır insanına hakettiği değeri vermemişlerdir.

Bu bağlamda bozkır kültürü her yönüyle değerlendirilerek araştırılması gereken bir değer olarak gözükmektedir. Binlerce yıllık tarihimizin daha iyi anlaşılabilmesi bu yolla mümkün olacaktır.

Bozkır kültür çevresinde insan unsuru adlı tezimi hazırlarken bozkır kültürünü oluşturan ve sergileyen bozkır insanının vasıflarını ve bu vasıfların oluşmasındaki maddi ve manevi sebeplerin etkilerini ortaya koymaya çalıştım. Araştırmanın her aşamasında değerli katkılarıyla çalışmanın sonuçlandırılmasına büyük destek veren danışmanım Sayın Prof. Dr. İlhami DURMUŞ'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR CETVELİ	ix
HARİTALAR CETVELİ	x
RESİMLER CETVELİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM:

BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN ÖZELLİKLERİ, ÖNEMİ VE TEMSİLCİLERİ..... 13

I.1. BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN VASIFLARI ve ÖNEMİ	13
I.1.1. Atın Ehlileştirilmesi ve Yetiştirilmesi.....	14
I.1.2. Bozkır Kültürünün Mukayesesi	15
I.1.3. Bozkır Kültürü ve Coğrafya	17
I.1.4. Bozkır İnsanın Dünya Tarihindeki Önemi.....	19
I.1.5. Bozkır İnsanın Devlet Kurucu Vasfı	21
I.2. IRK VE MİLLET KAVRAMLARI ve BOZKIR KÜLTÜRÜ AÇISINDAN ÖNEMİ	24
I.2.1. Çeşitli Irk Tasnifleri.....	24
I.2.2. Tarihte Türk Irkı.....	25
I.2.3. Irk Nazariyeleri ve Bu Nazariyelerin Bozkır Kültürü Değerlendirmelerinde Oynadığı Rol	27
I.2.4. Millet Kavramı	31
I.3. BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN TEŞEKKÜLÜNDE MİLLİ UNSURLAR (İSKİT, HUN, GÖK-TÜRK BENZERLİKLERİ	33
I.3.1. Genel Yaşam Tarzındaki Benzerlikler.....	34
I.3.2. Yay ve Ok Kullanımı	36
I.3.3. Hayvan Üslubunun Kullanılması	38
I.3.4. Cenaze Törenleri ve Kurganlar	39

I.3.5. Ruh İnancı ve Atalar Kültü	42
I.3.6. Ant ve Kandaşlık Merasimleri, Büyü ve Sihir İnancı.....	43
I.3.7. Değerlendirme	45

II. BÖLÜM:

BOZKIR COĞRAFYASININ ÖZELLİKLERİ VE İNSAN KARAKTERİNE ETKİLERİ

II.1. BOZKIR COĞRAFYASININ ÖZELLİKLERİ	48
II.1.1. Bozkır Coğrafyasının Sınırları	48
II.1.2. Bozkırın Ekolojik Durumu.....	49
II.1.3. Bozkır Coğrafyasının Bilinen İlk Göçebeleri.....	50
II.1.4. Bozkır Coğrafyası ve Göçebelik.....	54
II.2. BOZKIR COĞRAFYASININ İNSAN KARAKTERİNE OLAN ETKİLERİ.....	60
II.2.1. Coğrafyanın Yaşamı Şekillendirmesi	61
II.2.2. Coğrafya ve Kişilik	62
II.2.3. Coğrafya ve Dini Hayat	63
II.2.4. Coğrafyanın Ruhi Vasıflara Etkisi	64

III. BÖLÜM:

BOZKIR İNSANININ İKTİSADİ HAYATI, BESLENME VE GİYİM ALIŞKANLIKLARI

III.1. İKTİSADİ HAYAT	69
III.1.1. At ve Koyun	69
III.1.2. İktisadi Tercihler.....	71
III.1.3. İktisat ve Siyasi Yaşam	73
III.1.4. At ve Ticaret.....	73
III.1.5. Atın Askeri ve Teknolojik Gelişmelerdeki Rolü.....	75
III.1.6. Değerlendirme	77

III.2. BESLENME ALIŞKANLIKLARI	79
III.2.1. Beslenme Alışkanlıklarının Belirleyicileri.....	79
III.2.2. Beslenmede Atın Yeri ve Önemi	81
III.2.3. Hun ve Gök-Türk'lerde Beslenme Alışkanlıkları.....	82
III.2.4. Coğrafya ve Ticaretin Beslenmedeki Rolü	83
III.3. GİYİM TARZLARI.....	85
III.3.1. Coğrafya ve İktisadiyatın Giyim Üzerindeki Etkisi	85
III.3.2. Bozkır Topluluklarının Giyim Tarzlarındaki Benzerlikler	86
III.3.3. Giyim Tarzındaki Tercih Nedenleri ve Sosyal Statünün Rolü	88
III.3.4. Dokumanın Kullanıldığı Alanlar.....	92
IV. BÖLÜM:	
BOZKIR İNSANININ YAŞAMINDA AT VE DEMİRİN YERİ VE ÖNEMİ	94
IV.1. BOZKIR İNSANININ YAŞAMINDA ATIN YERİ VE ÖNEMİ	94
IV.1.1. Atın Ehlileştirilmesine Dair Düşünceler.....	94
IV.1.2. Atın Askeri Hizmet Aracı Olarak Kullanılması.....	97
IV.1.3. Bozkır Atının Nitelikleri ve Göçebelikteki Önemi.....	99
IV.1.4. At ve İktisat.....	103
IV.1.5. Atın, Bozkır İnsanın Dini Hayatındaki Yeri.....	104
IV.1.6. Bozkır İnsanın Yaşamında At	107
IV.2. BOZKIR İNSANININ YAŞAMINDA DEMİRİN YERİ VE ÖNEMİ	109
IV.2.1. Demirin Kullanılması ve Menşei	109
IV.2.2. Bozkırda, Kılıç, Mızrak ve Kama Kullanımı.....	111
IV.2.3. Bozkırda Zırh ve Kalkan Kullanımı	114
IV.2.4. Türk Tarihinde Demirin Rolü ve İnsana Etkileri.....	114

V. BÖLÜM:

SOSYAL HAYATIN İNSAN KARAKTERİNE OLAN ETKİLERİ 119

V.1. SOSYAL HAYATTA HUKUK 119

V.1.1. Bozkırda Töre Anlayışı ve Özgürlük İnancı 120

V.1.2. Kuralların Amacı ve Yaptırımları 123

V.1.3. Bozkırda Mülkiyet ve Aile Hukuku 124

V.2. TEŞKİLATLANABİLME KABİLİYETİ..... 126

V.2.1. İktisadi Hayatın Teşkilatlanmadaki Rolü 126

V.2.2. Bozkırda Askeri ve Sosyal Teşkilatlanmalar 128

V.2.3. Bozkır İnsanın Teşkilatçılık Fikri 131

V.2.4. Teşkilatlanma ve Devlet Oluşumu 133

V.3. BOZKIR İNSANININ OTORİTE ANLAYIŞI 135

V.3.1. Bozkırda Otoritenin Çıkış Nedenleri ve Kaynakları 135

V.3.2. Otoritenin Sağlanmasındaki Yöntemler 137

V.3.3. Bozkırda Otorite Sahibinin Meşruiyet Kazanması..... 139

V.3.4. Otorite Sahibinin İnsani Vasıfları 143

V.4. BOZKIRIN SOSYAL HAYATINDA AİLE 147

V.4.1. Bozkır İnsanın Aile Tipi..... 147

V.4.2. Bozkır Ailesinde Pederi Hukuk 148

V.4.3. Ailede Kadının Yeri ve Evlilik Gelenekleri..... 150

V.4.4. Ailenin Organizasyon ve Devlet Oluşumundaki Rolü..... 153

VI. BÖLÜM:

DİNİ HAYATIN BOZKIR İNSANINA ETKİLERİ 157

VI.1. ŞAMAN VE ŞAMANİZM İNANCI 157

VI.1.1. Şamanın Vazifeleri ve Şamanizmin İçeriği 158

VI.1.2. Şamanın Sihri Hayattaki Yeri..... 161

VI.1.3. Kozmik Güçler ve Ruh İnancı Açısından Şamanizm 162

VI.1.4. Şaman Olmanın Yolları	163
VI.1.5. Şamanizmin Bozkır İnsanın Yaşamına Katkıları.....	166
VI.2. GÖKTANRI İNANCI.....	168
VI.2.1. Gök-Tanrı İnancının Tarihi.....	168
VI.2.2. Gök-Tanrı'nın Fonksiyonları	170
VI.2.3. Bozkır İnsanı ve Gök-Tanrı Münasebetleri	173
VI.2.4. Gök-Tanrı İnancının Şamanizmle İlişkisi	174
VI.2.5. Bozkır Dışında Gök-Tanrı İnancı	175
VI.3. ATALAR KÜLTÜ	177
VI.3.1. Bozkırda Kurgan Kültürünün Menşei.....	177
VI.3.2. Bozkır İnsanın Ölüm Anlayışı, Ahiret İnancı ve Cenaze Törenleri	178
VI.3.3. Ata Ruhu Ayinleri ve İnsan Karakterine Etkileri	183
VI.4. TABİAT KUVVETLERİ.....	186
VI.4.1. Dağ Kültü.....	187
VI.4.2. Yeryüzü ve Gökyüzü Münasebetleri ve Bunun Dini Hayatta Yankıları	188
VI.4.3. Ateş Kültü	191
VI.5. TOTEMİSTİK UNSURLAR	194
VI.5.1. Sanatta Totem Unsurları	195
VI.5.2. Hayvan Ata İnancı	197
VI.5.3. Totemizm ve Şamanizm Unsurlarının Birlikteliği.....	198
VI.5.4. Totem İçinde Kuşlar.....	199
VI.5.5. Totem İçinde Geyik.....	200
VI.5.6. Totemist Unsurların Bozkır İnsanın Ruh Haline Etkileri ...	201

VII. BÖLÜM:**BOZKIR İNSANININ RUH HALİ VE KAINAT ANLAYIŞI 203****VII.1. RUH HALİ 203****VII.1.1. Disiplin ve Nizam Severlik 207****VII.1.2. Cesaret ve Gurur 209****VII.1.3. Sözünde Durma ve Kurnazlık 210****VII.1.4. Milli Çıkarları Gözetme ve Dürüstlük 211****VII.1.5. Geçmişe Bağlılık ve Sahip Çıkma 212****VII.1.6. Hükmetme, Mücadele, Dayanıklılık, Ölümünden Korkmama****Vasıfları 214****VII.2. BOZKIR İNSANININ KAINAT ANLAYIŞI 217****VII.2.1. Dünyayı Algılama Biçimi 217****VII.2.2. Dünya ve Devlet Telakkileri 219****VII.2.3. Universal Felsefe 221****SONUÇ 226****KAYNAKÇA 240****ÖZET 255****SUMMARY 257****EKLER****HARİTALAR****RESİMLER**

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t	: Adı Geçen Tebliğ
Al.	: Acta Iranica
AKDTY.	: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AO.	: Acta Orientalia
c.	: Cilt
CAH.	: Cambridge Ancient History
çev.	: Çeviren
DTCF.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
G.Ü. FEF. SBD	: Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
İ.Ü.E.F.D.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
OA.	: Oriental Art
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TTKong.	: Türk Tarih Kongreleri
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TKAE.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TED.	: Tarih Enstitüsü Dergisi
vs.	: Vesaire
vb.	: Ve Benzeri

HARİTALAR CETVELİ

Harita 1 : Türkler'in Göçleri ve Yayılmaları

Harita 2 : İskit (Saka) İmparatorluğu

Harita 3 : Büyük Hun İmparatorluğu

RESİMLER CETVELİ

Resim 1 : Pazırık; Eğer Örtüsü Üzerine Aslan Grifonun Dağ Keçisine Saldırısı Motifi.

Resim 2 : Minusinsk; Altın Kemer Tokası

Resim 3 : Pazırık; Eğer Üzerine İşlenmiş, Kaplanın Dağ Keçisine Saldırısı Motifi.

Resim 4 : Pazırık; Eğer Üzerine İşlenmiş, Kaplanın Dağ Keçisine Saldırısı Motifi.

Resim 5 : İskitler Dönemi Kaplan Figürlü Elbise Süsü.

Resim 6 : Pazırık; İskitler Dönemine Ait Halı.

Resim 7 : Pazırık; Geyik Motifli Halı.

Resim 8 : Akburun Kurganı; İskitlere Ait Altın Taç.

Resim 9 : Kelermes Kurganı; İskitler Dönemi, Hayvan Figürlü Altın Ayna Arkası.

Resim 10 : Solako Kurganı; İskitler Dönemine Ait Altın Tarak.

Resim 11 : Kelermes Kurganı; İskitler Dönemine Ait Altın Panter.

Resim 12 : Kul-Oba Kurganı; İskitler Dönemine Ait Altın Figürlü Altın Plaka.

Resim 13 : Kastromskaya Kurganı; İskitler Dönemine Ait Altın Geyik Figürü.

Resim 14 : Esik Kurganı; Altın Elbiseli Adam.

Resim 15 : Chou'lara Ait At Üzerinde Geriye Doğru Ok Atan Süvari.

Resim 16 : Hun'lara Ait Kurganın Görüntüsü.

Resim 17 : Kül-Tigin Büstü.

Resim 18 : Kül-Tigin Külliyesi; Kaplumbağa Kaidenin Görüntüsü.

Resim 19 : Kül-Tigin Abidesinin Doğu Yüzü.

Resim 20 : Kül-Tigin Abidesi Batı Yüzü.

Resim 21 : Kül-Tigin Külliyesinde Balbal.

Resim 22 : At Üzerinde Geriye Doğru Ok Atan Bozkır Süvarisi.

Resim 23 : Bilge Kağan Yazıtından Bir Görüntü.

Resim 24 : Ergenekon Destanından Bir Tasvir.

Resim 25 : Gök-Türk'lere Ait Buluntular.

Resim 26 : Gök-Türk'lere Ait Kağan Damgası.

Resim 27 : Gök-Türk'lere Ait Buluntular.

GİRİŞ

Bozkır kültürü, bozkır coğrafyasında yaşayan insan topluluklarının hayatla ilgili ortaya koydukları herşeyin toplamıdır. Kùltürlerin meydana gelmesinde insan topluluklarının üzerinde yaşadığı coğrafyanın etkisi inkâr edilemez. Göçebe hayvancılığa müsait yapısıyla bozkır coğrafyası, bozkır kültürünün oluşumundaki sebepler gurubunun bir bölümünü işgal eder. Coğrafik şartlar toplumların iktisadi hayatının belirleyicilerindendir. Örneğin tarıma uygun bölgelerde yaşayan topluluklar yerleşik hayat ve ziraatle, dağlı topluluklarda avcılık ve balıkçılıkla meşgul olmuşlardır.

Bozkır coğrafyası'nda harekete imkân sağlayan geniş arazisi, bol otlakları ve yılda aldığı yağmur miktarıyla, temelinde ot ve suyun bulunduğu göçebe hayvan iktisadi hayatının hazırlayıcısı hükmündedir. Bu nedenle bozkır kültürü, adındanda anlaşılacağı üzere bozkır coğrafyasının imkan veren şartları içinde doğmuş ve gelişmiştir.

Kimi tarihçiler, sosyologlar ve düşünürler coğrafyanın kültür tipi yaratma konusunda tek ve en önemli neden olduğu görüşünü iddia etmişler ve bu iddialarını ispat yoluna gitmişlerdir. Coğrafyanın, kültür yaratma konusundaki tesiri kabul edilen bir gerçekliktir. Fakat unutulmaması gereken asıl husus bu maddi ve manevi kültür unsurlarını vücuda getiren asıl unsurun insan olduğudur. Coğrafya'nın etkisi ise ancak insan yaşamına ve onun hayatı algılamasına yaptığı tesirlerle izah edilebilir. Bozkır coğrafyası, insanın iktisadi hayatının şekillenmesinde, askeri ve sosyal organizasyon bünyelerinin oluşumunda, beslenme ve giyim tarzlarının belirmesinde, dini hayata tesir ederek, dolaylı veya dolaysız bozkır insanına katkıda bulunmuştur. Fakat bu tesir ve etkinin derecesi insanın hayatı algılayabilme ve anlama kabiliyetiyle sınırlı olduğundan bozkır coğrafyasında yaşayan her topluluğun aynı derecede etkilendiğini söylemek yanlış olur.

Bu nedenle bozkır kültürü, maddi ve manevi sahada, hayatın her alanında ortaya konulan ve birbiriyle sıkı ilişkide bulunup, devamlılık ve

gelişim ortaya koyan bir yapının bütünüdür. Atlı göçebe kültürü veya göçebe kültürü gibi tanımlamalar bu bağlamda eksik ve yanlış olmaktadır. İktisadi hayat elbette toplumların hayatında etkin rol oynar. Toplumun mevcut yapısının oluşumuna tesir eder. Bu olgu bozkır kültürü içinde geçerlidir. Temelinde göçebe çobanlık yatmakta ve bu durum bozkır kültürünün ekonomik yöntemlerini ortaya koymaktadır. Kültür sadece toplumların iktisadi faaliyetleriyle isimlendirilemeyeceği karışık bir yapıya sahip bulunduğundan bozkır kültürünün karşılığında göçebe çobanlık olmayacaktır. Göçebe çobanlık, bozkır kültürünü oluşturan ve bu kültürün yaratıcısı olan bozkır insanının iktisadi faaliyetinin karşılığıdır. Eğer böyle olmasaydı ve iktisadiyat kültürün asli unsuru ve yaratıcısı olsaydı, tüm göçebe çobanlar bozkır kültürünün, temsilcisi hükmünde sayılırdı. Fakat bozkır kültürü ekonomik sebeplerin dışında sosyal ve siyasi, pek çok faktörün birarada bulunmasıyla oluştuğundan, bozkır coğrafyasında yaşayan her insan topluluğunu bu kültür tipinin temsilcisi olarak kabul edemeyiz.

İnsan psikolojisi ve karakteri farklı özellikler gösterir. Yani aynı coğrafyada yaşayan ve göçebe çobanlıkla uğraşan her insanın dünyaya karşı takındığı tavır farklı olacaktır. İnsan sosyal bir varlık olması sebebiyle onun karakterinin ve hayatı algılama biçiminin şekillenmesinde içinde yaşadığı toplumun değerleri söz sahibi olur. Toplum değerleri ise kültürün oluşumundaki asli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Bu değerlerin oluşması tarihsel süreç içinde, hayattan edinilen tecrübe ve bilgiler sayesinde gerçekleşmekte ve bireyi etkilemektedir. Toplumların sosyal bünyelerinin farklılığında da temel çıkış noktası bu tarihsel süreçtir.

Toplumda ve onu oluşturan insanlarda bulunan ortak özellikler kültürün kendine özgü biçimde yapıya kavuşmasına neden olur. Bu nedenle aynı coğrafyada yaşayan ve hayat görüntüleri birbirine benzeyen toplumlarda temelde çok farklılıklar bulunmaktadır. O halde aynı muhit yapısına sahip her topluluğun aynı şekilde ve aynı oranda gelişim göstermemesi de doğaldır. Kültürün oluşumundaki bu cemiyet farklılığı dikkat edilmesi gereken bir husustur. Cemiyetler, sosyal varlıklardır ve tıpkı

insan gibi diğer toplumlardan farklı düşünür ve farklı algılarlar. Bozkır insanıda oluşturduğu toplum içinde etkin bir rol oynayarak toplumdan bazı bilgi ve becerileri almış, edindiklerini topluma sunarak, karşılıklı ve devamlı bir münasebetin, ilişkinin içinde yer almıştır. Böylece bireyin ve toplumun ruhi yapısı husule gelir ve kültür yaratma konusunda bu ruhi vasıflar büyük değer taşırlar.

Bozkır kültürünün çıkış noktası bu coğrafyada yaşayan insanın hayatta kalabilme ve varlığını devam ettirebilme çabasıdır. Dünyanın her hangi bir bölgesinde yaşayan insanlar gibi bozkır insanıda hayata bağlıdır. Varolma iç güdüsüyle yaşar ve bunu yaparken bazı zorunlulukları yerine getirir. Göçebe çobanlığın, bozkır insanının temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir faaliyet olduğu muhakkaktır. Aynı zamanda bozkır coğrafyası zaman zaman çetin ve zaman zaman müsait durumuyla bozkır insanını hareketli bir yaşama iten sebeplerin başında gelir. Bozkır insanı hayatın gereklerine bir şekilde cevap verme çabasıdadır. Bu mücadele ve uğraş onun sosyal, siyasi, ve dini hayatında ifadesini bulmuştur. Asırlarca aynı coğrafyada yaşayan ve burada yaşamının, varolmanın gereklerini öğrenen insan, bu deneyim ve tecrübelerini kendinden sonraki nesile aktarır ve böylece kültürün oluşmasında ve devamlılığındaki önemli bir gereklilik sağlanmış olur. Zaten bozkır kültürü, bozkır topluluklarının ortaya koyduğu değerlerin bütününden oluşmaktadır. İnsan'da bu değerler içinde gelişerek hayatın icaplarını yerine getirir.

Kültür, sosyal bir varlıktır ve her sosyal olayda olduğu gibi tek ve basit sebeplerle izah edilemez. Bu nedenle bozkır kültür çevresinde insan unsuru araştırılırken, onun yaşadığı coğrafyanın tabii özellikleri ve insan hayatına tesirleri, iktisadi yaşamın karakteri ve icapları, bunun insan üzerindeki etkileri, sosyal hayat, siyasi yapı ve dini hayatın insana ne şekilde katkılarda bulunduğu değerlendirilmelidir. Göçebelik başlıbaşına bozkır kültürünün esasını teşkil etmez. Bu nedenle bozkır kültürü ve onun temsilcileri bu bakış açısıyla değerlendirilemez. Göçebe çobanlık sadece bozkır coğrafyasıyla sınırlı değildir. Dünyanın farklı bölgelerinde göçebelik

için uygun şartlar ve bununla ilgili olarak göçebe topluluklar her zaman var olmuştur. Bozkır kültürünü ayrı bir yere koymamızı sağlayan temel neden siyasi ve sosyal hayatta ortaya koyduğu, nitelikler olmuştur.

Bozkır kültürünün taşıdığı vasıflar zaman içinde sürekli gelişimlerle elde edilmiştir. Bu nedenle pek çok açıdan gelişmiş ve bazı özellikler taşıyan bu kültürün binlerce yıllık, tecrübe, bilgi ve geleneklerin oluşmasıyla bir kimlik kazandığı söylenebilir. Bozkır insanı sadece göçebe çobanlıkla uğraşan ruhi vasıfları yeterince gelişmemiş biri değildir. Bozkır kültürüne değer ve önem katan ve onu geliştiren en önemli unsur bozkır insanının manevi kimliğidir.

Kültür nedir ve kültürün oluşması hangi şartların gerçekleşmesine bağlıdır? Bu soru farklı şekillerde cevaplanmaya çalışılmıştır.

- Linton; kültür bir toplumun tüm hayat biçimidir.
- Sumer-Keller; kültür insanların içinde bulundukları hayat şartlarına uyumlarının toplamıdır.
- Herskovits; kültür çevremizin insan yapısı olan kısmıdır
- Marx; kültür doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı herşey demektir.¹

Kültürle ilgili çeşitli tanımlamalar yapılsada hepsinde esas olan unsur insanoğlunun yaşamda ortaya koyduğu ürünlerin toplamıdır diyebiliriz. Tüm bu tanımlara uygun ve kendine has özellikler gösteren kültür çeşitlerinden birisi de bozkır kültürüdür. Bu kültürün temsilcileri kısaca Macaristandan Mançuryaya kadar uzanan geniş bozkır arasında yaşamış olduklarından bu isimle tanımlanmaktadır.

Bozkır kültürü, bozkır coğrafyasında vücuda gelmiş ve bu coğrafyanın genel yapısına uygun şekilde gelişmiştir. Geniş bozkır arazisinde bu kültürün oluşumu belirli aşamalardan sonra gerçekleşmiştir. Tam olarak

¹ T. Baykara, Türk Kültürü Araştırmaları, İzmir, 1997, s.7.

hangi tarihte egemen olduğunun tespiti oldukça zor olmakla birlikte uzun bir tarihi süreçten sonra gelişimini sağladığı ve temel özelliklerinin oluştuğunu söyleyebiliriz.

Doğu ve batı kollarına ayrılan bozkır coğrafyasının kültürel açıdan gelişimi şu şekilde özetlenebilir:

Batı Kolları

Güney Rusya'da M.Ö. 4000-2000 yılları arası göçebe toplumların ilk ortaya çıkışı ve bununla ilgili bazı değerlerinde oluştuğu dönemdir. Bu dönemde Güney-Rusya'da, neolitik kültür çevresinde karışık ve tam anlamıyla olmasada ziraat yapılmaktadır. Bozkırda bu dönemi bakır çağı takip eder. Güney Rusya'nın bozkırlarında Tripolye kültürü denilen bu dönemde boyalı çömlek-çanak'lar vardır.

M.Ö. 2000-1500; 2000 yılında Tripolye kültürü sona erer ve göçebelik artar.

M.Ö. 1500-1000 ; 1250 yılından sonra Kimmerler, Karadenizin kuzeyindeki (pontus) bozkırlara hakim olmaya başlar ve bu gelişim atlı göçebelikle sağlanmaktadır. Atlı göçebeliğin Kimmer toplumunda hayatı sürdürmenin en önemli yollarından biri olmaya başlaması M.Ö. 1000 yıllarına doğrudur.

M.Ö. 1000-500; Kimmerler, Karadenizin kuzeyindeki bozkırlara M.Ö. 750 yıllarına kadar hakimdirler. Volga bozkırında M.Ö. 900-800 yılları arası olması muhtemel İskit atlı göçbelerine ait mezarlar bulunmuştur. İskitler, doğudaki Massagetlerin etkisiyle Volgayı geçerek batıya doğru hareket etmişlerdir. Bir kısmı Transkafkasya ya varmış fakat başlıca topluluk Kimmerlerin yaşam sahasına gelerek onları Tuna vadisine ve Kafkasyaya doğru sürmüşlerdir. İskitler, Kimmerleri yakın doğuya kadar takip etmişler, bir müddet buralarda hakim olduktan sonra Güney Rusya bozkırlarına geri

dönmüşlerdir.² Dolayısıyla geniş bozkır arazisinin batı kolunu oluşturan karadenizin kuzeyindeki ilk atlı göçebe topluluk Kimmerlerdir.

Bozkırın diğer (doğu) kolunu oluşturan geniş arazinin atlı göçebelik açısından gelişimi ise şu şekilde olmuştur.

Doğu Bölümü

M.Ö 4000-2000; Kazakistan ve Batı Sibiry bozkırlarında neolitik kültürle beraber tam anlamıyla olmasada ziraat yapılmaktadır. Mongoloid'ler ormanda, beyaz ırka mensuplar ise bozkır üzerinde yaşamaktadırlar. M.Ö. 3000-17000 yılları arasında Sibiry bozkırlarında Afanasyevo kültürü ve göçebelik gelişmeye başlar. Bundan sonra bakır çağı başlamaktadır.

M.Ö. 2000-1500; Kazakistan bozkırlarında Bronz çağı yaşanmaktadır. (M.Ö. 1750) Andronovo kültürü oluşmuştur. Çok az oranda ziraat yapılmaktadır. Merkezi Asyanın kuzeyinde de Andronovo kültürü mevcuttur.

M.Ö. 1500-1000; Kazakistanda geç Andronovo kültürü mevcuttur. Merkezi Asyada Karasuk kültürü (Çin kültürüyle etkileşimde bulunduğu anlaşılmıştır) mevcuttur. Altay bölgesinde Andronovo kültürü M.Ö. 1100 yılına kadar devam etmiştir. bu tarihlerde muhtemelen Kuzey Çin'den gelen Mongoloid'ler, Karasuk kültürünü tanıtırılar. Bunlar çoğunlukla göçebe ve daha az oranda ziraatçilerdir.³

Batı ve doğu bozkırlarının tarihi gelişimi özetle bu şekilde olmakla birlikte bozkır kültürünün asli unsuru olan atın ehlileştirilmesi ve at biniciliğinin başlamasının kesin tarihi bilinmemektedir. Fakat bu gelişimin bozkır arazisinde M.Ö. III. bin yılda başladığını söyleyebiliriz. Tekerlekli arabaların kullanımı, yeni gömü tarzı ve belki hayvanların sağılması da buna dahildi. Binek ve koşum atlarının takımlarının en erken örnekleri Balhan

² E.D. Phillips, The Royal Hordes, Nomad Peoples of the Steppes, London, 1965, s. 128-129.

³ E.D. Phillips, a.g.e., s. 128-129.

mezarları kültürü ve Andronovo kültürü gömülerinde ortaya çıkmıştır. M.Ö. II. bin yılda at, ölü kültü, ve dini hayatta önemli rol oynamaya başlamıştır. Erken Balhan mezarları kültüründe Poltovka tümülüslerinde M.Ö. (1800-1500) at başı bulunmuştur. Bütün at gömüsü Andronovo ve Balhan mezarları kültürünün geç döneminde bulunmuştur.⁴

Kısacası, göçebe yaşam tarzı ve onun gelişmesiyle, at biniciliğinin başlaması çok eski tarihlere inmekte, Andronovo kültürü çevresinde bu gelişimini devam ettirmektedir. Andronovo insanı denilen bu ırk göçebe ve muharip bir kavme ait olup bu kültür yavaş yavaş hakim olmaya başlamıştır. Özellikle Altayları ve Tanrı dağlarını kaplayan bu ırk bize Türk ırkının bir proto tipini teşkil etmektedir.⁵ Zaten Türklerin anayurdunu araştıran kimi bilginler farklı görüşler beyan etsede genellikle bu bölge ağırlık kazanmaktadır. Radloff; Türklerin anayurdunun Altay'ların doğusunda yani bugünkü Moğolistan'da olduğunu kabul etmişti. Klaproth ve Vambery ise Türklerin anayurdunu Altayların çevresinde göstermişti. Ramsteat; Türk ve Moğol dilleri arasındaki yakınlığı göz önünde tutarak Türklerin Moğolistan'dan türemiş olduklarını ileri sürmüştü. Barthold'da Türk anayurdunu Moğolistan'a koymak taraftarı idi. Bu görüşler şimdi eskimiş ve bu sahanın genişletilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Dil araştırmaları ve arkeolojik çalışmalar 'Türk anayurdu'nun Altay'ların batısına doğru epey uzandığını göstermektedir.⁶

Anayurttan çıkan Türklerin bozkır coğrafyasının harekete imkân veren yapısından faydalanarak buradan çevreye doğru yayıldıkları görülmektedir. Bu olayın ne zaman başladığını tespit etmek oldukça zordur. Bu yayılım sadece bozkır coğrafyasıyla sınırlı kalmamış yakın çevredeki toplumlar üzerinde de kuvvetli tesirler icra etmişlerdir. Eberhard'a göre (1943: 27) M.Ö. 2500'de Doğu Asya'da müteakip devirlerde hakiki için kültürünün teşekkülünde büyük bir tesiri olan bir ilk Türk kültüründen

⁴ İ. Durmuş, Sarmatlar, Ankara, 1997, s.20.

⁵ B. Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1962, s.7.

⁶ A.N. Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1992, s.1.

bahsedebiliriz. Türklerin, Çin kültürünü vücuda getirdiklerini söylemek yanlış olacaktır. Fakat Türklerin ve kültürlerinin tesiri olmadan hiçbir zaman Çin kültürünün meydana gelemeyeceğini söylemek doğru olabilir.⁷

Demekki Türk'ler kültür yaratma konusunda bazı bilgi ve becerilere sahiptir. Çin kültürünün oluşumunda etkilerinin varlığını kabul etmek, bozkırda yaşayan Türk topluluklarının daha dikkatli incelenmesi gereğini desteklemektedir.

Bozkırın geniş coğrafyasında, ortaya konulan ve birbirine çok benzeyen kültürel unsurların izah edilebilmesi için bu gereklidir. Kültür dediğimiz sosyal bünyenin uygun şart ve ortamlarda her insan topluluğu tarafından aynı oranda vücuda getirilemeyeceği muhakkaktır. Bu nedenle bu toplulukların birbirine çok benzeyen sosyal ve siyasi yaşamları, tarihsel süreç ve geçmişteki yakınlıkla, hatta aynılıkla izah edilebilir.

Kültürlerin yaratılmasında coğrafik nedenlerin büyük etki sahibi olduğu doğrudur. Bozkır coğrafyasının buna müsait yapısı doğu-batı doğrultusunda pek çok göç hareketine imkan verdiği gibi göçebelerin çevreye dağılımlarını da kolaylaştırmıştır. Batı bozkırlarının ilk sakinleri olarak bildiğimiz atlı göçebe Kimmerlerin ortaya koydukları kurganlarla, Andronovo kurgan kültürünün benzerlikleri son derece ilgi çekicidir. Bu durum Kimmer topluluğunda Orta Asya menşe'li olabilme ihtimaline delil olarak kabul edilebilir. Çünkü bozkır, göçebeleri için çok değişik karakterde ve sayısız geçitlere sahip sonsuz bir yol sunmuştur. Göçebe atlı müfrezelerinin Orhon kıyıları ile Balkaş gölü arasında at koşturmalarına hiçbir şey engel olmaz. Üstelik Balkaş gölü civarında Büyük Altaylar ile Tanrı dağlarının kuzey sırtları birbirlerine yaklaşır gibiseler de, Tarbagatay'da, Imıl ve Çuguçak taraflarında yeterli genişlikte geçit vardır. Aynı şekilde Moğolistandan gelen atlıların geçip uçuşuz bucaksız Kırgız ve Rus bozkırlarına ayak bastıkları, Yıldız, İli, ve Isık göl havzasının kuzey doğusundaki geçite de işaret etmek gerekir.

⁷ W. Eberhard, Eski Çin Kültürü ve Türkler, DTCF Dergisi, S. 4, 1943, s.27.

Tarbagatay'ın Ala-tav (dağ)ın ve Muzart'ın bu geçitlerinden doğu bozkır kavimleri geçerek batı bozkırlarında bahtlarını denemişlerdir.⁸

Bu göç hareketleri sadece bahtını denemek için değil, siyasi yada coğrafik zorunluluklardan'da kaynaklanmıştır. Kazak bozkırlarında M.Ö. 1000 yılından sonra Andronovo kültürünün sona erdiği görülür. Atlı göçebeler Batı Sibiry ve Kazak bozkırlarında yayılırlar. Bu dönem Sarmat göçebeliğinin de başladığı dönemdir ve M.Ö. VIII.yy'da Massagetler, İskitler üzerinde baskı kurarak onları göçe zorlamışlardır.⁹

Tarihsel açıdan sürekli hareketin ve yer değiştirmelerin mevcut olduğu bozkır kültüründe iktisadi hayatın özünü hayvan yetiştiriciliği oluşturmaktadır. Buluntuların gösterdiğine göre müstakil hayvan ekonomisi M.Ö. 2500 yıllarında Dinyeper ve Ural ırmakları arasındaki bozkırlarda ortaya çıkmıştır. Bu gelişim coğrafyanın genişliğine göre büyük sürülerin oluşumu, ata binme ve iklim şartlarına bağlı olarak devam etmiştir. Bu üç faktör bozkır toplulukları arasında büyük bir gelişimi zorunlu kılmıştır. Tarım ve yerleşik hayvan beslemeyi bırakan bozkır insanı mevsime göre yeşil otlak aramak üzere sınırlı göçler ve nihayet at üzerinde tam göçebe çoban yaşamına geçmiştir.¹⁰ Bu gelişimle birlikte bozkır insanının yaşamı şekillenmeye başlamıştır.

Geniş bozkır coğrafyasında yaşayan ve burada hakim unsur olarak bulunan insan topluluklarında ki yaşam benzerlikleri son derece dikkat çekicidir. Göçebe yaşamın gereklerini yerine getiren bu insanların benzerliklerini sadece coğrafik ya da iktisadi nedenlerle izah etmeye çalışmak pek doğru değildir. Özellikle İskitlerin yaşamı ve İskit insanının psikolojik karakterleri ile Hun ve Gök-Türk çağı insanının benzerlikleri dikkat çekicidir.

⁸ R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, (çev. R. Uzmen) İstanbul, 1980, s.12.

⁹ E.D. Phillips, a.g.e., s. 129.

¹⁰ İ. Durmuş, Sarmatlar, s. 21.

İskitlerin yaşam tarzları tipik göçebe yaşamıdır. Kadınlar ve çocuklar çadırla kapatılmış taşınabilir arabalarda ikamet ederler. Yemeklerini başlıca kısırak sütü ve onun yanında et oluşturmaktadır. Yemeklerini açık ateşte pişirirler. At, koyun ve sığır sürülerine sahiptirler. Bütün toplum yavaş yavaş bir yerden diğer bir yere göçeder. Elbiseleri soğuk kış iklimine uygundur. Erkekler pantolon ve kollu ceket giyer, başlarını bir başlık ile örterler. Ayaklarını deri botlarla korurlar. Başlıca silahları ok, yay ve kılıçtır¹¹ denmektedir. Özetle bu şekilde yaşayan İskitlerin, Hun ve Gök-Türk insanına olan benzerliği dikkat çekicidir. İskitlerin Türk menşeli olabileceği yolunda çok kuvvetli deliller bulunmasına rağmen kimi tarihçiler bu benzerliği basit ifadelerde izah etmeye çalışmışlardır. Grousset göre (1980: 26) İskitlerin, Çin'li tarihçilerin tasvir ettiği veya Çin'li sanatkarların çizdiği Hunlar ve Gök-Türk'lere kültür durumu ve umumi yaşayış tarzı bakımından benzerliklerine şaşırmamalıyız. Bu aynı hayat tarzının İskitlere ve Hunlara aynı çözüm yolunu sağlamasından, gerek İskit ve gerekse Hun topluluklarının aynı kültür sahası ile coğrafi temaslarının aynı uygulamaları vermesindendir.¹²

Yani Rene'ye göre; kültürün başlıca etken faktörü coğrafyadır ve aynı coğrafyada yaşayan her topluluk aynı kültürel değerlere sahip olarak gelişir.

Medeniyetlerin teşekkülünde coğrafyanın insan hayatına müdahil olarak kültür tipi yaratma konusunda etkili olduğu muhakkaktır. Fakat kültürlerin meydana gelişindeki temel faktör coğrafya değil, insan unsurudur. Coğrafik nedenler kültür yaratma konusunda imkânlar gurubunun bir kısmını teşkil eder. Bozkır kültürü, iktisadi manada hayvancılık ekonomisine dayanmakla beraber, bozkır insanı ot ve su bulabilmek maksadıyla devamlı göçeden, manevi kültür sahasında gelişmemiş bir varlık değildir. Her insan gibi sosyaldır ve cemiyet içinde yaşar. Bu nedenle onun gelişmesinde ve hayatı algılama biçiminin oluşmasında içinde yaşadığı toplumun büyük etkisi inkar edilemez. Aynı coğrafyada yaşıyor olmak aynı sosyal bünyeye sahip

¹¹ G. Borovka, Scythian Art, 1967, New York, s. 25.

¹² R. Grousset, a.g.e., s. 26.

olmak anlamına gelmediği gibi, bozkırda yaşayan her toplulukta aynı değildir. Yalnız bu toplumların genel yaşam karakterleri yanında sosyal yapılanmaları, din anlayışları, coğrafyadan etkilenme biçimleri, iktisadi hayatları, maddi kaynakları, ve kainatı anlama kabiliyetiyle, ruh halleri arasında benzerlikler mevcutsa bu bir değer ifade eder.

Kültür yaratma konusunda bireyin tercihleri son derece önemlidir. Örneğin göçebe toplumlar arasında iktisadi hayatın temelinde yer alan at, koyun, sığır, deve, veya öküz gibi hayvanların içinde, toplumun bir veya birkaçına çok değer vermesi, sadece iktisadi manada değil din, inanç ve ruhi hayatlarına da katması, bireyin seçebilme ve tercih yapabilme yönünü ifade eder. Bu tercihlerin oluşmasında da atalarından aldıkları gelenek görenek ve inanç kalıntılarının tesiri büyüktür. Bu nedenle bozkır kültürünün asli unsurlarından olan at yetiştiriciliğinin sadece iktisadi fayda prensibi çerçevesinde oluşmadığını ve bütün göçebe toplumların yaşamında atın aynı değere ve öneme haiz olmadığını söyleyebiliriz. Bozkır kültüründe at yetiştiriciliğinin bu kadar önemli olması ve tercih edilmesi, bozkır insanının tercihini gösterir. Yani iktisadi tercihler bile insanın manevi kültür birikiminin göstergesi olarak algılanmalıdır.

Bozkır kültürünü ve onu vücuda getiren asıl unsur olan bozkır insanının ruh halini anlayabilmek için onu çevreleyen tüm faktörlerin tetkik edilmesi gerekir. Dünya tarihi açısından mühim neticeler doğuran siyasi gelişmeleri yaratan bozkır insanıdır. Askeri ve sosyal organizasyon konusunda başarılı olması nasıl izah edilebilir? Hayatı nasıl görmüş ve nasıl algılamıştır? Onun ruhi vasıflarını kazanmasında coğrafyanın, iktisadiyatın ve cemiyetin nasıl ve hangi derecede tesirleri olmuştur? Asırlarca aynı coğrafyada yaşayan bir topluluğun ortaya koyduğu kültürel unsurlar o toplumun dünya ile olan münasebetlerinin göstergesidir. Kısacası bozkır insanı dünyayı nasıl algılamıştır? Dini hayatta insanlar üzerinde büyük etki sahibidir. Bozkır insanının dini hayatı ve inançları, ruhi yapıları üzerinde ne gibi tesirleri icra etmiştir?

Bozkır kùltürü, bütùn göçebe toplumların katkısıyla meydana gelmiş olmadığından, bozkırda yaşıayan Türk topluluklarının tarihi, sosyal ve siyasi yönleri iyice araştırılmalıdır. Bu sorulara cevap bulabilmek için bozkır kùltürünü tüm yönleriyle araştırmak ve her etki faktörünün insana ne şekilde tesir ettiğinin anlaşılması gerekmektedir.

I. BÖLÜM: BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN ÖZELLİKLERİ, ÖNEMİ VE TEMSİLCİLERİ

Eski çağlarda ilk kültürler kendi bölgelerinin şartları içinde özlülük kazanacağından, orman kavimleri 'asalak' kültürü (çiftçilik) (avcılık, devşiricilik), ziraate elverişli yerlerde oturanlar 'köylü' kültürünü ortaya koymuşlardır. Bozkırdakiler çoban kültürünü (besicilik) meydana getirmişlerdir.¹ Çoban kültürünün esası göçebelğe dayanmaktadır. Hayvan besleme ve çobanlık tamamen benzer mefhumlar değildir. Tabiatın bol miktarda ve hüdayı nabit olarak bahşettiği ihsanları hiçbir esirgeme ve istikbal düşüncesi olmadan istismar eden avcı-balıkçı kavimlerde, daha başlangıçtan beri köpek, koyun, keçi vs. hayvanların yanında kocabaş hayvan ve at beslemenin adet olduğu anlaşılan güneyin çiftçi medeniyeti insanları gibi ehli hayvanları beslemişlerdir. Lakin bu kavimlerde hayvan besleme kısmen olmasına ve hayatın esasını teşkil etmemesine rağmen, çobanların bütün ruhunu ve dünyaya karşı takındıkları tavrı, onları, ehlileştirilen at'a, kocabaş hayvanlara ve koyun sürülerine bağlayan münasebetler tayin etmektedir. Hakiki çobanın biricik ciddi faaliyeti büyük ölçüde hayvan ehlileştirmeğe, gayretide ilk sırada hayvanların artmasına, müdafasına ve ekonomik istismarına yöneliktir. Çoban iktisadiyatında hayvanın hayatını esirgeyen bu istismar tarzı karakteristiktir.²

I.1. BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN VASIFLARI VE ÖNEMİ

Bozkır kültürünün temelinde hayvan yetiştiriciliği esas teşkil etmektedir. Bu hayvanların en önemlisi ve bozkır kültürünün karakteristik vasıta aracı at'dır. Bu nedenle bozkır kültürü, kimilerince çoban kültürü, atlı kültür, ya da atlı göçebe kültürü gibi değişik sıfatlarla tanımlanmıştır. Esasında hayvan yetiştiriciliği yatan göçebelğin çıkış nedeni hareket etme arzusundan kaynaklanmamaktadır. Coğrafi çevrenin bunda büyük payı vardır. Göçebe üyeleri mal varlıklarını yani hayvanlarını koruyabilmek için

¹ İ.Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1993, s.203.

² J. Deer, "İstep Kültürü," (Çev. S.Baştav), DTCFD, XII/1-2 (1954), S.160.

geniş alanlarda gezinerek hayvanlar için ot ve su arar. Yani gezinmenin ve hareket etmenin gerekliliğini kabul eder. Hayvanı belki at, belki deve, koyun, öküz, belkide ren geyiğidir. Göçebe insan Türk, Samoyet ya da İranlı, kim olursa olsun bütün göçebeler genel olarak hayvanlarını muhafaza etmek ve durumlarını korumak için farklı oranlarda ve hızda hareket eder.³ Hareket çobanlığın altın kuralıdır. Bu yüzden göçebe çobanların bütün hayat oryantasyonları ve kültürel varlıkları bu hareketliliğin izlerini taşır.

Bozkır coğrafyasında farklı ırklara mensup insanlar yaşamışsada bozkır kültürünün ekonomik, coğrafik, siyasi, dini ve sosyal açılardan bir bütünlük ve denge arzettiği görülür. Bu kültürün hakiki temsilcileri ve yaratıcıları Türkler olmuştur.

1.1.1. Atın Ehlileştirilmesi ve Yetiştirilmesi

Wilhelm Schmidt: Asyadaki göçebeliği birincil ve ikincil safalarda ele almıştır. Birincil göçebe yaşamın Altay dağı bölgesinde yaşayan ve buradan çevreye yayılan Türkler tarafından temsil edildiğini söylemektedir. Bunların en önemli hayvanları at sürüleridir. İkincil ve sonra oluşan göçebeliğin içinde Moğol, Buryat ve Yugurs'lar vardır. Bunların göçebeliğini sığır çobanlığı temsil etmektedir. Yani bozkır kültüründe en önemli iktisadi ve kültürel vasıta aracı hayvan at'dır.⁴ Bozkır kültürünün esaslarından birini teşkil eden atın en eski kalıntıları Sibiryta Altay dağlarının batısında Minusinsk bölgesinde yani Türklerin eski yurtlarında bulunmuştur. Bu bölgedeki kalıntılar Minusinsk kültürünü (M.Ö. 2500-1700) ve buradan 250 km. kuzeyde olan Andronovo kültürünü yansıtmaktadır. Çoğu yazarların düşüncesine göre Andronovo kültürü, Minusinsk kültürünün gelişmiş şekli olup Türklerin ecdadına aittir.⁵ atın hareket etme kabiliyetindeki rolü, göçebeliğin oluşumunda ve gelişiminde önemli etkisi olmuştur. Göçebelerin atı kullanmaya başlamasıyla artan hız ve tam göçebeliğe geçiş, politik ve kültürel yayılımında başlıca çıkış

³ E. H.Minns, "The Scythians and Northern Nomads," CAH, IX (1970), s.190.

⁴ L. Krader, Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads, Mouton, 1963, s.29.

⁵ C. Heyet, Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış, (Çev. M.Müderisizade) Ankara, 1996, s.

noktasını oluşturmaktadır.⁶ Atın ehlileştirilmesini ve bununla ilgili karakteristik atlı çoban kültürünün yaşatılmasını kesin olarak İç Asya'da yaşayan eski Türklere dayamak gerekir. Bu başlıbaşına, kendine has tarihi bir başarı olup, dolayısıyla kültürlerin ve kavimlerin gelişmesinde özel durumlar ve önemli sonuçlar yaratmıştır.⁷ Bozkır kültürünü at'ın ehlileştirilmesi ve yetiştirilmesi karakterize etmektedir.

Bozkır insanının atı ehlileştirmesi ve kullanması dünya tarihi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Biniciliğin tekniği, yük hayvanı ehlileştirme işinin zirvesini teşkil eder ve bilhassa askerlik bakımından diğer bütün istismar nevelerinden daha mühimdir. At ve araba kullanan kavimler ve onlarla birlikte hareket edenler ki ilk ortaya çıkışlarından bugüne kadar cihan tarihini meydana getirmişlerdir.⁸ Bozkır kültürü ve dolayısıyla Türk tarihi açısından atın kullanılması son derece mühim neticeler doğurmuştur. Türklerin tarihinin birçok temel özelliğinin geçerli bir çok kanıta karşın sisler içinde kalmamasını, kötü ayarlanmış bir objektifle çekilmiş bir fotoğraf gibi silik olmamasını sağlayan at'dır. Göçebelere üstünlüklerini sağlayan, tüm iyi niteliklerin özgür bir biçimde gelişebilmeleri için atlı gücün temel desteğine gereksinimi vardır.⁹ Bozkır kültürü içinde at yetiştiriciliğinin ve bu hayvanın ehlileştirilerek binicilik tekniğinin geliştirilmesinin önemi büyüktür.

1.1.2. Bozkır Kültürünün Mukayesesi

Kimi tarihçilere göre bozkır kültürü, göçebe çobanlık temeline dayandığından yerleşik kültürlerden daha az gelişmiş ve kompleks'dir. Tarih öncesinin uzak bir döneminde bozkır kuşaklarının, yerleşik çevre alanlarla karşılaştırıldığında 'geri' olduğunu sanmak yanlış olur. Gelişmiş avcılık ya da hayvan yetiştiriciliği en az ilkel tarım kadar beceri istediğinden neredeyse karşıtının doğru olduğu söylenebilir.¹⁰ Çünkü hayvancılık ziraate göre çok

⁶ N.D. Cosmo, *The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Leiden, 2002, s.25.

⁷ W. Koppers, "İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik," *Belleken*, S. 19, c. V, 1941, s.452.

⁸ A. Rüstov, "At ve Araba Kullanımının Tarih ve Sosyoloji Bakımından Önemi," *II. TTKong.* 1943, s. 860-861.

⁹ J.P. Roux, *Türklerin Tarihi*, (çev. G. Üstün), İstanbul, 1989, s.89.

¹⁰ D.Sinor, *Erken İçin Asya Tarihi*, İstanbul, 2000, s.25.

daha büyük güçlükler ve organizasyon isteyen bir meşgale idi. Ziraat nispeten bir yerde yapılır mevsimlik işler dışında güçlüğünde azdır. Oysa hayvancılık çok daha büyük emek isteyen bir meşgale idi. Zira hayvancılık herşeyden önce geniş otlaklar ister. Binlerce hayvanın otlatılması bir yerden diğer bir yere götürülmesinde düzen ve tertip olarak büyük zorluklar vardı. İşte bu düzenin gereği teşkilat önce hayvanlar sahasında, daha sonrada insanlar arasında Türklerin eseri olmuştur.¹¹ Toynbee'ye göre: göçebelik birçok bakımdan çiftçilikten üstün bir meziyetdir. Çünkü başta hayvanların ehlileştirilmeleri yabani bitkilerin ehlileştirilmelerinden şüphesiz üstün bir sanattır. İktisadi bakımdan ise çiftçi yetiştirdiği ham mahsulü doğrudan doğruya elde ettiği halde, göçebe aslında yenmesine imkân olmayan otları, hayvanlara yedirerek onları, süte, ete ve yapağıya tahvil eder. Bunun için güç fiziki şartlara uymak gerekir. Bu amiller çobanlık mahareti yanında askeri kabiliyetlerinde gelişmesini sağlar. Toynbee'ye göre göçebenin hayatı gerçekten insan zekâsının ve becerisinin bir zaferidir. Bozkırda göçebelerin sosyal çevrelerinin, psikolojilerinin oluşumunda hayvanlarıyla olan münasebetleri önemlidir. Göçebeler için faydaları için bir ilişki söz konusuydu. Hayvanlarından sadece et değil süt ihtiyacını da karşılıyorlardı. Bu nedenle göçebeler için hayvanlarının güvenliğini sağlamak yaşamlarının başlıca gayesiydi.¹² Bozkır kültüründe iktisadi hayatın biricik ve tek kaynağı hayvan yetiştiriciliğidir. Lakin kültürleri sadece ekonomik hayatları bakımından ele almak yalın olur. Bozkır kültürünün oluşumda pek çok faktör etkili olmaktadır. Engels'e göre bütün insanıyet aynı bir kaç devirden geçmiştir ve bu yükselme iktisadi sistemin değişmesi ile mümkün olmuştur. Bunda bizimde kabul ettiğimiz bir doğruluk payı varsada, bu nazariye yanyana oturan iki kavmin birinin neden ilerlediği ve diğerinin neden ilerlemediğini izah etmiyor. Özetle yalnız iktisattan hareket eden bir taraflı bir izah tarzı, hakiki hayatın zenginliği karşısında yetmiyor. Daima muayyen tabiat şartlarına bağlı olan iktisadiyatın insanın maddi ve manevi hayatı üzerinde çok müessir olduğunu herkes kabul edersede, ancak insanın veya

¹¹ T.Baykara, a.g.e., s.161.

¹² A.J. Toynbee, A Study of History, London 1956, s.172.

topluluğun muayyen bir duruma karşı yalnız bir tek çareye sahip olmadığı, iyi veya kötü daima birkaç çare mevcut olduğu için bir seçme hürriyeti vardır. Bunun için aynı vaziyetten her zaman aynı neticeler çıkmaz.¹³

I.1.3. Bozkır Kültürü ve Coğrafya

Bozkır kültürünü incelerken bozkır coğrafyasında yaşamış tüm toplulukları aynı sosyal yapı içinde kabul etmemiz yanlış olur. Bozkır kültürünün hakiki temsilcisi Türkler'dir. Bu sebepten eski Türklerin tarihi bozkır tarihiyle başlar. Bozkır Türk'ünün ruh dünyası ve karakterlerini sadece içinde yaşadıkları coğrafyanın ve iklimin özellikleriyle ya da ekonomik uğraşlarıyla izah etmeye çalışmak yanlış olur. Aynı coğrafyada yaşamış olmak aynı değerlere sahip olunacağı anlamına gelmez. Çünkü sosyal uzviyetler canlılar gibi tabii birer bütün değildir. Bu uzviyetler arasındaki münasebet bilinçten dolayısıyla ortak fikirlerden kaynak almaktadır. Bu fikirler toplumu birarada tutmaya, insanlar arasında iş bölümünü gerçekleştirmeğe yaramaktadır. Bir sosyal yapının bünyesini ilmi yoldan açıklayabilmek için iklimin etkisi, ırkın biyolojik özellikleri, ekonomik şartlar v.b. gibi çeşitli amillerin hesaba katılması gerekir.¹⁴

Bozkır kültürünün oluşumunda coğrafyanın büyük etkisi inkâr edilemez. Kültürlerin şekillenmesinde coğrafi çevre, muhit oldukça önemli bir faktördür. İç Asya'nın gücünün oluşmasında ve diğer kültürlerle çarpışmasında bu faktörün rolü görülür. İç Asya coğrafyasının geniş oranda aktivite ve hareket etme kapasitesinin yanında geniş oranda otlaklar sunarak, at yetiştiriciliğine ve dolayısıyla büyük şüvari gücünün geniş oranlarda olmasında muazzam etkisi vardır.¹⁵

Ekolojik durum toplum biçiminin oluşumunda son derece etkilidir. Sadece uygun ortamlarda sosyal organizasyonlar gelişebilir. Bozkır bu açıdan göçebelere fazla limitte, derecede imkân sağlamıştır. Bozkırdaki

¹³ W.Eberhard "Bugünkü Avrupa'da Etnolojinin esas cereyanları" DTCFD, VII/1-2 (1948), s.7.

¹⁴ H.Freyer, Sosyolojiye Giriş (Çev. N.Abadan) Ankara, 1962, s.66.

¹⁵ D.Sinor, "What is inner Asia," Altaica Collecta, Bonn, 1974, s.252.

ekolojik durum sosyal oluşumların gelişimini etkilemiştir. Bozkırın doğal durumu, muazzam derecede geçiş ve harekete imkân sağlamaktadır. Bozkır insanının iktisadi hayatının temelinde yer alan hayvancılık için müsait olması, buradaki toplumların yaşamına uygun göçebeliği temsil etmesini mümkün kılmıştır. Bozkırdaki göçebelikle birlikte kültürün tamamında hayvan üretimiyle ilgili unsurlar bulunmaktadır.¹⁶ Bununla birlikte kültürlerin oluşumu yalnız muhit imkân verdiği ölçüde gelişir görüşüne katılmıyoruz. Çünkü her insan topluluğunun coğrafyadan, muhitden alabildikleri kendi kapasitesi nispetindedir. Bir insan topluluğunun gelişiminin aynı zamanda içinde bulunduğu maddi şartlara tabi olması, sadece bu şartlarla sınırlandırılmış olduğu demek değildir. Tarih aynı mekan üzerinde çeşitli yönlerle gelişmiş nice insan grupları tanımaktadır. Çünkü tabiat insanlar üzerine, insanların onlardan alabildiğinden daha fazla ve daha farklı bir etki yapamaz.¹⁷

Bozkır kültürünü ve bozkır insanını cihan tarihinde önemli yere koymamızı sağlayan başarılarının altyapısını çevre ve muhitte olan sıkı münasebetleri ve faydalanabilme kabiliyetleri oluşturur. Çin kültürü ile bozkır kültürü mukayese edilip, karşılaştırıldığında bozkır kültürünü derin izler bırakması bakımından ayrı bir yere koymak gerekir. Bozkırın çocukları avcılık ve yerleşik ziraatle uğraşan iki tip kültür çevresinden farklı bir yapı ortaya koymuşlardır. Bu durumun oluşmasında şüphesiz coğrafik çevre koşulları önemli bir etkindir. Bozkır kültürü, ağaçsız ova arazilerde kurulmuştur. Bozkırın çocuklarını ziraatçilerden ve avcılardan ayırtetmek çok kolaydır. Onlar zengin bozkırlarda toplanırlar ve zaman zaman savaşa benzer organizasyonlar yaparlar. Eninde sonunda bozkırın dışına çıkarak sabanla ziraat yapan yerleşik kavimlerle karşılaşacaklardır ve göçebe galibiyetlerinin temelinde bu organizasyonlar yatar.¹⁸ Bozkır insanının yaşamı hareketle ifade olunur. Bu hareketlilik at vasıtasıyla sağlanır.

¹⁶ L.Kwanten, Imperial Nomads, LÜP, 1979, s.3.

¹⁷ E. Memiş, Tarihi Coğrafyaya Giriş, Konya, 1990, s.14.

¹⁸ L.H.Dudley, China the Land and the People, London, 1929, s.166.

I.1.4. Bozkır İnsanın Dünya Tarihindeki Önemi

Bozkır insanının dünya tarihindeki rolü devlet oluşumunun kurucuları kimliğini taşıma biçimidir. Egemenliğin oluşumu, ilk bakışta başta ayrı bulunan iki grup (iki kabile veya iki millet) gerçek bir alanda karşılaşmakta, mücadeleye girmekte ve neticede bunlardan biri tabi olmaktadır. En tipik hallerde gruplardan birisi toprakla meşgul yerleşmiş bir kabilelerdir. Bunlar genellikle henüz saban medeniyetine geçmemiş, iptidai rençberler olup toprağı çapa ile işlemektedirler. Buna karşılık gruplardan ikincisi hayvancılıkla meşgul olan yarı yahut tam çobanlardır. Bu düalizm (ikilik) tipik dört safha gösteren egemenlik gelişiminin çıkış noktasını teşkil etmektedir.

Birinci safha; mahsül sahiplerinin göçebeler tarafından yağmalanması, ikinci safha göçebe ve yerleşiklerin anlaşması (haraç almak) üçüncü safha, göçebelerin, ziraatçıları düşmanlara karşı koruma zorunluluğu ve cizyelerin toplanması zorunluluğu göçebeleri er geç tabi kılınanların yakınında veya aralarında yerleşmeyi gerektirmektedir. Dördüncü safha iki grubun kaynaşmasıdır. Her büyük uygarlığın temelinde böyle bir tabakalanma yatmaktadır.¹⁹ Çoban göçebelerin mensupları, grupları yerli ziraatçı ve şehirli halkın üzerinde bir tabaka teşkil ettikleri yerdedir ki siyaset ve devlet inkişafı başka bir seyir almış ve bu birleşme ve karışma yüzünden büsbütün yeni teşebbüsleri tesis etmiştir. Menşelerine nazaran İç Asya Türk atlı çoban kültürüne mensup gruplar ve kabileler bu fetihlere, siyasal ve kültürel yağmalara iştirak etmişlerdir.²⁰

Bozkır kültürü kendi bünyesinde bozkır devletlerini tesis ettiği gibi yerleşik kavimlerinde devletleşme safhalarının kurucusu olmuşlardır. Bu özellik bozkır insanının maddi kaynakları, at ve demir ile manevi kaynakları, ruh haliyle ilgilidir. Büyük sürülerin idaresi ve bakımı ve geniş sahalarda sürekli dolaşma, mera ve mülk hukuk bakımından kaçınılması imkânsız çatışmalar, oymak teşkilatları, kısacası hayvan yetiştirici göçebelikle ilgili herşey yek diğeriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Bunun tabi sonucu olarak görüş ufku

¹⁹ H.Freyer, a.g.e., s.122.

²⁰ W. Koppers, a.g.m., s.456.

genişler, cesaret, oymağa bağlılık şuuru, hükmetme şuuru, teşkilatçılık kabiliyeti, hülâsa devlet olmak, kurmak için bütün vasıflar gelişir. Bu ruhi kabiliyet ve meleke ile yetişen insanlar çiftçi kavimlerinde yendikten sonra, doğuştan hakim unsur ve devlet kurucu oluvermişlerdir.²¹

Bozkır insanı varolabilmek için güçlü olmak zorundadır. Zaten yaşam tarzları ve sosyal hayatlarındaki temel nitelik; mücadeleye ve savaşa hazır olmalarıdır. Askeri açıdan güçlü olmaları çiftçi kavimler üzerinde hakimiyet kurabilmelerinin yoludur. At bozkır insanının yaşamında hakim olan unsurlardan biridir. Bozkır toplumunun bütün insanları mükemmel at binicisi ve tam anlamıyla savaş süvarileridir. Diğer silahları ve askeri taktiklerinin gelişiminde, manevralarının gücü ve başarılarının temelinde at vardır. Bozkır insanının bu özelliği atalarında da mevcuttur.²² Bozkır kültürünün temel vasfı hareket üzerine inşa edilmesidir. Bu askeri güç, siyasi gücün oluşumunu sağlar. Komşuları göçebelerin taarruzlarını, alalade haydut maceraları sayarlar, halbuki onlar yalnız bozkırın ve bizzat kendi hayatları konunun fasılasız harp ve hareket emrini takip etmektedirler. Dünya tarihindeki ehemmiyetleri bu yağma akınlarında ve çığ gibi büyüyen imparatorlukları meydana getirmekle nihayete ermiş değildir. Aynı zamanda güney ülkelerinin çiftçi kavimleri üzerine yerleşerek merkezileştirilmiş siyasi ve askeri teşkilatı ve inkişaf etmiş edebi ve sınai kültüründe hayata devam etmek sureti ile yüksek kültürlerin yaratıcıları da onlardır.²³

Bozkır insanının yaşamı hep bir hazırlık halinde geçer. Bozkırda yaşamak için her türlü tehlikeye hazır olmak gerekmektedir. Çin kronikleri Hunlar ve merkezi Asyanın diğer kabileleri hakkında şu malumatı verirler; Atları ve sığırları vardır. Bunlar için ot ve su arayan göçebeler bir yerden diğer bir yere göç ederler. İyi zamanlarında kendilerini eğlendirirler ve üzülecek bir şey bulamazlar, savaş tehlikesi zamanlarında at üzerinde ok ve yayla pratik yaparlar. Diğer bir Çin kaynağı; Hunlar iyi zamanlarında hayvanlarını otlatırlar ve onları takip ederler, hoşlandıkları bozkır sporlarını

²¹ L. Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1971, s.5.

²² L. Kwanten, a.g.e., s.3.

²³ J.Deer, a.g.m. s.166.

yaparlar ve içki içerler. Kötü zamanlarında herkes ani baskınlar için kendilerini hazırlar ve savaş hazırlığı yaparlar.”²⁴ Asırlar boyu bozkır coğrafyasında yaşayan ve hayatında hep hızlı ve ani tehlikelerle karşı karşıya gelme ihtimali bulunan bozkır insanının zinde ve hızlı olması gerekmektedir.

Bozkır İç Asya tarihini anlamamızda anahtar kelimedir. Bozkır coğrafyasının çok geniş otlak ve meraları, burada yaşayan insan topluluklarından bazı taleplerde bulunur. Bozkır insanı sahip olduğu bu beceri ve kabiliyet sayesinde, temel özellikleriyle bozkıra meydan okumuş, yerleşik kavimlerin etrafını çevirerek kuşatmıştır. En büyük özellikleri atın, süvari taktikleri stratejileri temeline dayanan geniş dereceli kullanımıdır.²⁵

Bozkır insanının yaşamını karakterize eden anahtar kelime hareketidir. Onlar bunun dünyadaki ilk icracıları olmuşlardır. Merkezi Asyanın doğusuna baktığımızda İskitleri görürüz. Onlar bu coğrafyadan bazı periyotlarla Karadenizin kuzeyine göçmüşler ve buradaki bozkırlarda yaşamışlardır. Göçebe yaşamı bazı teknolojik gelişmelerle tesis etmişlerdir. Bunun gelişmesini ve göçebeliliğin hızla yayılmasında sağlamışlardır. Bunu yaparken en başta hareketin yoluna koyulmasını, atın eğrlenerek binimiyle gerçekleştirmişlerdir. Böylece hareket ekonomik gelişmeleri sağlamıştır.²⁶ Bu bağlantı sayesinde dünya tarihinde önemli ve müsbet sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bozkır kültürü ve bozkır kültürünün gelişiminde insan unsuru incelenirken bu husus gözardı edilmemelidir.

1.1.5. Bozkır İnsanın Devlet Kurucu Vastı

Openheimer: zayıf avcı kavimler cengaver milletlerle çarpıştığı zaman anarşist olan avcı kavim göçebelere itaat etmek istemiyor. Fatih milletlerden uzaklaşıyor ve dağlara kaçıyor. Halbuki harpçi göçebe millet, yerleşik milletle çarpıştığı zaman müdafa kuvvetleri zayıf inzibatsız yerleşik

²⁴ S. Rudenko, Frozen Tombs of Siberia, The Pazyryk Burials of Iron Age Horse, California, 1970, s.217.

²⁵ D.Sinor, a.g.t., s.249.

²⁶ A.Askarov, Pastoral and Nomadic Tribes, Unesco Pub., c. IV, 1992, s.463.

millet, at üstündeki göçebelere mukavemet edemiyor. Muntazam çalışmaya alışmış olan yerleşik millet, oturduğu yerde kalabilmek için muzaffer göçebelere itaat etmeğe, onlara vergi vermeğe katlanıyor işte devletin menşei budur²⁷ diye tarif etmektedir.

Menghin ise; Ural-Altay kavimlerinin iki sahada cihan tarihi bakımından kesin şekilde önemleri olmuştur, 1) iktisadi alanda hayvan yetiştirmeyi öğretmek, 2) içtimai alanda ise olağanüstü devlet kurma kabiliyeti. Eskiden çalışkan fakat devlet kurmaya ehliyetsiz çiftçi kavimlerle, meskun büyük nehirler çevresinde yüksek kültürler ancak çoban kavimlerin akınları dolayısıyla teşekkül etmiştir. Dünyanın başka yerlerinde de neredede kudretli ve sürekli devlet kurulmuş ise orada muhakkak hayvan yetiştiren unsurlar vardır. Bunun kökü araştırılırsa neticede Ural-Altaylı kavimlerin tesirleri görülür.²⁸

Bozkır insanının vasıflarından biride kurucu olmasıdır. Devlet kurma, organizasyon ve teşkilatlanabilme kabiliyetleri, askeri gücün varlığı, bireylerin nizam ve iltizam altında hareket etmesi, onları dünya tarihinin en iyi fatihleri ve devlet kurucuları yapmıştır. Bozkırdaki bu kültürel birikim, gelenekler ve adetler miras olarak kalmış ve bu devamlılık politik ve ekonomik alanlarda da kendini göstermiştir.²⁹ Bu onların hayata bakış açılarının yansımasıdır. Bozkır insanı kendini gördüğü herşeyin ve heryerin sahibi sayar. Bozkır çobanın geliştirdiği sevk ve idare kabiliyeti ve emretme -itaat alışkanlığı 'hayvan sürülerinden insan kitlerine intikal ettirmek suretiyle beşeriyet tarihinde çok etkili bir dinamizm içine girerek bambaşka bir dünya görüşü elde etme şansına erişmiştir.³⁰

Bozkır insanının büyük fatihler olarak yetişmesi bir tesadüf değildir. Sanki bütün şartlar onun bu tür özelliklere sahip olmasını desteklemektedir. Türklerle birlikte bozkır coğrafyasında yaşamış olan Moğollar tamamen

²⁷ S.M. Arsal, "Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumi ve Müesseselerinin inkişafında Türk ırkının rolü," II. TTKong, 1943, s.1068.

²⁸ L.Rasonyi, a.g.e., s.5.

²⁹ L.Kwanten, a.g.e., s.6.

³⁰ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.211.

farklıdır. Sosyal içtimai, askeri ve siyasi farklılıklar sadece atalarından aldıkları kültürel miras ve dünyayı algılamadaki ayrıntılı farklılıklarla izah edilebilir. Tarihin bildiği devirden beri Türklerin yaptığı büyük fütuhatlarda en mühim rol oynayan iki sanatları olmuştur. At yetiştirme ve madencilik. Özellikle demircilik. Türk, Çin ve Arap tarih ve coğrafya kaynaklarının hepsinde Türklerin atalarının demirci olduğundan bahsedilmektedir.³¹

Demir ve at bozkır kültürünün büyük atlı bozkır devletlerini vücuda getirmesinin önemli vasıtalarıdır. Maddi kaynakların, coğrafik faktörlerin bozkır kültürünün oluşumundaki etkisi gözardı edilmemekle birlikte kültürün asıl yaratıcısı ve temsilcisi bozkır insanıdır. Onun sahip olduğu manevi meleke ve yetenekler bozkır kültürünü kendine özgü bir yapının içine sokmuştur. Batılıların gözüyle, Orta Asya'nın vahşi ve kültürsüz kavimlerinin bir rastlantı sonucu güçlü liderlerin etrafında toplanarak imparatorluklar kurmuş olması düşünülemez. Bu görüşü ileri süren bazı kişiler ve görüşleri artık eskimiştir. Unutmamalıyız ki Orta Asyada Hun imparatorluğu üçyüzelli yıl yaşamıştır. Çin topraklarında Mete'nin soyundan geldiklerini ileri sürerek, sülale kuran Hunlar da vardı. Onlar da buna eklenirse Mete'nin kurduğu imparatorluğun altıyüzelli yıl yaşadığını kesin ve kolaylıkla anlayabiliriz. Gök-Türk imparatorluğuda inanış teşkilat ve ünvanları bakımından yine Mete'nin kurduğu töre ve geleneklerin devamıdır.³² Yani bozkırda kültürel mirasın devamlılığı göze çarpan bir husustur. Bozkıra hakim olmuş toplumların manevi ve maddi sahadaki kültürel benzerlikler aynı menşeiye dayandıkları iddialarını desteklemektedir.

³¹ A. Inan, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1991, s. 229.

³² B. Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1981, s. 201.

I.2. IRK VE MİLLET KAVRAMLARI VE BOZKIR KÜLTÜRÜ AÇISINDAN ÖNEMİ

I.2.1 Çeşitli Irk Tasnifleri

İnsanlar kısa veya uzun boyludurlar, derileri açık veya koyu renklidir, saçları düz veya yapağı gibidir, uzun veya kısa kolludurlar. İç organları çok veya az büyüktür. Kanlarının analizi bazı maddelerin varlığını veya yokluğunu gösterir. Kısacası birçok istidatlar vardır ki bunlar anatomik karakterlerdir. Yahut organların işlemine bağlıdır, bunlar fizyolojik karakterlerdir. Yahut beyin ve mekanizmasıyla ilgili olan psikolojik karakterlerdir. Bunlara hastalıklara karşı olan tepki tarzları da katılabilir. Bu sonuncu patolojik karakteri teşkil eder. Bu dört karakter grubunun tümü ırkları tarif etmek için kullanılmaktadır. Bu karakterler ancak kalıtsal olduklarında bir değer taşırlar.³³ Yalnız ırk tasnifleri genel olarak sadece fiziki özelliklere dayanarak yapılmıştır. Bu da antropolojik manada bir değer taşımaktadır.

Yalnız fizik somatik vasıflar kullanılarak ırk tasnifleri yapılmıştır ve yapılmaktadır. Mesela Broom bugünkü muasır insanın ana tipini Brachycephale ve Dolichocephale olmak üzere ikiye ayırır. Maddon'un tasnifide dikkat çekicidir. Bu zat muhtelif karakterleri nazarı itibare alarak tasnifini yapmıştır. Bu karakterler kafa, burun karinesi ve saçların tabiatıdır. 36 ırk kabul etmiştir.³⁴ Bugün beşeri zümreleri tasnifte cildin renginden, kafatasının şeklinden başka, saçların rengi ve şekli, gözlerin rengi, boy, burnun basık veya çıkık olması, göğsün şekli, yüzün yuvarlak veya uzunca olması, dudağın kalın veya ince olması, elmacık kemiklerinin çıkık olup olmaması, boynun uzun veya kısa olması gibi hususiyetler göz önünde tutularak, beşeri zümreleri birbirinden ayıran fizik hususiyetler (signes somatiques) saptanmaktadır. Bu suretle bir çok fizik hususiyetlerle diğer

³³ H.V. Vallois, İnsan Irkları, (çev. S. Tunakan) Ankara, 1965, s.2.

³⁴ M.Atasayan, Beşeri Irkların Tasnifinde Esaslar, Ankara 1938, s.16.

insan zümrelerinden ayrılan bir Türk beşeri zümresinin mevcut olduğu antropoloji alimleri tarafından tespit ve tasdik edilmiştir.³⁵

1.2.2. Tarihte Türk Irkı

Türk ırkının tarih sahnesine çıkışıyla ilgili farklı zamanlar belirtilse de, menşei olarak Orta Asya'ya dayandıkları kabul gören bir gerçekliktir. Bugün Türklerin ve Türklerle akraba kavimlerin M.Ö. 3. bin yılda, hatta neolitik devirde Orta Asya'nın doğu kısımlarında yaşadıkları bir hakikattir. Bu Türklerde tıpkı Türk ırkına mensup diğer kavimlerle Anadolu'da yaşayan ve Asyanın diğer kısımlarından Anadolu'ya hicret eden bugünkü Türklerin ecdadlarıdır.³⁶ Yani Türk ırkının Orta Asya'dan yola çıkarak geniş ve geçişe müsait bozkır coğrafyasında doğu-batı istikametinde çevreye yayıldıkları görülür.

M.Ö. 2. bin yılda batı bozkırları dediğimiz Karadenizin kuzeyindeki bozkırlarda yaşamış olan Kimmerlerin'de Orta Asya menşei olabileceği yönündeki kuvvetli deliller gözönüne alınırsa, onların da bu ırka mensup olduğu düşünülebilir. Çünkü M.Ö. 2500 yıllarında bozkır kültürünün şekillenmeye başladığı ve gelişimin daha sonra devam ettiği bilinmektedir. M.Ö. 1700 yılından itibaren Orta Asya'da göçebe ve muharip bir kavme ait kültürün yavaş yavaş hakim olmağa başladığını görürüz. 'Andronovo İnsanı' diye adlandırılan bu ırk, Altayları ve Tanrı dağlarını kaplamıştır. Hun devri ve Gök-Türk çağına kadar devam etti. Andronovo insanı denilen bu ırk bize Türk ırkının bir prototipini teşkil ediyordu. Orta Asya'da ırkların yayılışını özetleyecek olursak, Türklerin atası olması çok muhtemel beyaz ve brakisefal ırk Altay-Sayan, Tanrı dağları ve biraz da bugünkü Kazakistan'a yayılmıştı.³⁷ Bu sahada yaşayan Türklerin başta at ve koyun olmak üzere çok miktarda ehli hayvan besledikleri ve madencilik konusunda gelişmiş oldukları biliniyor. Altaylar çevresinde M.Ö. 1. bin yılda da göçebelik yaşayış tarzı gelişimini devam ettirmiş ve bununla ilgili olarak hayvan sürülerini

³⁵ S.M.Arsal, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, İstanbul, 1955, .14.

³⁶ W.Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", DTCF Dergisi, S.4, 1943, s.19.

³⁷ B.Ögel, İslamiyetten önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s.7.

otlatmak için, bol otlulu mera ihtiyacı neticesinde, Türk kavimleri Altay çevresinden batıya Aral gölü istikametine doğru yayılmışlardır.³⁸

Coğrafi yayılımın ve siyasi nedenlerin getirdiği sonuçlardan ötürü ırklar arasında zaman kaynaşmalar hüsule gelmiştir. Bugün dünyada fertleri aynı somatik vasıflara malik olan bir millet yoktur. Bugünkü bütün milletlerin kanına muhtelif derecede diğer beşeri zümrelerin kanı karışmıştır.³⁹ Bu nedenle Türk ırkının tarifi yapılırken de farklı izahlar göze çarpmaktadır. Bir görüşe göre eski melezleşmemiş Türkler, açık renk gök (mavi, yeşil, yeşil-mavi gözlü, sarışına yakın kumraldır. Göz yuvarlaklığı ve çekikliği, elmacık barizliği yoktur. Türkler beyaz duru tenlidir.⁴⁰

Türklerin fiziki somatik hususiyetlerine dair tasvirlerden bir kaçıda şöyledir; Türklerde ortalama boy 166-167 cm'dir. Nadir olarak daha uzun boylulara rastlanırsa da umumi olarak orta boyludurlar. Vücut yuvarlak 84-85 cm'dir. Alın oldukça yüksek, yumru ve geniştir. Ense kısa olmakla birlikte dinarid ve Önasya ırklarında olduğu gibi yassı olmayıp, hafif yuvarlaktır. Yüz umumi olarak geniş ve yassı olmakla beraber mongoloidlerinkine benzemez. Burun nispeten küçük, düz veya kısa gaga burnu biçimindedir. Kaşlar düzgündür. Göz yarıklığı nisbeten dar ve küçük olmakla birlikte mongoloid perde yoktur. Ağız, çene ve kulak küçüktür. Koyu esmer ve siyah saç, sık ve dalgalıdır. Vücuttaki kıllar Önasya ırklarında olduğu kadar gelişmemiş olmakla beraber, kesin olarak europid vasfındadır, mongoloid değildir.⁴¹ Türklerin vücutlarında az kıl bulunmasını, İran müellifleri, kurt efsanelerine bağlamışlardır. Bu efsaneye göre Türklerin ilk ceddi Yafes çocuk iken hasta olmuş anası kurt sütüne karınca yumurtası karıştırarak ona içirmek suretiyle tedavi etmiş ve bu sebeple vücutunda az kıl bitmiştir. Bu kayıt Türklerin İranlılara nazaran kuzey ırkı olarak daha az kıllı olduğunu belirtir.

³⁸ A.N.Kurat, a.g.e., s.3.

³⁹ S.M. Arsal, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, s.14.

⁴⁰ Y.Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, İlkçağ ve Asya-Afrika Devletleri, Ankara, 1990, s.124.

⁴¹ L. Rasonyi, a.g.e., s.9.

Çinliler Asya Hunlarına mensup sarı saçlı mavi gözlü ve kızıl sakallı kabileler bulunduğunu bildiriyorlar. Gök-Türk hükümdarı İspara Han, uzun boylu ve Çulu Yabğu uzun çeneli parlak gözlü, ayırık kaşlı, Mukan Han'da mavi gözlü ve kızıl yüzlü olarak kaydedilmiştir.⁴² Görüldüğü üzere farklı tasnifler yapılmaktadır. Bu farklılığın nedeni zaman zaman olan karışımlarla açıklanabilir. Bu coğrafik nedenlerden ötürü olduğu gibi bunun oluşumunda siyasi durumda son derece etkilidir. Örneğin Büyük Hun devletinin kuruluşuyla birlikte Orta Asya bir vahdete kavuşmuş ve bu siyasi birliğin neticesi olarak Orta Asya ırkları arasında bir karışma ve kaynaşma meydana gelmiştir. Bu değişim yüzlerin hafif çekik gözlülük karakterine bürünmesinden anlaşılmaktadır. Nitekim Altayların kuzeyindeki halkların yüzünde hafif bir çekik gözlülük meydana gelmiştir.⁴³

Karışımların olduğu ve farklı tasniflerin yapılmasıyla birlikte bir Türk ırkının mevcudiyeti kabul ve itibar görmektedir. Milletler tarih boyunca karışmış olduklarından dolayı, bir milletin bütün fertleri aynı fiziki özelliklere sahip değildir. Esasen bir çok Avrupa seknesi Türk köküne mensup addedilmiyor mu? ve biz bunları Avrupalı beyaz ırklar arasında tereddütsüz ithal etmiyor muyuz? Mesela Macarlar ve kısmen Bulgarların Türk ırkından gelmiş oldukları telakki edilmektedir. Bugün bunlar Avrupa kitlesi içine karışmışlardır.⁴⁴ Demek ki sadece fiziki hususiyetler başlı başına bir toplumun kimliğini oluşturmamaktadır.

1.2.3. Irk Nazariyeleri ve Bu Nazariyelerin Bozkır Kültürü Değerlendirmelerinde Oynadığı Rol

Psikolojik karakterler medeniyetlerin vücuda gelmesinde etkili olmaktadır. Zaten çeşitli ırk nazariyelerinin ortaya çıkışında ırkların sahip oldukları psikolojik karakterler temel alınmaktadır. Bu karakterlerin oluşumu ya tamamen sahip olunan ırka veya coğrafi nedenlere bağlanmış, böylece medeniyetler ve kültürler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Irklar arasında fiziki

⁴² O. Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 1969, 35.

⁴³ B. Ögel, İslamiyetten önce Türk Kültür Tarihi, s.47.

⁴⁴ M.Dellenbach, "Türklerin Antropolojik Tarihlerine Dair Vesikalar" II. TTKong, 1943, s.380.

farklar bulunduğu gibi ruhi farklar bulunduğunu ve medeniyet, kültür yaratma konusunda bazı ırkların daha üstün olduğu düşüncesi ırk nazariyelerinin genel tavrıdır.

Medeniyetlerin teşekkülünde, ırkların önemi üzerine, Avrupa'daki iddia ve fikirlerin yayılmasında en büyük rolü oynamış eser, Fransız yazarlarından Comte de Gobineau (Gobino) 1816-1887'nin 'Beşeri ırkların müsavatsızlığı hakkında bir tecrübe' adlı eseridir. Bu cesur fakat ispat edilmemiş ve ilmi olmaktan uzak iddialarla dolu bu eser, Avrupa'nın 20. asırdaki siyasi tarihine çok büyük menfi tesirler icra etmiştir. Buna göre; siyah ırk zekâ bakımından en aşağı ırktır. Sarı ırka mensup kavimlerde ruhi kabiliyetler sınırlıdır. Bu ırkta da beyaz ırka nazaran daha az zekidir. Zekâ ve ruhi kabiliyetler bakımından en yüksek ırk Avrupalıların mensup olduğu beyaz tenli Aryen denilen bir ırktır. Bugün beyaz Aryen ırkın en az karışmış, en saf mümessili Germen ırkıdır.⁴⁵ Gobino'ya ve ona inananlara göre siyah ırk, ihtiraslı, lirizmin ve artistik mizacın kaynağıdır. Sarı ırk menfaatin, nifakin ve alçaklığın ifadesidir. Beyaz insan ise aklın ve şerefın timsalidir. Bütün ırkların üzerinde olan Ari ırk medeniyetleri meydana getiren ırktır. Gobino'ya göre Hint medeniyeti bir ari medeniyetidir. Mısır medeniyeti, Hindistandan gelen Ariler tarafından meydana getirilmiştir. Yunan medeniyeti biraz semitik kanla karışmış Arilerin eseridir. Ari olmayan bir medeniyetin tasavvuru bile mümkün değildir.⁴⁶

Bu nedenle bozkır kültürüyle ilgili araştırmalarda da bu Aryanizm akımının etkileri görülür. Bu kültürün hakiki temsilcileri ve yaratıcısı olan Türklerin meydana getirdiği kültürel unsurlar gözardı edilmekte veya hakettiği değer verilmemektedir. Gobino'nun ileri sürdüğü fikirler, takipçileri tarafından geliştirilmiş ve medeniyetlerin teşekkülünde yani ırkların ruhi kabiliyetlerinin oluşumunda coğrafik nedenlerin etkisi vurgulanmıştır. Gobino'nun takipçileri onun nazariyelerine önce antropolojik bir nizam verme mecburiyetini duymuş sonra kıskanılacak bir çabuklukla ırkın tam bir psikolojik karakteristiğini

⁴⁵ S.M. Arsal, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, s.27.

⁴⁶ M.Ş. Başoğlu, Irk Psikolojisi İstanbul, 1943, s.13.

meydana getirmeye muvaffak olmuşlardır. Bunlara göre kuzey insanı, sükun, devamlılık, sebatkarlık, vakar, ferdiyetçilik, hükümlerinde vüzuh, hakikat severlik, adalet hissi, şövalyelik, cesaret, yaratma ve idare kabiliyeti ile temayüz eder. Buna karşılık doğulu ırklar; bayağılık, itimatsızlık, kapalılık, yavaşça hareket, sabırlılık, basitlik, darkafalılık, kuvvetli bir aile hissi, sıcak ve derin bir iman ile kuzey ırklarının karşısında yer alır.⁴⁷ Gobino'nun başlattığı bu akım Avrupada özellikle Almanyada büyük destek bulmuştu. Çünkü Aryanizm sadece 'Cermen' ırkını savunmuyor, aynı zamanda Aryani ırk dışında kalan milletlerin medeniyet yaratamayacağını iddia ederek tüm medeniyetlerin temelinde Aryani ırkları göstermeye çalışıyordu.

Türklerle meskun sahalarda kazılar yapan bir çok Rus tarihçi ve arkeologları hala bu 'Aryanizm' kabusundan kurtulamıyorlar. Kazılarda meydana çıkardıkları bütün kültür eserlerinin en önemlileri hep İrani dilde konuşan gerçek ya da mevhum ulusların malı olduğu iddiada ısrar ediyorlar. Türkistan'da eski Sogd, Tohoristan, Harezmi ve Baktiriya sahalarında yapılan kazılarda elde edilen kültür eserleri üzerine yayınlanan, etüd, tebliğ ve makalelerde bu kültürlerin gelişmesinde Türklerin hiç rolü yokmuş gibi hep irani dil konuşan 'Aryani' kavimlerinden bahsedilmektedir. Hatta IV.-VIII. asırlara ait kültürlerden bahsederken bile Türkleri hesaba katmazlar. Halbuki bu asırlarda, bu ülkelerin Türkler tarafından idare edildiği, Çin, Arap ve Tibet kaynaklarında tespit edilmiş tarihi gerçeklerdir.⁴⁸

Aryanizmle ilgili bu durum Batı bozkır sahası içinde geçerlidir. Orta Asya menşei oldukları düşünülen ve sosyal, siyasi, askeri, sanatsal vs. tüm yaşam unsurları, bozkırın diğer bölümlerinde yaşayan Türk kavimlerine çok benzeyen İskitleri de irani dilde konuşan ve bura menşei bir kavim olarak addediyorlar. Halbuki kültürel unsurlar gözönüne alındığında İskitlerin Türk menşei olması yolunda çok kuvvetli deliller bulunmaktadır.

Bununla birlikte Orta Asya Türk toplulukları tarafından ortaya konan ve dünya tarihi açısından mühim neticeler doğurmuş olan atın ehlileştirilmesi

⁴⁷ W. Peters, Irk Psikolojisi Savaşı, (Çev. M. Turhan), İstanbul, 1944, s.17.

⁴⁸ A. İnönü, makaleler ve incelemeler 2, s.269.

ve binek hayvanı olarak kullanılması yine Aryan ırkından kavimlere isnat edilmeye çalışılmaktadır. Orta Asya'nın Aryanilerin anayurdu olduğu bu ülkeden en son batıya ayrılan kavmin İranlılar ve Hintliler olduğu ve milattan sonraki asırlarda Türkler gelinceye kadar bu ülkede hakim mevzi muhafaza etmiş oldukları yolundaki iddialar Anadolu'nun Hititler devri tarihine dair vesikalar bulunup ve tetkik olunup Aryani kavimlerin M.Ö. 2. bin içinde Avrupa'dan Asya'ya geçtikleri, Anadolu ve Kafkasya üzerinde geçerkende Ön Asya'da izler bıraktıkları tespit olununca suya düştü.⁴⁹

Kısaca Aryanizm akımı bilimsel çalışmalarda da kendini hissettirmiş, ideolojik ve politik hedeflere hizmet etmek için kullanılmıştır. XIX. asrın ikinci yarısından başlayarak özellikle Almanya'da büyük bir ehemmiyeti olan Cermen ırkını, yeryüzündeki bütün ırkların üstünde gören bu ideolojiye göre dünya hakimiyeti münhasıran bu ırkın olmalıdır. Ve başka ırklara mensup milletlerde derece derece onun tabii, mahkumu, esiri, mertebesine inmelidir.⁵⁰

Aryanizm'de olduğunun aksine ruhi kabiliyetleri sadece coğrafi muhitle izah etmeye çalışanlarda olmuştur. Vitruvius'a göre; Güney insanların zekâsı keskindir, çünkü güney sıcaktır, orada hava seyrek. Kuzeydeki insanların zekâsı yavaştır çünkü orası kesif havayla kaplanmıştır ve bu havadan gelen rutubetle soğutulmuştur. Zekâ için ideal yer bu ikisinin arasında bulunan yerdir. Bundan dolayı Romalılar bütün milletlere üstündür. İbn Halduna göre; Arabistan sıcak bir memlekettir, bu yarım adanın etrafındaki denizlerin serinletici bir tesiri vardır. Bundan dolayı Arabistan'ın iklimi mükemmeldir ve Araplar diğer milletlere üstündür. Huntington'a görede insan zümrelerinin vasıflarını tayin eden ırk değildir, coğrafi muhittir. İklim şartlarının müsait olduğu yerlerde medeniyetlerde doğar. Huntington doğrudan doğruya ırklardan bahsettiği zaman üstünlüğü brakisefal Alpinlere

⁴⁹ F. Köprülü, "Milliyetçilik ve Irkçılık," Ülkü Der. s.86, 1940, s. 98.

⁵⁰ M.Ş.Başoğlu, a.g.e., s.19.

verir, çünkü Alpinlerin dimağlarının vasati büyüklüğü daha fazladır. 'insan tekamülünün seyri yuvarlak kafalar istikametinde olmuştur.'⁵¹

İrk nazariyelerine ait bütün eserler gözden geçirilerek özetlenecek olursa bunları birbirine zıt çiftler halinde şu üç noktada toplamak mümkündür.

–Gayet mühim ruhi ırk farkları vardır –Hiçbir ruhi ırk farkı yoktur, veya bunlar mühim değildir.

–Mevcut ruhi ırk farkları değişmez ve muhite tabi değildir. –Bunlar değişebilir, muhit tarafından tadil edilir, yeni bir şekle sokulur.

–Zihni bakımdan en üstün ırk uzun kafalı şimal ırkıdır –Zihni üstünlük kısa ve geniş kafalı mongollardadır.⁵²

İrk nazariyeleri sadece fiziki özellikler dikkate alınarak ortaya çıkmamıştır. Zaten toplumların ve milletlerin yükselişinde bireylerin sahip olduğu psikolojik karakterler büyük rol oynamaktadır. Bu karakterlerin oluşumu biyolojik temellerden çok bireyin ait olduğu toplumun örf, adet ve gelenekleriyle açıklanabilir. Bu oluşumun tamamlanması için pek çok etken katkıda bulunmaktadır. Yaşanılan muhitin özellikleri, coğrafya ve tabiat, iktisadi hayatın özellikleri, sosyal çevre, din anlayışı, v.s. bunlar bireyin ruhi vasıfları kazanmasına etki eder.

1.2.4. Millet Kavramı

Millet dediğimiz topluluklar atalarından devraldıkları milli kültür verasetine biyolojik kalıtlar sayesinde ayrı kişilikler kazanmaktadırlar. Yüzyıllardan beri yanyana yaşamakta olan sınır komşusu milletleri bile birbirinden ayıran başlıca faktörde bu kişilik farklılığıdır.⁵³ O halde bozkır insanının da kendine özgü bir kişiliği ve ruhi yapısı mevcuttur. Bunun şekillenmesinde biyolojik kalıtlar değil, manevi değerler ve yaşamın kendisi rol oynamaktadır. İrk adları ancak fizik karakterlerin birliğine göre

⁵¹ Z.V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1946, s. 33.

⁵² W. Peters, a.g.e., s.17.

⁵³ İ.Kafesoğlu, a.g.e., s.28.

kurulmuş gruplar için kullanılmalıdır. Bunlar ancak antropolojik bir değere sahiptirler. Öte yandan millet ve devlet terimleri politik bir birliğe tekabül etmektedir.⁵⁴ Önemli olan beşeri zümrelerin psikolojik ve ruhi kimlikleridir. Nesilden, bir diğerine aktarılan milli özellikler örf ve adetler toplumların milli kimliklerini oluştururlar.

İnsan sosyal bir varlık olduğundan ve bozkır coğrafyasında başkalarının yardımına, birlikte yaşamaya muhtaç, olduğundan ötürü, bozkır insanını içinde bulunduğu cemiyetle birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Millet oluşumu birlikte yaşayan bu insanların antropolojik manadaki birliğinden ziyade milli ruh birliğiyle, ırka değer veren bir ırktan yani ortak hissiyata sahip insanların topluluğundan oluşmaktadır.⁵⁵ Bugün dünyada insan zümreleri içinde hayvan ırkları gibi birbirinden tamamen farklı, zoolojik manada saf bir ırk yoktur. Irklar tarihten önceki devirlerden beri birbirleriyle karışmışlar ve karışmaktadırlar. Buna rağmen her devirde fertlerin çoğunda müşahade edilen fizik ve ruhi hususiyetler bakımından birbirinden farklı zümreler vardır. Onun için milletlerin menşei bir taraftan etnolojik manada ırki maya ise diğer taraftan tarihi ve sosyolojik amil ve şartlardır. Bir millet içinde fizik hususiyetleri bakımından diğer beşeri zümrelere mahsus sayılan bazı fiziki özelliklere sahip fertlerin bulunması etnolojik ve bilhassa psikolojik bakımdan milletin birliğine mani değildir.

Millet antropolojik manada ırk birliğiyle bağlanmış fertlerin zorunlu olmaktan ziyade, milli ruh birliğiyle, müşterek tarih, müşterek kültür, müşterek maşeri ruh, milli seciye, lisan, örf ve adet birliğiyle birbiriyle bağlanmış insanlar kütlesinden ibaret etnolojik ve psikolojik varlıktır.⁵⁶ İnsanların ortak hareket etmesi ve aynı amaca hizmet edebilmesi milletlerin varolma nedenidir. Irk ve millette mühim olan unsur halk millet olma hadisesidir. Bu hadise bir yerde tamamlanmamışsa, yani tarihi ve içtimai temsil ameliyesi noksan kalmışsa, birlik ve beraberlik duygusu muhtelif sebeplerden ötürü gerçekleşmemişse ortaya bir ırk meselesi çıkar ve çıkmalıdır. Milli temsil ve temessülün olduğu yerde ırk birliğide vardır.⁵⁷

⁵⁴ H.V. Vallois, a.g.e., s.21.

⁵⁵ Z.F. Findıkoğlu, Irk ve Millet, İstanbul, 1940, s.29.

⁵⁶ S.M. Arsal, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, s.22.

⁵⁷ Z.F. Findıkoğlu a.g.e, s.31.

1.3. BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN TEŞEKKÜLÜNDE MİLLİ UNSURLAR (İSKİT, HUN, GÖKTÜRK BENZERLİKLERİ)

Bozkır coğrafyası içinde barındırdığı insan topluluklarına geniş hareket imkânı vermekte ve bu hareketlilik iktisadi manada göçebe hayvancılığın gelişimine de zemin hazırlamaktadır. Bununla beraber bu coğrafyada çeşitli dönemlerde görülen iklimsel ve tabii felaketler, burada yaşayan kimi toplulukların göç etmesine neden olmuştur. Burada, Türklerin göçleri ile çalkalanan binlerce yıllık süre, yenileşme ve yeniden doğmalarla doludur. Hiç kesilmeyen bu tarihsel oluşum görülmedik bir süreklilik, bir değişmezlik örneğidir. Büyük göç yolları üzerinde bulunan bölgelerde, diyelim Batı Türkistan ile Karadenizin kuzeyinde karışık diyalekter konuşulur, gerçi şu varki bu ardı arkası kesilmeyen yeni göçlerin getirdiği dil kaynaşmasının bütün özellikleri belirsiz eden birbiri üstüne binmenin getirdiği bir sonuçtur.⁵⁸ Bu nedenle büyük ve geniş bozkır coğrafyasında toplumların kimliklerini belirlemede sadece filolojik (dilbilimi) yöntemlerin kullanılması yanlış sonuçlar açığa çıkarabilir. Elbette bozkır coğrafyasındaki sürekli hareketlilik toplumların dilleri üzerinde değişimlere ve kaynaşmalara neden olmuştur. Fakat milli ruh, milli değerler ve inançlar, genel yaşam prensipleri ve kültürün diğer pek çok unsuru bu bağlamda daha muhafazakar kalmıştır diyebiliriz.

Genel yaşam karakterleri birbirine benzeyen, bozkır coğrafyasına yüzyıllarca hakim olmuş, büyük devletler kurmuş olan bu toplulukların, yaşam benzerliklerini sadece dış etkenlere bağlı görmek yanlış olacaktır. Elbette coğrafya ve maddi unsurlar kültürler üzerinde etkili olsada birbirine benzeyen bu toplulukların kültürlerinde geçmişten aldıkları örf ve adetlerin etkisi unutulmamalıdır. Bozkıra hakim olmuş toplumların benzer özellikleri, bize bir devamlılığın olabileceğini göstermektedir. Bu devamlılık yaşamın her safhasında kendisini hissettirir; beslenme, giyim, iktisadi, siyasi, sanatsal ya da dini vs. konulardaki benzerlikler tesadüflerle izah edilemez. Bu

⁵⁸ F. Altheim, Asyanın Avrupa'ya öğrettiği, (çev. E.T. Eliçin), İstanbul, 1967, s.27.

benzerlikler bozkır coğrafyasının gerçek hakimi olan Türklerin örf, adet ve inançlarının devamlılığı gibidir.

1.3.1. Genel Yaşam Tarzındaki Benzerlikler

İskitlere atfolunan örf, adet ve hayat telakkilerinin pek çoğu, İskitlerden sonraki devirde yaşamış Türklerde, görülen adet ve ananelerin aynıdır. İskitlerin göç etme usulleri Türklerde görülen usuldür, kısarak sütünden kımız yapmak at üzerinde av ve muharebe yapabilmekte Türklere özgü bir maharet gibidir.⁵⁹ İskitler büyük hayvan sürülerinin sahibidir, onlar çadırlarda yaşarlar ve bütün hayatları taşınabilirlikle ilgilidir. İskitlerin göçebe yaşamı ilk sürdürdükleri yerler muhtemelen Orta Asya'dır ve İskit sanatı kaynağını buradan alır. İskit sanatına ait ilk bulgular Güney Rusya'daki kurganlarda bulunmuştur ve burada kullanılan hayvan üslubu diğer artistik elementlerin dışında ve kendine özgüdür. İskit sanatkarlarının metal tekniğinde ileri oldukları ve bunu kullandıkları görülür.⁶⁰

İskitler göçebe bir millettir, kadınları ve çocukları taşıyan arabalar dört ya da altı tekerliklidir. Üzerleri keçe çatıyla örtülüdür ve içerisi iki ya da üç odaya ayrılmıştır. Bunlar modern karavanların prototipidir ve bazı İskit kurganlarında bulunmuştur.⁶¹ Bu arabaların özelliği evlere, yağmur, kar, rüzgâr giremez. Arabaları dört ya da altı boynuzsuz öküz çeker. Bir yerden diğer bir yere göç ettikleri zaman kadınlar araba içinde erkekler ise ata binerek giderler. Onlar bir mahalde ancak hayvanlar için otlak bulunduğu müddetce kalırlar. Otlaklar tükenince başka yere nakil olurlar.⁶²

İskitler hakkında Herodotos bazı bilgiler vermektedir. Herodotos'un anlattığına göre İskitler başta at olmak üzere bütün hayvanları kesmektedir. Yine o, onların domuz kurban etmeleri bir tarafa onu topraklarında beslemelerinin bile söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Türkler hemen her kesimde kesim hayvanı olarak at'ı diğer hayvanlara tercih etmişlerdir.

⁵⁹ S.M. Arsal, Orta Asya, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri, Ankara, 1993, 13.

⁶⁰ T.G. Frisch, Scythian Art Some Chinese Parallels, London, 1949, s.17.

⁶¹ T.T.Rice, Ancient Peoples and Places The Scythians, London 1957, s.60.

⁶² S.M. Arsal, Orta Asya, s.7.

Günümüzde de at kurban etme adeti gayri müslim Altay Türkleri arasında devam etmektedir. İskitlerin genelde domuz beslememeleri ve onları asla kurban olarak kesmemeleri oldukça ilgi çekicidir. Burada Türklerin bu hayvana duydukları nefretin sadece islami kanaatle ilgili olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu cümleden olarak İskitlerin at kurban etmeleri ve domuz kesmemeleri itiyadi onların Türklükleri hususunda bir işaret olarak kabul edilebilir.⁶³

Yine İskitlerin kullandıkları arabaların diğer göçebe Türkler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Hunların tekerlekli çadırları -kulübeleri kullanıma oldukça elverişliydi. Herşeyden önce dondurucu toprak ve taş duvarlara nisbetle bu çadırlar rüzgar ve soğuya karşı fevkalade koruyucu durumdaydı. Hunların da yaptığı gibi tekerlekli kulübe mevcut mal varlığını düşmana kaptırmamak için daha güvenliydi. Hunların deri elbiseleri dayanıklı hafif ve kullanışlıydı. Sürüleri çok olduğu için kullandıkları et ve süte fazlasıyla sahiptiler.⁶⁴ Başka bir Türk topluluğu olan ve Çin kaynaklarında Tu-kui olarak geçen Türklerin adetleri ve yaşamları hakkında Çin yıllıkları şu malumatı verirler: Tu-kui'lar saçlarını uzatırlar ve sol eteklerini yukarıya kıvrırırlar. Onlar çadır veya keçe yurtlarında oturur ve ot ile suyun bolluğuna göre bir yerden diğer bir yere göçederler. Hayvan beslemek ve avcılıkla meşgul olur, et yer, kımız içer, kürk veya yünden elbise giyerler. Hükümdar tahta çıkınca en yüksek memurlar onu bir keçe örtünün üzerine oturttarak güneşin istikametine göre dokuz defa bir dairenin etrafında dolaştırırlar.⁶⁵

Görüldüğü üzere bozkır coğrafyasına hakim kavimlerin genel yaşamında keçeden yapılmış kubbeli çadırların anlamı büyüktür. Söz konusu çadırlar 'derme ev'leri Türklerden alarak benimseyen bazı İrani kavimlerin bu evlerin aksamına dair kullandıkları bazı kelimelerin Farsça değil de Türkçe olması adı geçen evlerin asıl sahibinin Türkler olduğunu açıkça göstermektedir. Öte taraftan Arapların da bu evlere 'Qubba Türkiya' yani

⁶³ İ.Durmuş, İskitler (Sakalar), Ankara, 1993, s.53.

⁶⁴ L.N. Gumilev, Hunlar (Çev. A.Batur) İstanbul, 2002, s.112.

⁶⁵ W.Radloff, Sibiryadan, (Çev. A.Temir), İstanbul, 1954, s.130.

Türk çadırı dedikleri bilinmektedir.⁶⁶ Bu derme evlerin, göçebe Türkler tarafından kullanılması İskit, Hun ve Gök-Türklerdeki önemli benzerliklerden birini oluşturmaktadır. Bu arabaların kullanılmasıdaki amaç, göçebe yaşama hizmet etmesidir.

1.3.2. Yay ve Ok Kullanımı

Yay ve ok bozkır kültürünün önemli vasıtalarındandır. Bozkır insanının askeri başarılarının sebepler zincirinin bir bölümünü oluşturur. Göçebelerin karakteristik silahı olan yay, daima at üzerindeyken iki yana dönebilecek şekilde dizayn edilmişti.⁶⁷

Bozkırın en önemli silahlarından olan yay, tipik olarak ağaçtan, boynuzdan ya da kemikten yapılmıştır. Genellikle asimetrik karakterdedir ve kalın yay ipi sayesinde kalıcı olarak kişinin kolunda bulundurulur.⁶⁸

Türklerin en önemli özelliklerinden birisi at üzerinde giderken çok usta şekilde istedikleri noktaya ok atabilmeleridir. Tarih boyunca Türkler, dört nala gidişte, hem öne, hem arkaya ok atma mahareti ile ün salmışlardır.⁶⁹ İskitlerde bu konuda oldukça başarılıydılar. Hatta bu okçuların Atina devleti tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Atinalılar devlete yönelik iç savaş tehlikesinin olduğu dönemlerde güçlü, tarafsız, güvenilir, sadık, emirleri yerli yerine getirebilecek İskitli okçulardan yardım almışlardır. İskitli okçuların Atina devletinin demokratik mekanizmalarının korunması maksadıyla kullanılmasına Peloponnesos savaşı sırasında (M.Ö. 431-404) eski Atina komedisi şairlerinden Aristophanes tarafından yazılan bazı oyunlarda da yer verilmiştir.⁷⁰ Önceleri Akropol'de bugün ise oradaki müzede bulunan kolu ve ayağı kırılmış bir süvari heykeli, herhalde Atinaya yararlı hizmette bulunmuş

⁶⁶ İ.Durmuş, İskitler, s.53.

⁶⁷ E.H.Minns, a.g.m., s.196.

⁶⁸ M.Windrov, Attila and the Nomad Hordes, London, 1997, s.6.

⁶⁹ E. Esin, İç Asya'daki Erken Safhalar, Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1985, s.3.

⁷⁰ M.Demir, "İskitli okçuların Atinaya Getiriliş Tarihi üzerine Bir Yorum," Belleten, S.244, 2001, s.909.

olan bu İskit paralı askerlerinin başbuğunun unutulmaması içindi. Ata binmiş olarak tasvir edilmekteydi.⁷¹

Yay ve ok konusundaki maharet ve marifet Türk tarihinin her safhasında karşımıza çıkmaktadır. Macar Bilginlerinden Alföldi'nin tabiri vechile 'Hunlar mütamadi hazırlık, hayret verici bir manevra kabiliyeti ve çok gelişmiş süvari tabiiyeleriyle, topraklarına bağlı Germen kavimleri ve Romalılar üzerinde üstünlük temin etmişlerdi. Batı Roma İmparatorunun başında duranlar, bu Hun kuvvetlerinden hemen faydalanmak istemişler ve birçok Hun birliği ücretli asker olarak Romalılar tarafından Pannonya'ya çağırılmışlardı. İşte bu devirde Hun yay'larının Roma ordusunda kabul edilmiş olduğuna dair arkeolojik buluntulara rastlanmıştır.⁷²

Bozkır kültüründe farklı tipte dizayn edilmiş olan ok ve yay'lar bütün silahlar içinde özellikle ayrı bir öneme sahiptir. Erken göçebelikte Kuzey Türkistan ve Güney Rusya'da. Sarmatlarında İskitler gibi yay kullandıkları bilinmektedir ve askeri malzemeleri içinde en önemli unsur olmuştur. Bu yaylar diğer yaylara nazaran daha fazla güç sarfederek kullanılır. Ok uçlarına kemik, taş, bronz veya demir takmışlardır. Bunların kolay taşınabilmesi için yay kılıfı kullandıkları Grek kaynaklarınca da zikredilir. Gerek İskitlerin ve gerekse Sarmatların at üzerinden oklarını fırlatmaları, komşu halklar tarafından şaşkınlıkla ve ilgiyle izlenmiştir. Komşuları İskitleri atlı ve yay adam diye nitelendirmişlerdir.⁷³

İskitlerin ok istimalinde çok mahir bir kavim olduğu Hipokrates tarafından nakledilir. Onun anlattıkları Hunlar ve Gök-Türkler hakkında bildiklerimize çok benzemektedir. Hunlar'da ok ve yay konusunda çok başarılıydılar. Hunlar ok atma sanatında Batılları hayran bırakmışlardır. Romalılar arasında da çok rağbet gören yayları kendi türünde bir şahaserdi,

⁷¹ H.W. Haussig, İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi, (çev. M. Kayayerli), İstanbul, 2001, s.62.

⁷² A.N. Kurat, a.g.e., s. 19.

⁷³ W.M. McGovern, a.g.e., s. 50.

iki tarafı kemik levhalarla takviye edilen bu yaylar, değişik maddelerden yapılır ve normal bükümünün aksi yönünde çekilmesi gerekirdi.⁷⁴

Görüldüğü üzere ok ve yay kullanımı İskit, Hun ve Gök-Türkler arasında benzeyen kültür unsurlarından birini teşkil eder. Uzun ok atabilen yay'ların Sarmatlar tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Bunun İskit, Sarmat münasebetleri sonucu olduğu düşünülebilir. Demir tipindeki bu yay'lar Don nehri civarında bulunmuştur. Bunlar ok atmak için oldukça ağırdır. Fakat bu tip yayların göçebeler tarafından bozkırda kullanıldığına dair deliller bulunmaktadır.⁷⁵

Türk dünyasında ok ve yay önemli bir yere sahiptir. Bu önem geç dönemlerde manevi bir anlamda kazanmıştır. Türk tefekkürü askeri ve idari bakımdan cemiyeti ok ve yay arasındaki münasebetlere paralel olarak telakki etmiş, ok'un yay'a tabi olması veya yay'ın onu sevk ve idare etmesi dolayısıyla, yay hakimiyeti hükümdarı, ok tabiiyeti ve tabiiileri temsil eden bir sembol mahiyetini almış ve her ikisi birlikte devleti ve istikbali gösteren bir alamet telakki olunmuştur. Hakan'ın boy beylerine ok göndermesi onları bir sefer veya toplantı için çağıran bir emir manasını ifade etmiştir.⁷⁶

1.3.3. Hayvan Üslubunun Kullanılması

İskitlerle ilgili önemli bir özellikte sanatlarında hayvan üslubu (animal style) kullanmaları ve bu tarzın yaratıcısı olmalarıdır. Orta Asya Türk sanatının özünü oluşturan 'hayvan üslubu' İskitlerde çok kullanılmış ve geliştirilmiştir. İskitler hayvanları yalın halde değil genellikle birbirleriyle mücadele eden bir şekilde tasvir etmişlerdir. Bu bakımdan İskit sanatı ile Hun sanatı arasında tam bir benzerlik bulunmaktadır. Daha doğrusu Hun sanatı İskit sanatının bir devamı niteliğindedir.⁷⁷ İskitlerin kullandıkları bu üslup kendine özgüdür ve menşeyinin Orta Asya olduğu yönünde deliller

⁷⁴ S.M. Aarsal, Orta Asya, s.13.

⁷⁵ B.Brantjes, Arms of the Saka's and Other Tribes the Central Asian Steppes, Varanisi, 1996, s.51.

⁷⁶ O. Turan, "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması," Belleten, s.33, 1945, s.318.

⁷⁷ E.Memiş, Eskiçağda Türkler, Konya 2002, s.99.

bulunmaktadır. Çünkü Orta Asya kültürünün en önemli sahneleri daha ziyade hayvan resimleri ile hayvan mücadelelerini anlatan tablolar idiler.

Altay dağlarındaki Hun kültüründe ehli veya dağlarda yaşayan her türlü hayvanın resimlerini ve heykellerini bulmak mümkündür. Bunların çoğu bronzdan yapılmıştır. Fakat tahta oymacılar da boş durmamışlardır. Geyik ve ceylanların güzelliğini gösteren sanat eseri sayılabilecek bir çok heykelciklerde bulabiliyoruz.⁷⁸ Hayvan üslubu gelişerek realizmin ve duygusal zindeliğin temsilcisi olmuştur. Artistik stildeki bu miras Asyatik göçebelerin çalışmalarıdır ve Hunlardan sonra Avrupa'ya yayılmıştır.⁷⁹ Sanattaki bu üslup, onun kullanılması ve geliştirilmesi İskitlerin Türklüğü konusunda bir işaret olarak kabul edilebilir.

1.3.4. Cenaze Törenleri ve Kurganlar

Herodotos İskitlerin cenaze törenleri hakkında şu malumatı vermektedir;

“İskitler hükümdarları öldüğü zaman cenazenin geçtiği yerlerdeki halk, soylu İskitlerin törelerini izleyerek kulaklarından bir parça keser, başlarını tıraş eder, kollarına yuvarlak şekiller yaparlar, bıçakla kaşlarını ve alınlarını yararlar”. (Herodotos: s.180)

Çin kaynaklarına göre Tu-kui'lerde (Gök-Türk) aile efradı ölünün bulunduğu çadırın önünde ağlayıp feryat ederken yüzlerini bıçakla yaralayıp kanlı gözyaşı dökerlerdi. Orhun kitabelerinde Bumin Kağan ile kardeşi Kül-Tigin'in ölümü münasebetiyle komşu kavimlerden gelen heyetler arasında yas tutan (Yogçı) ve ölüye ağlayan (Sığıtçı) kişilerin bulunduğundan bahsetmektedir. Yas merasiminde bulunan kimselerin matem alameti olarak kulak ve saçlarını kesmeleri adetti.⁸⁰

Herodotos'un İskitlerdeki ölü gömme adetleri hakkında söylediklerinin bir benzerini yine Orhun kitabelerinde görmekteyiz. Bilge Han babasının it yılının onuncu ayının yirmi altıncı gününde öldüğünü ve domuz

⁷⁸ B.Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 1971, s.9.

⁷⁹ M.I. Artamanov, Treasures from Scythian Tombs, London, 1969, s.83.

⁸⁰ S.Buluç, "Şamanlık", İA. 1968, s.330.

yılının yirmiyedinci gününde yas töreni yaptırdığını, bu esnada Çinlilerin itriyat, altın ve gümüş ve diğer topluluklara mensup kişilerin de iyi at ve karasamur kürklerini getirdiğini belirttikten sonra, tören esnasında bütün halkın saçlarını tıraş ettiklerini ve kulaklarını yaraladıklarını bildirmektedir. Buradan İskitlerin ölü gömme adetlerinin aynen Gök-Türklerde devam ettiğini anlıyoruz.⁸¹

Esik kurganı kazılarında erken göçebelik dönemine ait pek çok materyal bulunmuştur. Tyan-shan arazisi göçebe Sakalara (İskit) aittir. Bu kurganda ölümler dinsel törenlerle gömülmüş ve burada pek çok oranda altından yapılmış madeni levhalar ve altın objeler bulunmuştur. Esik kurganı kolaylıkla Altay ve İskit insanıyla ilgilendirilebilir. Ölen kişi sırt üstüne yatırılmış ve başı doğuya doğru döndürülmüştür. Kısa ceket ve botları tamamıyla altından yapılmış metallerle kaplıdır. Hemen yanında altından kını ve uzun kılıcı bulunur. Başlığı oldukça dikkat çekicidir ve göçebeliliğin abartılı bir biçimde gösterişli olarak altın madenleriyle temsilini göstermektedir.⁸² Burada dikkat edilmesi gereken husus, İskitlerde ölümden sonra yeni bir hayatın başlangıcına olan inanıştır. Bu inanç bozkıra hakim tüm Türk topluluklarında mevcuttur. Bir diğer hususta kurganlardır. Herodotos İskitlerle ilgili şunları söylemektedir:

“İskitler gümüş ve tunç kullanmazlar ve hazinelerinden bazı eşyalarda hükümdarla birlikte defnedilir. Bu tören bittikten sonra herkes heyecanla başkalarından daha büyük olması için mezarın üzerine büyük bir çabayla tepeler yapar” (Herodotos: s.180).

Burada anlatılan kurganlar Türk tarihinin her safasında karşımıza çıkar. Bu yönüyle kurganlar İskitler'in Türklükleriyle ilişkili düşünülebilir. İskitlerle ilgili olarak Güney Rusya ve Orta Asyada çok yaygın kurganlar bulunmuştur. Altaylarda bulunan kurganlar Pazırık kurganlarıdır. Güney Rusya'daki kurganlar kişinin sağlığındaki evinin (derme ev, çadır) yapısını, tekniğini muhafaza eder biçimde yapılmıştır. Bütün kurganlarda ölenin sağken sahip olduğu oda sayısına bağlı olarak çok sayıda oda vardır.

⁸¹ İ. Durmuş, İskitler, s.55.

⁸² E. Jacobson, The Deer Goddess of Ancient Siberia, Netherlands, 1993, s.76.

Bunlara ilaveten ölenin uşağı ve atlarının yanı sıra, ona öbür dünyada hizmet etmesi için karısı da öldürüldükten sonra kurgana gömülmüştür.⁸³

Pazırık kurganlarında bulunmuş olan atların kulaklarının kesilmiş olması, kurban edilen on at'ın nişanlarının ayrı ayrı olması, atların on kabile tarafından hediye edilmiş olduğunu göstermektedir. Atların kuyruk ve yelelerinin kesilmiş olması da çok enteresandır. Zira bu eski Türklerde pek yaygın olan bir matem alâmetidir. Buna ilaveten kurban edilen atların 'aygır' olması da eski Türk adetlerine uygundur.⁸⁴ Ölen kişiye hediyeler getirilmesi, kişinin öbür dünyada hizmeti için çeşitli vasıtalar kullanılması ve ruhun ölümsüzlüğü inancı İskitler, Hunlar ve Gök-Türkler dönemlerinde de inanç sahalarında mevcuttur.

Türklerde ruhların ölümsüzlüğü ve ölüm sonrası hayat inancının bulunduğu gerçektir. Mesela 576'da İstemi Han'ın cenaze töreninde merhuma öbür dünyada refakat etsin diye 'dört savaş esiri Hunlunun' boynu vurulmuştur. Ancak öteden beri yaygın olan bu inançta kesinlikle ölen şahsı tanrılaştırma yer almamış, sadece ölü ruhuna saygı söz konusudur ki bunun animizle ilgisi yoktur.⁸⁵

Kurganlarda bulunan at'ların kurban olarak seçilmesi de son derece önemlidir. Burada atın hizmet aracı olarak kullanılması, ölüye ikinci yaşamında yardımcı olması amacıyla kurban edilir. Çin kaynakları Türklerin hiçbir zaman domuz beslemediklerini sarahatle ifade ediyorlar. Aynı coğrafyada yaşasalar bile her toplumun kendine özgü alışkanlıkları vardır. Türkler tarihleri boyunca domuzu iktisadi açıdan değerlendirmemiş, kurban olarak kullanmak bir yana beslenmek ve faydalanmak yolunu dahi seçmemişlerdir. Türklerin komşuları Thunghu'lar (Mançuların selefleri)in domuz besledikleri Çin kaynaklarında belirtilmektedir.⁸⁶ Türklerin kurganları yaşamlarının ve inançlarının bir temsilcisidir. Gerek yapılış amaçları ve

⁸³ H.W. Haussig, a.g.e., s.62.

⁸⁴ M.T.Tarhan, "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri," İÜEFİD, S.23, 1969, s.164.

⁸⁵ L.N. Gumilev, Eski Türkler, (Çev. A.Batur), İstanbul, 1999, s.125.

⁸⁶ S.M. Arsal, Orta Asya, s.13.

gerekse içindeki materyaller İskitlerin diğer Türklerle olan benzerliklerini ortaya koymaktadır. İskitlerin bronz ve demirden silahlar, at gemleri kullandıkları bilinmektedir. Sanatsal, çalışmaları hayvan stilindedir. Dini merasimlerine bakıldığında bozkırın göçebe kültürüne ait özellikleri bulunur. Bu tipik özelliklerden birisi kurganlardır.⁸⁷

1.3.5. Ruh İnancı ve Atalar Kültü

Yine bütün Türk topluluklarında gördüğümüz 'Atalar kültü' diye adlandırdığımız ata ruhlarının yardımını görme, onları memnun etme diye özetleyeceğimiz bu inançta geçmişe dolayısıyla ata mezarlarına sahip çıkma ve muhafaza etme düşüncesinin, inancının örneklerini İskitlerde de görmekteyiz. Herodotos İskit hükümdarı Idanthyrso'sun kendisine savaş daveti yapan Pers kralı Darius'a verdiği cevabı şu şekilde anlatmaktadır:

"Beni anlamıyorsunuz, şimdiye kadar korkuttuğum için hiç kimseden kaçmadım. Neden şimdi senden korktuğum için mi böyle bir şey yapıyorum. Bu barış zamanında bile benim olağan yaşantımdır. Neden savaşmak istediğimi öğrenmek istiyorsan anlatayım: Bizim ülkemizde şehirler ve ekilmiş topraklar yoktur, bir şehri kaybetmek veya ekinlerin yok olmasını görmek bizde bir savaşa itebilirdi. Ama bunların hiçbirisi bizde yok. Mutlaka kan dökmek istiyorsan sana yapacağın şeyi söyleyeyim. Biz bir tek şey için savaşırız. O'da dedelerimizin, soyumuzun mezarlarıdır. O mezarları bul ve yıkmaya çalış, o zaman bizim savaşıp savaşmayacağımızı anlarsın." (Herodotos: s.191)

L.B.Bury ve bazı tarihçiler, Darius'un İskitler üzerine yaptığı seferin nedenini İskit zenginliğini ele geçirmek niyeti olduğunu iddia ederler. Herodotos ta İskitlerin zenginliğini bilmekteydi, hükümdarlarıyla birlikte gömülen objeler bunu ispatlamaktadır. M. Rostovtzeff'e göre, göçebe İskitlerin zenginliklerin temelinde büyük hayvan sürüleri, atları, altın ve gümüş yer almaktadır.⁸⁸ İskit hükümdarının verdiği cevap ise onların ata mezarlarına ve ruhlarına gösterdiği saygı ve önemi göstermesi bakımından önemlidir. Onu savaşa itebilecek tek neden ata mezarlarının müdafası olacaktır.

⁸⁷ N.D. Cosmo, a.g.e., s.32.

⁸⁸ G.G. Cameron, Darius the Great and His Scythian (Saka) Campaign Bisitun and Herodotos, Acta Iranica 4, 1975, s.81.

I.3.6. Ant ve Kandaşlık Merasimleri, Büyü ve Sihir İnancı

İskitlerin Türklüğü konusunda bir diğer delil de 'ant'laşma merasimleridir. Asıl ve özgün biçimiyle 'ant' tam bir kandaşlık törenidir. En eski devirlerde 'ant' kelimesi bir yabancı ile kardeşleşme ve dostlaşmayı teyit için yapılan töreni ifade etmiştir. Ant kelimesinin karşıladığı asıl anlam belirtildiği üzere kandaş, kandaşlık törenidir. İki yabancı kardeşleşmeye ve dost olmaya karar verirlerse, kendi kandaşlarının önünde kollarını keserek, bir kaba (ant ayağına) kanlarını akıtırlar. Aralarına kılıç, ok veya başka bir silah koyarak bu kaptaki kana, kırmızı, süt ya da şarap karıştırarak beraberce içerlerdi. İskitlerin 'ant' törenlerinde görülen kan karıştırma unsuru Türk boylarında tarih boyunca devam etmiştir. Herodotos İskitlerin 'ant' törenleri hakkında şu malumatı verir.⁸⁹

“İskitler, söz verince veya bir antlaşma yapınca toprak bir kap içine şarap ile söz verenlerin bir iki damla kanını akıtırlar, sonra kabın içine kılıç, yay, savaş baltası ve cirit koyarlar, dua ettikten sonra da tanıklarla beraber karşılıklı olarak kanlı şarabı içerler.” (Herodotos: s.179)

İskitlerde görülen bu merasim eski Türklerde görülen and içme merasimlerinin aynısıdır. Bu merasim Asya Hunlarında da aynı şekilde yapılmaktadır. Hun hükümdarlarından Huhanye. M.Ö. 1.yüzyılın ortalarında Çin elçileriyle anlaşma yaptığı zaman şaraba, kan karıştırarak içmiştir. Bunun Ural-Altay kavmi olan Macarlar ve Kuman'lar arasında da yaygın olduğu bilinmektedir. İskitlerdeki dostlaşma merasimlerinde görülen kan karıştırma usulü tarih boyunca devam etmiştir. Hatta Osmanlı edebiyatında da kan yalaşıp dost olma motifine rastlanmaktadır.⁹⁰

Bu merasimler Türk insanının hayatla ilgili münasebetlerinin, bakış açılarının göstergeleridir. Kardeş veya dost olmak isteyenlerin kanlarını bir içkiye karıştırıp içmeleri eski 'ant'laşmaların en önemli şartlarından biri olmuştur. İptidai zihniyete göre kan ve can aynı şeydi. Kanları bir birine karışan kimselerin hayatı ve geleceklerinin de birbirleriyle bağlanmış olduğuna inanılırdı. Bundan dolayıdır ki kardeşleşme antlaşmalarında en

⁸⁹ A. İnanc, Makaleler ve İncelemeler 1, Ankara 1991, s.325.

⁹⁰ İ.Durmuş, İskitler, s.54.

önemli unsur kan olmuştur. Çoban değneği, kılıç, yay, ok, balta, bıçak, başka silah ve aygıtların 'ant' töreninde birinci derece önemli unsur sayılmaları iptidai toplulukların istihsal hayatlarında oynadıkları rollerle izah edilebilir. İptidai insan için bunlar yalnız alet değil, fakat bir koruyucu ve besleyici ruhu temsil eden fetiş'lerdir. Her aletin kendine mahsus bir koruyucu ruhu vardır. Yalan yere yemin edilirse bu koruyucu ruhun darılacağına inanılırdı.⁹¹ Bu yönüyle İskitlerde görülen 'ant' merasimleri, onların inanç dünyalarından izler taşımaktadır.

Ruh inancı bozkırda yaşayan Türk topluluklarının hemen hemen hepsinde mevcuttur. Eski Türk inancında ruhlara inanışın diğer bir belirtiside kahinlik veya falcılığın Türkler arasında itibar görmesidir. Avrupa Hunlarında dahi falcılığın mevcut olduğu Latin kaynaklarında bahsedilmektedir.⁹²

Herodotos'da İskitlerde falcıların bulunduğunu ve kehanetlerinde söğüt çubukları kullandıklarını belirtmiştir.⁹³ Belkide varlığı kanıtlanmış en eski kehanet aracı söğüt çubuğu ve ok'tur. Bu kehanet şekli Avrasya göçebelerinin en eski kültürü ile ilişkilidir ve İskitlerde bu şeklin varlığı bilinmektedir. Hun'larda bu kehaneti biliyorlardı ve Ammianus Marcellinus'un anlatımı, Herodotos'unkini hatırlatmaktadır:

"Sorgun ağacından yapılmış çubukları demet şeklinde biraraya topluyorlar ve bunların eğri olmamasına dikkat ediyorlar. Daha sonra belirli bazı günlerde bunları birbirinden ayırarak büyü yapıyorlar ve gelecek hakkında bilgi ediniyorlar". (Roux 1: s.86)

Bu kehanet yöntemi Nagi'ye göre eski Türklere özgüdür⁹⁴ İskitlerin söğüt çubukları vasıtasıyla kehanet merasimi icra etmeleri de Türklüklerine delil telakki olunabilir.⁹⁵

Tüm bu delillere rağmen farklı düşünceler de mevcuttur. Tallgren'e göre İskitlerdeki İranilik etkisi Turanilik etkisinden daha güçlüdür. E.H.Minns

⁹¹ A. İnönü, Makaleler ve İncelemeler 1, s. 327-328.

⁹² İ.Kafesoğlu, "Eski Türk Dini," TED, S.3, 1972, s.22.

⁹³ Herodotos, a.g.e., s.179.

⁹⁴ J.P. Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (Çev. A.Kazancıgil) İstanbul, s.68.

⁹⁵ S.M. Arsal, Orta Asya, s.11.

ise Minusinsk'in bronz kültürü ile İskitler arasındaki benzerlikleri vurgulamıştır. Arkeolojik delillerin neticesinde Bronz ve demir çağında farklı kültürler arasında bir etkileşimin olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Fakat burada önemli bir soru açığa çıkar, merkezi Asya'dan uzaktaki İskitlerdeki bu kültürel benzerlikler nasıl olur?⁹⁶

1.3.7. Değerlendirme

Buradan çıkarabileceğimiz sonuç İskitlerin Türk menşeli olma ihtimalinin yüksek olduğudur. Gerek Herodotos'ta ve gerekse ondan sonra yazılan eserlerde, arkeolojik bulgular sayesinde elde ettiğimiz bilgilerde, İskitlerin örf ve adetleri, inanç sistemleri, yaşam ve hayat telakkilerinin pek çoğu İskitlerden sonra yaşayan Türklerde görülen adet ve ananelerin aynıdır. Bozkır coğrafyasına hakim olan unsurun Türklüğü konusunda pek çok delil bulunmaktadır. Türklerin Andronovo kültür döneminde değişik çevrelere göç ettikleri bilinmektedir. M.Ö. 11.yüzyılda Çin'in kuzeyine baktığımızda, pek çok kanıt bize bu bölgenin sahibinin de Türkler olduğunu düşündürüyor. Şüphesiz bazı farklı gruplarda vardı. Buradada kırsal göçebeliğe ait güçlü elementler, unsurlar bulunmuştur. Burada yaşayan toplumun, sert ve güçlü organizasyona sahip olduğu ve ailede patriarkal yapının mevcudiyeti söz konusuydu. Dini sahada tapınmalar ve ibadetler mevcuttu. Bundan başka önemli özellikleri, karakteristik nitelikleri olarak atın kullanılması ve dinsel törenler için at kurban edilmesidir. Kıyafetleri muhtemelen hayvan derisindendir, ikamet yerleri orjinal çadırlardır. Mezarları tümsek tepeciklidir. Bu kültür Çin'in kuzeyinde Shensi, Shansi ve Kansu'da görülür.⁹⁷

Buradan anlaşılan Türklerin tarihte çok geniş alanlara dağılarak birbirine çok benzeyen ve asli karakterleri birbirinin aynı kültürel varlıklar ve yaşam tarzı ortaya koyduklarıdır. Bozkır kültürünün Türk kültürü ile aynı anlama gelmesinin nedeni, bu coğrafyanın gerçek hakiminin Türkler olmasındandır. Türk kavimlerinin örf, adet ve inanmalarında son devirlere kadar muhafaza edilmiş olan eski din telakkilerinin ve geleneklerin

⁹⁶ M.A. Czaplicka, The Turks of Central Asia History, London, 1918, s.86.

⁹⁷ W.Eberhard, Early Chinese Cultures and Their Development, Washington, 1937, s.518.

menşelerini araştırırken İskit ve Hun devrinin derinliklerine kadar inmek ve bu bakımdan Orta Asya'yı ve Doğu Avrupa'yı bir bütün olarak ele almak icap etmektedir. Daha öncede zikredildiği üzere Türk kavimlerinde ant ve ant'a ait müesseseler ve bunlara bağlı gelenekler M.Ö. V.-IV.yüzyıllarda Grek tarihçileri tarafından tavsif edilen İskit bozkır hayat tarzı Türk topluluklarını çeşitli yönlerden etkilemiş, maddi ve manevi kültür unsurları arasında, kayda değer bütün eşyalarda kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası, çeşitli süs eşyaları, at koşumları, mezar taşları ve üzerinde hayvan motifleri işlendiği gibi Türk folkloründe, dil ve edebiyatında, din ve inançlarında Türklere has orjinal bir motif oluşmuştur.⁹⁸

Bozkır coğrafyasında yaşayan insanın şekillenmesinde değer yargılarının, dünyayı anlama kabiliyetinin gelişmesi, karakter özelliklerinin oluşmasında içinde yaşadığı cemiyetin etkisi inkar edilemez. Farklı dönemlerde, bozkır coğrafyasında hakim olan usurun, kabile veya devletin menşesinin Türklüğe dayanması bir tesadüf değil, aksine yüzyıllardan beri gelen kültür mirasının o bölge insanına verdikleriyle anlaşılabilir. Yüzyıllar boyunca yan yana yaşamış iki farklı kavmin ya da ulusun farklılığının temelinde milli ruh yatar. Coğrafik şartlar ne kadar etkili olursa olsun milli kültür, cemiyet, örf ve adetler insanın şekillenmesinde gerçek söz sahibi olmuştur. Bozkır insanını tanımak için onu içinde bulunduğu toplumdan ayırmadan, toplumun ona verdiklerini, birlikte yaşamının getirdiklerini hesaba katmak gerekir. Milli ruh, bozkır coğrafyasına hakim unsurların menşelerinin birlikteliğini ya da farklılığını anlamamıza da yardımcı olacaktır. Herodotos İskitler için, şunları söylemektedir.:

"İskitlere hayranlık duymamakla beraber insan ilişkilerinde çok önemli bir noktayı yeryüzündeki tüm uluslardan daha iyi başardıklarını söylemek zorundayım; bu da varlıklarını korumada gösterdikleri başarı ve ustalıktır. İskitlerin öyle bir yaşam biçimi vardırki bundan ötürü ülkelerine saldıran düşman kim olursa olsun yok olmaktan kurtulamaz, düşmanlarıyla karşılaşmak istemediklerinde düşmanları onları kısıtlayarak savaşa zorlayamaz. İskitler gibi surlarla çevrili şehirlerde yaşamayan, evleri her gittikleri yerlere götürdükleri arabalardan ibaret olan, at üstünde ok ve yayla savaşan, yiyecekleri için tarım yapmayan, fakat hayvanlara güvenen bir başka ulus olamaz. Baş eğdirmeyi bir tarafa bırakın, onlarla ilişki kurmanın bile bir sorun olduğu böyle bir ulus, ülkesini ele geçirmeye çalışan kuvveti her zaman yenebilir" (Herodotos: s.176)

⁹⁸ A.Çay, Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri, Ankara, 1990, s.14.

Herodotos'un naklettiklerinden anlaşılan, İskit insanının milli varlıklarını korumak hususunda son derece başarılı olduğudur. Bu yüzden onlara ait kültür unsurlarının ve elementlerinin kaynağını onların örf, adet ve geçmişlerinde aramak gerekir. Etkileşimin ve dış kültürlerin etkisinin çok az olduğu hesaba katılırsa, İskitler, Hunlar ve Gök-Türkler arasındaki bu benzerlikler menşei birliği fikrini güçlendirmektedir.

Ayrıca bir Hun hakanının ünvanında İskit efsanelerinin tesiri görülmektedir. Bu ünvan Attila'nın oğlu Dengizig tarafından kullanılmıştır. Han ünvanı ile bu Hakan'ın ünvanı arasında bir alaka olduğu söylenebilir. Çünkü Dengizig 'Denizlerin Hakanı' demektir. Bu ünvandaki denizler hakanı (hakimi) teriminin İskit efsanesindeki dünya hakimiyetini çağrıştırdığı görülmektedir.⁹⁹

Yine İskitlerle ilgili olaylar, İranlılar'ın tarihi rivayetlerine ve hatta edebiyatlarına da konu olmuştur. İranlılardaki efsane ve söylentiler içinde özellikle İskit hükümdarı Afrasyab'la yapılan savaşlarla ilgili olanlar meşhurdur. İranlılar için savaşılan millet Turanidir ve bu milletin ülkesinin adı Turandır.¹⁰⁰ Türk destanlarında 'Tunga Alper' İran destanlarında 'Afrasyab' adı ile tanınan kahraman Saka devletinin en şevketli devrini ve sükut çağını yaşatan büyük kahramanı olarak kabul ediyoruz. Bu destanın Türk rivayetlerinde Tunga Alp adı ile Türk hükümdar sülalesinin büyük atası, onun akraba ve evlatları, onun kültürü anlatılmaktadır.¹⁰¹

Sonuç olarak İskitlerin Türk'lüğü konusunda pek çok delil bulunmaktadır. Tarih boyunca bozkır coğrafyasında hakim olan asli unsurun Türkler olduğu düşünüldüğünde, İskit, Hun ve Gök-Türk benzerlikleri, maddi ve manevi sahadaki ortaklıkları tesadüflerle ya da etkileşimle açıklamak çok zordur.

⁹⁹ H.W. Haussig, a.g.e., s.180.

¹⁰⁰ A.Ayda, Türklerin İlk Ataları, Ankara, 1987, s.39.

¹⁰¹ Z.V. Togan, a.g.e., 1946, s.35.

II. BÖLÜM: BOZKIR COĞRAFYASININ ÖZELLİKLERİ VE İNSAN KARAKTERİNE ETKİLERİ

II.1. BOZKIR COĞRAFYASININ ÖZELLİKLERİ

Kültürlerin ortaya çıkışında insan topluluklarının üzerinde yaşadığı coğrafyanın büyük rolü olduğu bilinen bir gerçektir. Bozkır insanının sosyal, siyasi, askeri, ekonomik ve dini hayatında coğrafyanın büyük etkisi hissedilir. Fakat coğrafya insana alabileceğinden daha fazlasını vermediği için bu etki, bozkır insanının beceri ve kabiliyetleri nisbetinde olmuştur.

II.1.1. Bozkır Coğrafyasının Sınırları

Bozkır kavimlerinin yayıldığı coğrafya çok geniş düzlüklerle kaplı ve doğal otlak görünümündedir. Altayların eteklerinden başlayan bozkırlar, güneydoğu ve kuzeybatıya doğru gittikçe düzleşmektedir. Aşağı İnci (Sirderya) ve Aral gölü doğrultusundaki bozkırlar, Güney Sibir ovalarını oluşturmakta ve Hazar denizinin kuzeyinden Karadenizin kuzeyine uzanmaktadır.¹ Karadenizin kuzeyindeki bu bozkırlar bozkırın doğusuyla bir bütünlük arz etmektedir. Kuzey bozkırları diye adlandırdığımız bu coğrafya Macaristan'dan Mançuryaya kadar yayılımı sağlamaktadır ve dünyanın özel bir bölgesidir. Güney Rusya ve Batı Sibiryaya Kuzey Amerika'nın ağaçsız ova arazilerine benzemektedir ve bozkır yaşamı göçebelik için son derece uygundur.² Göçebe hayat alanları Batı Türkistan üzerinden aşağı Tuna bölgesine kadar bütün Güney Rusya'yı içine almaktadır.³ Bozkırın Batı bölümü Balkanlar ve Karpatlar arasındaki Macaristan ova arazilerinden itibaren başlamaktadır. Romanya ve Bulgaristan'ın bir bölümünü içine dahil ederek Güney Rusya ve Batı Rusya'yı da dahil edecek şekilde Kafkas dağları ve Ural bölgesine uzanır.⁴

¹ A.N.Kurat, a.g.e., s.6.

² E.D.Phillips, a.g.e., s.11.

³ İ.Durmuş, Sarmatlar, s.32.

⁴ E.D. Phillips, a.g.e, s.11.

Bozkır coğrafyası doğu ve batı bozkırları şeklinde ikiye ayrılmakla birlikte arada geçişi engelleyen güçlükler olmaması nedeniyle tarih boyunca çeşitli göçlerin mekanı olmuştur. Karadenizin kuzeyindeki bozkırlar haddi zatında Orta Asya ve Batı Sibir'deki yayla ve bozkırların devamı mahiyetinde idi. Arada geçişi güçleştiren yüksek dağlar ve büyük çöller olmadığı cihetle Orta Asya'daki kavimler doğudan batıya kolayca geçebiliyordu. Nitekim daha milattan birçok yüzyıl önceleri 'Kavimler kapısı' yolu ile birçok kavim Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya gelmiştir. Bunların en eskilerinden biride İskit (Skit)lerdi.⁵

II.1.2. Bozkırın Ekolojik Durumu

Bozkır bölgesi, Karadenizin kuzeyinden Mançurya ovalarına kadar geniş bir otlak kuşağını kapsayan farklı bir ekolojik sistem oluşturmaktadır. İç Asya'nın batı alanlarında bozkırın belli başlı alt bölümleri bugünkü Ukrayna, Kuzey Kafkasya ve Güney Urallar ile uçsuz bucaksız Kazak ya da Kırgız bozkırlarıdır. Doğu bozkırlarıysa Moğolistan'ın orta ve doğusundaki geniş otlakları ve Mançurya kırlarını kapsar. Ayrıca İli ırmağının bereketli vadisi gibi Cuncarya'nın Tanrı dağları ve Altay kenarındaki yüksek bozkırlarıda bu alanın içinde saymak gerekir. Neredeyse aralıksız bir ot örtüsü bozkırın ayırıcı özelliğidir. Bu otlakların türü ve kalitesi yer yer değişmekle birlikte ortak özellikleri, göçebe çobanlık için bol ve kolay yararlanılan yem tabanı sağlamalarıdır.⁶

Büyük bozkırın tarihi, doğrudan ve dolaysız olarak Atlantik siklon güzergahlarının değişikliklerine bağlıdır. Bozkır iklimindeki bu değişikliklerin Avrasya göçebeleri tarihinde ne büyük roller oynadığını kavramak zor değildir. Sürüler otsuz, ot susuz, göçebeler ise sürüsüz yaşayamaz. Dolayısıyla bunların hepsi, en üst halkasını suyun teşkil ettiği tek bir sistem teşkil ederler. Uzun süreli kuraklıklar esnasında Gobi çölü, bozkır aleyhine genişleyerek Ordos sahaları ile Orhon, Onon ve Selenga vadileri arasında aşılması güç bir engel oluştururdu. Yağmurların bollaştığı dönemde ise bitki

⁵ A.N. Kurat, a.g.e., s.6.

⁶ D.Sinor, a.g.e., s.52.

örtüsü atağa geçti. Bu bitki örtüsü Kuzeyden ve Güneyden çöle doğru yönelmekteydi ve önce vahşi tırnaklılar, daha sonra koyunlar ve sığırlar ve süvarileri taşıyan atlar onu takip ediyorlardı. İşte bu sonuncular yani süvariler, savaşçı ordular ve güçlü göçebe devletleri kuracaklardı.⁷

II.1.3. Bozkır Coğrafyasının Bilinen İlk Göçebeleri

Bozkır kültürünün adı geçen coğrafyada ne zaman tesis edildiğini tayin etmek zordur. Bozkır coğrafyasının geçiş ve harekete müsait yapısı sayesinde oluşan Orta Asya kökenli "bozkır göçebelerinin" yaratmış oldukları "atlı kavimler medeniyeti" veya "bozkır kurgan medeniyetleri", Türklerin ön tarihlerini daha genel bir deyimle Proto-Türkler kavramını yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu toplumların büyük bir kolu M.Ö. II.bin başlarından M.Ö. VIII.yüzyıla kadar Karadenizin kuzeyinde Doğu Avrupa bozkırlarında ve Kafkasya yöresinde yaşamış, müteakip çağlarda'da Kimmerler adı ile tanınmışlardır. Bunlar tarihi kaynaklar vasıtasıyla, isimleri zamanımıza kadar gelmiş olan ilk bozkır sakinleridir. M.Ö. VIII. - V.yy.lar arasında İskitlerin baskısı ile çeşitli memleketlere göç etmek zorunda kalan ve kendilerine yeni bir yurt arayan bu cengaver kavmin muhtelif boyları, Avrupa içlerine kadar yayılmış ve iki asra yakın bir zaman zarfında da Anadolu'yu istila etmişlerdir.⁸

Grek kaynaklarında Güney Rusya'nın erken göçebe kültüründe gizemli ve farklı yaşayan insanlar olarak Kimmerlerden bahsetmektedir. Kimmerlerin de tıpkı İskitler gibi merkezi Asyanın orjinal göçebeliğiyle sıkı benzerliği dikkat çekicidir. Grek kaynaklarının açıkça gösterdiği üzere İskitler Türkistanın kuzeyindeki topraklarından komşularının baskısı sonucu göç ederek Kimmer topraklarına gelmiştir ve Güney Rusya'daki bozkır arazisinin efendileri olmuşlardır. Bu sahibiyetin M.Ö.7.yüzyılda olduğu kesin fakat İskitlerin anavatanlarından göç etmeye başlamaları muhtemelen bir veya iki asır önce gerçekleşmiştir.⁹

⁷ Gumilev, Muhayyel Hükümdarlığın İzinde, (çev. A. Batur), İstanbul, 2002, s.43.

⁸ M.T. Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi," VIII. TTKong.1, 1979, s.355.

⁹ W.M.McGovern, a.g.e., s.36.

Göçebe kavim dalgası tereddütsüz göçebelerin ilk anayurtları diyebileceğimiz Altay'ın doğusuna düşen alandan kalkar ve hiç şaşmaz bir intizamla hep aynı yönde ilerler. Fakat bu yön Avrupa yolunda, yani Altay ve Ural dağlarını birbirine bağlayabilecek bir yerde, Akmolinsk yaylasının güney sırtında çizilebilecek bir hat boyunca olmayıp daima ve yalnız Cungarya kapısından geçerek Balkaş gölü aşağısına götüren tabii coğrafya yolundadır. Göçebe anayurttan gelen kavim dalgası buradan etrafa dağılır.¹⁰

Bozkır coğrafyasının hareketliliğe müsait coğrafik yapısı sonucu doğu bozkır bölgesinden, batı bozkırlarına çeşitli insan topluluklarının, daha doğrusu atlı göçebelerin geldiği arkeolojik ve tarihi kayıtlarla ispat olunur. Batı bozkırları diyebileceğimiz Karadenizin kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan ve bilinen ilk topluluk olan Kimmerler Orta Asya orjinine dayanan Kurgan kültürlerinin tipik bir temsilcisidir. Bozkır sahalarına yayılmış olan 'Atlı Kavimler Medeniyeti'nin büyük bir batı kolunu teşkil ederler. Kimmer-İskit kültürlerinin yakın bağları ve bunların birbirinden ayırt edilemeyen kültür beraberliği Orta Asya menşeli olduklarını göstermektedir.¹¹

Kimmerlerin adı M.Ö. 715 yılında Asur devlet yıllıklarında geçmiştir. Onlar için 'Gimmiri' ismi kullanılmıştır. Kimmerlerin yurdu belirtilmemiştir. Asur tabletlerdeki bu boşluk Herodot'un onlarında İskitler gibi Orta Asya'dan geldikleri şeklindeki notuyla doldurulmaktadır. Persepolisteki Eski Farsça vergi listelerinin Akadca nüshasındaki ifadelerde bu görüşü doğrular niteliktedir. Büyük Kral Darius tarafından boyunduruk altına alınan sivri bereli (börk) Sakalar' bölümünün yanında ayrıca "sivri bereli Gimmiriler" tabiri geçmektedir.¹²

Bozkır coğrafyasının doğu ve batı kolları arasındaki bu geçişe müsait arazi Orta Asya menşeli kavimlerin batıya geçişini sağlamıştır. Bu nedenle At'ı ehlileştirerek tam göçebeliğe geçen bir kavmin mensuplarının doğu ve batı bozkırları sahasında ekonomik yani iklimsel nedenler dolayısıyla, veya

¹⁰ L. Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, (çev. Sadrettin Karatay), Ankara, 1986, s. 17.

¹¹ M.T. Tarhan "Eskiçağda Kimmerler Problemi," s.357.

¹² H.W. Haussig, a.g.e., s.46.

komşularının baskısına dayanamayarak yer değiştirdikleri bilinmektedir. Bu toplulukların atı kullanmaları ve ortaya koydukları kültürel benzerlikler ayrıca Orta Asya menşeli oldukları gözönüne alındığında bunların aynı menşeli yani Türk oldukları sonucu çıkarılabilir. Andronovo insanı dediğimiz ve Türklerin ataları olan Orta Asyalı bir topluluğun bozkır sahasında göç ettikleri ve doğu, batı doğrultusunda yer değiştirdiklerini bilmekteyiz. Batı bozkırlarını da atlı göçebe kültürünün temsilcisi olan ve buraya hakim olan İskitlerin Andronovo kültürü ve insanıyla bağlantılı olduğu düşünülebilir.

Andronovo kültürünün batı yönde yayılımı, bu kültürün batısında yer alan Kimmer kültürünü etkilemiş, bunların hareketleri de Indo-Avrupalıların yerlerinden oynamalarına neden olmuştur. Ayrıca Andronovo kültürünün organik olarak Kimmerlerin temsilcisi olduğu Sрубna kültürü ilede bağlantısı vardır. Bu devredeki Katakomb mezarları kültürü ve Kuban kurganları kompleksi Kimmerlerin arkeolojik karşılıklarını verir ve göçebe çoban yaşamdan izler taşımaktadır.¹³

Büyük sinolog Haloun Kimmerlerin isimlerinin, İskitlerin ismi gibi Çin efsaneleriyle açıklanabileceği kanaatini belirtmiştir. Onlarında Çinlilerle doğrudan (komşuluk) ilişkilerinin olduğu tahmin edilmektedir. Orta Asya nasıl İskitler için batıya göç öncesi bir yurt olmuşsa bu durum aynen Kimmerler için de söz konusudur.¹⁴ Kimmerlerden sonra batı bozkırlarının sahipleri olan ve Güney Rusya'da büyük bir imparatorluk vücuda getiren İskitleri görürüz. Arkeolojik delillere göre bize çok erken bir periyotta İskitlerin bir bölümü bugünkü Romanya ve Macar topraklarında göçebe atlı kültürünü tesis etmişlerdir. Tarihi kayıtların delilinde İskitlere ait bir diğer grubun M.Ö. VII.yüzyılda Kafkasya bölgesinde, Avrasya'da görüldüğü söylenebilir. İskitlerin, Medlerle yaptıkları mücadeleden sonra bu İskit kolunun evine yani Güney Rusya bozkırlarına döndüklerini Herodot anlatmaktadır.¹⁵

¹³ M.T. Tarhan "Eskiçağda Kimmerler Problemi, s.361.

¹⁴ H.W. Haussig, a.g.e., s.47.

¹⁵ W.M. McGovern, a.g.e., s.37.

Göçebeliğin ortaya çıkışında bozkır coğrafyasının rolü çok büyük olmuştur. Göçebelik temeline dayanan bozkır kültüründe at yetiştiriciliğinin önemi çok büyüktür. Daha önce belirttiğimiz gibi bozkırların batı bölümünde yaşamış ve burada atlı çoban kültürünü yaşatmış olan Kimmerlerin Orta Asya menşeli olduğunu kabul edersek, İskitlerin Orta Asya'dan hareketle batı bozkırlarına gelişi dikkate alındığında bozkırın harekete imkân veren yapısı ön plana çıkmaktadır. Bozkır coğrafyası bu hareket kapasitesi bakımından Tundra ve Taygadan üstündür, bir diğer özelliği de çok kısa sürede biraraya gelebilme ve toplanabilme imkânı vermesidir. Bozkırda sığırlar, deve, koyun-keçi daima yetiştirilmiştir ama bozkır kültürünün ekonomik yeterliliğinin temelinde özellikle at yetiştiriciliği yatmaktadır. Buna imkân vermesiyle bozkır, tundra ve tayga bölgelerinden ayrılır.¹⁶

Tabiat ve coğrafya toplumların ekonomik hayatına birinci derecede tesir etmiştir. Örneğin bozkırların hayatında birinci derecede önemli yer tutan atın Sarmat ülkesinde iyi yetişebilmesi, iklimin bu hayvanın yaşamasına elverişli olması, bozkırlıyı at yetiştiriciliğine yöneltmiştir. Karadenizin kuzeyindeki bozkırlarda ortaya çıkan Sarmat kültürü kendisinden önceki kültürler ve coğrafyasından büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu hususiyetler Sarmatların sosyal yapısı, gündelik yaşantısı, ekonomisi ve ticaretinin oluşumu ve gelişiminde etkili olmuştur. Onların atlı göçebe bir topluluk olarak varlıklarını sürdürmelerini sağlamıştır.¹⁷

Sarmatların kökeni meselesi tam olarak halledilememiştir. Fakat Orta Asya'dan hareketle Karadenizin kuzeyine gelmiş olan Sarmatların bu büyük göç hareketlerinde M.Ö. IV.yüzyıl içerisinde oluşmaya başlayan Hsiung-nu İmparatorluğunun doğuşunun etkisi vardır. Daha sonraki dönemde Don ve Tuna arasındaki arazide, Sarmat kabilelerinin gücü oluşmaya başlamıştır. M.Ö.II. yy.da Asya kökenli olan Sarmatların Kafkaslar yoluyla göç ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸ Sarmatlar da Bozkır kültürünün bir temsilcisidir.

¹⁶ D.Sinor, a.g.t., s.249.

¹⁷ İ.Durmuş, 'Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat', s.182.

¹⁸ J.Harmatta, Studies on the History of the Sarmatians, Budapeşte, 1950, s.26-27.

Orta Asya menşeli diğer bir kavimde Massaget'lerdir. M.Ö. VI.yüzyılda Kuzey Türkistan'ın bir bölümünden özellikle Kuzeybatı Türkistanın yerli kabilelerinden olan Massagetlerden Grek kaynakları bahsetmektedir. Pers İmparatorluğuna rahatsızlık verdikleri anlatılmaktadır. Herodotos Pers İmparatorunun Massagetlerle yaptıkları savaşda öldüğünden bahsetmektedir.

Massagetler bu güçlerini M.Ö.II.yy.a kadar muhafaza edebilmişlerdir. Grek kaynakları daha sonra Kuzeybatı Türkistan'da yeni bir grubun varlığından söz etmişlerdir. Bu grubun adı Alan'lardır. Bu grup önceleri Aorsi olarak adlandırılmış fakat M.Ö. I.yüzyılda Alan olarak dönüşmüştür. Kuzey Türkistan'ın çeşitli toplulukları arasında yer alan Alan'lar oldukça ilgi çekici ve dünya tarihi açısından oldukça önemlidir. Alan'ların bir kolunun göç ederek İspanya ve Kuzey Afrika'ya gittikleri bilinmektedir. Alanların bir diğer kolu da kuzey yolunu takip ederek Kafkaslar üzerinden göç etmiştir. Bu kolun adı Ossetes'dir ve Sarmat grupları arasında önemli bir yere sahiptir.¹⁹

Sarmatların en güçlü topluluğu olarak dikkat çeken Alanlar Güney Rusya'da yaşayan Got'lara, bir düşmanlık bir dostluk göstererek onları etkilemişler ve hayli yeni şeyler belletmişlerdir. Çadırılı (tenteli) arabaları, araba-kaleleri ve atlı savaş biçimlerini Got'lar onlardan almışlardır.

II.1.4. Bozkır Coğrafyası ve Göçebelik

Bozkır topluluklarının göçlerinin siyasi, askeri ve ekonomik nedenleri bulunmakla birlikte dünya tarihi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Tarihe atlı kavimler olarak çıkan bu topluluklar geniş bozkır coğrafyasında doğu-batı doğrultusunda hareket etmişlerdir. Moğolistan'dan Mançurya'ya kadar uzanan çok geniş bozkır arazisi atlı göçebe kültürlerin yayılma sahası olmuştur. Bozkırların doğu ve batısının coğrafi özelliklerinin birbirini tutması, aynı enlemler arasında bulunmasından dolayı iklim farkının olmaması burada yaşayan toplumların aynı hayat tarzını sürdürmelerine imkân vermiştir. Bir hayat tarzı olarak ortaya çıkan göçebelik avcılık ve ziraat arasında geçen yarı

¹⁹ W.M. McGovern, a.g.e., s.40.

yerleşiklik olarak belirmemiştir. Göçebelik bazı durumlarda fazla özelliği olan ve uygun şartlarda toprağı işlemekten daha az işçiliğe ihtiyaç duyulan bir yaşayış biçimi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Şüphesiz böyle bir hayat tarzının özellikle atlı göçebeliliğin ortaya çıkışında ve gelişiminde bozkırlar önemli bir yer tutmuştur. Bozkırının sürülerini otlatabilmesine imkân veren otu bol otlaklar bu hayat tarzının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.²⁰

Bozkır kuşaklarının merkezinde tipik bozkır otlukları ya da kırları yer almaktadır. Kuzeye doğru daha nemli olan ağaçlı bozkırın geçiş alanı bu otlukları kışın yaprak döken ağaçların ya da karma ormanlarını sürekli ormanlarından ayırır ve her iki bölgenin bitki örtüsünü birleştirir. Bozkırın daha kuru olan güney kenarlarında çöl bozkırının kısa otları, İç Asya'nın kırlarıyla çölleri arasındaki yaşam çizgisini oluşturur.²¹ Bu yaşam çizgisinde oluşan atlı göçebe kültürü dünya tarihi açısından mühim neticeler doğurmuştur.

Bozkır insanını göçebeliliğe sevk eden neden, hayvanlarının besin kaynağı olan ot'un kullanılmasıdır. Bozkırda havaların ısınması ile insan ve hayvan sürüleri için bölgeyi terk etme zamanı gelmiştir. Bu sebeple göçebe büyük sayıdaki atları ve koyunlarıyla daha serin ve suları daha bol yerlere göçer. Kışın aksine güneşli güney yamaçlarını, ırmakların ve bataklıkların çalılık sahillerini, derin ve kaplı vadilerini ve kapalı orman civarlarını seçer. Göçebe hayat tarzında hayvanları yemlemek adeti mevcut değildir. Hayvanları büyük soğuklarda dahi açıkta kalır, ancak daha hassas hayvan türleri açık ve örtüsüz çitler gerisinde kışı geçirirler.²²

Bozkır kültürü mevsimsel göçlerle açıklanabilir. Avrasya kabilelerinin mevsimsel göçlerinde ot'a duyulan ihtiyaç zorunluluğu esastır. Yazın bitkilerin ve yeşilliğin kuruması ovalarda yaşayan göçebeleri, dağların eğimli arazilerinin içine doğru gitmesine neden olur. Buralarda kuvvetli yağış miktarının bulunması, bu arazinin bereketli ve verimli olmasını sağlamaktadır.

²⁰ İ.Durmuş, "Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat," s.173.

²¹ D.Sinor, a.g.e., s.51.

²² Ş.Baştav, Büyük Hun Kağanı Attila, Ankara, 1998, s.50.

Bununla beraber sonbaharla birlikte şiddetli soğuklar gelir ve yükseklerdeki bitkiler ot, solmaya başlar ve göçebe kabileler tekrar ovalara dönerler. Çünkü buralar yeniden yeşil renge bürünmüştür. Güney Rusya'da bozkırın düzlüklerinde sıcaklar artmaya başladığında göçebe toplumu için kamp sona erer. Yazın ve kışın göçebe adamı su ve uygun ortalama bir yer arar.²³

Bozkır ekonomisi hayvan yetiştiriciliği üzerine kurulmuş olduğundan bozkır iklimi insanların yaşamının şekillenmesinde ve göçebelikte esas teşkil eder. Yıl içinde mayıs ve eylül aylarının başlamasıyla otlar yeşile dönmeğe başladığında, Asya bozkırlarındaki göçebeler için üretim aktivitelerinin yıl içindeki zamanıdır.²⁴ İktisadi olarak hayvancılık temeline dayanan bozkır kültüründe hareketlilik esastır. Bozkırın deniz seviyesinden yüksekliği aynı derecede olmadığından iklim tesirleri de bazı bölgelerde başka başka zamanlarda hissedilir. Bunun neticesi olarak hayvanların otlatılmasına yarayan ot'da tabiatıyla her tarafta çoban ve sürüsünün aynı zamanda emrinde bulunmaz. İnsanın hayvanlarına gerekli şartları her zaman temin edebilmesi için göçebe çobanlığa, nomadlığa ihtiyacı vardır.²⁵ Yani iklim tesirleri göçebeliliğin oluşumundaki bir diğer faktördür.

Coğrafya ve insan bir etkileşim içindedir. Topluluklar ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için coğrafyadan faydalanırlar, coğrafyada, topluluklara kendine has bazı özelliklerle karşılık veriyordu. Bu ilk bakışta iktisadi alanda oluyor ama bununla sınırlı kalmıyordu. Coğrafi imkânların bahsettiği özellikler insanların yaşamında önemli yer tutar. Yerleşik kavimler çiftçi köylüler ve şehir sakinleri bozkırın çocuklarına karşı daima bir antipati duymuşlardır. Onları barbar sayarlar, zira sabit bir ikametgahları yoktur ve uçsuz bucaksız bozkırlarda fasılasız olarak dolaşırlar. Acaba umumiyetle kanunları var mıdır? Nizam ve yükümlülükleri var mıdır? Bütün bu taraf tutuculuklarına rağmen göçebeliliğe sevkeden sebepler hakkında yine de isabetli fikirleri vardır. Göçebeyi bir yerden diğerine sürükleyen sebebin onu huzursuz bırakan dolaşma arzusu olmadığını, lakin sürülerine ot ve su

²³ T.T.Rice, a.g.e., s.59.

²⁴ N.Yamada "Formation of the Hsiung-nu Nomadic State, AO, XXXVI, 1982, s.579.

²⁵ J. Deer, a.g.m., s.161.

bulmak maksadıyla gezdiğini çok iyi görmüşlerdir. Ot bozkırda iklim nedeniyle çok çabuk yanar. Güneş ısınmaya başlayınca sinek sürüleri insanı ve hayvanı aynı tarzda kapladığı zaman bu diyarda, göçebenin daha fazla kalması mümkün değildir.²⁶ Karadenizin kuzeyindeki bozkırda yaşamış İskitlerin bölgesi hakkında Herodotos şunları söylemektedir:

"İskitlerin ülkesine normal mevsimde bir damla yağmur düşmez, sekiz ay süren şiddetli kış dışında kalan dört ayda soğuktur. Burası ile dünyanın öteki ülkeleri arasındaki ayırım çok belirlidir. Yaz gelince aralıksız yağın yağmur bir an dinmez. Her yerde gök gürültüsünün normal olduğu mevsimde burada gök gürlemez. Sadece yaz ayında burada şiddetli gök gürültüleri olur. Kışın gök gürültüsü olduğunda bunu yer sarsıntısı gibi olağanüstü bir olay olarak nitelerler. Atları kışa dayanıklıdır. Fakat eşeklerle katırlar soğuktan etkilenirler. Her yerde ise bunun tam tersi olur ve eşeklerle katırlar soğuya dayanırlar, atlarınsa soğuktan ayakları donar. Buradaki kocabaş hayvanların soğuktan boynuzları yoktur" (Herodotos: s.172)

Bozkır ikliminin göçebelik için son derece müsait olduğu söylenebilir. Fakat yerleşik insan toplulukları açısından bakıldığında çok çetin ve zordur. Bozkır coğrafyası, üzerinde barındırdığı insanların sosyal hayatına ve ruh dünyalarına etkiler yaptığı gibi, hayvanlarada istisnai özellikler kazandırmıştır. İskitlerde gördüğümüz at, tipik İç Asya atıdır ve bu özellikleri defaatle zikredilmiştir. İç Asya atının nitelikleri, zor iklim şartlarına karşı dayanıklı olması İç Asya atını diğer atlardan ayırır. Yüksekliği ortalamanın altındadır, kaba tüylü derisi, kalın boyunlu ve büyük kafalıdır. Bu atlar muazzam güçlü ve aşırı soğuklara karşı dayanıklıdır. Soğuk kış gecelerinde dışarıda kalabilirler, yiyeceklerini karın altından kazarak bulabilirler, ihtiyaç halinde ince dallarla, ağaç kabuğuyla ve bitki kökleriyle beslenerek hayatta kalabilirler.²⁷ Orta Asya'nın da iklimi çok çetindir. Kışlar çok soğuk geçer, sıcaklık -50 dereceye kadar düşer ve o zaman da akarsular göller donar. Ayrıca herşey ince bir kar tabakası altında kalır. Yazın hava birden çok sıcak olabilir, ama kötü yıllarda güneş toprağı yeterince ısıtamaz ve fırtınalar görülür.²⁸

²⁶ G.Nemeth, Attila ve Hunları (Çev.Ş.Başta), Ankara, 1982, s.79.

²⁷ D.Sinor, a.g.t, s.251.

²⁸ J.P.Roux, Türklerin Tarihi, s.86.

Atlı göçebeliğe dayanan bozkır kültürünün, bozkır coğrafyasından ve tabiatından etkilenmemesi düşünülemez. Bir halkın, ekonomik faaliyetlerinin büyük rol oynadığı tarihi kaderi, müdahalede bulunan coğrafyanın dinamik durumundan ayrı olarak teşekkül etmez. Aksine ona bağımlıdır. Bu coğrafi determinizm değil, tarihi coğrafyadır. Bu bize sırf felsefe yapmak için değil aksine bir yandan otantik kaynakların boşluklarını doldurmak, diğer yandan da o kaynakların içinden hakikati cımbızla çekmeyi umduğumuz yalanlarını ortaya çıkarmak için gereklidir.²⁹ Yani coğrafya ekonomik sistemin en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. İktisadi yatın kültürlerin vücuda gelişinde önemini kabul etmekle beraber, tek neden olduğunu da söyleyemeyiz. Bozkır coğrafyasının göçebeliğe son derece müsait olduğu bir gerçektir. Ortaya çıkardığı ürünler son derece özel ve başarılıdır.

Bazı dönemlerde bozkır dışında da at yetiştirildiği malumdur. Ancak bunlar bozkırın atıyla karşılaştırıldığında düşük nitelikte ve sayı bakımından yetersizdir. Herodotos, Darius'un İskitlere karşı savaşını tasvirinde "bu savaşlarda İskit atı, düşman atını her zaman kaçtırdı" demektedir ki bu yargının doğruluğu sayısız başka çarpışmalarla doğrulanmıştır. Bozkır dışında, bu oranda at yetiştirmek imkânsızdır. Örneğin uzun yüzyıllar boyunca at eksikliği ardarda gelen Çin yönetimlerini sıkıntıya sokuyordu. Sorun sadece Çinlilerin at yetiştirmekteki uzmanlıklarının eksikliğinden değil, daha da önemlisi ülkelerinin otlakları sivil olduğu kadar askeri amaçlar için gerek duyulan bütün atların yiyeceğini sağlayamadığından dolayı da çözümsüzdü.³⁰ Göçebeliğin çıkışındaki iktisadi prensip bozkırın bu özelliğidir. Zira eski Türkler (Proto-Türk) bir bakıma 'dağlı' sayılabilir. Mamafih sonraki gelişmeler yani hayvan sürülerinin süratle çoğalması Türkleri daha ziyade yaylalara ve bozkırlara yayılmaya ve Türklerden çoğu gittikçe bozkırlı olmak ve göçebelik hayatını benimsemek zorunda kalmıştır.³¹

Kısaca iktisadiyat, coğrafya ve insan birbirlerini şekillendiren ve yön veren unsurlardır. Fakat her coğrafi mekan aynı kültür tiplerini oluşturmazlar.

²⁹ L.N. Gumilev, Muhayyel Hükümdarlığın İzinde, s.45.

³⁰ D.Sinor, a.g.e., s.21.

³¹ A.N.Kurat, a.g.e., s.6.

Yani coğrafya kültür yaratmada önemli unsurlardan sadece biridir. Bir insan topluluğunun gelişiminin aynı zamanda içinde bulunduğu maddi şartlara tabi olması sadece bu şartlarla sınırlandırılmış olması demek değildir. Tarih aynı mekan üzerinde çeşitli yönlerle gelişmiş nice insan grupları tanımaktadır. Çünkü tabiat insanlar üzerine insanların ondan alabildiğinden daha fazla ve daha farklı bir etki yapamaz. Coğrafi faktörler tarihe etki eden kudretler içinde ancak bir imkânlar grubunu teşkil ederler. Coğrafi mekanın verdiği imkânlardan yararlanmak ise orada yaşayan insanların zeka ve iradelerine bağlıdır. Çünkü bütün tarihi olaylarda ve özellikle siyasi hayatta en son faktör insan iradesi ve onun ürünü olan insan işi ve hareketidir.³² Buradan yola çıkarak bozkır coğrafyasında yaşayan her topluluğu aynı görmek yanlış olur. bozkır kültürü bir değerler bütünüdür, siyasi, sosyal, dini hayatın ve insan karakterinin bütünlüğü mevcuttur.

B. Ögel'e göre; "Orta Asya'nın tabiatı ve hayat düzeni Türk devlet anlayışının, düşüncesinin meydana gelişindeki en önemli faktör olmuştur. Burası sıcak, soğuk, yaylaları, çölleri bol olan bir ülkedir. Dağlar göklere değercesine büyük ama toprak ana verimsiz. Verimli olsa bile tarlalarda pirinç veya buğday ekmek, yaylalarda at yetiştirmekten dahamı karlı olacaktı? Ziraatçılık, onbinlik sürülerin getirdiği gelirlerden daha mı verimli idi? Her gün tabiat ananın içinde bulunmak, sabahtan akşama kadar hareketli bir hayat yaşamak bazı insanlar için daha mı az zevkliydi? Düşünelim ki eski Yunanistan'da üç kişi bir fikrin etrafında toplanamazken Orta Asya'da milyonları ve kıtaları emrinde toplayan büyük imparatorluklar kuruluyordu."³³

³² E.Memiş, Tarihi Coğrafyaya Giriş, s.14.

³³ B.Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara, 1993, s.271.

II.2. BOZKIR COĞRAFYASININ İNSAN KARAKTERİNE OLAN ETKİLERİ

Kültürün yaratılmasında en önemli faktör insan unsurudur. Gerek birey olarak insanların ve gerekse cemiyetlerin birbirlerinden farklı yapı ve karakterlerde olduğu malumdur. Bu farklılığın ortaya çıkışında coğrafik nedenler, önemli bir yer işgal ederler. G.V.Bulck'ın; ancak muhit gelişmeye imkan hazırlar yolundaki görüşüne katılmıyorsa bozkırın vasıf ve şartları, göçebe kültürün en yüksek derecesi olan atlı çoban kültürünün teşekkülünde büyük bir tesiri olduğunu kabul ediyoruz. Sözü edilen bu coğrafya dünya tarihinin en büyük cihangirlerinin meskeni olmuştur.³⁴ Bunu tesadüflerle izah etmeye çalışmak yanlış olacaktır. Tarihe atlı bozkır devletleri olarak geçer ve dünya tarihindeki ehemmiyetleri bu devletleri kurmuş olmakla kalmayıp egemenlik sistemlerinin oluşmasındaki büyük tarihi rolleriyle tanınırlar. Sosyal, siyasi, askeri, iktisadi ve dini inançlarda ortaya koydukları kültürel miras, diğer medeniyetlerin teşekkülünde de yol gösterici olmuştur.

Bozkır coğrafyası Türklerin ruh dünyalarını etkilemiş ve şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle bir tarihi oluşun iyice anlaşılabilmesi için insan topluluğunun üzerinde yaşadığı memleketin gelişigüzel coğrafya bilgisi değil, bir mekanın içinde o topluluğun hayatına coğrafi faktörler şeklinde etki eden imkânlar grubunun bilgisi lazımdır. İşte bu yüzden ki tarihin istediği mutlak bir coğrafya bilgisi değildir, tersine tarihin istediği şey ancak o mekan parçasının, toprağı, suları, dağları, denizleri ve diğer şeyleriyle üstünde yaşayan insan topluluğuna yapması muhtemel etki imkânlarını gösteren yani devletlerin, milletlerin, hatta kültürlerin meydana gelmesinde inkişaf ve gelişimlerinde etki imkânlarını açıklayan bir metoddur.³⁵

³⁴ L. Rasonyi, a.g.e., s.2.

³⁵ E.Memiş, Tarihi Coğrafyaya Giriş, s.15.

II.2.1. Coğrafyanın Yaşamı Şekillendirmesi

İskit toplumu yaşadığı coğrafya nedeniyle, diğer toplumlarla kültürel temaslarda bulunmuştur. Onların karışık ruh dünyalarının oluşumunda pek çok faktör etkili olmuştur. Bunun oluşmasındaki en önemli rol şüphesiz bozkır coğrafyasıdır. Bozkır coğrafyası ekonomik ve fikri temellerin şekillendiricisidir. Bu coğrafyada kim göçebe ise bozkırın sahibi o olur. Yani coğrafya yaşam şartlarının, iktisadi hayatın ve fikri yapının etkileyici hükmündedir.

Şunuda belirtmeliyiz ki aynı coğrafyada yaşayan her insan topluluğunu birlikte değerlendirmek yanlış olur. Çünkü toplumların sosyal yapısı, hayata bakış açıları çok farklıdır. Biz bozkır kültürünün hakiki temsilcisi olan Türklerin, muhitten ne kadar ve ne şekilde etkilendiğini anlamalıyız. Örneğin Türkler ve Moğollar bin yıldan daha uzun bir süre yakın bir yaşam sürdü. Yaşam tarzları benziyordu. Bozkırlarda yaşayan çoğunluk için göçebe çobanlık, Sibiry ormanlarında kalanlar için av ve hasat. Moğollar çok ilkel kalmışlardı. Moğollar ve Türkler aynı coğrafyayı paylaşıyorlar bile farklıydılar. Moğollar dışa kapalı muhafazakar yapıdaydılar.³⁶ Yani kültür üzerinde son söz her zaman insanın olmuştur.

Yinede coğrafyanın etkisi inkar edilemez. Coğrafi çevrenin insan ve cemiyet üzerindeki en önemli etkilerinden biride, politik durumun oluşmasında, merkezileştirme ve biraraya gelme konusunda müsaade vermesidir. Böylece politik durumun oluşmasında başlıca etkenlerden biri olmaktadır. Toplumların devlet oluşumuna giden yolda tamamlanmasında, temel üretim faktörlerinde, hammadde elde edilmesi gibi hususlarda bozkır bölgesi, diğer tarımsal bölgelerden çok farklıdır.³⁷ Göçebe insanın hayatı coğrafik imkânlarla göre belirlemektedir. Göçebeler yaşamlarında iktisadi olarak atlarına ve diğer hayvanlarına güvenmişler, bel bağlamışlardır. Bu sürüleri onların yiyeceğini de, giyimini de sağlamıştır. İyi ve uygun araziler onların bu ihtiyaçlarını sağlamalarında önemli bir ön koşuldur. Göçebe topluluklar daima arazi ve içindekilere ihtiyaç hissetmiş, yaşamlarını ona

³⁶ J.P. Roux, Moğol-Bozkır İmparatorluğu, (Çev. A.Kazancıgil), İstanbul, 2001, s.33.

³⁷ D.Sinor, a.g.t., s.250.

bağlamışlardır.³⁸ Bozkır insanı için coğrafya temel üretim aktiviteleri olan hayvancılığın yapılabilmesi için ön koşuldur. Bu nedenle bozkır insanı ile yaşadığı coğrafya arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Onları göçebelîğe zorlayan ya da daha doğrusu göçebelîğe imkân veren koşul bozkır coğrafyasının kendisidir.

II.2.2. Coğrafya ve Kişilik

Göçebelîğin doğal bir sonucu olan hareketlilik bozkır insanının özgür ruhlu kişiler olarak resmedilmelerine neden olur. Bu onların bütün yaşamlarının ve aktivitelerinin bir ürünüdür. Bozkırdaki bütün gelişimler, ekonomik ve kültürel bir özellik, farklılık olarak ortaya çıkar. Farklı ekonomik adetleri alışkanlıkları ve yaşam stilleri göçebe yaşama adaptasyonları onların karakterlerinde bazı özellikler kazanmasına, elde etmesine neden olmuştur.³⁹

Bozkır insanının en büyük özelliği kendi kendine yetebilmesidir. Yaşamak için gerekenleri kendisi elde edebilir. Owen Lattimore; bozkır yaşamı için şunları söylemektedir:

“Ekonomilerinin temelinde kendi kendine yeterlilik kapasitesi ve kabiliyeti vardır. Yiyeceklerini kendi kaynaklarından karşılayabilirler, aynı zamanda yakıtlarını da hayvan gübresi (tezek) oluşturur. Bununla beraber madencilik ve metalle çalışma vardır. Bunu arkeolojik delillerden anlamaktayız. Bozkır göçebeleri diğer toplumlarla temas kurma ihtiyacı içinde değildir, ve bununla karşı karşıya kalmak istemezse sahip olduğu hareket kabiliyeti sayesinde kendisini diğer toplumlardan koruyabilir.” (Sinor: a.g.t., s.249)

Yaşadıkları coğrafyada hayvancılıkla geçinirler ve ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Bağımsız hareket edebilme yeteneğinin temelinde de bu yeterlilik yatmaktadır. Bozkır kavimleri ile yerleşik kavimlerin coğrafyadan beklentileri çok farklıdır. Tarımla uğraşan yerleşik kavimlerde, mevsimsel değişimler, karışıklıklar onların üretim şansını yakalamalarına fırsat vermemiştir. Yerleşik kavimlerin coğrafyasında görülen iklimsel felaketler, toprak erozyonları bozkırda yoktur. Bozkır insanı için üretimin meydana

³⁸ T.T.Rice, a.g.e., s.67.

³⁹ A.Askarov, a.g.m., s.459.

getirilmesinde otlı arazi yeterlidir ve önceliklidir.⁴⁰ Bunun temini için göçebedir.

İnsanlar tabiatı nasıl anlamışlar ve nasıl anlatmışlardı? Bir Çinli sabahtan akşama kadar pirinç tarlasında çalışıp, didindikten sonra evine dönüpte şöyle bir düşünmeğe vakit bulduğu zaman ilk hatırına gelen şey türlü zehirli hayvanlarla yılanlar ve ormanda dolaşan kaplanlar olurdu. Kaplumbağalar, kurbağalar gibi zararsız hayvanlarda bunların yanında sıralanırdı. Yağmur ve bereket onun günlük ve en önemli gailesidir. Çinli'nin düşünce hayatı bu alemin dışında kalamazdı. Onun efsaneleri dini, kendi hayatının bu aktörleri ile örgütlenmiştir. Tabiat üstü güçlere de sahip olmak ister ama yinede bunları kendi çevresinin kahramanlarından seçer. Onun rutubetli ve güneşsiz evi düşüncesini ve dehasını sınırlamıştı. Onun dışına çıkamaz, hayat düzenini de ona göre kurardı. Orta Asyalı bir göçebenin hayatı ise başka türdür. Onun yerle, böceklerle, kaplumbağa ile ilgisi yoktur. Yaz günlerinde alabildiğine parlak bir güneş ve açık bir gök, kış günlerinde ise dondurucu bir soğuk ve etrafta uluyan kurtlar vardır. Sürüsü vardır ve bu sürü yaşamalıdır. Her sabah doğudan doğan güneş, ona en parlak ve saygıdeğer bir şey olarak görünür, ona iyilikler ve felaketler veren gök, ona en yakın olandır.⁴¹ Bu yakınlık onun inanç dünyasında da etkisini gösterir.

II.2.3. Coğrafya ve Dini Hayat

Bazı ilim adamları coğrafyayla din arasında kuvvetli bağlar kurmağa çalışmış, coğrafyanın sıcak ya da soğuk olması, ıssızlık, tabiat olayları ve iktisadiyatın dini şekillendirdiğini savunmuşlardır. Toprak ile ilişkisi bulunmayan Gök-Tanrı telakkisinin yerleşik kavimlerden ziyade avcı, çoban ve hayvan besleyen kütlelere mahsus olduğu, bu itibarla menşesinin de Asya bozkırlarına -bağlanması gerektiği etnologlar tarafından kabul edilmektedir. W.Koppers bu inancın eski bozkır kavimlerinin sosyal ve ekonomik hayatları ile sıkı ilgisini belirtmektedir.⁴²

⁴⁰ T.T.Rice, a.g.e., s.58.

⁴¹ B.Ögel, Türk mitolojisi s.252.

⁴² İ.Kafesoğlu, a.g.m., s.28.

Ohlmarks'a göre şimali kutup mıntıkasında yaşayan halklar o bölgede doğmamışlardır. Bugünkü etnolojiye nazaran oradaki en eski kavimler dahi vaktiyle Orta Asya'da yaşadıkları halde, sonradan tarihi ve içtimai sebeplerle şimaldeki hudutlara doğru çekilmeğe mecbur olmuşlardır. Güneyden gelen bu halklar bu yeni yurtlarında zor bir hayat mücadelesine girmek mecburiyetinde kalmış, buradaki ağır şartların tazyiki altında bulunan insanlar ruhen mahvolmak üzere iken nihayet 'isteri'ye benzeyen bir takım yöntemlerle kendilerini kurtarmağa çalışmışlardır. Bu davranışlar o kadar genişlemiştir ki, nihayet tamamıyla hususi bir şekilde kehanete, bir takım hastalıkları tedaviye yol açmış ve bu kültür hayatı üzerinde gittikçe nazım bir mevki olmağa başlayan bu hal şamanizmin doğmasında başlıca amil olmuştur.⁴³

Kısaca Gök-Tanrı inancının ortaya çıkışında ve dini mahiyette taşıyan diğer unsurların bozkır insanının inanç dünyasında ifade bulmasında coğrafyanın etkisi kabul edilebilir. Türklerdeki Gök-Tanrı inancı incelendiğinde bozkır insanının Gök-Tanrı tarafından görevlendirildiği ve gözetlendiği inancı dikkat çeker. İnandığı bu değerler onu başarıya götüren manevi nedenlerin başında gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında bozkır coğrafyasının, dini sahaya olan etkileri dolaylı olarak bozkır insanının karakterindeki başarılı olma ihtiyacının çıkış noktasıdır.

II.2.4. Coğrafyanın Ruhi Vasıflara Etkisi

Bozkır insanı hergün nasıl bir manzarayla karşı karşıyaydı? Onların gördükleri bozkırdı. Bakan göz burada hiçbir engelle karşılaşmaz. Ufuk her yönden gökkubeyle sınırlanmış, büyük ve tek bir çember oluşturur. Arkaik insanın görüşüne göre ufkun yusuvarlak çember oluşu evren ile özdeştir. Sözünu ettiğimiz bu durumda bu arkaik insan binici bir çoban olduğuna göre, eyerine dimdik oturmuş olarak bu çemberin ortasında bulunmaktadır. Yalnız merkezi oluşturmakla kalmamakta aynı zamanda en yüksek noktayıda oluşturmaktadır. Bulunduğu yerden arazileri, sürülerini, hayvanları aşarak

⁴³ S.Buluç, a.g.m., s.322.

uzaklara bakabilir. İmrenilecek bir doğallıkla gördüğü herşeyin efendisidir.⁴⁴ Bu durum bozkır insanının hükmeden ve hakim olan unsur olarak tarih boyunca gösterdiği ve uyguladığı bir özelliğidir. İnsanlar yaşadıkları coğrafyayla bir etkileşim içindedir. Bu etkileşim yaşamın her safhasında kendini gösterir. Coğrafik çevre insan psikolojisinden kesinlikle ağır taleplerde bulunmaktadır.⁴⁵

Ağır tabiat şartları içinde yaşayan ve açık bozkırın pek çok tehlikelerine maruz bulunan göçebe çobanın gözünde ister bedeni, isterse ruhi kabiliyetler bakımından olsun göze çarpan reislik istidadı, onun hesabına daima bir nevi tabiat fevkindeki kuvvetin mevcudiyetini ispat etmektedir. Tabiata hakimiyetin iptidai mertebesinde gerçekten insan zaruri olarak mevcudiyetinin bağlı bulunduğu kudretlerle ruhi bir rabıtaya girer, iptidai insanın ruhunda bir nevi hayvan ve nebatlara karşı hurafe kabilinde duyulan hürmet bu surette teşekkül eder.⁴⁶ Bozkır insanın ruhi yapısında da böyle bir durum söz konusudur. O başarılı olabilmek için çevresinde varlığını kabul ettiği tüm manevi güçlerin yardımına taliptir. Bunu yaparken ortaya koyduğu uyum ve ahenk ise kendine özgüdür.

Çinli hayvanı insan nitelikleriyle düşünür, kendi duygularını ona malederdi. Öyle ki bu tasarlayış onu doğanın, toprak ve bitki dünyasının içine sokardı. Ona derin bir doğa sezgisi kazandırır. Orta Asya göçbelerini özellikle Hun'ları Çinlilerden ayıran başlıca niteliklerden birisi işte bu noktada idi. Hunlar hayvan atalardan geldiklerine inanırlardı. Onun içinde hayvan kendisine uyulacak, ders alınacak bir örnekti. İnsanın davranışları hayvana bakarak ayarlanır, düzeltilirdi. Hayvanca düşünmek, erkeğin savaşçının davranışını belirlerdi; Göçebeyi yaratıcılığa, akılcılığa ve amansız başbuğluğa yönelten işte bu inançtı. O dünyayı kendisi için varolan bir yağma ve talan yeri sayıyordu. Ancak böyle düşünebiliyordu.⁴⁷ Bozkır içinde barındırdığı insana hayvan beslemek için uygun şartları vermişti. Hayvancılıkla uğraşüyor

⁴⁴ W.Nölle, "Türkistan Tarihinin Yazımında Karşılaşılan Sorunlar," (Çev. G.Oransoy) Belleten s.174, c.XLIV, 1980, s.356.

⁴⁵ L.H.D. Buxton, The Inhabitants of Inner Mongolia, England, 1930, s.145.

⁴⁶ J.Deer, a.g.m., s.160.

⁴⁷ F.Altheim, a.g.e., s.32.

olmakta bozkır insanının ruh dünyasına önemli katkılarda bulunmuştu. Aslında bu bozkır coğrafyasının insan karakteri üzerindeki dolaylı etkisini gösterir.

Büyük sürülerin birarada tutulması, otlakların tayini ve müdafaası bedeni faaliyetden ziyade nezaret ve basireti icap ettirir. İnsanı iradeye, emretmeğe ve hakimiyete hazırlar. Avcı kavimlerde gıda olarak seçilen hayvana hurafe ile karışık bir korku ile baktıkları ve onu tabiat fevkindeki kudretlerin toplandığı bir mahluk olarak addettikleri halde, çobanın bakımlı sürüsü ile olan münasebetini tamamen fayda ve mantık prensipleri tayin eder. Bu kavimlerin his aleminde totemik unsurlar göze çarpsada bunlar asla korkak ve hurafelere bağlı orman sakinlerinin hayatındaki yeri işgal etmezler. Uçsuz bucaksız ovalardaki dolaşma, bütün azameti ile tecessüm eden gök kubbenin temaşası insanın nazarlarını büyük kainat münasebetlerine çevirir ve inanış aleminde sema ve aynı surette tabiat kuvvetlerini müşahhaslaştıran ruh alemi tasvirini ön plana çıkarır.⁴⁸

Bozkır insanının yaşamındaki tüm unsurlar onun ruh dünyasında gelişmelere neden olmuştur. Yaşama bakış açısı ve algılayışı çevresinde gördükleri ve yaşadıklarıyla ilgilidir. Kendine özgü bir algılama ve yorumlama biçimi vardır. Coğrafik çevre gerek bedeni ve gerek ruhi, mesela zihni kabiliyetleri bakımından öyle taleplerde bulunmaktadır ki bunlar ancak başarı kabiliyetine haiz olanların seçilmesini ve acizlerin yok olmasını neticelendirmektedir.⁴⁹ Bozkır insanı varlığını devam ettirmek için bozkır coğrafyası ve tabiatıyla mücadeleye girmiştir. Sarmatlar sert tabiat şartları içinde hayatlarını sürdürdüklerinden dolayı, mücadelecı bir ruha sahiptirler. Onlar savaşçı bir topluluktur. Sert görünümlüydüler son derece ihtiraslıydılar.⁵⁰ Bozkırın sert tabiat şartları bozkır insanının kişiliğine yansımıştı. Ülke acımasızdı ve koşulları çetindi ve orada ancak yasalarına uyanlar sağ kalabilirlerdi. Kimbilir küçük yaşta kaç çocuk ölmüş, kaç zayıf hasta yitip gitmişti. Sağ kalanlar, yani çocukluğundan beri soğuğa, açlığa

⁴⁸ J. Deer, a.g.m., s.160.

⁴⁹ W.Peters, a.g.e., s.19.

⁵⁰ İ.Durmuş, Sarmatlar, s.184.

dayanıklı olmaya alışmış, bozkırın ürünü ve bozkır tarafından kabul edilmiş olanlarda bozkırın tüm çetinliği vardı. Bunların vücutları ve ruhları bir fırtınalar, kışlar ve taşlar kalıbında biçimlenmişti. Böylece Türkler kendilerini güçlüler olarak adlandırmakta haklı idiler.⁵¹

Bozkır insanı, coğrafyanın haşin ve sert yanını kendi karakterinde yansıtmaktadır. Bu hayatta kalabilmenin gerekliliğidir. Bir diğer özellikleriyse ruhlarında askerliğin olmasıdır. Askerlik ruhu oba teşkilatının içine nasıl sinmesin ki? Orta Asya, eski küçük Grek siteleri gibi değildi. Eski Yunanistan'da düşmanın geldiği gözcüler tarafından haber verilebilirdi. Ama koşar adım bile gelse düşmanı kaç saatte kendilerine yetişebilirdi. Böyle durumlarda eski Grek insanının harbe girmesi için, bir öğle yemeği yiyipte öğle uykusunu almağa bile vakti vardı. Fakat Orta Asya'da öylemi dir? İleri karakoldaki nöbetçi askerler düşman geliyor dedikten ondakika sonra, düşman atlıları obanın içini altüst edebilirdi.⁵² Bu yüzden bozkır insanı tehlikelere karşı her zaman dikkatli ve tetikte olma zorunluluğu hissetmiştir.

Göçebelerin büyük bozkırın arazisiyle, coğrafyasıyla olan ilişkilerini sağlam bir temele oturtmaları manevi kültürün kökleşmesine yol açmıştır. Göçebeler komşu halkların estetik ve dini geleneklerine karşı hassasiyetlerine rağmen, onlar genel olarak yemine sadakat, yalandan ve aldatmaktan nefret gibi hasletlerini muhafaza etmişlerdir.⁵³ Bozkır coğrafyası kültürün devamlılığını sağlaması bakımından da önemlidir.

Bozkır insanı bazı davranışları ve inanışları bozkır coğrafyasıyla olan kuvvetli münasebetlerden almıştır. Bazı hakiki ruhi davranış tarzlarının, ancak muayyen bir devirde, muayyen kültür ve cemiyet şartları içinde meydana gelebileceğini düşünmek mümkündür. Ruhi davranışlara ait fitrî davranış modellerinin birer ruhi vasıf olarak tezahür edebilmeleri için müsait muhit şartlarına, müsait bir muhit yapısına ihtiyaç vardır. Binaenaleyh ruhi bir vasfın mevcut olmaması, buna tekabül eden ruhi davranış modelinin

⁵¹ J.P. Roux, Türklerin Tarihi, s. 86.

⁵² B.Ögel, Türk Mitolojisi, s.273.

⁵³ L.N. Gumilev, Hunlar, s.312.

yokluğundan ileri gelebileceği gibi, müsait bir muhit yapısının ve şartların bulunmaması neticesi de olabilir. Şu halde ruhi vasfın meydana çıkabilmesi için bu iki şartın birarada bulunması zaruridir.⁵⁴ Bu açıdan ele alındığında bozkır insanı için müsait ortamın mevcut olduğu görülür.

Göçebe çobanlık, alalade gezinmek değildir. Bozkır toplumlarının çok güçlü bir sosyal hayatı vardır ve dünyayı algılama bakımından bozkır insanı kendine has bazı özelliklere sahiptir. Atalarından aldıkları örf, adet ve gelenekler de bu ruhi vasıfların oluşmasında son derece etkilidir. Ama bazı düşünürlerin iddia ettiği gibi herşey coğrafyayla izah edilemez. İlk ırk nazariyeleri ırk üstünlüğünü ya da alçaklığını coğrafi muhitte izah etmeğe çalışmışlardır. Mesela Aristo gibi büyük bir mütefekkirde bile bu gibi izahlara rastlıyoruz. Ona göre Kuzey Avrupalıların soğuk ikliminde yaşayan insanlar canlı ve cesurdurlar, fakat zekâlarının kıt oluşu siyasi hakimiyet kurmalarına manidir. Asyalılar zekidir fakat canlı ve ruhlu değildirler. Grekler ise müsait bir coğrafyada yaşadıkları için dünyaya hakim olabilirler. İbn Haldun'a göre Arabistanın iklimi mükemmeldir ve Araplar diğer milletlere üstündür.⁵⁵ Bu düşüncelerin ilmi olmadığı bugün bilinen bir gerçekliktir. Coğrafya üzerinde yaşayan insanlara kabiliyetleri nispetinde etki eder. Bozkır coğrafyası, bozkır insanına olan etkileri ekonomik, askeri, ve sosyal hayatta görülür. Ruh dünyaları ve karakterlerinin şekillenmesinde de etkilidir fakat bu etki bazılarının iddia ettiği gibi tek neden değil, sadece nedenlerden bir kısmını teşkil eder.

⁵⁴ W.Peters, a.g.e., s.18.

⁵⁵ M.Ş. Başoğlu, a.g.e., s.12.

III. BÖLÜM: BOZKIR İNSANININ İKTİSADİ HAYATI, BESLENME VE GİYİM ALIŞKANLIKLARI

III.1 İKTİSADİ HAYAT

III.1.1. At Ve Koyun

Bozkır kültürü iktisadi manada göçebe hayvan yetiştiriciliği temeliğine dayanmaktadır. Bozkır insanının hayvanıyla olan münasebeti ve bakış açısı, yerleşik kavimlerin hayvan yetiştiriciliğinden çok farklıdır. Göçebe hesabına hayvan besleme, nefsinin korumanın ve servet temininin başlıca, hatta biricik kaynağıdır. Kaderi hayvanların kaderine o kadar bağlıdır ki bunların mahvolması, göçebenin maddeten mahvolması demektir. Elinden geldiği kadar hayvanını esirger ve kendisi hesabına hayvan yalnız varlığından faydalandığı bir sermaye olduğundan hayvanını kesmez. Bilhassa süt ve mahsülleriyle yaşar.¹

Göçebe toplumlar farklı hayvanlar yetiştirmişse de bozkır kültürünün temsilcisi olan toplulukların iktisadi yaşamında özellikle at ve daha sonra koyun yetiştiriciliği ön planda gözükmektedir. İç Asya ve Karadenizin kuzeyindeki bozkırlarda ekonomi bilhassa atın sürü şeklinde yetiştirilmesine dayanmaktadır. Atın mümkün olduğu kadar bütün cepheleleri istismar edilir (et, süt, taşımak). Bu keyfiyet ekonomi bakımından kültür ve cemiyet hayatının manzarasını tayin eder.² Bozkır insanı için at her yönüyle kıymetlidir. Kısarak sütünden kımız, peynir, kesilmiş peynir yapmakta ve ayrıca kurban olarak sunmak için kullanılırdı. Diğer hayvanlarda mesela koyun süt sağlamak öküzlerde arabaları çekmek için kullanılırdı. İskitlere ait mezarlarda, koyun ve sığır kemikleri kendi yaptıkları yöresel kazanlarda bulunmuştur. Fakat domuz kemikleri bulunamamıştır.³ Domuzun İskitler ve Sarmatlarda yetiştirilen ehli hayvanlar arasında bulunmadığını biliyoruz. Bugün yapılmış bir çok Indo-Avrupa kazılarında domuzun, bu insanlar tarafından geniş oranda

¹ G.Nemeth, a.g.e., s.80.

² W. Koppers, a.g.m., s.455.

³ E.H.Minns, a.g.m., s.197.

kullanıldığını anlıyoruz. İskit ve Sarmatların yetiştirdiği ehli hayvanlar et ihtiyacını karşılamada yardımcı oluyordu.⁴ Fakat İskitler ve Sarmatlarda dahil göçebe topluluklarda ehli hayvanlar sahip oldukları öneme binaen kesim hayvanı olarak kullanılmakta tercih edilmezler. Genelde et ihtiyacı vahşi hayvanlar avlanarak giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin İskitler geyik, dağ keçisi ve tavşan gibi hayvanları avlamışlardır.⁵

Bozkır insanı hayvanının hayatını esirgeyen bir anlayışa sahiptir. Gerek siyasi ve gerekse sosyal gücün temelinde sahip olunan hayvan varlığı önem arzettiğinden hayvanını kesmek yerine onun varlığından yararlanır. Bozkır coğrafyasının, hayvan yetiştiriciliğine müsait bir yapısı olduğu bilinmektedir. Bu coğrafyada çok korkulan 'jud' yani otlakların donması gibi kimi doğal felaketler gelip çatmadıkça bozkır, iç gereksinimi çok aşacak sayıda at üretebiliyordu. Üretiyordu da gerçek iç talep, üretim gücünün her zaman altındaydı. Bir toplumsal birimde iç tüketimin belirleyicileri aşağı yukarı değişmez idi. Üreticilerle tüketiciler birdi. Sürülerin sürekli büyümesi sahibinin saygınlığını da artırırdı.⁶

Göçebe çobanlığın temelinde yatan iktisadi anlayışta farklılık arz etmektedir. Bu nokta itibarıyla hayvan besleme ve çobanlık tamamen benzer mefhumlar değildir. Tabiatın bol miktarda bahşettiği olanakları hiçbir esirgeme ve gelecek düşüncesi olmadan kullanan, istismar eden avcı-balıkçı kavimlerde daha başlangıçtan beri köpek, koyun, keçi vs. hayvanların yanında kocabaş hayvan ve at beslemenin adet olduğu anlaşılan güneyin çiftçi medeniyeti insanları gibi ehli hayvanları beslemişlerdir. Lakin bu kavimlerde hayvan besleme tâli derecede olmasına ve hayatın esasını teşkil etmemesine mukabil, çobanların bütün ruhunu ve dünyaya karşı takındıkları tavrı; ehlileştirilen ata, koyun sürülerine ve kocabaş hayvanlara bağlayan münasebetler tayin etmektedir. Hakiki çobanın biricik ciddi faaliyeti büyük ölçüde hayvan ehlileştirmeye ve gayretide ilk sırada hayvanların artmasına,

⁴ W.M. McGovern, a.g.e., 45.

⁵ E.H.Minns, a.g.m., 197.

⁶ D.Sinor, a.g.e., s. 520.

müdafasına ve ekonomik istismarına teveccüh eder. Tamamiyle bu yüzden hayvanlarını etleriyle beslenmekten daha ziyade sütleri için beslerler.⁷

III.1.2. İktisadi Tercihler

Göçebe topluluklarda et tüketiminin olmadığını söyleyemeyiz. İskitler sığır ve dağ keçisi eti yerken, Sarmatlar at etini daha lezzetli bulmuşlar, onu tüketmişlerdir. Fakat her iki toplulukta da süt tüketimi daha önemlidir. Tarihte İndo-Avrupalılarında süt tükettiklerini biliyoruz. Fakat onların yaşamında süt, yemeklerin hazırlanmasında yardımcı bir unsur olarak kullanılmış ve günlük yemeklerinde süt ve mamülleri önemli bir yeri işgal etmemiştir. Ve yine bunlarda inek ve sığır sütü kullanılmasına rağmen, İskit ve Sarmat topluluklarında süt ve mamülleri çok önemlidir. Özellikle kısırak sütü tüketimi fazladır ve yerli ekonomide büyük rol oynamıştır. Ayrıca İskit ve Sarmatların işlenmemiş, ham sütü kullandıklarını biliyoruz. Bu durum merkezi Asya'nın göçebelerinde de mevcuttur. Özellikle çocukların ve yaşlıların bu tür tüketim içinde olduğunu söyleyebiliriz. Yine de ham sütün, fermente kısırak sütünün sahip olduğu önem ve değerden çok uzak olduğunu ve İskit ve Sarmatlarda günlük beslenme faaliyetlerinde kımızın en önemli unsur olduğunu söyleyebiliriz.⁸

Görüldüğü üzere at yetiştiriciliği bozkır iktisadi hayatının en önemli unsurudur. Önemli olan et üretimi değil süt üretimidir. Bozkır iktisadi yaşamındaki farklılıklardan birisi budur. Büyük ölçüdeki göçebe çoban hayatının gelişimi süt üretimine dayanmaktadır. İktisadi hayatlarının temelinde bu amaç yatmaktaydı. Çeşitli hayvan türlerine aynı zamanda bakılıyorsa, burada bir fayda sağlanıyordu. Bu bütün yıl boyunca süt ve et gereksinimini garanti ediyordu.⁹

Bozkır insanının atı ehlileştirmesi, iktisadi yaşamın şekillenmesinde önemli olduğu gibi, faaliyetlerin yerine getirilebilmesinde de yardımcı unsur

⁷ J. Deer, a.g.m., s.160.

⁸ W.M. McGovern, a.g.e., s.245.

⁹ İ.Durmuş, "Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat", GÜ. FEF. SBD, 1/1, 1996, s.176.

olmuştur. At biniciliğinin başlamasıyla birlikte hayvan besleyiciliğinde de farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Geniş alanda hayvan kontrolünün az sayıda insanla sağlanmasına neden olan yardımcı unsur at'tır. Hareket kabiliyetindeki bu artış sadece iktisadi manada değil, politik ve kültürel açıdan da etkileri olmuş, göçebe ufkunun yayılmasını sağlamıştır.¹⁰ Bozkır insanı için at, sürati sayesinde en çok tercih edilen hayvan olmuştur. Çünkü diğer hayvanlar süratle imkân vermemekte ya da çok az müsait olmasına rağmen, at istenildiği hızda göçe müsait olmasıyla da farklıdır. Hiçbir şey at'tan daha hızlı değildir. Yerleşiklerin ülkelerine savaşmalarına olanak verende at'dı. Fakat acele etmenin ve hızın gerekmediği zamanlarda at'tan sonra eti, sütü ve yünüyle en çok rağbet gören hayvan koyundu.¹¹ Karadenizin kuzeyinde yaşamış göçebe İskit ve Sarmatlarda olduğu gibi, en erken çağlardan beri, Orta Asya Türk topluluklarında koyun, atın yanında iktisadi hayatta önemli bir yer tutmağa başlamıştır. Ehli hayvan besleyiciliğinin ilk safhalarında Tunguz ve Moğollar, domuz, İndo Germanler, inek, manda ve öküz, çöl kavimleri, deve, Türkler ise at ve koyun besleyiciliği yapmışlardır. İlk olarak M.Ö. 2500 yıllarına ait "Afanesyovo" kültüründe koyun kemikleri, at kemikleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Eti, sütü ve derisi, yünü, hatta kemiğinden istifade edilen koyun, attan sonra bozkır Türk topluluklarında ikinci dereceyi almıştır.¹²

Bozkır insanı için at en değerli hayvandır. Onun at'ı ehlileştirmesi ve binici olarak yaşaması, hayatının her alanında ifade bulmuştur. At koşumlarının, icad edilerek kullanılmaya başlaması ve biniciliğin kuralı, at üzerinde yaşamak kostümler üzerinde de ilginç gelişmelerin ve değişmelerin meydana gelmesine neden olmuştur. Bunların ilki pantolonun icat edilmesidir. Sadece bu kostüm at üzerinde, bacakların özgür ve rahat kullanımına izin vermektedir. Çin'de M.S.7.yüzyıla kadar pantolon kullanımı bilinmiyordu. Bu tarihten sonra genel olarak pantolon kullanmaya başlamışlardır. Tarihi delillerin gösterdiklerinden anlaşılan, pantolonun Çin'e

¹⁰ N.D. Cosmo, a.g.e., s.25.

¹¹ Ş.Baştav, a.g.e., s.551.

¹² A. Çay, a.g.e., s.7.

adaptasyonun da merkezi Asya ile direkt olarak olan kültürel etkileşimin etkisi çok büyüktür. Daha doğrusu bu etkileşimin bir sonucudur. Avrupalılarında bu kostümü, İskitlerle olan münasebetler neticesinde aldığı anlaşılır.¹³

III.1.3. İktisat ve Siyasi Yaşam

Bozkır insanının iktisadi hayatı ve hayata bakış açılarının şekillenmesinde en önemli unsur ehli at yetiştiriciliğidir. İktisat ve ekonomi bozkır kavimlerinde ve bu coğrafyada kurulan devletlerde her zaman önemli olmuştur. Bozkır aleminin muhtelif Türk-Göçebe devletlerinin askeri ve siyasi faaliyetlerine, devamlı iktisadi münasebetler tekaddüm (etki) etmiştir. Bu temaslar esnasında bozkırın muhtelif halk unsurları, ticaret kervanları sahipleri ve maiyetleri bu sahanın sakinleriyle tanışmışlar ve onların kültür vaziyetlerini öğrenmişlerdir.¹⁴ Bu münasebetler daha öncede belirttiğimiz gibi dünya tarihi açısından mühim neticeler doğurmuştur. Bu tarz bir oluşumun vücuda gelmesinde de en önemli unsur at olmuştur. At'ın ehlileştirilmesi ve kullanılması, hayvan yetiştiriciliğini sağlamakta ve ekonomik aktivitenin özelliklerinin belirlenmesinde etkili olduğu gibi, erken göçebelikteki temasların ve kontaklarında sağlayıcısı konumundadır.¹⁵

III.1.4. At ve Ticaret

Bozkır coğrafyasında yapılan ticaretin temelinde de at vardır. Çünkü bozkır coğrafyası ihtiyaçtan fazla at üretebiliyordu. Bu üretim fazlalığı değiş-tokuş yapmak için kullanılıyordu. Bu durumda at'lar diğer topluluklarla barış içinde yapılan ticarete önemli rol oynuyordu.¹⁶ Örneğin Hunlar zamanında, onların yaşadığı bölgede 'Atpazarı şehri' mevcut olup daha ziyade at ticareti yapılırdı. Gerek Çin ve gerekse Batı Asya'nın ziraatçı halklarına binlerle at satılıyordu. Bu da şüphesiz Türk ülkelerindeki en önemli iktisadi faaliyet, bir

¹³ W.M. McGovern, a.g.e., s. 48-49.

¹⁴ N.Fettich, Hunlar zamanına Ait Olup Szeged-Nagyszekses'ta bulunan prens mezarı hafriyatında bulunan eşya, II. TT.Kong, 1943, s.328.

¹⁵ N.D. Cosmo, a.g.e., s.37.

¹⁶ D.Sinor, a.g.t., s.251.

geçim kaynağı idi.¹⁷ Şüphesiz bunun en önemli nedeni, bozkır coğrafyasının muazzam sayıda at yetiştirmeye müsait olmasıdır. Göçebe çobanlığın ortaya çıkmasıyla birlikte bozkır'daki hayvan sayısı milyonlarla tanımlanabilir. Hsiung-nu'lar (Hunlar) Mo'tun zamanında Ting-Ling kabilesini fethetmiş ve Wu-Ti (Wu imparatorunun hüküm sürdüğü zaman) Wei-Lü, Çin'den Hsiung-nu'lara kaçınca Shan-yü onu Ting-Ling'lere Wang olarak tayin etmiştir. Wei-Lü ondan sonra Çin elçisi olarak Hsiung-nu devletine gelen Su Wu'ya şöyle seslenmiştir. 'Aziz Bay, Su! Bendeniz biraz önce Han devletinden ayrılıp - Hsiung-nu'lara itaat etmiştim. Bereket versin Hsiung-nu hükümdarının sayesinde 'Wang' ünvanını aldım. Benim idare etmekte olduğum, halkın sayısı onbinlercedir ve benim sahip olduğum at ise dağ dolusu halindedir. Kendim bu kadar zenginim'¹⁸ Hunların geçen zamanda değişmeyen bir şeyleri varsa o da atlarıdır. Hunların sürülerindeki hayvan sayısı normal zamanda kişi başına onbeş ile yirmibeş büyükbaş hayvan arasında değişirdi. Bu sayı refah dönemlerinde otuza kadar çıkar, yokluk yıllarında kişi başına ikiye kadar düşebilirdi. (M.Ö. 127'de yapılmış değerlendirme) Hiung-nu'ların sayısı 1,5 milyon kadar tahmin edildiğine göre hayvanlarının sayısının en az 2 milyon, en çokta 45 milyon, ortalama 30 milyon olmuş olması gerekir. At yüzdesinin kırka kadar çıkabildiği düşünülürse 12 milyon başa kadar çıkmaktadır.¹⁹ Yani iktisadi hayatın en önemli unsuru bol miktarda at yetiştiriciliğidir. Daha önce belirttiğimiz üzere Çin ile yapılan ticarettede at en önemli maddedir. Bunun nedeni Çin coğrafyasının ihtiyaç duyulan sayıda at yetiştirmeğe elverişli olmamasıdır.

At taşıdığı iktisadi önemin yanında askeri amaçlar içinde kullanılan bir hayvandı. Çinliler için bozkır Türklerinin saldırı aracı, atlı muharebeden, kendini korumanın, savunmanın tek yolu at'lı mücadele olmalıydı. Ve ihtiyaç duyulan at bozkır insanının elindeydi. Sayıları azalıp artsada bozkır coğrafyasındaki at mevcudiyeti her zaman milyonlarla ifade edilmiştir. İsa'nın doğumu sıralarında bile (Miladi yıllara geçiş dönemi) Çin'de at'lar az

¹⁷ T.Baykara, a.g.e., s.164.

¹⁸ M.Mori, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı," TED, s.9, 1978, s.272.

¹⁹ J.P. Roux Türklerin Tarihi, s.90.

geliyordu. Orta Asya seyahatiyle meşhur olan Cangçyen'in ikinci seyahati esnasında yalnız 600 atı vardı. Çin'de at pahalıydı ve hakikaten az bulunuyordu.²⁰ Bu nedenle ihtiyaçlarını bozkır insanının yetiştirdiği at'lardan karşılamak zorundaydı. Bozkır göçebesinin atı hem kullanım değeri değişmeyen, değişim değeriye dalgalanmakla birlikte yüksek bir maldı, hem de savaş için vazgeçilmezdi. Çin ordusunun at'a kaçınılmaz bağımlılığı, bozkır göçebelerinin akınlarına dayanmak için Çin'in yalnız onların sağlayabildiği atlara duyduğu tuhaf bir durum yaratmıştı. Bununla birlikte bu atlar satın alınıp düşmana, karşılığında gizli düşmana isteyip doldurdukları eşyaları satın alma olanağı sunulunca akınlar gereksiz oluyor, topluca önlenebiliyordu. Buna karşılıklı gereksindiği ya da göz diktiği eşyaları almak için göçebeye açık iki yol vardı. İkisinde de at baş etkendi. Onu öteki malları takasla ya da silah gücüyle elde etmek için kullanabilirdi.²¹

Yani bozkır insanı için at sadece sütünden faydalandığı ve göçebeliğe uygun yaşam sürdürmesine sahip bir iktisadi manayla beraber, askeri, siyasi ve sosyolojik gelişmelerin hazırlayıcısı, aracısı konumundadır.

III.1.5. Atın Askeri ve Teknolojik Gelişmelerdeki Rolü

Atın yanında ve ikinci derecede önem arzeden hayvan koyun olsada, İskitlerde dahil olmak üzere at sadece sürü olarak, ya da savaşlar için değil aynı zamanda teknolojik gelişmeler için de önemli olmuştur. Bozkır insanı için at koşum takımları metalürjik üretimin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. at göçebe yaşamın sistem için faydasınadır.²²

Çobanlığı tam anlamıyla yapabilmek ve süratle yer değiştirebilmek için at'a ihtiyacı vardır. Biniciliğin adaptasyonunda ve gelişiminde birincil önemli gelişme at koşum takımlarıdır. Bozkır toplulukları olan İskit ve Sarmatlara ait yapılan kazılarda bu koşum takımları bulunmuştur. Süslenmiş, metal dekorasyon yapılmış olan bu koşumlar, kazılarda büyük yer tutmuştur.

²⁰ W.Eberhard, "Çin Kaynaklarına göre Orta Asya'da At cinsleri Ülkü D, s.92, 1940, s.171.

²¹ D.Sinor, a.g.e., s.22.

²² N.D. Cosmo, a.g.e., s.37.

Biniciliğin gelişmesiyle eğer'e ihtiyaç duyulmuştur. İskitlerde ve Sarmatlarda birkaç çeşit eğer bulunduğu tahmin edilir. Kuzey Türkistanda da at ve at biniciliğiyle ilgili gelişmelerin varlığı bilinmektedir.²³ Doğu ve Batı bozkır topluluklarının neredeyse tamamında at yetiştiriciliği birincil önem arz eder. Bozkır kültürünün temsilcisi olan Türkler tarihte at yetiştiren kavimlerin başında gelir. Bozkırda yaşamın başlangıcından beri at, Türk kavimleri için büyük ehemmiyete haiz bir hayvan olmuştur. Türk kabilelerinin tamamıyla ata bağlı oldukları öyle devirler vardır ki, bu devirlerde at yetiştirme, hayat kaynaklarının esasını teşkil etmiş ve başka Türk kavimlerinde ise at hiç olmazsa muharibin kullandığı hayvan olmuştur.²⁴

Bozkır insanının dünya tarihinde önemli gelişmelere ve mühim neticelere imza atmasında at, ehlileştirmesi ve yetiştirmesi büyük rol oynamıştır. Bozkır atının istisnai nitelikleri defaatle anlatılmıştır. Bozkır dünyasının Altay ve Tiyenşan dağlarına kadar uzanan garbı kısmında equus Gmelini Antonii denilen at yaşamıştır. Bu hayvan ufak yapılı, demir kır renginde, nispeten uzun ve ince bacaklı, mağrur başlı bir at tipi olup bu cinsin ahfadı olarak bugünkü safkan Arap ve İngiliz gibi cinsleri görüyoruz. Haddi zatında büyük Moğol ovası ile bir olan bozkırın şark kısmında da kendine has Equus Prezewaslki denilen yabani at vardı. Bu iki atın ehlileştirilmesi Avrasya'da eski çağların karanlığına kadar çıkar ve tabiatın yarattığı imkanlara uyarak at, bozkırın ehli hayvanı karakterini kazanmıştır.²⁵ Bozkıra hakim tüm toplulukların at yetiştirdikleri bilinen bir gerçektir. Bu coğrafyaya hakimiyet sadece iktisadi faaliyetlerle izah edilemez. Bozkır insanının yaşamında atın oynadığı rol, ancak insanın kendi geçmişi, gelenekleri, aile yapısı, din anlayışı, kainat münasebetleriyle izah edilebilir. Tüm bu unsurlarla at arasında sıkı bir ilişki göze çarpmaktadır. Beslenme alışkanlıkları, giyim tarzları, kısaca maddi ve manevi her sahadaki gelişmeler bozkır insanının yaşam tarzıyla ilgilidir. Bu yaşam tarzında da at nazım bir mevkiye sahiptir. Bozkırda yaşamış Türk topluluklarının atı ehlileştirme ve yetiştirmedeki

²³ W.M. McGovern, a.g.e., 47.

²⁴ W.Eberhard "Çin kaynaklarına göre Orta Asya'da At cinsleri," s.161.

²⁵ J.Deer, a.g.m., s.161.

ustalıkları, çeşitli nedenlerle münasebette bulundukları toplumlar üzerinde de etki bırakmıştır. Çin kaynakları; Batı barbar boylarının sekizinci ayda otların semirdiği zaman bir orman etrafında dolaşma adetleri olduğunu bildirir. Orman bulunmadığı zaman bir söğüt dalı yere dikilerek süvariler etrafında üç defa dönerlerdi. Bu güz kurbanında yapıldı.' Çin'de at yetiştirmenin Türk kavimlerinin tesiriyle husule geldiğini ve bununla birlikte at'la ilgisi olan bütün şeylerin bununla münasebettar olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda Barbar adı verilenler Hiung-nu'lardır. Yine bu Hiung-nu'ların güzden başka 5.ayda da at yarışları vardı.²⁶

Eski Türkler at yetiştiriciliği konusunda tarihin bildiği ilk ve en iyi ustalardır. Yaşamları ve gelecekleri, istikballeri bu yetenekleriyle bağlantılıdır. Bozkırda vücuda gelen devletlerin 'atlı bozkır devletleri' diye anılması bu ehemmiyetin bir göstergesidir. Bozkır insanı sahip olduğu at sayesinde askeri gücünü tesis etmiş ve cihan devletlerini kurmuştur.

III.1.6. Değerlendirme

At ve koyun, bozkır insanının iktisadi hayatında önemli yer tutmuşlardır. Hayatlarını devam ettirebilmek için gerekli yiyeceklerini bu sayede temin edebilmişlerdir. Özellikle at, sürate malik bir hayvan olduğundan ve bozkır coğrafyasında sürat hayatta kalabilmenin ve ele geçirmenin en önemli faktörlerinden olduğu için at'ı diğer hayvanlardan farklı ve daha önemli bir yere koymalarına neden olmuştur. Atın askeri amaçlarda kullanılabilmesi ve hatta bozkır kültüründe askeri amaçların en büyük silahı ve avantajı olması, ticarete, değiş tokuşda bu hayvanın ekonomik değerinin yüksek olmasının başlıca nedeni olmuştur. Koyun ise sağladığı yan ürünlerle yani sütü, eti, yünü nedeniyle iktisadi bir önem arz etmektedir. Tüm bu özellikleriyle gerek at ve gerekse koyun sadece günlük yaşamda ve maddi olarak taşıdıkları değer yanında bozkır insanının manevi hayatında derin izler bırakmışlardır.

²⁶ W. Eberhard, "Çin kaynaklarına göre Türkler ve Komşularında Spor," Ülkü D, S.87, 1940, s.213.

Türk konar-göçer hayatının vazgeçilmez unsuru olan koyun-keçi vb. hayvanlar bu hayat şeklinin bir sonucu olarak Türk maddi ve manevi kültüründe de yerini almıştır. Koç, koyun, keçi, teke üslubunu M.Ö. 1000.yıllarda Avrasya'da yaşayan bütün konar-göçer topluluklarda yaygın bir biçimde görüyoruz. Doğuda Çinliler'in Jung (Ti/tik), Ting-Ling olarak belirttikleri proto-Türklerden, Karadeniz'in kuzeyinden Hazar gölü çevresine yayılmış olan Sakalar'a kadar dağ tekesi ve geyik motifi oldukça yaygındır.²⁷

²⁷ A.Çay., a.g.e., s.14.

III.2. BESLENME ALIŞKANLIKLARI

III.2.1. Beslenme Alışkanlıklarının Belirleyicileri

Toplumların yaşadıkları coğrafik çevre ve bu çevrede yapılan iktisadi faaliyetler beslenme yöntemlerinde ve alışkanlıklarında önemli bir yere sahiptir. Hayatını ve geçimini hayvan yetiştiriciliği üzerine kuran bozkır insanının, hayvansal besinleri diğerlerine nazaran daha fazla tüketmeleri beklenen bir sonuçtur. Bozkır insanının beslenme alışkanlıklarında süt ve ürünleri önemli yer tutmaktadır. Göçebe toplumların beslenme ihtiyaçlarını karşılamada sütü kullanmaları, aslında hayvanların yaşamının onlar için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Göçebe bütün hayatını otlatmak suretiyle hayvan yetiştirme usulüne uydurması gerekiyordu. Hayvanlarıyla birlikte daima göç halinde bulunduğundan herhangi bir yapının içinde kalamaz, arabalarda ve çadırlarda yaşaması gerekir. Hayvan yetiştirme dışında ancak göçebe hayatına uygun işlerle uğraşması gerekir. Ziraat toprağa bağlılığı gerektirdiğinden çok sınırlı ölçüde mümkündür. Bu nedenle tahıl, beslenme alışkanlıklarında önemli yer tutmaz. Avcı ve çiftçi kavimlerde hayvan yetiştirebilsede göçebenin hayatında hayvan yaşamının ve servet edinebilmenin temeli, hatta biricik kaynağıdır.²⁸

Bu yüzden hayvanlarını etleri için beslemezler, onların sayısının çoğalması önemli olduğundan kurbanlık kesim için kullanmazlar. Başlıca süt ve süt mamülleriyle yaşar ve hayvanını kesmediği ve esirgediği için eti daha çok avcılık ve balıkçılık yoluyla sağlar. Göçebe elinden geldiği kadar hayvanını esirger ve kendisi hesabına hayvan, yalnız varlığından faydalandığı bir sermaye olduğundan hayvanını kesmeyi tercih etmez.²⁹ Fakat buradan bozkır insanının ehli hayvan et'i tüketmedikleri sonucu çıkarmamalıdır. Örneğin İskitler bütün ehli hayvanları yerlerdi (at, koyun vs.) Kazılarda bu hayvanların kemikleri bulunmuştur. Eski çobanların yemeği nasıl hazırladıkları konusunda bazı bilgilere sahibiz. Örneğin İskitler yemek

²⁸ Ş.Baştav, a.g.e., s.50.

²⁹ G.Nemeth, a.g.e., s.80.

hazırlarken şu yöntemi takip etmekteydiler; kurban edilen hayvanın derisi sıyrıldıktan sonra, et, kemikten ayrılır temizlenir ve yöresel, yerel imal edilen kazanın içine atılırdı. Kazanın içine su konulur ve içine atılan et suyla kaynatılmaya başlanırdı. Kazanı kaynatmak için kemik yakıldığı rivayet edilmektedir fakat biz kemiklerin tek başına yanmadığını biliyoruz. Muhtemelen başka yanıcı maddelerin yanında kullanılmıştır.³⁰

İskitler normal zamanlarda yemek konusunda asla sıkıntıda olmamıştır. Onların başlıca gıda maddesi kımızdan oluşmaktaydı. Mayalanmış kısrak sütünden oluşan kımız, hâlâ Kafkasya ve Mongolya'da sevilen, popüler bir içecektir. İskitler kımızın yanında diğer bir süt mamulü peyniri de tüketmişlerdir. Bitkisel olarak soğan, sarmısak ve tohum (fasulye, nohut) bu yiyeceklere ilaveten balık çeşitleri özellikle orkinos ve mersin balığı, ayrıca her çeşit av hayvanı, ehli hayvanlardan da at eti, kuzu ve keçi. İskitler sıklıkla bu etleri pişirir ve yerlerdi. Bunu büyük kazanlarda kendilerine özgü biçimde hafif ateşte kaynatarak yaparlardı. Günlük yaşamda İskitlerin özgür insanları bolluk içindeydi, onların yaşadıkları yerler balık ve av hayvanları açısından oldukça boldu.³¹

İskitlerin kımızı çok sevdikleri ve bol tükettikleri onlarla ilgili kaynakların nerdeyse tamamında bahsedilir. Ayrıca baldan imal edilen 'meth' adı verilen bir içkiyi de çok sevdikleri zikredilir. Buna ilaveten İskit çağında kolonizasyonla beraber Grek'lerin önemli ihraç maddelerinden biri olan şarap, İskitya'ya gelmiştir. İskitler bu kuvvetli Akdeniz şarabını su katmadan içerlerdi. Daha M.Ö. V.asırda bu sebepten Grek'lerde ölçüsüz şarap içmek 'İskitçe içmek' tabiri ile ifade edilirdi.³²

Bu nevi bilgiler diğer kaynaklarda da verilmektedir. Hipokrates İskitlerin iyi yaşamayı seven insanlar olduğunu belirttikten sonra onların şişman olduğunu yazmıştır. 'Aynı zamanda tembel, eğlenceli, vakit geçirmek

³⁰ S.Rudenko, a.g.e., s.61.

³¹ T.T.Rice, a.g.e., s.62.

³² M.T.Tarhan, "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri," s.160.

için şarap içerler, kardeşlik antlaşması yaparlar, şarkı söylerler, dans ederler, davul çalarlar ve telli aletlerle müzik yaparlar' demektedir.³³

III.2.2. Beslenmede Atın Yeri ve Önemi

Bozkır kültürünün temel unsurlarından biri at yetiştiriciliğidir. Hatta kimi tarihçiler bozkır kültürü tanımı yerine at'lı göçebe kültürü tabirini kullanmışlardır. Bunu eksik bir tanımlama olarak kabul etmekle beraber, bozkır kültürünün oluşumunda ve gelişiminde atın önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bozkır kültüründe askeri ve iktisadi hayatın vazgeçilmez unsuru at'dır. Bu sayede bozkır insanı, süvari ve okçu sıfatıyla yenilmez olmuştur. Bozkırda toplumlar sadece ordularını güçlendirmek için değil beslenme, ihtiyaçlarını karşılamak için de at'a ihtiyaç duymuşlardır.³⁴

İskitlerde de durum farklı değildir. İskitler atlarını sadece binicilik amaçlı değil, aynı zamanda etinden ve sütünden istifade için yetiştirirlerdi. Çeşitli süt mamülleri yapılırdı. Peynirin yanında, kesilmiş süt (çökelek) yapılırdı. Kısarak sütünden yapılan kımız ve şarap en çok sevilen içkilerdi.³⁵

Hun kabilelerinin en özel yemeği etle beslenmek ve süttür. Et yemeği Hun toplumunda vahşi hayvanlar ve kuş avıyla sağlanırdı. Balıkçılık bozkır insanının yaşamında çok az yer tutmuştur. Hayvan yemeklerinin bir bölümünü ehli hayvanlar oluşturmaktadır. Bunlar at, koyun ve sığırdır. Mançuryanın batısındaki Tunguz kabileleri arasında domuz mühim rol oynamaktadır. Bozkır insanının yaşamındaki en önemli hayvanlar at, koyun ve sığırdır. Şüphesiz bu hayvanlar içinde en önemli rolü at oynar, ondan sonra koyun gelmektedir. At sadece binicilik için değil derileri, etleri ve sütü için de değerlidir.³⁶

³³ T.T.Rice, a.g.e., s.63.

³⁴ M.Windrow, a.g.e., s.8.

³⁵ E.H. Minns, a.g.m., s.197.

³⁶ W.M. McGovern, a.g.e., s.104.

Bozkır insanının beslenme alışkanlıklarında süt ve süt mamüllerinin çok önemli olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Et tüketiminde mevcut olduğunu kabul etmekle beraber, fakat bu avcı ya da yerleşik kavimlerin yaptığı gibi bugünlük yani geleceği düşünmeden hayvanlarını kesmek suretinde değildi. Çünkü hayvan sayısının artması, sahibi olan kişi ya da boyunda zenginliğinin ve saygınlığının da artması demektir. İskitlerin gerek genel yaşamında ve gerekse beslenme alışkanlıklarında önemli bir hususta domuzu asla beslememeleri ve kurban olarak kullanmamalarıdır. Moğollar ve Tunguzların selefleri domuz besledikleri ve etinden faydalandıkları halde bozkırda Türkler hiçbir zaman domuz yetiştirmemişlerdir. Bu sadece beslenme alışkanlıklarıyla ilgili değildir. İskitlerin hiçbir zaman domuzu kesmemeleri, daha doğrusu yetiştirmemeleri onların Türklükleri konusunda bir delil olarak düşünülebilir. Çin müverrihleri Türklerin komşuları Thung-hu'lar (Mançuların selefleri)ın domuz besledikleri halde Türklerin hiçbir zaman domuz beslemediklerini sarahatle ifade ediyorlar.³⁷

Kısacası coğrafik ve iktisadi, sebeplerin insan yaşamı ve karakterinde, kültür tipinin oluşumunda etkili olduğunu kabul etmekle beraber, aynı coğrafyada yaşayan ve hayvancılıkla geçinen her insan topluluğuna aynı gözle bakılmamalıdır. Toplumların beslenme alışkanlıkları birbirinden farklıdır. Bu yüzden iki insan topluluğunun beslenme alışkanlıklarındaki benzerlikler, diğer bulguları desteklemek için kullanılabilir.

III.2.3. Hun ve Gök-Türklerde Beslenme Alışkanlıkları

Hunlarında kısarak sütünden yapılmış kızırmızı içtiği öncelikle zikredilir. Yine Hunların darı yemeği ve diğer tahıllardan yapılmış yiyecekleri kullandıkları bilinmektedir. Hunların kızırmızı ve şarabı çok miktarda içtiği söylenir. Hunlar ne zaman misafirlerini onurlandırmak isteseler, ağzına kadar dolu bir kupada şarap sunarlar, misafir bu şarabı içerse Hun'lu onu kucaklar ve öper.³⁸ Çin kaynakları Tu-kui'ler hakkında şu malumatı verirler; Hayvan beslemek ve avcılıkla meşgul olur, et yer, kızırmızı içerler, kürk ve yünden elbise

³⁷ S.M.Arsal, Orta Asya, s.13.

³⁸ W.M.McGovern, a.g.e., s.388.

giyerler. Tu-kui'ler yılın mevsime göre taksimini bilmezler, zamanı ot'lara göre tayin ederler. Onlar kısarak sütünden yapılmış kımız kullanırlar ve bunu sarhoş oluncaya kadar içerler ve örfü adetleri umumiyetle Hiung-nu'lara benzerler.³⁹ İskitler dahil olmak üzere, Hunlarda ve Gök-Türklerde kullanılan ve en çok sevilen içeceğin kısarak sütü kımız olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bir diğer bozkır topluluğu olan Sarmatlar'da pişmiş et'le beslenmekte, kısarak sütü içmekte ve bu süttten yapılan bir çeşit peynir yemekte idiler.⁴⁰

III.2.4. Coğrafya ve Ticaretin Beslenmedeki Rolü

Gerek coğrafi zorluklar ve gerekse göçebe çobanlık nedeniyle bozkır topluluklarının ziraatle meşgul olmadıklarını biliyoruz. Zaten bozkır kültürünün temelinde ve farklılığında bu neden yatar. Zira göçebelik hayvanlar için ot ve su arama temeline dayandığından ve bozkırda her bölgenin deniz seviyesinden yüksekliği aynı olmadığından göçebe için lüzumu olan ot her yerde ve aynı anda bitmez. Göçebelik hareketli bir yaşam zorunluluğu getirir. Tahıl üretimi yapabilmek ise bir yerde sürekli ikameti gerektirdiğinden göçebelerin ziraatle uğraşması çok zor görünmektedir. Diğer bir nedende bozkır coğrafyasının büyük bölümünün ziraate elverişli olmamasıdır. Bazı dönemlerde tahıl tarımının yapıldığı vakıa olsada, bunun binlerce yıllık bozkır tarihinde önemli bir dönemi işgal ettiğini söylemek bozkır kültürünün temel prensiplerine ve gerçeğe aykırı düşmektedir. Tahıl tarımının sürekli olarak yapılabildiği yerler bugün Çin seddinin yanındaki nemli topraklarda olmuş fakat bugüne kadar bozkırların çoğu bu türden değişikliklere uğramamıştır. Bozkır bölgesinde toprağın tuzlu olması ve 'suhovey' denilen güçlü rüzgar fırtınaları bu bölgede tarımı imkânsızlaştıran bir diğer nedendir.⁴¹ Zaten bozkırda tarım yapılabilseydi bile göçebe bozkır insanı için binlerle ifade edilen hayvan sürüleri iktisadi açıdan çok daha karlıydı. Bu sebeple bozkır insanının beslenme alışkanlıklarında tahıl yok denecek kadar azdır.

³⁹ W.Radloff, a.g.e., s.130.

⁴⁰ İ.Durmuş, "Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat," s.176.

⁴¹ D.Sinor, a.g.e., s.42.

Toprak mahsüllerine olan ihtiyaçlarını farklı yollarla temin etmişlerdir. Ammianus'un tasvirinde Hunlar için; 'Bunların başlıca gıdası süt ve etten ibaretti, eti yarı pişmiş bir halde yerlerdi. Fatih'ler olmaları hasebiyle kendilerinin üretmedikleri bir çok şeye sahip olmuşlardı. Şarabı ve ekmeği tabi kavimlerden temin ederlerdi' diye anlatmaktadır.⁴²

Beslenme alışkanlıklarının oluşumunda diğer topluluklarla olan münasebetlerde etkilidir. Görüldüğü üzere İskitler şarabı Grek'lerden, Hunlarda diğer kavimlerden temin ediyordu. Bu barış zamanlarında ticaret yoluyla olabildiği gibi, göçebe bozkır insanı, askeri açıdan sahip olduğu güç sayesinde de bunu temin edebiliyordu. Hayvan mahsülleri boldu ama üretmedikleri bazı şeylerde ihtiyaç duyuyorlardı. Hunlar toprak mahsüllerine ve kumaşa olan ihtiyaçlarını Çinliler ve Sogd'lularla sınır ticaretiyle karşılıyordu. Çinliler ve Sogd'lular fazla mahir olmayan göçebeleri aldatıyor, fakat göçebeler yaptıkları akınlarda bu zararlarını telafi ediyor böylece hak yerini buluyordu.⁴³

Sonuç olarak bozkır insanının beslenme alışkanlıklarında hayvan mahsülleri özellikle süt ve mamülleri öncelikle yer alır. Et tüketimi de vardır, fakat sahip olduğu ehli hayvanlar onun için yaşamının ve servet edinmenin tek yolu olduğu için bu ihtiyacını av hayvanları zaman zamanda balıkla karşılamayı tercih etmiştir. Yinede sahip olduğu ehli hayvanların etinden de istifade etmiştir. (at, koyun vb.) Bunların içinde at'ın ayrı bir yeri ve önemi vardır. At'ı sadece beslenmek için, kurban olarakta kullanmıştır. Toprak mahsüllerine olan ihtiyaçlarını ise bazen ticaretle ve bazende askeri güç kullanarak temin yoluna gitmişlerdir.

⁴² G.Nemeth, a.g.e., s.81.

⁴³ L.N. Gumilev, Hunlar, s.96.

III.3. GİYİM TARZLARI

Bozkır insanının beslenme alışkanlıkları gibi, giyim tarzlarının belirmesinde coğrafik nedenler ve sahip olunan iktisadi kaynakların, büyük rolü olmuştur. Bu bağlantı sadece bozkır coğrafyası için geçerli değildir. Dünyanın neresinde ve hangi bölgesinde olursa olsun, insanlar üzerinde yaşadığı coğrafyanın ve tabiat şartlarının tesirlerine göre giyim tarzlarını tayin etmişlerdir. Ayrıca genel yaşamın getirdiği etkilerde gözardı edilemez. Bozkırda hareketli bir yaşam sürdüren insanın, kıyafetlerinin bu hareketliliğe müsait ve imkân verecek şekilde dizayn edilmiş olması gayet doğaldır. Başka bir faktörde hayvan sürülerine sahip ve bundan ötürü kolaylıkla yün ve deri temin edebilen bozkır insanının kıyafetlerinin hammaddesinin bu ürünlerden oluşması mantıki bir zorunluluktur.

III.3.1. Coğrafya ve İktisadiyatın Giyim Üzerindeki Etkisi

(Sarmat) İskitler için Hippokrates: Onların yaşadıkları coğrafyanın iklim bakımından oldukça soğuk olması, sosyal yaşantılarında etki etmişti. Çünkü güneş yaz gün dönümünde onlara en yakın noktaya gelmekteydi. O zamanda kısa bir süre ısıtmakta, sıcak bölgelerden esen yel oralara nadiren gücünü yitirmiş olarak ulaşmaktaydı. Dağlar hiç yelsiz kalmamakta, bu yüzden dağlarda barınılmamaktaydı. Yurt tuttukları ovaları gün boyunca yoğun bir sisle kaplıydı. Sürekli kış hüküm sürmekteydi, yazın sıcak günler pek azdı. Mevsim değişiklikleri fazla değildi. Mevsimler birbirine benzemekteydi. Yaz-kış aynı biçimde yemekte ve giyinmekteydiler.⁴⁴ Bozkır iklimi yıl içinde çok fazla değişikliğe uğramadığı için kılık-kıyafetlerde mevsimle ilgili farklılıklar çok az görülmektedir. Bozkır insanının giyimini temelde hayvancılık sağlamaktadır. Eti için kestiği hayvanın derisini yüzer, tuzluyarak kurutur. Gerek ham olarak yani postlu olarak gerekse işleyip deri haline koyarak kullanmıştır. Deriden hayli çok faydalanma imkânı vardır. Çizme ve çarık gibi ayaklarını koruyucu eşyada yapabilir. Nihayet yün sıkıştırılıp keçe haline getirilebilir. Keçenin de bir çok kullanma yeri vardır.

⁴⁴ İ. Durmuş, "Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat," s.183.

Giyimde hatta ayakta bile işe yarar. Koyun ve keçi gibi hayvanların kıl ve yünleri de önemlidir. Bunları senenin belli zamanlarında kırkarlar. Elde edilen yün eğrilir ve iplik haline getirildikten sonra dokumalar yapılabilir.⁴⁵ Nitekim bunun örnekleri İskitler dahil, bozkıra hakim olmuş Türk topluluklarında görülür.

İskitler kıyafetlerinde ayrıca çok canlı süsler kullanmışlardır. Bunlar çalışmaya müsait, oldukça kibar ve çok ayrıntılıdır. Nakış işleme konusunda da becerikliye benzemektedirler. Giysileri şahanedir fakat giysilerde göze çarpan en önemli özellik kendileri için yararlı ve faydalı olmalarıdır. Giysiler için sıklıkla deri ve kürk kullanmışlardır. Bunlar son derece sağlıklı tutar. Pazırıkta bulunan post ve deriler çok iyi, mükemmel niteliktedir. Doku olarak oldukça kalın olan deri pek çok aşamadan geçirilerek güzellik ve esneklik kazandırılmıştır. Sanki bugün üretilmiş gibidir.⁴⁶ Türklerin giyimlerinde hayvancılıkla uğraşmanın büyük etkisi olmuştur. Türk tarihi boyunca sürü hayvanlarının postekilerinden kalpaklar, kürkler, kaftanlar yapılmıştır. Yün ve kıldan keçeler, kilimler, cicimler, halılar, çadırlar yapıldı. Her türlü deri ve postekiden güzel elbiseler yapılmıştır.⁴⁷ Kısaca bozkır insanının giyiminde, tıpkı beslenme alışkanlıklarında olduğu gibi hayvancılıkla uğraşmanın büyük katkısı olduğu sonucuna varabiliriz.

III.3.2. Bozkır Topluluklarının Giyim Tarzlarındaki Benzerlikleri

Göçebe toplumunda giyim konusunda teknik ilerlemenin mümkün olmadığını düşünmek doğru değildir. Göçebeler, genel olarak Türkler bugün insanlığın kesinlikle vazgeçemeden kullandığı bazı şeylerin mucitleridir. Günümüzde erkeklerin giydiği pantolonların benzeri olan şalvarlar çok eski dönemlerde göçebeler tarafından icat edilmişti.⁴⁸ İskitlerin pantolon kullandıkları bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında İskitlerin ve daha sonraki dönemlerde bozkır coğrafyasında var olan Hun ve Gök-Türklerin pantolon

⁴⁵ T.Baykara, a.g.e., s.160.

⁴⁶ T.T.Rice, a.g.e., s.64.

⁴⁷ Z.Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1976, s.336.

⁴⁸ L. N.Gumilev, Muhayyel Hükümdarlığın izinde, s.51.

kullanmaları giyim konusunda birbirine benzedikleri sonucuna ulaştırır. Bu ise menşei birliği konusunda bir delil olarak düşünülebilir.

İskit kıyafetleri son derece ilgi çekicidir. İskitler deriden imal edilen paltolar giyerlerdi. Pantolonları kemerle kullanıyorlardı ve bu pantolonlar bot'ların içine sokacak biçimde deriden veya keçeden imal edilirdi. Botlar'da keçe veya deridendi. Palto ve pantolonları bazen süslerlerdi, altın levhalardan oluşan benek ve noktalar süslemeler de kullanılırdı.⁴⁹

İskit ve Sarmatlar deriden yapılmış, potin, çizme veya bundan çok farklı çarıklar giymişlerdir. Büyük ihtimalle deri ayakkabı ve çizme kullanımı pantolonları gibi merkezi Asya kökenine dayanmakta ve buradan yavaş yavaş dünyanın öteki bölümlerine yayılmıştır. İskit ve Sarmat kostümlerinde esas olarak deri, kürk ve postu kullanmışlardır. İskit ve Sarmat kıyafetlerinin orijinalliği yanında kendileri için mücevherler, parmak yüzükleri, bilezikler, kolyeler ve küpeler kullanmışlardır. İskitlerde kullanılan küpeler, merkezi Asya'nın modern göçebelerinin küpelerine benzemektedir. Erkekler ise yalnız bir kulağına küpe takmışlardır. Sadece İskit kadınları artistik şekilde dizayn edilmiş bronz aynalar kullanmışlardır. Şaşırtıcı bir biçimde, Çin'de bulunan erken dönemlere ait metal aynalara çok benzemektedir. Bu durum İskitlerin Orta Asya'dan göçlerinden evvel Çinli'lerle bir şekilde iletişim kurduklarının bir göstergesi sayılabilir. Zaten onların giyim tarzlarında merkezi Asya'nın diğer Türk kabilelerinkine çok benzemektedir.⁵⁰

Hun'larla ilgili rivayetlerde İskit'lerin giyim tarzına olan benzerlik ilgi çekicidir. Hunlar kışın ormanlarda yaşayan ufak av hayvanlarının postunu giyerlerdi, yazın ise bez, yün, ipek gibi daha hafif malzemeden yapılmış elbiseleri vardı ve bunları renkli işlemelerle alacalı bir hale sokarlardı. Tunik biçiminde önden açılan dizlere ve baldırlara kadar uzanan bir manto taşır ve bunu kemerle sıkılaştırmışlardı. Genellikle keçi derisinden dikilmiş uzun bir

⁴⁹ E.M. Minns, a.g.m., s.197.

⁵⁰ W.M. McGovern, a.g.e., s.49.

pantolon giyerler ve bunun paçalarını topukta büzerek çizmelerin içine sokarlardı.⁵¹

Hun'larda görülen bu tunik tarzı İskitler'de de mevcuttur. Pazırıkta bulunan ve çeşitli parçalardan oluşan giysiler eşsizdir ve mükemmel durumdadır. İki tarzda üretilmiş tunikler iyi durumdadır. İkisinde de becerikli biçimde üst kısmı yapılmış, sırttan aşağı kısmı üçgen biçimine konulmuştur. Bu tunikler paltonun altına gömlek gibi giyilebilmektedir.⁵²

III.3.3. Giyim Tarzlarındaki Tercih Nedenleri ve Sosyal Statünün Rolü

Bozkır insanının giyimi onun kişiliğiyle de ilintilidir. Gözünü yüksek ideallere dikmiş, sürekli hareket halinde yaşayan bir insanın her alanda olduğu gibi giyim karakterinin de kendine uyması gerekir. Bozkır insanının yaşamında atın ayrı bir yeri vardır. Bozkır insanı günlük yaşamının önemli bir bölümünü at üstünde geçirir, at üzerindeyken yer, içer, hatta at üzerinde uyuduğuna dair çeşitli rivayetlerde vardır. Bu yaşam tarzının doğal bir neticesi olarak giyimleri at üzerinde kullanmaya elverişlidir. Ammianus: Hunlar yaya yürümeyi mevkilerine layık görmez ve Hun'ların fena yapılmış ayakkabısı da serbest gezmeye engel olur diye tarif etmektedir.⁵³ Bozkır insanının giyim tarzı da dünya ile bağlantılı olarak belirlenmiştir. At'tan istifade 'eğer' kullanımı önemli bir merhaledir. Grek ve Roma dünyasında ata çıplak ve sade bir örtü ile binilirken buna karşılık İskit sanat eserlerinde eğerler vardır. Aynı şekilde 'pantolon' ata binmenin gerektirdiği bir kıyafet olarak Türklerin insanlık tarihine armanağıdır. Zira diğer bütün kavimlerin giyimleri kabaca örtünmeden ibaretti.⁵⁴ Pantolonun bozkır insanı tarafından kullanıldığı tarihi bir gerçekliktir. Yaşam biçimleri bozkır insanının pantolonu kullanmasına uygun zemini hazırlamıştır. Hayatın at üzerinde geçiyor olması, buna uygun ve imkân veren kıyafetlerin kullanılması sonucunu doğurmuştur.

⁵¹ G.Nemeth, a.g.e., s. 83.

⁵² T.T.Rice, a.g.e., s.64.

⁵³ G.Nemeth, a.g.e., s.81.

⁵⁴ T.Baykara, a.g.e., s. 164.

Sonraki dönemlerde yani Hun ve Gök-Türk çağlarında sınır komşularıyla ve yerleşik kavimlerle irtibatın daha da artması kıyafetlere yeni unsurların katılmasına neden olmuştur. Hun kurganlarında bulunan ipekli kıyafetleri herhalde Çin ile olan askeri, ticari ve coğrafi yakınlıkları açıklamak, bilimsel açıdan yalınış olmaz.

Göçebelerin kostümleri hayat tarzlarından izler taşır. Giyimlerinde görülen sıradanlık veya güzidelik, bireyin zengin sınıfına ait olup olmadığını göstermektedir. İskitler kendi yaşamları için uygun ve pratik objeler bulmuş ve kullanmışlardır. Darbelerden koruyucu malzemeler, kilimler kadınların kullandığı çantalar, tepsi tarzı eşyalar, çeşitli ve hızlı yemek pişirme kablari, büyük kazanlar, binek hayvanı üzerinde rahat oturma imkânı veren kıyafetler vardır. Bunun yanında altın plakalarla bezenmiş kıyafetlerde mevcuttur. Bu süsler silahlarda ve at eğerlerinde de kullanılmıştır. İskitler altını sık sık eğer ve silah süslemelerinde kullanmışlardır.⁵⁵

Bozkır topluluklarında bireyin zengin olup olmaması süs eşyalarında ve giyimlerinde ifade bulmaktadır. İskit zenginleri mücevherlerle özellikle altın plakalarla süslenmiş elbiseleri geniş oranda kullanmışlardır. Yine altın ve gümüş formlarda saç bandı, küpeler, kolye ve yüzükler kullanılan süs eşyalarıdır. Fakirler ise boncuk veya bronz materyaller kullanmışlardır.⁵⁶ Aynı durum Esik kurganlarında da mevcuttur. Burada İskitlerin altınlarla temsili görülmektedir. Kıyafetleri altın plakalarla dikilerek süslenmiştir. Bu süslemelerde hayvan motifleri kullanılmıştır. Bunun yanında dekoratif elementlerde kullanıldığı göze çarpar.⁵⁷

İskitlerde olduğu gibi Hun'larda da bireyin zengin olup olmaması kıyafetlerinde ifade bulmuştur. Hun zenginleride iyi giyinmişlerdir. Bunların kılıç kayışı, çarıkbağı ve gemleri, altın ve değişik kıymetli taşlarla süslenmiştir. Sıradan Hun'luların görünüşleri ise gösterişsizdi. Devrin

⁵⁵ M.I. Artamonov, a.g.e., s.11.

⁵⁶ E.H.Minns, a.g.m., s.197.

⁵⁷ E. Jacobson, a.g.e., s.10.

yazarları Hun'ların bir defa giyindikleri elbiseyi parçalanıncaya kadar üzerlerinden çıkarmadıklarını anlatmaktadır.⁵⁸

Burada mübalağa olduğu açıktır, fakat bireyin zengin ya da fakir olmasının giyimine yansması da gayet doğal bir sonuçtur. Bozkır insanının giyim tarzlarındaki bir diğer ayrıntı kadınların giysilerinin, erkeklerin giysilerinden daha süslü ve şatafatlı olduğudur. Pazırık kurganlarında bu sonuca ulaşabilecek materyal mevcuttur. İskitli kadınların kullandıkları pelerin çok güzeldir ve kozalak biçiminde olup kolsuzdur. Giysi keçeden yapılmış, kenarları kürklü ve üzeri kolayca örtülecek biçimde dizayn edilmiş, tamamıyla griftli karışık karakterdedir. Sabahlık, cübbe uzun olarak giyilir ve kolayca üzere geçirilir, uzun düz kollu ve kadın yeleklidir.⁵⁹

Bozkır insanının giyim tarzında göze çarpan en önemli husus fayda ve yarar prensiplerine dayanmasıdır. Bozkır coğrafyasında sert rüzgarlara karşı korunabilmek için miğfer ve başlıkların kullanılması bu anlayışın bir tezahürüdür. İskitler'de cenaze törenlerinde veya dini merasimlerde de giyilen bu başlıklar, bu bölgede en çok hangi elementin kullanıldığını açıkça göstermektedir. Başlık veya taçlarda birden çok form kullanılmıştır. Genellikle tahtadan yapılan bu başlıklar sıklıkla altınla bazende deri ile kaplanmıştır. Tuekta, Pazırık ve Esik kurganlarında bulunan at ve insan başlıkları iki model dikey mihverin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Örnekleri dağ formu Esik başlıklarında yeniden yaratılmıştır. Buradaki dikey mihverler dikey yaratışın ve simetrik sıralanışın bitki yaprakları şeklinde olduğu görülür. Belki bir kuşun kanadı veya geyiğin çatallı boynuzları tarzında çatallı geyik boynuzları bilgisinin orman yaşantısı bilgisi formunda olduğu düşünülebilir. Diğer bir şekil olan kuş kafalarının geyik tarzını desteklediği ve mecazi olarak ağaçlı yaşamı aksettirdiği söylenebilir.⁶⁰ Burada dikkati çeken husus Orta Asya Türk sanatında da geyik ve kuş motiflerinin önemli bir yere sahip olmasıdır. Bu

⁵⁸ Ş. Baştav, a.g.e., s.53.

⁵⁹ T.T.Rice, a.g.e., s.65.

⁶⁰ E. Jacobson, a.g.e., s.77.

benzerlik oldukça önemlidir. Hunlarda başlarına öne doğru bükülen eğri bir serpuş (miğfer) örterdi.⁶¹

Hunlar hakkında anlatılan tasvirlerle İskit tasvirleri arasındaki benzerlikler ilgi çekicidir. İskitlerin elbiseleri başlıklı bir cübbe, kaftan ve pantalonla ibaretti. Bellerinde metal plakalarla süslü bir kemer bulunurdu. Bu deri kemer kayış batıya Hun Türkleri zamanında gelmiştir. Bunun İskit geleneklerinden geldiği, sağlandığı bilinmektedir.⁶² İskit kadınları 'sarafan' adı verilen sarkık bir elbise ve 'kokosnik' denilen yüksek bir başlık giyerlerdi.⁶³ Fakat kadın başlığı Pazırıkta bulunamamıştır.⁶⁴ Giyim toplumlar üzerinde dikkat çeken önemli bir ayrıntıdır. Türkler hakkındaki giyim tasvirleri hemen hemen her rivayette aynıdır. Türkler kısa gömlek, uzun pantolon, dize kadar uzanan deri bot ve kafalarını rüzgardan koruyan sivri bir şapka giyerlerdi. Son derece makul giyimleri vardı. Türkler ve Moğollar refah dönemlerinde farklı ve çok görkemli kılıklarla gezselerde yoksul olduklarında sırtlarına sepilenmiş ya da sepilenmemiş, kimi zaman delik deşik bir hayvan postu almakla yetinmişlerdir.

Türkistan'ın Yedisu bölgesinde Bernstam tarafından yapılan bir kazıda M.Ö. II. veya I. yy. ait olduğu sanılan bir Hun mezarı (bir erkekle, kadın) bulunmuştur. Toprağın kimyasal özelliği ölümlerin çürümeye mani olmuş, naaşları mumyalanmış halde saklanmış. Bu durum ölünün ırkının tayin edilmesine imkan vermiştir. Ölümlerin üzerindeki çok nefis, ipekli kumaştan yapılmış olan elbise ve iç çamaşırları da olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Ayakkabıları bugünkü Orta Asya köylülerinin ayakkabıları biçiminde olup çok iyi işlenmiş ince deriden yapılmıştır. Elbisesine bakarak bu ölünün bir Hun beyi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵ Yani kılık kıyafet bozkır coğrafyasında yaşayan insanın sosyal statü ve zenginliğinin bir göstergesiydi. Fakat tüm kaynaklarda elde edilen bilgiler göz önüne

⁶¹ G.Nemeth, a.g.e., s.83.

⁶² B.Brantjes, a.g.e., s.70.

⁶³ A.İnan, Makaleler ve incelemeler 1, s.518.

⁶⁴ T.T.Rice, a.g.e., s.65.

⁶⁵ A.İnan, makaleler ve incelemeler 1, s.518.

alındığında, bu kıyafetlerdeki asıl amacın temelinde fayda ilkesinin yattığını görebiliriz. Özellikleri değişsede itinayla ya da özensiz yapılsada asıl amaç o coğrafyada yaşamı sağlıklı biçimde sürdürebilmeye hizmet etmesidir. Bozkır insanının giyimi, günlük hayata ve sosyal yaşamın karakterine uygun şekilde dizayn edilmiştir.

III.3.4. Dokumanın Kullanıldığı Alanlar

Bozkır insanı sadece kıyafetler değil, dokuma ile yapılabilecek pek çok eser ortaya koymuşlardır. Gündelik yaşam araçlarında da İskitlerin oldukça yararlı çadırlar kullandıklarını biliyoruz. Bunları arabalarının üzerine örterek hareketli yaşamı sağlamışlardır. Araba ve çadırları kesinlikle rahat ve renklidir. Göçebe insanı keçe ve yünlü halılarda kullanmışlardır. Bu tarz dekorasyon Pazırıkta görülmektedir.⁶⁶

Eski Türkçe adı ile 'kerekü' veya otağ diyebileceğimiz üstüvani şeklinde ve künbedli çadırın, işlemeli keçe örtüleri ile keçe yahut yün yaygılarında bulunuyordu. Bu çadırlarda birbirine benzemektedir. Eski Türkler'de halılar da merasim eşyası sayılabiliyordu. Atlı boyların kıyafetleri çakşır ve keçe çizme, kaftan kepenek, kürk, hem soğuktan hem sıcaktan koruyacak börkler asırlar boyu değişmemiştir. Birer sanat eseri olan madeni ve kemikten küçük levhalar giyimde olduğu gibi at takımlarında da kullanılıyordu. Boy beyi mertebesinde olmayan erkekler kadınlardan daha sade kıyafette idiler. Türk devrinin en erken safhasından beri işlemeli yaka ve kol ağzlarına dikilebilen şeridler, mertebe işareti olarak gözükmektedir. Sanat eserlerinde kadın tasvirleri uzun elbiseler ve taç gibi başlıklardan seçilmektedir.⁶⁷

Bozkır insanının giyiminde de hayvan üslubu kullanılmıştır. İkinci Pazırık kurganında (1947) sanatsal olarak bulunan kadın elbisesinin bilhassa sincap kürkünün çok zarif ve şık olduğu anlaşılmaktadır. Bu kürk koç kafası figürleri bulunan ince altın levhacıklarla süslenmiştir. Ayakkabıları boncuk ve

⁶⁶ T.T.Rice, a.g.e., s.61.

⁶⁷ E.Esin, İç Asyada Erken Safhalar, s.2.

pirit billürlerle işlenmiş, ince keçeden yapılmış çoraplarda orjinaldir. Kadının kemerinde gümüş tokalar bulunmaktadır. Ölü hediyeleri arasında torbalar (kese) bulunuyor. Bunlardan biri bronzdan yapılmış altın kaplamalı ördek figürleriyle süslenmiştir. Bir torbanın süsleride altın yaldızlı bakır levhacıklardır. Bu levhacıkların birinde iki tane, diğerinde yırtıcı grifonlar görülmektedir.⁶⁸

Bozkır insanının yaşamında bir uyum ve ahenk vardır. Bütün faaliyetler, inançlar, birbirlerinin destekleyicisi ve tamamlayıcısı konumundadır. Bozkırda İskitlerde dahil olmak üzere Türk insanının giyim tarzının oluşumunda coğrafik, ekonomik, gündelik yaşam ve insan karakterinin büyük etkisi görülür. Onların çadırları, giyimlerinde kullandıkları süslemeleri, bu kıyafetlerin üretiliş maksadı birbirine çok benzemektedir. Kıyafetler zaman zaman farklılık arzetsede asıl amacın yaşama hizmet olduğu ve gündelik yaşama ve faaliyetlere uygunluğu esastır. Faydacılık bu alandada kendini gösterir. Bozkır insanı yaşamın her alanında kendine has orjinal bir tavrın ve sezginin sahibidir.

⁶⁸ A. İnan, Makaleler ve İncelemeler 1, s.508.

IV. BÖLÜM: BOZKIR İNSANININ YAŞAMINDA AT VE DEMİRİN YERİ VE ÖNEMİ

IV.1. BOZKIR İNSANININ YAŞAMINDA AT'IN YERİ VE ÖNEMİ

Bozkır kültürünün oluşumunda ve gelişimindeki en önemli maddi unsur kaynağı at olmuştur diyebiliriz. Bu önemin farkında olan kimi tarihçiler bozkır kültürü yerine atlı kültür veya atlı göçebe kültürü tanımlamaları yapmışlardır. Bu eksik bir tanımlama olsada bozkır kültürünün oluşumunda at'ın önemini ve değerini belirtmesi bakımından dikkate değerdir. Tarihte göçebe topluluklar kimi ehli hayvanlara sahip olarak bazı kültürel değerler ortaya koymuşlardır. Bozkır kültürünü göçebe kültürü olarak basite indirgemememiz gereken hususta at'ın kullanılmasıdır. Çünkü bozkır kültüründe at sadece iktisadi ve maddi hayatta değil manevi sahada ve inanç dünyalarında da nazım bir mevki işgal etmiştir.

IV. 1.1. Atın Ehlileştirilmesine Dair Düşünceler

Bozkır kültüründe ve dünya tarihinde önem arzeden atın ehlileştirilmesi konusunda çeşitli iddialar ortaya atılmış farklı nazariyeler sunulmuştur. Aryani terminolojisine bakılırsa bozkırda atlı gelişimi sağlayanlar İndo-Avrupa insanıdır ve bozkırda erken devirlerde toplumlar arasında meydana gelen kaynaşma, tanışma, atlı kültürün yayılmasına neden olmuştur. Bu iddiaya göre atın ehlileştirilmesi başarısı İndo-Germen insanına aittir. Bununla beraber hareketli aktif göçebeliğin ve atlı biniciliğin M.Ö. I. bine kadar muhtemelen tamamlanmadığını ve ilk atlı göçebeliğin M.Ö. 10. ve 9.yüzyıldan itibaren İskitlerle başladığıda iddia edilmektedir.¹ At yetiştiriciliğinin uzun bir tarihi vardır. Erken kayıtlarda ehlileştirilmiş atın Çin veya Hindistan'dan geldiği kaydedilir. Fakat eski çağlarda at yetiştiriciliğinin merkezi Asya (Orta) gibi görülmektedir. At yetiştiriciliğinin Hititlerde M.Ö.14.yy.da varolduğu bilinmekle beraber bunun daha eski tarihli temsilcileri vardır ve burası merkezi Asyadır. Atın yük arabalarında ve özel

¹ N.D. Cosmo, a.g.e., s.27.

savaş arabalarında kullanıldığı bilinmektedir. Fakat bir süvari aracı olarak askeri amaçlara hizmet doğrultusunda Avrasya bozkırlarında kullanıldığı bilinmektedir. Sadece askeri anlamda savaşlarda değil, yerli kabilelerin normal yaşamlarında da etkilidir ve bozkır yaşamının gelişiminde önemli olmuştur. Bozkır kültüründe atın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu önem Altaylarda ve merkezi Asya'da olduğu gibi Karadenizin kuzeyindeki İskitlerde de görülmektedir.² Çin kaynakları atın ilk ehlileştirmesi ve ilk at yetiştiriciler hakkındaki meseleleri halledecek vaziyette değildir. İlk mesele olarak merkezi Asya'da bulunan ve Çin kaynaklarında bahsedilen ehlileştirilmiş at cinsleri vardır. Çin kaynakları Çin'in Kansu eyaletinde muahher devirlerde yaşamış yabani atlardan haberdardır ve yabani atlar için hususi bir ad kullanmışlardır. (tav-tu) Fakat bununla ileriki dönemlerde Hiung-nu dilinde olması muhtemeldir. Türklerin besledikleri at cinsleri, Çin'lilerin normal at dedikleri at' nevilerindendir. Bunlar oldukça küçük, bugünkü zevke göre pek güzel olmayan, fakat çok mütehammil, kuvvetli ve bilhassa yiyecek konusunda çok kanaatkar ve bu sebeple Moğolistan gibi kurak sahalarda yaşayabilen atlardı.³ Çin'in kuzeyinde Shensi, Shansu ve Kansu eyaletlerinde M.Ö. 12.yüzyıldan itibaren görülen at'ı ehlileştirmiş ve iktisadi hayatlarının temelinde at yetiştiriciliği olan bir topluluğun varlığından haberdarız. Bu topluluğun Türk olduğu yönünde, kuvvetli deliller bulunması, atın ehlileştirilerek kullanılmasının İskitlerden daha önce bilindiği sonucuna ulaştırır.

Elde bulunan bulgular ve arkeolojik materyallerin neticelerine göre Ural-Altay dağları arasında uzanan bozkır bölgesi, büyük atlı kültür dairesinin merkezi olmuş, hayvan besleyen atlı bozkırlıların uygarlığı buradan çevreye yayılmıştır. İlk defa köpeği ve ren geyiğini evcilleştirip besleyenler bu kavimler olmuştur. Bu eski göçebe kültürü daha yeni bir aşama olan at besleme kültürünü doğurmuştur.⁴ Andronovo insanının atlı göçebe kültürünün ilk yaratıcıları olduğu yönünde kuvvetli deliller bulunmaktadır. Türklerin atası

² S.Rudenko, a.g.e., s.61.

³ W.Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'da At Cinsleri," s.162.

⁴ İ. Durmuş, Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At, GÜ.FEF.SBD.S.2, 1997, s.13.

olan bu insanlar çeşitli coğrafik ve tabi nedenler dolayısıyla Ural-Altay bölgesinden çevreye doğru yayılmaya başlamışlardır. At yetiştiriciliğinin ve atlı göçebe kültürünün yayılımı da bu sayede gerçekleşmiştir.

İsmen tanıdığımız at yetiştiren kavimlerin biri M.Ö. VII.yy.da Güney Rusya bozkırlarında görülen İskitlerdir. Bugüne kadar intikal edebilen resimlerin şahadetine göre bunlar ilahlarını ancak at sırtında tasavvur edebilmişlerdir. O halde at insanın bütün ruhi haletinde nazım bir mevki işgal etmiş ve yalnız hayatında değil, ölümünde de ona refakat etmiştir.⁵ İktisadi ve günlük yaşamda atın değeri şüphesizdir. İskitlerde de görüldüğü üzere dini hayatta ve inanç sahasında da atın kendine yer bulması önemli bir ayrıntıdır. Atın dini hayatta yer bulmasının tarihi çok daha eskilere inmektedir. Bozkır coğrafyasında M.Ö. II.bin yılda, at dini, hayatta önemli rol oynamaya başlamıştır. Erken Balhan mezarları kültüründe at kalıntılarına rastlanmıştır. Büyük ölçüde at gömüsü Andronovo ve Balhan mezarları kültürünün geç döneminde bulunmuştur. Karasuk mezarlarında da at kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.⁶

İskitlerde dahil olmak üzere bozkır coğrafyasına hakim olan unsur olarak yaşamış toplulukların yaşam karakterlerinde atın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bunlardan biride atın maddi ve manevi anlamda taşıdığı değer ve ehemmiyetin diğer Türk topluluklarındaki önem ve ehemmiyetine olan benzerliğidir. Atın ehlileştirilmesi ve bununla ilgili olarak karakteristik atlı çoban kültürünün yaşatılmasını kesin olarak İç Asya'da yaşayan eski Türklere dayamak gerekir. Bu başlıbaşına bir tarihi başarı olup dolayısıyla kavimlerin ve kültürlerin gelişmesinde özel durumlar ve önemli sonuçlar yaratmıştır.⁷ Karadenizin kuzeyindeki bozkırlarda yaşamış olan İskitlerin atı kullandıklarını biliyoruz. Taşınmada ve hareket halinde yaşamada ondan çok fazla faydalanmışlardır. İskitlerin atları ufak ve hızlıdır. İskitler sistematik olarak sanki bugünün Arap atı terbiyecileri gibi atlarını terbiye etmişlerdir. Onlardan başlıca Savaşmak, çalışmak ve ilkel atların kontrolü olmak üzere

⁵ J.Deer, a.g.m., s.160.

⁶ İ.Durmuş, "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At," s.14.

⁷ W.Koppers, a.g.m., s.471.

üç amaç için faydalanmışlardır. İskitlerin atları iyi eğitilmiş süvari atları olup bu hayvanlar eğrlenmiştir. Atların diğer kısmı ise vahşiliklerini yabaniliklerini muhafaza edebilmişlerdir.⁸

IV.1.2. At'ın Askeri Hizmet Aracı Olarak Kullanılması

Bozkır coğrafyasında atın kullanılması askeri açıdan göçebelerin hayret verecek kadar güçlenmesini sağlamıştır. Göçebelerin askeri güçlerinin temelinde bozkırda muazzam sayılarda atın yetiştirilebilir olması yatmaktadır. Çünkü göçebelerin savaşlarını sürat ve hız karakterize eder. Diğer taraftan göçebe çoban her zaman hareket etmek zorundadır. Bozkırda topluluklar daima sınırlı ot yüzünden yer değiştirir, bu hareketliliğin vasıtalarından biri de at'tır.⁹ Bozkır kültürünün karakteristik özelliği hareketlilik ve göçebelik esasına dayanmaktadır. Bu nedenle atın ehlileştirilmesi ve kullanılması bozkır kültüründe büyük önem arzeder.

Thukydides 'Peloponnessoslularla Atinalıların Savaşı' adlı 3 kitaptan oluşan eserinin 2.kتابında İskitlerden bahsetmiş ve at üzerinde savaştıklarını, silah olarak ise, ok ve yay kullandıklarını ifade etmiştir.¹⁰ Başarılı at binicilerinin elde ettikleri, kazandıkları taktikler bozkır insanına askeri açıdan avantajlar sağlamış ve onları yerleşik kavimlerin üzerinde üstün duruma çıkarmıştır. Çünkü onların savaşta taşınması zor şeyleri olmamıştır. At binicilerinin karakteristik özellikleri ve prensipleri hareketlilikleridir. Yakalama teknikleri göçebelerin taktiklerinden doğup kaynaklanmaktadır. Bozkır toplumunun düşmanlarının zafer kazanması düşünülemez. Çünkü bozkır insanı, arazide, düşmanlarına tuzak kurmada cazip durumlar yaratır.¹¹ Atın askeri amaçlar için kullanılmaya başlaması bozkır coğrafyasında büyük devletlerin kurulmasının çıkış noktasını oluşturmaktadır.

⁸ B.Brantjes, a.g.e., s.55.

⁹ M.Windrow, a.g.e., s.11.

¹⁰ E.Memiş, İskitlerin Tarihi, Konya, 1987, s.5.

¹¹ L.Kwanten, a.g.e., s.3.

Bozkır kültürünün oluşumunu tamamlaması aşamasında atın iktisadi olduğu kadar askeri ve dini hayata müdahil olması gerekmiştir. Atın askeri hizmetlere araç olarak kullanılmaya başlaması Avrasya bozkırlarında Andronovo kültüründen beri tesis edilmiş olup bu kültür Ural ve Yenisey bölgelerinde bronz çağı ortalarından beri yayılmıştır.¹² Atın kullanılması bozkır insanının ruhi kimliğinin oluşumunda da etkili olmuştur. Binme ve çekme hayvanlarını ehlileştirenler, daha evvel çoban ve büyük sürülerin bekçisi olarak tarihi, hakim rollerine hazırlanmış olmaları fikri akla yatkındır ve çok defa tekrarlanmıştır. Bunun sonradan uydurulmuş bir irtibat olmadığı bizzat çobanların bu benzeyişi şuurlarında hissetmiş olmaları hükümdar ünvanı olarak 'milletlerin çobanı,' 'insanların çobanı' gibi tabirlerin hemen bütün bu sınıfa mensup kavimlerde bulunmasıyla ve çobanlığa ait aletlerin (Çoban asası, kırbacı) hakimiyet alameti olarak kullanılmasıyla sabittir.¹³

Gerçekten atın ehlileştirilmesi ve ondan askeri amaçlarda faydalanmaya başlanması bozkır insanının hükmetme şuuru ve hakim olma duygusunun oluşmasında son derece etkili olmuştur. Büyük cihan devletlerinin bozkır menşeli olduğu gözönüne alınacak olursa, bunun basit tesadüflerle değil, elde bulunan maddi imkânların manevi sahaya etkileri sonucu olduğu düşüncesi akla daha yatkın gelmektedir. Türklerin tarih sahnesine cihan hakimiyeti mefkuresi ile çıkışlarında ilk amilin, askeri kudret olduğu, onun doğurduğu mefkurenin de maddi kuvveti doğurduğu muhakkaktır. Maddi sahada göze çarpan ilk unsur at olmuştur. Gerçekten atın ehlileştirilmesi ve binek hayvanı olarak kullanılmasına dair çeşitli nazariyeler olmasına rağmen, bu hayvanın ilk defa bir savaş vasıtası haline getirilmesi ve okçu süvari ordularının ortaya çıkışı Türklerin eseri olmuştur ve askeri üstünlüklerini de bu sayede sağlamışlardır.

Bununla beraber süvarilik için zaruri olan dar pantolon, deri kuşak ve potin de Türkler tarafından kullanılmıştı. Bu keşiflerin askerlikte bir inkılap yapması ve komşu kavimlere karşı bir üstünlük ve hakimiyet kazanması tabi idi.¹⁴ Atın askeri hizmetlerde kullanılması bozkır insanının yaşam biçiminin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Giyim tarzı bile at ile olan münasebetlere

¹² B.Brantjes, a.g.e., s.52.

¹³ A.Rüstov, a.g.t., s.861.

¹⁴ O.Turan, a.g.e., s.117.

göre düzenlenmişti. At süvarisini tanınmamış diyarlara doğru uçar. Atlı kavimler at üzerinde uzaktaki ülkeleri yenmeyi ve kölelikte tutmayı başarırlar. Yerleşik kavimlerin durarak muharebeye alışkın yaya ordularına karşılık atlı göçebelerin muharebe taktiklerini süratle ve hareket kabiliyetine bina etmişlerdir. Süratin muharebedeki büyük önemini ilk defa keşfedenler onlardır. At üzerinde süratle giderken öne, arkaya, ve yana aynı emniyette ok kullanabilmeleri sayesinde yerleşik kavimlerin ağır hareket eden orduları üzerinde aşılması güç bir üstünlük sağlamışlardı. Düşman hatları önünde şuraya, buraya, oklarını savurarak uçuşmuş, hücum etmiş ve sonra aniden sahte bir ricat yaparak düşman saflarının keşif muharebe nizamını bozduktan sonra mücadeleye girişmişlerdir. Ağır falanjları imha eden kuvvetlerle değil hile ile ve fazla kan kaybetmeden başarıya erişmeyi yeğlemişlerdir.¹⁵ Bozkır insanını başarıya ulaştıran en önemli unsur at ve demirin kullanılmasıdır. Bunun yanında bozkır insanının ok ve yay istihali konusunda çok başarılı olduğu ve at üzerinde rahatça kullandıkları defeatle zikredilmiştir. At yetiştiriciliği gerçekten savaşlar için en önemli vasıta.

At İç Asya'daki toplulukların (Türklerin) universal organizasyonunda ve kültüründe anahtar rol oynamaktadır. Gerçekten binici olan okçunun büyük bir güç yarattığı malumdur. Muazzam disiplinleri ve belirli bir düzene göre yerleşmeleri, binicinin yedek hayvan kullanması, İç Asya süvarilerinin gücünün çıkış noktasıdır ve bu güç onları yerleşik toplumların orduları karşısında yenilmez yapmıştır.¹⁶

IV.1.3. Bozkır Atı'nın Nitelikleri ve Göçebelikteki Önemi

Bozkır atının istisnai nitelikleri vardır ve bu özellikler Herodotos'tan itibaren değişik kaynaklarda zikredilmiştir. Herodotos İskit coğrafyası hakkında şunları anlatır;

“İskitlerin ülkesinde normal mevsimde bir damla yağmur düşmez, sekiz ay süren şiddetli kış dışında kalan dört ay'da soğuktur. Burası ile dünyanın öteki ülkeleri arasındaki ayrım çok belirlidir. Yaz gelince de aralıksız yağın yağmur bir an dinmez. Atlar kışa dayanıklıdır. Fakat eşeklerle katırlar soğuktan etkilenirler. Her yerde ise bunun tam tersi olur ve eşeklerle katırlar soğuğa dayanırlar, atlarınsa soğuktan ayakları donar.” (Herodotos: s.172)

¹⁵ G.Nemeth, a.g.e., s.82.

¹⁶ D.Sinor, a.g.t., s.250.

Bozkırın başlıca üretim kaynağı olan at, batı toplumlarında kullanılan at ile mukayese edildiğinde bozkır atı güzelliği olan bir hayvan değildir. Oldukça kısa boylu, kalın boyunlu, kalın bacaklı, kaba tüylü derili, orantısız uygunsuz kafasıyla güzellikten yoksundur. Fakat dayanma gücü ve devamlılık göstermesi bakımından dikkate ve övgüye değerdir. Bozkırın aşırı soğuklarına karşı son derece dayanıklıdır, başka bölgelerde yaşayan atlar sadece tek tip bitkilerle beslendiği halde bozkır atı yiyeceğini karın altından kazarak elde edebilir. Herodotos Darius'un İskitler üzerine yaptığı seferden bahsederken İskit atlarının düşman atlarını daima alt ettiğinden bahsetmektedir.¹⁷ Tarihi kayıtlar bozkır Türklerinden bahsederken sürat konusunu devamlı dile getirirler. Hun'lar yerleşik halkın ürkek gözleri önünde fırtına gibi görülür ve uçan kuş sürüleri gibi kaybolurlardı. Atı eğlerlenmiş ve süslü gemler kullanmışlardır. Ammianus; atlarının şekilsiz, biçimsiz, fakat dayanıklı olduklarını söyler. (equus Gmelini); ufak fakat mütenasip yapılı bir hayvan cinsi idi. Bütün tasvirlerle bakılırsa söz konusu hayvan tipinin equus przewalski olduğu düşünülebilir.¹⁸

Lakin przewalsky türü atın muharebe için pek uygun olmadığı hesaba katılırsa bozkır insanının savaşlarda başka bir at türünü süvari aracı olarak kullanmış olabileceği düşünülebilir. Zira bozkırda çeşitli at türleri yetiştirilmektedir. Türk atının ufak olduğu yolunda çeşitli kaynaklar sarahatle ifade etmektedir. Türk midillisi diye de adlandırılan bu at oldukça küçük bir hayvandır. Batılı gözüyle çirkin gelebilir. Orta Avrupa'nın atlarına göre daha iyi tırmanır, atlar ve yüzer. Türkler atlarını, hızlı hareket etmek, avcılık ve savaşlar için kullanırlar. Öte taraftan bu atlar tarih içerisinde ihraç malı olarak kullanılmıştır. Karakteristik görüntüsü, düz sırtı biniciyi rahat ettirir ve boynu binicinin yerden zıplayarak binmesine imkân verir.¹⁹ Bozkır coğrafyası bozkır insanına karakterine nasıl bazı etkiler yapmışsa, dayanıklılık, metanet, direnme gücü gibi, bozkır atı'nın da bu coğrafyada yaşayabilmesi için güçlü olması gerekmektedir. Hunlar hakkında Çin kaynakları şu şekilde bahseder;

¹⁷ M.I. Artamanov, a.g.e., s.11.

¹⁸ Ş.Başlav, a.g.e., s.52.

¹⁹ M.Windrow, a.g.e., s.10.

Hsiung-nu arazisi, Çin arazisinden farklı olarak onlardan bazı beceri ve ustalıklar talep etmektedir. Dağlara tırmanır ve inerler, dağların karşısındaki derin vadilerden geçerken, dağlardan gelen sel sularıyla mücadele ederler, doğal olarak Çin atları, Hsiung-nu'ların atlarıyla mukayese edilemez.²⁰

Bozkır atı dayanıklılığı yanında, uzun mesafelerde koşabilme yeteneğindedir. Çin edebiyatında atların vasıflarından bahsedilir. Günde 1000'Li (bir Li takriben 300 metre uzunluğunda bir Çin uzunluk ölçüsü) koşabildikleri beyan edilir. Hiung-nu hükümdarı Av-dun'un böyle atları vardı. Bu atlar hafif bir araba ile günde 1000'Li yol katedebilirdi.²¹

Hun'lar imparatorluklarını at sırtında tesis ile muharebe ve mücadeleyi, yüzlerce şimalli kavimler üzerinde hakimiyeti temin etmişti. At bu kavimlerin düşüncesinde adeta şahsen muharebeye iştirak eden bir kimse olmuş ve böylece İç Asya Türklerinin M.S.VII.yy'dan kalma kitabelerinden de öğrendiğimiz gibi sadece kahramanlıklarını değil aynı zamanda her defasında rengini cinsini ve taliini öğrendiğimiz bir unsur halini almıştır. Hatta bazı kabileler için bir kısım at cinsleri o kadar karakteristiktir ki adlarını bile sevdikleri atlarından almaktadırlar.²² Hiung-nu (Hun) hükümdarı Mav-dun hakkında şunlar söylenir; Çin İmparatoruna yaptığı büyük bir taarruzda Ping-cenğ şehrinde atları renklerine göre cihetlere, yani koyu atları doğu'ya, kırmızılarını güneye, kırları batıya, siyahları kuzeye yerleştirmiştir. Bu da yine kuzey kavimlerinde atın bütün maneviyatıyla ve diğer kültürleriyle olan münasebetlerini gösterir.²³ Batı müellifleri Hun'ların atlı tekniğine hayret etmekten kendilerini alamazlar. Claudianus'a göre; tabiat, Hun'ların atlarında oturdukları zamandaki tavrı bedenine sımsıkı bağlamaya muvaffak olmamıştır. Sidonius'a göre daha anasının yardımından yeni kurtularak ayakta durabilen bir Hun çocuğunun yanbaşıda hemen, eğilenmiş bir ata rastlanır. Hun'larda süvari, atında yapışmış gibi oturur. At diğer kavimleri sadece sırtında taşır, fakat Hun kavmi at sırtında ikamet eder. Ammianus

²⁰ D.Sinor, a.g.t., s.251.

²¹ W.Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'da At Cinsleri," s.171.

²² J.Deer, a.g.m., s.162.

²³ W. Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'da At Cinsleri," s.172.

Equisprope Adfixi: atlara yapışmış gibidirler kaydını verir ve şöyle devam eder: Hunlar tabi ihtiyaçlarının defi için dahi ince boynuna sarılarak uyuyabilir ve güzel rüyalar görürlerdi. At sırtında müşavere etmek suretiyle mühim kararlar verilirdi.²⁴

Hun'ların günlük yaşamı at üzerinde geçtiğinden, at sırtında daha rahat eder. Hun'lar yürürken ağır aksak ama at üstünde pire gibi çevik ve dayanıklıdır. Korkunç savaşçılar olup, yay ve kement kullanmakta eşsizdirler.²⁵

Bozkır insanı için etkinliklerin temelinde savaş yer aldığı zaman en önemli unsur atlarıdır. Bozkır insanı atı sayesinde büyük bir sürate malik oluyor ve aşılması zor engelleri kolayca aşabiliyordu. Atı sosyal yaşamda gündelik hayatta, yani her zaman bozkır insanının yanbaşıdaydı. Eski Türklerde kadınlar ve çocuklarda, zevceleri ve babaları kadar iyi biniciydiler.²⁶ Romalıların iç çamaşırının ne olduğunu bilmediği devirde Hun'lar yün gömlek giyiyordu. Avrupa çekim hayvanının verimini artıran modern araba koşumunu ve en iyi binicilik tekniğini Hun'lardan ve daha sonraki Türklerden öğrendi. Asya süvarilerinin hücum kuvvetini teşkil eden şey koşumlarının üstünlüğü ve üzengi kullanmalarıydı. Greklerinde Romalılarında, Galyalıları ve Germanlerinde bilmediği bu koşum şekli süvariye oturma emniyeti ve hayvana tam manasiyle hakim olma imkanı veriyordu. Hun'lar askeri muvaffakiyetlerini süvarilerinin mükemmeliği yanında mükemmel disiplinlerine de borçluydu.²⁷

Bozkır Türkleri orjinal bir savaş usulünü ortaya koymuşlardır ve bu usulde en büyük vazife süratleri vasıtasıyla atlar sayesinde gerçekleştirilir. Türk savaş birlikleri at dolayısıyla sağlanan sürat sayesinde, ağır hareketli kütle (Phalanx sistemi) muharebesi yapan yabancı ordular karşısında üstün bir başarı kazanıyorlardı. Her Türk süvarisinin en az iki savaş atı

²⁴ G.Nemeth, a.g.e., s.81.

²⁵ F.Altheim, a.g.e., s.29.

²⁶ Z.Gökalp, a.g.e., s.337.

²⁷ F.Grenard, Asya'nın Yükselişi ve Çöküşü, İstanbul, 1970, s.10.

bulunmaktaydı. Her atlı atını koştururken onu dizginleriyle yönetebilmekte ve dolayısıyla koşarken her dört yana istediği gibi ok atabilmektedir. Savaşa başladıktan sonra Türk atlıları ve atları daha dayanıklı oldukları için, daha geç yorulmaktadır. Dolayısıyla vuruşmanın sonlarına doğru üstünlükleri daha çok belirmektedir.²⁸

IV.1.4. At ve İktisat

Bozkır insanı için at sadece askeri muvaffakiyetler kazanabilmenin bir aracı değildir. At hareketli yaşamı desteklediği gibi ekonomik ve sosyal hayatta da önemli paya sahiptir. At biniciliğinin batı ve merkezi Asyada M.Ö. III. binin ortalarından itibaren başladığını kabul edersek, bütün ekonomik yaşamın ve ekonomik unsurların yani iktisadiyatın temelinde ve bozkır insanının sosyal bünyesinde bazı gelişim ve değişimlere neden olduğunu söyleyebiliriz.²⁹ Bütün özellikleri gözönüne alındığında bozkır insanı için atın çok büyük önem arzettiği kabul edilmelidir. İskitler'de at üzerine titrenilecek bir durum, önem kazanmıştır. Göçebe kabileler koyunlarını sürü halinde birarada toplamak ve bunu muhafaza etmek konusunda da atlarının süratinin önemi çok büyüktür. Göçebeler için at normal zamanlarda da eğlendirici oyunlar oynarken ve savaş zamanlarına hazırlık amaçlı pratikler yaparken onların güçlenmesine yardım eden bir vasıf kazanmıştır.³⁰

Bozkır insanı için ekonomik manada at besleyiciliği diğer hayvan besleyiciliğinden çok daha faydalı ve kârlıdır. Bozkır insanı akıllıca davranarak atı her zaman diğer hayvanlardan daha çok sevmiş ve daha çok istifade etmiştir. Öküz, ren geyiği, koyun ve domuz insana sadece gıda temin ettiği ve yer değiştirmeye ya hiç yaramadığı veyahut pek az yardım ettiği halde, sürate malik ve binek olarak alıştırılan at bu muhitte insanın kaçınılmaz arkadaşı, hakiki müttefiki halini almıştır. At olmadan istenildiği tarzda süratli yer değiştirme, meraların önceden seçilmesi ve aynı zamanda yarı vahşi hayvanların müdafaası ve birarada tutulması kısaca büyük ölçüde

²⁸ A.Donuk, Kuruluşunun 2000.yılında Türk Ordusu, İstanbul, 1991, s.539.

²⁹ N.D. Cosmo, a.g.e., s.37.

³⁰ M.I. Artamanov, a.g.e., s.11.

çobanlıkla sistemli olarak bağlı bulunan bu hususların tasavvuru imkânsızdır. At olmasaydı, Avrasya'nın bozkır adamı yerleşik kavimlerinkini çoktan aşan yıldırım çabukluğuna ve delip geçme hassasına malik bulunan muharebe tarzını asla teşkil edemez, Hunların, Avarların, Gök-Türklerin dev cüsseli imparatorlukları meydana gelmezdi.³¹

IV.1.5. At'ın, Bozkır İnsanın Dini Hayatındaki Yeri

Bozkır insanı için at, iktisadi ve askeri açıdan arzettiği önemin yanında manevi hayatlarında ve dini inançlarında önemli bir yer işgal eder. Erken göçebe kültüründe at, göçebelerin güneş sembolleridir. Hem Tuekta ve hem Pazırık kurganları atın önemini göstermektedir. Burada kurban olarak at kullanıldığı görülür. Massagetlerin inançlarına göre at güneş ve gökyüzüne ait bir hayvandır. Yine Massagetler güneşe ibadetlerinde ve tapınmalarında at kurban etmişlerdir. Burada atın sahip olduğu hızı dikkat ve önem arzeder. At ve güneş paralellik gösterir. At güneş hayvanıdır.³²

Bozkır insanı için at sadece bu dünyada istifade ettiği değerli bir varlık olmaktanda öte, öbür dünyada yani ölümünden sonra da yanlarında görmek istedikleri manevi değere sahip bir varlıktır. Kurban olarak sunulan at, bozkır insanı için kurban edilebilecek en değerli hayvandır. Buna dair misal pek çoktur. Ota Asya'da eski Türk bölgesinde özellikle Altaylar'daki kurganlarda bir çok at iskeleti bulunmuştur. Rus arkeoloğu S.I.Rudenko tarafından 1947'de yapılan kazılarda çıkarılan kültür eserlerinin Pazırık mezarından çıkarılan kültür eserleriyle aynı olduğu görülmüştür. Atların odası nispeten yüksekte bulunduğundan içindeki buzlar zaman zaman erimiş ve cesetlerin bozulmasına neden olmuştur. Atların ikisi müstesna yeleleri kesilmiş, kuyrukları ise hepsininde örülmüştür.³³ Burada hayvanların ölenlerin yanında kurban edilmesi bozkır insanının ölümünden sonra ikinci bir hayatın varlığına inandıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Diğer bir hususta kendilerine öbür dünyada hizmet etsin diye atların kurban edilmesidir.

³¹ J.Deer, a.g.m., s.162.

³² E.Jacobson, a.g.e., s.34.

³³ A.İnan, Makaleler ve İncelemeler 1, s.507.

Bozkır insanı için yaşam, at olmadan tasavvur edilemez. Hayvanlar ölenlere yapılan başlıca adaklar arasında bulunmaktadır. Ölenlere refakat etmek için kurban edilen hayvanlar ile cenaze yemeği için kurban edilen ve ölenin huzurunda yenen hayvanların uygulamaların ekserisinde birbirlerinden ayırt edilmesi gerekir. Birinciler kendisine refakatçi olarak kullanılır. Örneğin köpekleri kurban eden Yu-huanlar gibi ölene öteki dünyanın yollarında refakat etmek için ya da ölene dünyada binek hayvanı sağlamak ve sürülerinin varlığını oluşturmak için tahsis edilmektedir.³⁴ Biz Orta Asya'daki kurganlarda at iskeletinin mevcudiyetini biliyoruz. Herhalde buradaki amaç ölene, öbür dünyada hizmet etmesi gayesidir. Atın cenaze törenlerinde kurban edilmesi geleneği, inancı bozkırda bilinen bir gerçekliktir. Massagetler çok değer verdikleri atlarını cenaze törenleri esnasında kurban etmişlerdir. Esik kurganında bulunan altın adam mezarında da at kurban edilmiştir. M.Ö.VI.yüzyılda Ulsky'deki kurganda yaklaşık 360 atın cenazede ölünün yanına kurban edildiği bilinmektedir.³⁵

At'ın ehlileştirilmesi ve günlük yaşamda türlü şekilde istifade edilmesi manevi ve dini hayatın belkide bozkır insanının ruh dünyasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bozkır insanının dini hayatında her zaman yaratıcı bir ilah varlığının olduğu kabul edilen ve bilinen bir gerçekliktir. İnsan kendisini ilahi kudretlerin yardımına muhtaç hisseder ve bu da kudretlerin bulundukları yerleri pek uzak olarak tasavvur eder. Fakat iptidai tasavvurlar için bir ilahla anlaşmak insanla anlaşmak gibi yakınlığı icap ettirir. Bu hal süratli hareket ve biniciliğin keşfiyle değişmiştir. İnsan mekan ve mesafe içinde kendisini başka türlü hissetmeğe başladı. Öte dünyaya gidiş, cennet ve cehenneme gidiş tasavvuru buradan menşeiini alır. Şamanların ruhları çağırdıkları zaman bunlar tam gelmedikleri halde bizzat onların yanına gitme tasavvurları buradan gelir. Böylece Türk kavimlerinin atı ehlileştirmek suretiyle başardıkları büyük tarihi işin, dinin, felsefenin, metafiziğin en yüksek sahalarına kadar tesir ettiğini görüyoruz.³⁶

³⁴ J.P.Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, s.218.

³⁵ E.Jacobson, a.g.e., s.35.

³⁶ A.Rüstov, a.g.t., s.859.

Türklerin yaşamında, varlıklarını devam ettirebilmeleri konusunda da ata ihtiyaçları vardır. Dini hayatlarında, iktisadi yaşamlarında veya askeri başarılarında olduğu gibi savunma, kendi kültürünü ve kimliğini koruma hususunda da at'ının yardımını almıştır. Bozkır insanı için at, yüksek ideallere hizmet eden mühim bir vasıtaydı. Orta Asya'da birlikten yoksun olduğu zamanlarda Türk kabileleri Çin ile girdikleri amansız mücadeleler sonunda bağımsızlıklarını koruyarak kendi hayat tarzlarına uygun kültürlerini geliştirebilmişti. Halbuki Sihch-yan, Yunnah ve Doğu Çin'deki dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayan ve güney barbarları denilen kabileler ya tamamıyla imha edilmişler ya da Çinlileştirilmişlerdi. Esasen aynı akıbet Türkleri de bekliyordu. Fakat onlar savaş atları yetiştirmeyi bilmeleri ve uzun göçebe yolculuğuna tahammüllü olmaları sayesinde Çinlilerin ölümcül saldırılarından kaçabilmişlerdir.³⁷

Türklerin yaşamlarında bu derece önemli at yetiştiriciliği hayatın her alanında görülür. Barış zamanlarını at üzerinde eğlenceli oyunlarla geçirdikleri değişik kaynaklarca zikredilir. İskitlerde dahil bu durum değişmez. Polo oyununun Çine göre kuzeyliler tarafından icad edildiği muhtemeldir. Burada yaşayan toplulukta Türk topluluğudur. Bu polo oyunu için Çinlilerin iyi atlara ihtiyaçları vardı ve Çin İmparatoru polo için hususi atlar arıyordu. Güneye gönderilen bir Çinli güney atlarını polo oyunu için gayri müsait bulmuştu. Diğer bir Çinlinin atıda yazın sıcakta polo oyunu için çok kullanıldığından ölmüştür. Bu adamda Çin'in güney bölgesinde yaşamaktaydı. Bütün bu söylediklerimizden polo oyunu için Türk kavimlerinin şimal atlarının kullanıldığı ve güneyin atlarının bu oyun için kullanılmadığını bundanda bu oyunun Türk kavimlerinin oyunu olduğu ispat edilebilir.³⁸

IV.1.6. Bozkır İnsanın Yaşamında At

Türk topluluklarının yaşamında at'ın sahip olduğu önem ve değer, hiç bir zaman başka bir hayvana verilmemiştir diyebiliriz. Yaşamlarında ve ölümlerinde yanlarında görmek istedikleri hayvan at'dır. Göçebe yaşam ve

³⁷ L.N. Gumilev, Muhayyel Hükümdarlığın İzinde, s.38.

³⁸ W.Eberhard "Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'da At Cinsleri," s.171.

dolayısıyla göçebe bozkır insanı için at, hizmetlerinde ve hayallerinde büyük sevgi ve tutku üstüne kurulmuş bir ilişki görülür.³⁹

Bozkır coğrafyası at yetiştiriciliğine çok elverişli olduğundan bozkır kültüründe iktisadi hayatın temelinde at vardır diyebiliriz. Sahip olduğu sürat sayesinde askeri amaçlara hizmet doğrultusunda kullanılmış ve göçebe bozkır devletlerinin oluşumunda büyük rol oynamıştır. Türkler adeta atı kutsal bir hayvan olarak addettiklerinden kurban olarak kullandıklarında gayet titiz davranmışlar ve onu yalnız Gök-Tanrı için kullanmışlardır.⁴² Dünyayı dar gören ve hakim vasfına bürünmesini sağlayan etkenlerden biride attır. Bozkır insanı bu sayede elde ettiği hız sayesinde kendisini ilahi kudretlerle yakın hissetmiş, kendine ait bir felsefenin ve düşüncenin yaratıcısı olmuştur. Bu felsefe ve düşünce bozkır insanının teşkilatlanabilmesi, otoriteyi tanınması, nizam içinde hareket etmesi ve ilahi kudretlerce desteklenip gözetlendiği anlayışında temel çıkış noktasıdır. Büyük bozkır imparatorluklarının bir tesadüf sonucu değil maddi ve manevi kaynakların birbirlerinin destekleyicisi ve tamamlayıcı hükmünde olduğu, bu unsurların birbirleriyle çatışmadığı bir düşüncenin sonucudur. Ve bu düşünce sisteminin oluşumunda pek çok yönüyle etkili olan at yetiştiriciliği vardır. Göçebe bozkır insanı atının üzerinde iken kendini görebildiği her yere çok yakın ve görebildiği her şeyin sahibi olarak görmüştür. Bu durum onun ruh dünyasında hakim ve hükmeden karakterinin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

⁴² S.Buluç, "a.g.m., s.329.

IV.2. BOZKIR İNSANININ YAŞAMINDA DEMİRİN YERİ VE ÖNEMİ

Bozkır kültürünün en önemli iki maddi unsuru at ve demirdir. Atın sürati ve demirin vurucu gücü sayesinde bozkır topraklarında cihanşümul devletler kurabilmiştir. Yalnız bozkır coğrafyasında yaşayan her topluluk bu iki unsurdan aynı oranda ve yeterince faydalanamamışlardır. Örneğin Moğollarda demir madeninin kullanılmaya başlaması, Türklere nazaran çok daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Orta Asya coğrafyası özellikle Altaylar ve çevresinin demir cevheri bakımından zengin topraklara sahip olduğu düşünülürse, bu imkânlardan faydalanmayı bilen ve demiri askeri amaçlarda kullanan Türklerin yarattığı bozkır kültürünün önemli bir özelliği anlaşılır.

IV.2.1. Demirin Kullanılması ve Menşei

Demirin menşei olarak bazen Afrika ve bazende Cenubi Hindistan gösterilmiştir. Bu iddiaların delili yoktur. Zira Orta Asya nazarı dikkate alınmamıştır. Hint demir devrini İç Asya'nın en eski demir kültürüne bağlayabiliriz. Bu demir kültürü, sert, erkekçe, askerce bir kültürdür ve İndus'un, Mezopotomyanın, Mısırın lüks şehirleriyle tezat teşkil eder.⁴³ Bu nedenle demirin kullanılması ve askeri amaçlara hizmet etmesi bakımından gerçek değeri ve öneminin bozkır kültürüyle anlaşılabilirliğini düşünüyoruz. Her kültür kendi alp dönemini demir-kılıç dönemini yaşar buna göre Türklerde metal eritme ve demiri işleme merhalesini yaşamışlardır.⁴⁴ Orta Asya'da Türklerin demir madenini işleyip kullanmaya başladıkları dönemde ne bu coğrafyada ve ne de yakın coğrafyada demircilik konusunda onlardan daha iyi gelişmiş başka bir topluluğun mevcudiyeti söz konusu değildir. Zaten eski Türkler demirci olarak bilinir ve demircilik değer verilen bir zanaatdır. Geleceğin icabı olarak demircilik geç dönemde, hanlara layık bir sanat sayılmış olsa gerekir.⁴⁵

⁴³ C.Tonthorey, "Ön Asya'da Demir" Ülkü Der. s. 63, 1938, s.268.

⁴⁴ L.N.Gumilev, Eski Türkler (Çev. A.Batur), İstanbul, 1999, s.99.

⁴⁵ A.İnan, Makaleler ve İncelemeler 2, Ankara 1991, s.230.

Bozkır kültürü metal sanatı konusunda çok erken safhalarda gelişme göstermiştir. İktisadi hayatın temelinde hayvan yetiştiriciliği yatan bozkır göçebeleri, iklim değişiklikleri ve ot ihtiyacını karşılamak amacıyla göç etmeye zorunlu hissettiğinde, bozkır bölgesindeki teknolojik gelişmeler onlara hareket etmekte büyük kolaylıklar sağlamıştır. M.Ö. III. ve II. binler arasında metal konusunda üretim işaretlerine de rastlamaktayız. Bunun sonucu olarak Avrasya stepleri ağır silahlara sahip oldu. M.Ö. III. ve II. binler arası metal konusunda da gelişmeler gösteren Andronovo insanı, çevreye doğru yayılmaya başlamıştır.⁴⁶ Demir kültürü beraberinde bazı sosyal değişiklikleri getirmelidir ya da demir kültürüne geçiş yapan toplumun, yaşam karakterleri buna uygun olmalıdır. Örneğin bozkır kültüründe toplum demir madeninden askeri amaçlar için faydalanmayı bilmiş ve bununla beraber sahip olduğu, ehlileştirdiği at sayesinde, sürate ve güce sahip ordular teşekkül ettirebilmiştir. Bu dünya tarihi açısından mühim neticeler ortaya çıkarmış, atlı bozkır devletleri diye adlandırılan büyük siyasi oluşumlara zemin hazırlamıştır. Bu tarz bir oluşumun gerçekleşmesi toplumların yaşam tarzları, dünyaya bakış açıları ve inanışlarıyla yakından ilgilidir. Bozkır toplumunun demire bakış açıları ve onu kullanma yöntemleri kendi vasıflarıyla ilgilidir.

Ziraatçı yerleşik kavimlerle, bozkır toplumunun demire bakış açıları farklı olacaktır. Yerleşik ve çiftçilikle uğraşan bir insan için demirin önemi sabanın keşfidir. Böylece daha fazla ürün alır, eskiden harcadığı emeğin aynısını harcadığında belki 5, belki de 10 katı daha kârlı olacaktır. Ama bozkır insanı için demir, gücü temsil eder. Askeri anlamda teşkilatlanabilen, örf ve adetlere bağlı, kendi içinde hiyerarşik bir düzen oturtmuş, hukuk kuralları olan, amaçları ve çıkarları birbirleriyle örtüşen bozkır insanı için demir, düşmanlarını daha kolay yok etmesini sağlayacak bir vurucu güçtür.

Çin'de demir işlenmesi sanayinin M.Ö. 2000 sene evvel mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan da demir Hindistan'da M.Ö. 1400 senelerine doğru biliniyor ve az zaman sonrada bu faydalı maden Küçük Asya'ya ithal ediliyor. Bu vaka kolay izah edilebilir. Coğrafi bakımdan Çin,

⁴⁶ N.D. Cosmo, a.g.e., s.37.

Doğu Sibirya ile başka memleketlerden daha kolaylıkla temas halinde bulunuyordu. Demir işleme usülleri Çin'den Hindistan'a yayıldı. Bu hususta bugünkü şartlar gözönüne alınacak olursa Birmanya yolu hatıra gelir. Yahut ki bu usüller sadece Orta Asya'dan gelen kervanlarla izah edilebilir.⁴⁷ M.Ö. XVIII. asırda Çin'de demir madeninin bulunduğu iddia edilsede sanat tarihçisi O. Munsterberge göre; Çinlilere demircilik M.Ö. VII. asırda Çu'lar zamanında malum olduğu fikri ileri sürülmüştür. Fakat Çin'de demirin geniş mikyasta ve silah imali için istismali ancak M.Ö. 300'lerde başlamıştır.

Orta Asya'da Türklerin bu madeni ne zaman tanıdıklarının tarihini tespit etmek zordur. Anav'ın bakır devri olan 3. tabakası ile demir devrini temsil eden 4. tabaka arasında uzun bir fasıla geçmiş olduğundan, burada bulunan âşâra göre Türkistan'da demirin tarihini doğru dürüst tayin etmeğe imkân yoktur. Minusinsk ve Yenisey nehirleri üzerindeki zengin maden ocaklarından elde edilen demirin 'steppe coridor' denilen bir yoldan Wei nehri havzası yoluyla Çu sülalesinin vatanına getirildiği düşünülebilir.⁴⁸

IV.2.2. Bozkırda, Kılıç, Mızrak ve Kama Kullanımı

Bozkır kavimlerinin demir madenini tanıdığı ve askeri silah imalinde faydalandıkları arkeolojik ve tarihi kaynaklarla tespit edilmiştir. İskit ve Sarmatların savaş malzemeleri arasında savunma ve saldırı amaçlı kullanılabilen savaş ekipmanlarını biliyoruz. Bildiklerimize göre bu toplumların en önemli savaş gereçleri, baltalar, mızraklar ve kılıçlardır. İskit kılıçları kısadır ve kullandıkları kama, hançerlerden biraz daha uzundurlar. Sarmat kılıçları ise oldukça uzundur. İskit ve Sarmatların savaş malzemeleri birbirine çok benzemektedir.⁴⁹ Arkeologlar erken göçebeliği sınıflandırmışlardır ve İskitleri başlıca üç özellikleriyle kategorize etmişlerdir.

– ölü gömme teknikleri: bozkır kültürünün kimliği gibi gözüken tipik tepeli mezarlardır. Buralara atlar binicileriyle gömülür.

⁴⁷ C.Tonthorey, a.g.m., s.268.

⁴⁸ Z.V.Togan, a.g.e., s.30.

⁴⁹ W.M. Mc.Govern, a.g.e., s.50.

–sanatsal çalışmaları hayvan üslubundadır. At donanımları vardır.

–silahları bronz ve demirden imal edilmiştir.⁵⁰ Görüldüğü üzere demir kullanımı bozkır kültürünün karakteristik özelliklerinden biridir.

İskitlerin M.Ö. 8.yy.da anavatanları olan Orta Asya'dan göç etmeden evvel demir kullanımını bildikleri dikkate alınırsa, bu kültürün oluşumunun çok daha erken tarihli olduğu düşünülebilir. Bozkır topluluklarının askeri malzemeleri arasında kılıcın önemli bir malzeme olduğu görülmektedir. İskitlere ait Pazırık kurganlarında bulunan kısa demir kılıç ve kama, hançerler, onların silahlarından bir bölümünü oluşturmaktadır. Tuekta kazılarında da bu tipte kısa kılıç ve kama, hançer bulunmuştur. Kamanın ebatı 17 cm uzunluğundadır. Aragol kazılarında da kama ve kılıç kabzaları bulunmuştur.⁵¹

Kanaatimize göre kılıcın icadı ve kullanılmaya başlaması Türklerin eseridir. İskit ve Sarmatların Orta Asya'dan çıkarak Karadenizin kuzeyindeki Batı bozkırlarına gelişlerinde bu önemli askeri aracı yanlarında getirdikleri bilinmektedir. Ural dağlarının sonunda, güneyde Chakalov yakınlarında bulunan bir grup mezar M.Ö. V.yy. ait olarak tarihlenir ve Sarmatlara aittir. Buradaki buluntular Sarmatlar üzerindeki İskit nüfuzunu açıkça göstermektedir. Bu mezarlar dört köşe, oval veya daire biçimindedir. Tahtadan yapılmış ahşap çatı ihtiva etmemektedir ve vücutlar tabutun içinde değil basitçe ve üstünkörü deri veya kürkün içine sarılmıştır. At koşumları, giysiler ve altın malzemeler, çömleklerin yanında silahlarda bulunmuştur. Silahlar arasında İskitlerin kısa kılıçları ve kama, hançerleri mevcuttur. Ayrıca Sarmatların önemli ve meşhur silahı olan ağır mızrak başlarıyla, uzun iki kenarı keskin kılıçları da vardır.⁵²

Bu tarz kılıçların menşei Orta Asya'dır ve sadece Batı bozkırlarında değil, Çin topraklarına kadar yayılmıştır. M.Ö. 1022 senesine ait kayıta 'lüks kılıç' manasında bir 'king-luk' kelimesi Hunların eski ecdanının sözü olmak

⁵⁰ N.D. Cosmo, a.g.e., s.32.

⁵¹ S.Rudenko, a.g.e., s.219.

⁵² E.D.Phillips, a.g.e., s.92.

üzere M.Ö. 47 senesinde yazılan bir Çin kaynağında zikredilmiştir. F.Hirt bu söze Türkçe'de 'iki yüzlü bıçak' manasında bugün dahi kullanılan 'kingirlik' kelimesiyle birleştirmiş ve bunu tarihte mukayyet en eski Türkçe kelime olarak kaydetmiştir.⁵³ Sonradan Japonya'ya da yayılan kılıcın menşei fikrimizce Altay'dır. Çünkü uzak şark ve yakın şark kültürlerinde bu kılıcın mükemmel veya iptidai bir şekline rastlamıyoruz. Hsiung-nu'ların ve atalarının yaşadıkları Ordos civarında bulunmuş, çok eski Ordos bronz satırları Türk kılıcının protipleri olabilir. Kıvrımının iç kısmı keskin olan bıçak vs. pek çoktur. Ordos'ta bulunan kılıç mahfazaları sonraki Türk kılıçlarınıninkine çok benzemektedir. Bilhassa Ho-Chüping stelindeki kılıç tipi ve asılışı Hsiung-nu menşeli olduğu katidir. Çin'de bu tip kılıç yoktur.⁵⁴

Türklerin ik yaşadıkları coğrafya olarak kısaca adlandırılan Altaylar bölgesi metal ve demir konusundaki kültüründe anavatanıdır. Bu tip kültür burası merkezli çevreye yayılmıştır. Çin ve Batı merkezleri ile Altay'ın metal merkezleri arasında indirekt bir ilişki olduğu düşünülebilir.⁵⁵ Bozkır kültürünün hakiki temsilcileri ve yaratıcısı olan Türklerin demir kültüründe sahipleri olması medeniyet ve kültürel açıdan olduğu kadar, siyasi tarihinde önemli unsurları olmuşlardır. Demir kültürü sadece kılıçla sınırlı kalmamıştır. Bozkır kültürünün tipik silahları çok çeşitlidir. İskit kazılarında mızrak uçları da bulunmuştur. İskitler, Sarmatlara nazaran mızrağı daha az kullanırlar ve yine mızrakları Sarmat mızraklarına göre daha kısadır. Kazılarda İskitlere ait uzun bıçaklar bulunmuştur. Bunların uzunluğu 21 inch'den uzun değildir, (bir inch 2,54 cm) ve genellikle daha kısıkları kullanılır. İlk örnekleri bronz olmakla birlikte daha sonra demirdendi ve üzerleri altınla kaplanırdı. Kın'larında da altın kaplama mevcuttu. İskitler silahlarını bileği taşı ile bilerlerdi. Kalkan kullanırlardı. Bu kalkanları oval veya yuvarlak ve bazı hayvan figürleri süslenirdi. İskitlerdeki diğer savunma silahları miğfer ve göğüs zırhıdır.⁵⁶

⁵³ Z.V. Togan, a.g.e., s.30.

⁵⁴ B.Ögel, "Türk Kılıcının Menşei ve Tekamülü," DTCFD.VI.5, 1948, s.431.

⁵⁵ S.M.Shirokogoroff, Royal Asiatic Society, Antropology of Northern China, Netherlands, 1966, s.110.

⁵⁶ E.M.Minns, a.g.m., s.198-199.

IV.2.3. Bozkırda Zırh ve Kalkan Kullanımı

Kalkan kullanımı nerdeyse bütün bozkır kültürü temsilcilerinde mevcuttur. Bugün Kiev yakınlarındaki Ladyica yakınlarındaki Kurgan'da metalle örtülmüş kalkanlar bulunmuştur. Değişik malzemelerden yapılsada, bunların içinde en meşhuru demirden yapılmış olup 75 cm çapında, altın geyik motifleriyle süslenmiş olanıdır. İskit savaşçılarının farklı tipte, boyutlarda ve farklı süslerle bezenmiş kalkanlar kullandığı bilinmektedir.⁵⁷

İskit ve Sarmatların savunma amaçlı malzemeleri sadece kalkan kullanımıyla sınırlı değildir. Her iki toplulukta gövdeyi örten zırh giyindikleri bilinmektedir. Erken dönemlerde deriden yapıldığı anlaşılan bu zırh daha geç dönemlerde güçlendirilmiş, bunu yaparkende bir çok metal üzerine dikilmiştir. Pullu biçimdedir. Klasik otoriteler bu pulların hayvan boynuzu veya at tırnağından yapıldığını söylesede arkeolojik araştırmalar göstermektedir ki, pullu zırhlar, kemik, bronz ve demirden yapılmıştır.⁵⁸

Sarmatların göğüs zırhları, İskit zırhlarına nazaran daha ağırdır. İskit zırhları üzerinde hayvan üslubu tarzında süsler çok bulunmasına rağmen, Sarmatlar bunu çok az kullanmışlardır. Sarmatlar genelde geometrik şekilde ve parlak şekilleri tercih etmişlerdir. Demir kullanımı Sarmatlarda daha fazladır. İskitler koni şeklinde miğferlerde kullanmışlardır. Bu miğferler Bronzdan veya demirden imal edilmiştir. Her iki topluluğun kargı ve mızrak kullandıkları da bilinmektedir.⁵⁹

IV.2.4. Türk Tarihinde Demirin Rolü ve İnsana Etkileri

Demir madeni, büyük fütuhatlar yapmak ve insan zümrelerini itaat altına alabilmek için sahip olunması gereken önemli bir maddi unsurdur. Bozkır insanı yaşadığı coğrafya itibarıyla demir madeni cevherine hep yakın olmuştur. Madencilik sanatı ve özellikle demir, savaşçı alp bir milletin elinde kullanıldığında çok büyük imkânlara zemin hazırlar. Ekonomik, coğrafik ve

⁵⁷ B.Brantjes, a.g.e., s.71.

⁵⁸ W.M. McGovern, a.g.e., s.50.

⁵⁹ E.D. Phillips, a.g.e., s.93.

sosyal nedenlerle desteklenen bozkır kültüründe demir kullanımı önemli tarihi sonuçlara neden olmuştur. Bozkır kültüründe coğrafik ve ekonomik nedenlerden dolayı devamlı hareket halinde yaşayan, yaşamını devam ettirebilmek için çetin şartlarla mücadele içinde bulunan, hayatını at üzerinde geçiren ve bu nedenle dünyayı dar ve küçük gören sürate malik bulunan bozkır insanı, demirin vurucu gücü sayesinde başarıya ulaşmıştır. Bozkır insanının bu hali farklı toplumlarca şaşkınlık ve hayret içinde izlenmiş ve resmedilmiştir.

Sarmatların askeri güçleri hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre; Sarmat süvarilerinin saldırılarına karşı konulamaz. Onların silahları uzun mızrakları ve kılıçlarıdır. Bunlar muazzam ebattadır ve her ikisinde ellerinde tutarlar. En önemli kıyafetleri zırhdan paltolarıdır. Bu paltolar demir levhadan veya hayvan postundandır. Düşmanları bu zırhların içine nüfuz edemez. Kim onlarla bir savaşın içine girerse bir daha asla yükselmez, toparlanamaz⁶⁰ şeklinde ifadeler kullanılmaktadır. Demir kullanımı Bozkır kültürünün en belirgin özelliklerinden biridir. Bozkır insanının yaşamında nazım bir mevkii işgal etmektedir. Çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerin sonucunda güçlü ve merkezi devlet yaratmak hususunda kabiliyetlere sahip olan bozkır insanının bunu gerçekleştirebilecek maddi kaynaklara sahip olduğunu görüyoruz. Bunlardan en önemlisi demir madeni ve demir mahsulü araç, gereçlerdir.

Bozkır insanının tarihteki rolleri sadece bu madeni amacına uygun kullanmakla kalmamış, zaman içinde diğer toplumlarında bu tecrübelerden faydalanmalarını sağlamışlardır. Demir madeninin Altaylarda Yenisey nehrinin kaynak bölgelerinde Türkler tarafından bol miktarda çıkartılıp ondan silah ve başka aletlerde yapıldığı ve Orta Asya'da bulunan kurganlarda demir eşyaların tarihi M.Ö. 2000 yılının öncelerine kadar ulaştığı⁶¹ değişik kaynaklarda defaatle zikredilmiştir.

⁶⁰ W.M. McGovern, a.g.e., s.51.

⁶¹ C.Hey'et, a.g.e., s.45.

Hintlilerin M.Ö. IV. asra çıkan hadiseleri aksettiren destanları muhabharata da demirin Hindistan'a kuzeyden yani Orta Asya'dan getirildiği anlatılmaktadır. Diğer taraftan Asur kabilesinin Hindistan'a demiri garpten yani demir kültürünün hamili olarak gelen Vedik-Aryanilerden ihtimali daha önce getirmiş olduğu zannolunuyor. Bütün bu sarfedilenlerin neticesinde Türkistan'da demir kültürünün M.Ö. II.binde malum olduğu sonucu çıkar. Türkler arasında demir imalatını bilmeyen kabilelerin bulunduğu bize Araplar vasıtasıyla erişen eski rivayetlerdede görülüyorsa da demir madeninin bol bulunduğu sahalarda yaşayan bazı Türk kabileleri Orta Asya'da demir kültürünün hakiki hamilleri olarak Çin ve Arap kaynaklarında da zikredilir.⁶²

Bir bozkır topluluğu olan ve Hunların atası oldukları sabit bulunan Hiung-Nu'ların bir kolu Çin'in kuzeyinde yaşamışlardır. Bunların askeri amaçları için demirden alet ve edevatlarda kullandıkları bilinmektedir.⁶³ Çin'in kuzeyindeki topraklarda yaşayan bu Hiung-nu kabileleri; ev makamında arabalarda yaşarlar, binicilik vardır. Et yer ve kımız içerler. Ekincilik yalnız buğday ve darı ekmekten ibarettir. Demirden zırh takımı, ağaçtan kalkan, boynuzdan yaylar üst üste konmuş ve birbirine yapıştırılmış ince boynuz tabakalarından müteşekkil yaylar, oklar (aynı zamanda haber işareti için vızlayan oklar), uzun mızrakları vardır.⁶⁴

Hun devletinin kuruluşu ve bozkırda dev cüsseli bir imparatorluk vücuda getirişlerinde demiri kullanmaları son derece etkili olmuştur. Hunların karakteristik silahı ok ve yaydır. Bu yayları at üzerinde atıcılığa uygundur. Bununla beraber Hunlar ellerinde kullandıkları kılıç ve mızraklarla dövüşmüşlerdir.⁶⁵

Görüldüğü üzere demirden imal edilmiş askeri malzeme kullanımı Türk toplumlarının karakteristik özelliklerinden biridir. Askeri başarılarda taşıdığı önem manevi hayattada kendine yer bulmuştur. Avrupa Hun Hükümdarı Attilanın tabutu çeşitli madenlerle sarılıdır. Üç kat dikkat çeker

⁶² Z.V.Togan, a.g.e., s.31.

⁶³ M.A. Czaplicka, a.g.e., s.83.

⁶⁴ W.Eberhard, Çin'in Şimal Komşular, Ankara, 1942, s.94.

⁶⁵ W.M. McGovern, a.g.e., s.105.

birinci bölüm altın, ikinci bölüm gümüş ve üçüncü bölüm demirle sarıdır ve güçlendirilmiştir. Buradan anlaşılan krallığın temelinde bu üç unsurun önem arz ettiğidir. Altın ve gümüş onurun ve zenginliğin temsilcisidir. Demir ise diğer milletlerin tabi edilmesi için araçtır, önemlidir ve imparatorluğun temelinde bu yatar.⁶⁶

Türk toplumlarının yaşamlarında demirin kullanılması karakteristik bir özellik arz eder. Türk ismi, Tu-kui şeklinde, eski telaffuzu Tür-kit, T'ustkivat olarak Çin tarihine girer, M.S.600 senelerine ait malzemeyi cem'eden Su-ei annallere nazaran Tu-kui veya Türkler az zaman evvel hakimiyetleri altına girdikleri Jou-Juan'ların demircileridir ve Kim-Shau'da Aleon dağlarında otururlar, (burada Altaylar kastedilmek isteniyor)⁶⁷ Zikredilen Tu-kuiler, Hiung-nu'lardan gelen bir Türk boyudur) Altaylarda oturuyorlardı. Çinlilerin verdiği malumata göre bu Aşin'ler ancak 439'da -Altay'a yerleşmişler ve Juan-Juan'lar için demir istihsal etmişlerdir. (Altaylar'ın yerli ahalesinden olup eskiden beri burada maden çıkarmak ve işlemekle meşgul olan halkın bir kısmı onlara tabi olarak onlar için bu işi yapmış olmalıdırlar)⁶⁸ Bu görüşlerden biridir fakat önemli olan ve çıkartılabilecek sonuç Gök-Türklerin başından beri demir madenini bildikleri ve bu konuda mahir olduklarıdır.

Göçebe bir toplum demir istihsalini kendi için yapar, çünkü demir madeninin onun hayatındaki rolü ekonomik değil, daha ziyade askeri amaçlara hizmet doğrultusundadır. Ebulgazi Han'ın 'Şecere-i Türk'ünde naklettiği Ergenekon menkibesine göre,

"Ergenekon'da yüzyıllar kapalı kalan Türk'lere aydın dünyaya çıkmak için yol ararlarken bir demirci 'ben bir yer gördüm, orada demir madeni var. Orasının bir kat olduğunu sanıyorum. Eğer onu eritirsek yol buluruz der. O yeri gidip gördüler ve demirciyi haklı buldular. Demirdağını eritip yol açtılar ve aydın dünyaya çıktılar." (İnan: M.v.i. II, s.230)

Ergenekon Destanı bir yönüyle demir madeninin Türk insanının yaşamındaki yerini gösterir. Aydın dünyaya çıkabilmek için demir madenini eriten Türkler, büyük devletler vücuda getirirken de demiri kullanmışlardır. Demir, kullanmayı bilen ellerde, gerçek anlamda değerli ve önemlidir.

⁶⁶ L.Bese, "The Motive of the Triple Coffin in a Mongolian folk tale," AO, XXXVI, 1982, s.61.

⁶⁷ A.V.Gabain, Hun-Türk Münasebetleri, II.TT Kong. 1943, s.901.

⁶⁸ W.Radloff, a.g.e., s.129.

Türkler üzengi takımlarında da dahil olmak üzere askeri birçok alanda demir cevherinden istifade etmeyi başarmıştır. Münhasıran göçebe hayvan beslemekten başka bir şey bilmeyen insanlardan müteşekkil bir ordu hiçbir zaman beşeri kitleleri itaat altına alamaz. Fütihat yapmak kudretinden mahrum bir insan kütlesi devlet kuramaz. Devlet kuran zümreler oldukça ilerlemiş bir maddi medeniyet seviyesine sahip madencilik ve sanatlar sahasında gelişmiş zümreler olmuştur. Milattan Önceki devirlerden başlayarak Türklerde maden medeniyetinin çok ilerlemiş olduğuna Orta Asya'yı dolduran kurganlar ve bunlardan çıkarılmış, madenlerden yapılmış mebzul silah ve aletleri hatırlamak kafidir.⁶⁹ Bunun yanında sanat çalışmalarında da Türklerin maden sanayiine olan gelişmişliklerinin izleri görülür. Hiung-nu'ların hayvan resimli bozkır sanatının görünümünden başka birşey olmayan ve ondan sonra da yüzyıllar boyunca süren sanatı, Asya bozkırlarının eski halklarının maden sanayi alanındaki ustalığını göstermektedir. Huang-Ho'nun (Sarı ırmak) büyük kıvrımındaki Ordos'ta, Güney Sibirya'da Minusinskde, Moğolistanın kuzeyinde kemer tokaları, binek ve koşum gereçleri bulunmuştur.⁷⁰

İran destanları Türkleri en eski zamanlardan beri 'çeliğe bürünmüş' millet olarak tavsif ediyor ki, biz tarihi devirlerde Türk kavimlerinin yaptığı demirciliği bunların tarihten önceki dönemde inkişaf ettirdikleri bir sanatları olarak kabul ederiz. Türklerin dünyaya hakim olmalarının sırlarından biri 'çeliğe bürünmüş' bir millet olmalarından gelir.⁷¹ Bozkır kültürünün temsilcisi olan Türklerin yani bozkır insanının savaşı ve savaşmayı yaşamının her anında uyguladığı düşünüldüğünde, sürate malik atlarının yanında, demirin vurucu gücüne sahip olarak büyük atlı bozkır devletlerini meydana getirmeleri daha kolay anlaşılabilir.

⁶⁹ S.M. Arsal, a.g.t., s.1069.

⁷⁰ B.Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.11.

⁷¹ Z.V. Togan, a.g.e., 31.

V. BÖLÜM: SOSYAL HAYATIN İNSAN KARAKTERİNE OLAN ETKİLERİ

V.1. SOSYAL HAYATTA HUKUK:

Hukuk, birarada yaşamanın ortaya çıkardığı sonuçlardan biridir. Suç'un cezalandırılmadığı toplumlarda kargaşa ve tehlike kol gezer. Bozkır da insan yaşamını devam ettirebilmek, düşmanlarına karşı kendini savunabilmek, ya da amaçlarına ulaşmak için, işbirliği ve birlikte hareket etme ihtiyacı hisseder. Bu birliktelik zaman zaman anlaşmazlıkların çıkmasına neden olur. İşte bu noktada hukuk devreye girer. Haklıyı ve haksızı ayırt etmek, haklıya hakkını vermek ve suçluyu cezalandırabilmek kabiliyeti, toplumların sağlıklı gelişimi için zaruridir. Muhit fertten gerek bedeni ve gerek ruhi, mesala zihni kabiliyetleri bakımından öyle taleplerde bulunmaktadır ki, bunlar ancak başarı kabiliyetlerine haiz olanların seçilmesini ve acizlerin yok olmasını neticelendirmektedir.¹

Göçebelerin dolaşması, onların hareketli yaşamları, özgür insanlar olarak varolmalarının başlıca nedenidir. Bozkırın geniş arazisi onların olmalıdır çünkü başka birşey ile geçinemezler. Eğer bölgelerinde güçlü değillerse burası başka bir kabilenin olacaktır. Eğer bu tecavüzler önlenemezse her şey eşit olmayan biçimde dağılacaktır.² Bu durum onların güçlü olmaları zorunluluğunu getirdiği gibi, birlikte hareket edebilme kabiliyetinede haiz olmalarını icab ettirmektedir. Sosyal hayatta sağlıklı toplumlar bazı manevi güçlere ve yaptırımlara ihtiyaç duyarlar. Bozkır insanının nizam ve intizam içinde yaşayabilmesi ve kurallara uygun davranması gerekmektedir.

Bu zihni başarı unsurlarından biriside hukuk kurallarını ortaya koyabilme yetisidir. Bozkır arazisinde göçebe hayvancılıkla uğraşan bozkır insanı için, otlak ve meraların tayini ve bu esnada çıkan anlaşmazlıkları giderebilmek için, insanların kabul ettiği bazı yaptırımların olması gerekir. Bu

¹ W.Peters, a.g.e., s.19.

² E.H.Minns, a.g.m., s.191.

yaptırımlar, kurallar yazılı değildir, fakat bir kuşaktan diğer bir kuşağa aktararak gelenek, töre, adını alırlar. Bir sosyal yapının bünyesini ilmi yoldan açıklayabilmek için, iklimin etkisi, ırkın biyolojik özellikleri, ekonomik şartlar vs. amillerin hesaba katılması gerekir. Bununla beraber sosyal yapıyı tahlil edenlerin rastladıkları en büyük kuvvet tezahürü yine insanların topluma ait fikirleridir. Bu fikirler sadece sosyal yapının bünye kanunlarını tayin etmemekte aynı zamanda comte'un, 'sociabilite' adını verdiği ve sosyal yapıya yetkisini veren bağlılığıda sağlamaktadır.³ Yani bozkır insanı, topluma kural verme yetkisini kendisi vermiştir. O topluma ait olmak, birlikte beraber yaşam sürmek ihtiyacı hisseder. Bu ihtiyacın sonunda ait olduğu sosyal yapının, düzeni muhafaza etmeye yönelik kurallarına uymak zorundadır. Bütün bunlar törenin kapsamına girer. Sosyal yaşamdaki kaideler, alışkanlıklar, kurallar, suç ve karşılığı olan cezalar, hayatı algılamada bozkır insanı için bir yol gösterici olmuştur.

V.1.1. Bozkırda Töre Anlayışı ve Özgürlük İnancı

Bozkır insanı için, yol gösterici kuralların tamamı töre adı altında toplanmıştır. Töre, zamanla gelişmiş, şartlara ve sosyal yapının karakterine göre belirlenmiştir. Türk toplumlarında töre zamana ve çevrenin şartlarına göre değişmektedir. Asya Hun imparatoru Mete'nin ünvanları arasında gördüğümüz devlet yönetiminde kanun (töre) yapma yetkisi 'ay' ve 'güneş' ile sembolleşen hakimiyet hakkı aynı kişide birleşmişti. Böylece hakan'ın kanun koyma ve yürürlükte olan kanunları yeni şartlara uydurarak yeniden düzenleme görevi ile, kendi koyduğu kanuna, kendisinin uyma zorunluluğu, eski Türk devletlerinde kanun hakimiyetine dayanan, kişiler üstü bir yönetim bulunduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.⁴

Töreyi zamana uygun şekilde geliştirmek mümkündür. Bilge Kağan, ecdadının (Bumin, İstemi) hükümdar olduğu zaman, 'Türk milletinin töresini

³ H.Freyer, a.g.e., 66.

⁴ M.Aslan, "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi" Elazığ, 1984, s.224.

düzenledi derken' bunu ifade etmek istemiştir. Eski Hun hükümdarı Motun'un da töreyi yeniden tanzim ettiğine dair tarihi kayıtlar vardır.⁵

Kurallara uyma ve 'hak' kavramlarının bozkır insanının karakterinde yer edindiğini söyleyebiliriz. Onları dünyanın en iyi fatihlerinden yapan manevi kudretlerin başında, toplumun kurallarına riayeti ve saygısı, olduğunu söyleyebiliriz. Bozkır insanının yaşam tarzı onların özgür insanlar olarak yaşayabilmelerinin başlıca nedenidir. Bozkırda kölelik sistemi yoktur. İnsanlar özgür olarak doğar ve özgür olarak ölürler. Kölelik yerleşik kavimlerin, mesela çiftçi kavimlerin tarlalarında çalıştıracak insana duyduğu ihtiyaçtan doğmuştur. Bozkır insanı hayatını atı üzerinde geçirir, hayvanlarına otlak ve su bulabilmek için gezer. Belki yardımcıya ihtiyacı vardır ama yerleşik kavimlerdeki kölelik anlayışı bozkırda genel olarak yaşanmamıştır.

M.Ö. I.yüzyılda Çin'li memur Hou-Ying adlı birinin devlete sunduğu raporda, sınır boylarında Çin'li memurların zulmüne uğrayan vatandaşların, kölelerin ve canilerin ve siyasi muhacir ailelerin 'Hiung-nu'lar'da hayatın daha kolay olduğu' iddiasıyla bozkıra kaçmayı düşledikleri kaydedilmekteydi. Farklı kabilelere mensup bu insanlar Hiung-nu devleti bünyesinde o kadar çoğalmışlardı ki sonunda Çin'li tarihçilerin 'Chie-lu' dedikleri bağımsız etnik bir birlik teşkil etmişlerdi. Muhacirler Hun-Boy-Kabile sistemine dahil olmadıkları için onların köklü Hun halkına imtisali mümkün değildi. Bu yüzden onlar ülke savunmasına ve ekonomisine katkıda bulunarak dostluk ve yardımlaşma ruhuyla asude bir hayat sürüyorlardı.⁶ Gerek Hun toplumunda ve gerekse ondan önce ve ondan sonra bozkır coğrafyasına hakim olmuş Türk topluluklarında yaşam ve tabiatla mücadele çetindi. Yaşayabilmek ve varlığını sürdürebilmek güçlü olmayı zorunlu kılıyordu. Bozkır insanı mücadelesini coğrafyayla, tabiatla, gerektiğinde düşmanlarıyla yapıyordu. Kendi içlerinde de zaman zaman çatımlar, anlaşmazlıklar yaşansada bunlar Çin'deki veya diğer herhangi bir toplumdaki gibi insanların özgürlüğüne mal olmuyordu. Birlikte yaşamayı biliyorlardı. Peki bunu sağlayan zihinsel güç

⁵ A.Donuk, "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı," TED, S.10, 1979,s.54.

⁶ L.N.Gumilev, Muhayyel Hükümdarlığın İzinde, s.51.

neydi? Yüzyıllar boyunca yaşanmış tecrübelerden elde edilen birikimle olgunlaşan ve toplumun benimsediği töreyle bu zihinsel güç sağlanıyordu.

Bozkır hukukunun temelinde bu vardı. Bu yüzden diğer toplumlarda ezilen, hor görülen ve zulme uğrayan insanlar bozkır insanının sosyal yaşamına imrenerek bakmıştır.

“Hou-Ying'in bizim sınırlarımız içinde köleler pek sıkıntı çektiği için Hiung-nu'lara kaçmak isteyenlerin sayısı pek çoktur ve onlar Hiung-nu memleketinde insanların ızdırapsız ve zahmetsiz yaşadıklarını duydukları fakat sınırdaki bekçi teşkilatının pek sıkı olduğundan dolayı Hiung-nu topraklarına kaçamayacaklarını, fakat buna rağmen onlar sınırlarımızdan sık sık dışarıya kaçmaktadırlar.” (Mori: s.224)

Yukarıdaki ifade bozkır toplumunda sağlıklı bir sosyal hayatın mevcut olduğunu ispatlamaktadır. Hiung-nu'lar için barış ve rahat olduğu zaman onlar hayvan sürülerini takip etmekte ve yabani hayvan avlamakla meşgul oluyorlar. Buna karşılık savaş ve gerginlik olduğu zamanlarda ise; insanlar savaşçı olarak saldırıda bulunuyorlar, bu onların yaradılışıdır denmesi Hiung-nu toplumunda asıl üretici ve yetiştiricilerin köleler olmayıp hür insanlar olduğunu bildirmektedir.⁷ Altay bölgesine baktığımızda genel olarak, köleliğin var olduğuna dair herhangi bir delil bulamıyoruz. Kazılarda ortaya çıkarılan materyallerde kölelik unsurlarına ait izler bulunamamıştır. Köleliğin yerleşik hayatla oluştuğunu kabul etmeliyiz.⁸

Zaten bozkır coğrafyasında büyük ve uzun ömürlü, güçlü devletlerin kurulduğu gözönüne alınırsa, hukuk kurallarının olmadığı bir toplumun, bir sosyal yapının bunu becerebilmesi imkâansız görülmektedir. Asya'da kurulan devletlerin menşei, kuvvetli bir şef etrafında birleşmiş, yüksek ruhi vasıflara malik, inzibatlı bir insan kitlesinin, içtimai inzibat seviyesine erişmemiş, yahut içtimai inzibat ve ahlakı bozulmuş olan camiaları itaat altına almasıdır. Türklerde devlet kuran kuvvet göçebelik değil, askeri üstünlük olmuştur. Askeri üstünlük ise maddi medeniyete, ruhi inzibat, kanuna riayet, büyüklere itaat, vazifeye bağlılık gibi birçok faziletlerin birleşmesi sonucudur.⁹

⁷ M.Mori, a.g.m., s.224.

⁸ S.Rudenko, a.g.e., s.215.

⁹ S.M. Arsal, a.g.t., s.1071.

Bu gibi ruhi hasletlere sahip bozkır insanı akıllıca davranarak varlığını korumak konusunda başarılı olabilmıştır. Töre'ye bağlılık bazı yaptırımların mevcudiyetini gerektirir. Töre dışına çıkıldığında ve suç işlendiğinde şiddetli cezaların uygulanması yaptırımların özünü oluşturmaktadır. Bu da törenin uygulamadaki kuvvetinin temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Birinci ödev, evrenin güvencesi kağana itaat etmek ona sadakatle hizmet etmektir.¹⁰

V.1.2. Kuralların Amacı ve Yaptırımları

Kuralların ilk temel prensibi uyum içinde hareket etmeğe ve sosyal yapıyı korumaya yöneliktir. Ayrıca örneğin Hun toplumunda, Çin'lilerde olduğu gibi karmaşık kanunlar yoktu ve kullanımı kolaydı. Kendine özgü yada daha doğrusu bozkıra ve yaşamına uygun bir sisteme sahipti. Ağır suçlar ve silahlı yaralamalar ölümle cezalandırılır, hırsızlık halinde sadece hırsızın malvarlığı değil, ailenin çalarak elde ettiği bütün eşyası müsadere edilirdi. Ufak suçlar için, suçlunun yüzüne çizik atılırdı. Mahkeme en çok on gün sürer gözaltına alınan kimselerin sayısı aynı anda bir kaç onu geçmezdi. Alışılmış hukukun yanı sıra Mete döneminden itibaren savaş disiplini bozan ve askeri emirlere itaat etmeyenlere karşı ölüm cezası getiren bazı devlet hukukuda konuldu. Bu özel kanunlar hem bunların konsolidasyonunda önemli bir rol oynadı, hem de onların Asya'nın en güçlü devleti haline gelmelerini sağladı.¹¹ Hunlar devlet içinde emniyet ve inzibatı temin için ceza işlerine çok önem verirlerdi. Suç işleyen kimseleri cezalandırmak devletin hak ve görevi idi. Ceza devlet işi idi. İptidai kabile camialarında görülen intikam Hunlarda yoktu.¹²

Suçun cezalandırılması ve bu görevi devletin ifa etmesi Türklere muntazam bir hukuk anlayışının çok eski zamanlarda oluştuğunun göstergesidir. Devletin ve toplumun sağlıklı yaşayabilmesi için kurallar konulmuştur. Gök-Türklerde isyan ölümle cezalandırılırdı. Evli kadınlara

¹⁰ J.P. Roux, Türklerin Tarihi, s.114.

¹¹ L.N.Gumilev, Hunlar, s.93.

¹² S.M.Arsal, Orta Asya, s.30.

tecavüz etmek ve onları öldürmek de aynı cezayı gerektiriyordu. Yaralanmalarda eşya vermek suretiyle ödeşme yoluna gidilebilirdi.¹³ Burada yaralanmanın önemi esas alınmaktadır. Birinin gözünü tahrip eden kimse kızını vermelidir. Kızı yoksa karısının malını vermelidir. Bir azaya zarar veren kimse bir at öder. Bir at veya başka bir şey çalan kimse onu on misli fiyatıyla öder.¹⁴

V.1.3. Bozkırda Mülkiyet ve Aile Hukuku

Bozkır insanının yaşamında suçlar cezasız kalmamaktadır. Günümüzde modern hukukta, ceza hukuku diye adlandırılan bu kurallar toplum içinde asayiş ve güvenliğin sağlanmasındaki en önemli amillerin başında gelir. Bozkırda hukuk, sadece suçluları cezalandırmak için kullanılmamıştır. Ceza hukukunun yanı sıra mülkiyet hukuku ve aile hukuku gibi kavramların her zaman mevcut olduğunu görüyoruz. Örneğin Hun kamu hukukunda diğer göçebe sistemlerinde de rastladığımız mülkiyet hukukunu buluyoruz. Her biri belli bir toprağa sahiptir ve su, mera durumuna göre bir yerden başka bir yere göç ederler.¹⁵

Bozkır Türk ailesinde özel mülkiyet vardır. Halbuki diğer toplumlarda ailede, mülkiyetin ortaklığı esasına dayanmaktadır. Bozkırda ailede mülkiyetin hayvanlar olduğunu ve bunların babadan oğula miras kalabildiğini engel göstermiştir.¹⁶ Mevcut mülkiyetin miras olarak kalması bugün modern dünyada da bu şekilde uygulanmaktadır.

Eski Türklerde kadının hür olması durumu, diğer topluluklarda hemen hemen hiç görülmemektedir. Diğer topluluklarda görülen yakın akraba ile evlenme (Grek, Roma, İran) kardeşi veya kızları ile evlenme, birbirlerinin karılarını satın alma, karısını çocuk yapması için başkasına

¹³ B.Spuler, "Göktürklerin Dini ve Kültürü Hakkında Mülâhazalar," VIII.TTKong., 1979,s.662.

¹⁴ W. Radloff, a.g.e., s.131.

¹⁵ L.N.Gumilev, Hunlar, s.94.

¹⁶ S.Rudenko, a.g.e., s.215.

takdim etme (Grek, Hint, Arap) kadınları yakma (Hint) gibi adetlere Türk ailesinde rastlanmaz.¹⁷

Görüldüğü üzere bozkır insanı çok erken çağlarda hukuk kurallarını oluşturmuş ve bu sayede sağlıklı bir sosyal yapı vücuda getirmiştir. Devlet kurucu vasıflarının gelişmesinde bu özellikleri önemli olmuştur. Bozkır yaşamı onları şekillendirmiş, kanun ve nizamı seven insanlar olarak resmetmiştir. İnsan sosyal bir varlık olduğundan sosyal yaşam bireyin psiko-karakterinin oluşmasında söz sahibidir. Bozkırda at ve demir gibi iki önemli maddi güce sahip olmak elbette önemlidir. Fakat kültürlerin asıl yaratıcısı insan ve onun ruhi vasıflarıdır. Bu nedenle bozkırda kurulan büyük cihan devletlerinin vücuda gelişindeki sosyal amiller dikkatlice gözden geçirilmelidir.

¹⁷ A. Donuk, Türklerde Aile, İ.ÜEF. Tarih D. S.33, 1981, s.168.

V.2. TEŞKİLATLANABİLME KABİLİYETİ

Bozkır insanının varlığını korumak ve başarılı olmak konusunda son derece yetenekli olduğunu söyleyebiliriz. Bu yetenek sayesinde ki zor ve çetin şartlar altında hayatta kalabilmiş ve mühim neticeler doğuran askeri ve siyasi başarılar elde edebilmiştir. Bozkır insanı ve bozkır toplulukları, sadece hayvan yetiştirmek maksadıyla gayesiz, amaçsız göçeden bir kitle değildir. Hayatlarının her safhasında kendilerine özgü maddi ve manevi kültür unsurları yaratmış, insani olarak bazı beceri ve kabiliyetler kazanmıştır. Bu yeteneklerden birisi teşkilatlanabilme ve birarada ortak amaçlar için hareket etmektir.

Çünkü etnografik karışım, farklı elementlerin ve komplekslerin uyum içinde olmasını gerektirmektedir. Ekonomik bünye ve sosyal organizasyonlar, psikolojik ve akla dair bazı beceriler talep etmektedir. Eğer toplum tarafından ortaya konulan tüm karışımlar yani teknolojik, ekonomik, sosyal, akla ait unsurlar çevreye ayak uydurmada yeterli kalmazsa, bu denge eksikliğinden dolayı kültürel azalma ve gerileme olur. Kültürel kompleks (bütünlük) geniş bir adaptasyonu icap ettirir.¹⁸ Bu adaptasyonun sağlanması bozkır insanını başarıya götüren nedenlerin başında gelir. Tüm değerler yani maddi unsurlar, kültürel, manevi ve akla dair gelişimlerin şekillenmesinde etkilidir. Örneğin ekonomik aktiviteler sosyal bünye ve organizasyonları da değişimlere neden olur. Bu ekonomik hayatın temelinde de yöresel çevrenin genel durumunun tesiri çok fazladır. Erken göçebeliliğin en önemli gelişmelerinden biri, büyük sosyal tabakalar oluşturabilmiş olmasıdır.¹⁹

V.2.1. İktisadi Hayatın Teşkilatlanmadaki Rolü

Ekonomik yaşamın tipi, bozkır insanının şekillenmesinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bozkır yaşamında hakim faaliyetin hayvancılık olması birçok yönlerden önemlidir. Hayvancılık ziraate göre daha büyük bir

¹⁸ S.M. Shirokoğoroff, *Ethnological and Linguistical aspects of The Ural-Aitaic Hypothesis*, Netherlands, 1970, s.33.

¹⁹ N.D. Cosmo, a.g.e., s.37.

dünya görüşü, teşkilat kabiliyeti gerektirmektedir. Türkler ilk önce idare ettikleri hayvanları için, onların varlıkları için tam bir düzen kurdular. Bu teşkilatlılıkları daha sonra, onların dünyanın dört bir yanındaki insanları idaresi için büyük faydalar temin etti. Çünkü zaten bir idare düzeni, teşkilat yapısı hakkında geleneksel temelleri vardı. Bu temeli geliştirdikleri ve 'idareci', 'bey', 'boy' olmak karakteristiklerini bütün zamanlarda korudular.²⁰ Bozkır insanı yaşamı gereği mücadele etmeyi öğrenmişti. Bu mücadele onların yaşam şekillerinin belirmesinde etkili oluyordu. Araziye ihtiyaçları vardı ve bunun için gerektiğinde biraraya gelebilmeliydiler. Başarılı olmak için birlik ve düzen halinde olmaları gerekiyordu. Asırlarca bozkır coğrafyasında yaşamış olmak onlara teşkilatlanabilme becerisinin gerekliliğini öğretmişti. Orta Asya'nın vahşi ve kültürsüz kavimlerinin bir rastlantı sonucu güçlü liderlerin etrafında toplanarak imparatorluklar kurmuş olması düşünülemez.²¹

Bozkır insanı bunun için gerekli şartların hepsine haizdi. Teknolojik ilerleme, maddi kaynaklar ve manevi beceriler bozkır toplumunu fetihlere hazırlamıştır. Bütün etken faktörler birbiriyle sıkı ilişki ağı içerisinde örgütlenmiştir. Bozkır göçebelerinde ekonomi şekillerinden dolayı fazla tekamül eden siyasi teşkilat kabiliyeti başka kültürler üzerinde de müessir olmuş ve Türkler, Çin kültürünün teşekkülünde bu kabiliyetlerinin izlerini bırakmıştır. Buna din, felsefe ve aile teşkilatıda karışmıştır.²²

Bugün pek çok ekol göçebe yaşamın teknolojik gelişmeler gösterdiğini kabul eder. Bunun yanında göçebeler politik ve sosyal organizasyonlar kurabilme konusunda da gelişmişlerdir. Göçebe toplumun sık sık, küçük veya büyük konfederasyonlar kurdukları doğrudur. Bunun temel nedenlerinden birisi ekonomik farklılıklarıdır.²³ Bozkır coğrafyasında yaşamak için insanın bir diğer insana, ailenin bir diğer aileye ihtiyacı vardır. Bu sosyal manada teşkilatlanmanın ilk adımıdır. Temelinde iktisadi mecburiyetle önemli rol oynar. Coğrafik nedenlerde söz sahibidir.

²⁰ T.Baykara, a.g.e., s.162.

²¹ B.Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, s.201.

²² W.Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler," s.29.

²³ N.D.Cosmo, a.g.e., s.34.

Göçebelerde içtimai zümreleşmenin nüvesini gayet tabi olarak ailenin yek diğerine olan bağlılığı teşkil ediyordu. Birbirlerine yakın akraba olan ailelerle, küçük sürüler için, müşterek ve bölünmez mülk hayatı ehemmiyetlidir. Kendi yararlarına olan bu bağlantı onları birbirine kenetler.²⁴

V.2.2. Bozkırda Sosyal ve Askeri Teşkilatlanmalar

Bozkır coğrafyasında ailelerin biraraya gelmesi zaruri gibi gözükmemektedir. Bu topluluklarda aile sayısı 6-10 arasında olup, böylece göçebe gruplaşmasının en ufak birliği meydana gelir. Bu aileler arasında akrabalık olması zaruri değildir. Bu topluluğun reisi, bir nevi soyun reisi olmayıp sadece idare ettiği aile topluluğunun en yaşlı azasıdır. En çok servete ve en nüfuzlu aileye, akrabalara sahip bulunan kimse emreder. 'Boy' reisi bile kendi emlakında bir 'kağan'dır. Zira yalnız ailevi değil, fakat aynı zamanda siyasi bir kudrette icra eder. Tâbii kabileler, kabilelere, kabilelerde daha büyük bir siyasi topluluk olan kabileler topluluğuna bağlanırlar.²⁵

Böylece sosyal hayatta teşkilatlanmanın da temelleri atılır. Bir reis etrafında hareket etmek bozkır insanının karakteristik özelliğidir. Yaşamı gereği özgür olsada başarılı olabilmek için bir otoritenin etrafında hareket etmenin gerekliliğine inanır. Bozkırda meydana gelen büyük cihan devletlerinin oluşum felsefesi bu anlayışın genişlemesiyle açıklanabilir. Bireyin kabile şefinden bekledikleriyle, kağan'dan bekledikleri de birbirine benzemektedir. Şeflerin önemi savaş zamanlarında artar. Klan veya kabile ani baskınlarla başarıya ulaşır, en iyi yerleri ve ganimeti elde eder. Lider düşmanlara karşı koyabilmeli ve mülkü koruyabilmelidir. Barış zamanlarında kabile veya klan durgun olduğu gibi şefin gücünde durulur. Eğer bir savaş tehdidi olursa, kabileler hızlı şekilde birleşip konfederasyon şeklini alır.²⁶

Sosyal anlamdaki bu teşkilatlanma becerisi askeri açıdanda etkinliğini gösterir. Şeflerin ya da kağan'ın görevleri vardır. İlk görevleri

²⁴ L.Rasonry, a.g.e., s.55.

²⁵ G.Nemeth, a.g.e., s.87.

²⁶ S.Rudenko, a.g.e., s.217.

savaşlarda liderlik yapmalarıdır. İskit ve Sarmatlar'da askeri yapı, özellikle düzenli süvarilerine ve süvariliğe uygun taktiklere adapte olarak bunu uygulamalarıdır. İskit ve Sarmatlar gönülleri istemedikçe meydan savaşından kaçınmışlardır. Bunun nedeni eskidenberi savunacak şehir, kasaba ve tarlaların olmamasıdır. Kendilerine özgü askeri taktikleri vardır. İsteyinceye kadar düzenli gruplar halinde saldırmamışlar, ama daima düşmanı rahatsız ederek, yan ve arkadaki kıtaların iletişimlerini kesmişler ve düşmana pusu hazırlayarak döğüşürmüş gibi yaparak onları kandırmışlardır.²⁷

İskit ve Sarmatlarda düzenli ve bilinçli bir teşkilatlanmanın varlığı söz konusudur. Onların uyguladıkları bu bozkır taktikleri diğer Türk toplumlarınca da uygulanmıştır. İskitlerin savaş taktikleri birden bire ortaya çıkarak düşmanı şaşırtmak, onu bozkır bölgesinin içine çekmek ve iyice yıprattıktan sonra darbeyi indirmektir.²⁸ Bu tarz taktiklerin uygulanması son derece nizam ve disiplin gerektirmektedir. Bireylerin üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmesi ve diğerleriyle uyum içinde hareket etmesi gerekir. Bu düzen ve tertip onların askeri başarılarının da kaynağıdır. Bozkır-Türk askeri usulünde iki şey hatırlanmalıdır; Sahte ricat ve pusu, Türklerin karşısında bulunan düşman kuvvetleride aslında bu taktiği biliyorlardı, fakat tatbik edemiyorlardı. Çünkü bu taktiğin esası, haifif süvari olmak iyi ok atmak, uzak muharebe yapma kabiliyetine sahip olmak ve süratli olmaya dayanmaktadır.²⁹ Tüm bu özelliklerin elde edilmesi ve korunması, unutulmaması, sulh zamanlarında dahi tatbikat yapılması ve kullanılması esasına dayanmaktaydı. Hun'larda sulh zamanlarda ava gitmek çok makbul idi, geyikleri, yırtıcı kuşları düşman farzederek, onlarla harp eder gibi umumi avlar tertip ederlerdi. Bu suretle düşman milletlerle karşı karşıya gelmeden evvel Hunlar ve umumiyetle eski Türkler, kaplan, kurt gibi yırtıcı hayvanlarla yakından çarpışmağa alıştırılmış oluyorlardı. Hunların askeri usüllerinde esas olan fikir düşmanı şaşırtmaktır. Bütün harp esasları hudutsuz cesaret ve hareketlerinde sürat kavramı ile

²⁷ W.M. McGovern, a.g.e., s.54.

²⁸ E.Memiş, Eskiçağda Türkler, s.97.

²⁹ A.Donuk, "Kuruluşunun 2000 yılında Türk Ordusu," s.540.

ifade olunabilir.³⁰ Askeri teşkilatlanmalarının temelinde fikir birliği vardır. Amaçlar aynıdır. Nefsini, ailesini korumak ve birşeyler elde etmek. Burada sosyal, siyasi ve ekonomik nedenler askeri teşkilatlanmanın oluşumuna müsbet katkıda bulunmuşlardır. Bozkır insanı siyasi ve askeri hayatta ortaya koyduğu teşkilatlarla dünya tarihine önemli miraslar bırakmıştır.

Asya Hun İmparatoru Mete, teşkilatlarını doğu ve batı olmak üzere ikiye bölmüştür. Hiyerarşilerine göre yönetim bağlı kabilelerden 24 liderden oluşur. Bütün parçalar arasında gayet sıkı bir organizasyon vardır. Bununla birlikte 10,100,1000 ve 10000 insandan oluşan askeri birlikleri vardır.³¹

Bozkır insanının düşmanları bu taktikleri bilseler bile uygulamıyorlardı. Çin orduları göçebelerin süvari ordularına bir türlü adapte olamamışlardı. Bunun başlıca nedeni Çin coğrafyasının at yetiştiriciliğine uygun olmamasıydı. Göçebe savaşlarının temel karakteristiği atlarının sağladığı universal sürat kavramıdır. Bu onların genel yaşamının sağladığı bir avantajdır. Coğrafi çevre ve iklim değişiklikleri nedeniyle yaptıkları göçler sayesinde taktiksel beceriler ve hız kazanmışlardır. Silahlar özellikle yay ve ok'tur ve at üzerinden kullanırlar. Türklerin savaşlarda başarılı olmalarının nedeni seri manevraları, hızlı hareketleri ve düşmana yaptıkları sürprizlerdir.³²

Bu tarz teşkilatlanma dünya tarihinde ilktir. Bozkır insanının yaşamının her alanında görülen düzen ve teşkilat askeri bakımından da göze çarpar. Mete'nin imparatorluğunu sağ ve sol diye ikiye ayırması A. Alföldiye göre Türklerde çifte krallık anlayışının varlığını gösterir. Fakat tüm bozkır topluluklarının vücuda getirdiği atlı bozkır devletlerinde yönetimin başında, teşkilatlandırıcı vasfında bir kişi görülür. Hunlarda, şeflerin başındaki en büyük komutan Şanyü'dür. Askeri sistemleri oldukça iyi organize olma esasına dayanmaktadır. Gücün sağ ve sol diye ikiye ayrılması sunidir ve zekâya dayanmaktadır. Bu sistem bağlı kabilelerde de mevcuttur. Bu

³⁰ S.M.Arsal, Orta Asya, s.31.

³¹ M.A. Czaplicka, a.g.e., s.44.

³² N.D.Cosmo, Warfare in Inner Asian History Leiden, 2002, s.11-14.

yönetim anlayışı sistemi kurallarla oluşturulmuş ve göçebe topluluklarında sık sık uygulanmış, kullanılmıştır. Hun'ların kurdukları askeri teşkilatlanma sayesinde bir komutan bin ya da fazla atlıyı ondan daha aşağıdaki bir komutan bir kaç yüz atlıyı idare etmiştir.³³

V.2.3. Bozkır İnsanın Teşkilatçılık Fikri

Bozkır insanı teşkilatlı birlikler vücuda getirme konusunda son derece başarılıdır. Asırlarca aynı coğrafyada yaşamış olmanın getirdiği tecrübeyle birlikte hareket etmenin gerekliliğini öğrenmiştir. Bozkır kavimlerinin devlet telakkisine göre, şekilsiz insan kütlesi ancak bir teşkilatçıya hükümdara ve hanedana kavuştuğu zaman bir kavim haline gelir. Gök-Türk'lerden kalma kitabelerden birinde şu fevkalade karakteristik satırları okuyoruz.:

'Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam ilteriş Kağanı, annem ilbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamı yığmış. Hepsini yedi yüz er olmuş.

Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. (Ergin: s.22)

Görüldüğü üzere Türk telakkisine göre teşkilatın başında kağan bulunur. İlk önce aile içinde başlayan bu teşkilatlanma, gittikçe, genişleyerek, devlet oluşumunda kağan'a kadar çıkar. Bunun temelinde yatan sebep bozkır insanının nizam ve düzen kavramlarını hayatının her safhasında sergilemiş olmalarıdır.

Gök-Türk telakkisine göre, dirayetli ve tanrı tarafından irsal edilen bir reis olmadığı takdirde halk sefaletle mahvolacağı için kağan'a ihtiyaç vardır. Kağan ve onun çevresinde vücuda getirilen nizam olmadan başarı düşünülemez. Bu sebeple halkın mesut olması için hükümdara ve adamlarına karşı kayıtsız şartsız itaatten başka bir şey icab etmez. Göçebe telakkisinde hükümdarı terk etmek kadar büyük bir kabahat güç işlenir. En

³³ N.Yamada, a.g.m., s.578.

eski Türk metinlerinde sık sık, geçen 'teşkilatlandırdık' ve 'kanunlar koyduk' tabirleri atalardan kalma bir ana vasfın tezahürüdür.³⁴

İnsan karakterlerinin oluşmasında bireyin içinde yaşadığı toplumun önemli tesirler icra ettiği malumdur. Toplumlar atalarından aldıkları kültürel mirasları bir sonraki nesile aktarmak görevini ifa ederler. Kültürlerin yaratılmasındaki esas unsurda bu aktarımdır. Bozkır insanının teşkilatlanabilme becerisi bozkır yaşamının onların kişiliğine ve ruh dünyasına olan yasımlarından biridir. Biraraya gelme ve ortak amaçlar için beraber hareket etme yetisinin, şekillenmesinde ekonomik ve coğrafi faktörler etki sahibi olsada, bunun tesirleri aynı oranda olmaz, toplumdan topluma değişmektedir. Göçebe yaşam, bozkır insanının belirli kurallara adaptasyonunu kolaylaştırmıştır. Mahşeri insan kitlelerine ve sayısız hayvan sürülerine rağmen Türkler, boy beylerinin tecrübesi ve teşkilatı sayesinde kargaşalığa meydan vermeden ilerliyor ve duraklıyordu. Zira onlar uzun zaman sükutu ve nizamı muhafaza ederler, uzun nutuklardan hoşlanmazlardı. Bu nizam ve disiplin kudretlerinin başlıca amillerinden sayılmıştır.³⁵

Zaten bozkır insanı bu şekilde yaşamak zorundaydı. Göçebe kabile adamının yaşamı oldukça cezbedici, büyüleyici ve dışarıdan bakıldığında, seyreldildiğinde özgürlük ve sorumluluk doludur. Bu sorumluluk tasa ve kaygıdan kaynaklanmaktadır. Bu sorumluluğun yüzeysel etkilerinden daha derin ve güçlü etkileri olmuştur. Göçebelerdeki mutlu, hareketli ve şanslı yaradılış onların geleceklerinde, talihlerinde gayet derin ve sıkı izler bırakmıştır. Göçebelerdeki disiplinin sert ve titiz şekilde takip edilmesi düzeni yerleşik toplumlarınkinden daha az değildir. Disiplin göçebelerin yaşamında vardır.³⁶ Bozkır insanı nizam ve intizamı seven yapısıyla, kişiliğinde bu vasfı bulundurması sebebiyle başarıya ulaşmıştır. Hayatta teşkilatlı hareket etmenin gerekliliğine inanır. Var olabilmek için birarada olmaya ihtiyaç

³⁴ A.Dilaçar, Alpin ırk, Türk Etnisi, İstanbul, 1940, s.10.

³⁵ O.Turan, a.g.e., s.123.

³⁶ T.T.Rice, a.g.e., s.57.

duymuştur. Bozkırda haksızlığa ve zorbalığa karşı koyabilmenin tek yolu biraraya gelmektir.³⁷

V.2.4. Teşkilatlanma ve Devlet Oluşumu

Bozkırda bazı kabileler ve boylar arasında daimi surette bir muharebe hüküm sürer. Kuvvetliler zayıflar üzerinde hakimiyetini genişletir ve kavimler bozkır hakimiyeti için azgın bir mücadelede bulunurlar. Bu akıcı ve aralıksız olarak öteye-beriye dalgalanan, siyasi hayatta zaman zaman irili ufaklı iktidar mihrakları teşekkül eder ve bunlar etrafında sayıları gittikçe artan tabii kabile ve kavim teşkilatlanır. Bu hakim mihrakın iktidarı dallanıp budaklanınca, aileler, boylar, tabi kavimlerde kendilerine daha fazla emniyet temin edeceği, iktidara ve maddi zenginliğe ortak olacakları ümidiyle orada birikirler. Böylece büyük istilalar zamanı başlar. Bu minval üzerine mütevazi bir başlangıçtan bugünden yarına derhal bir göçebe imparatorluğu husule gelir.³⁸ Kısaca göçebe Türklerin kendilerine has yaşayış tarzı, büyük hayvan sürülerinin bakımı için gerekli olan mera ve otlaklara sahip olma zorunluluğu, kendini emniyete alma gibi psikolojik dürtüler onu diğer insanlarla birlikte yaşamaya ortak hareket etmeye mecbur kılmıştır. Bozkırda yaşamak gücü gerektirir. Bozkır insanı bu gücü teşkilatlanarak elde etmiştir. Örneğin Çin'de prenslerin tesiri ve güçleri arttıkça, bozkırda yaşayan topluluklar, Çin'e karşı gelebilmek için kendi güçlerini birleştirmişlerdir. Üç grup yani Hunlar, Yüeciler ve Tunghular, kendi aralarında birleşmeyip birbirleriyle mücadeleye devam ederlerse kendi varlıklarının Çin tarafından yok edileceğini iyi biliyorlardı. Bu durumun yarattığı avantaj ile ve bu kavimlere bağlı halkın birleşme isteği üzerine Hunların, Şan-yü'sü Mo-tun sahneye çıkmış olunuyordu.³⁹

Hunlar göçebeliğin getirdiği törelerle Şan-yü'yu en büyük kanun koyucu görüp, bunu kabullenmişlerdir. Bu durum politik sistemin ortaya çıkışında esastır. Organizasyonun yönetimi ve genel bünyenin durumuyla ilgili ipuçları ayırtilirilse şaşırtıcı sonuçlar ortaya çıkar. Şüphesiz onların

³⁷ L.Rasonyi, a.g.e., s.50.

³⁸ G.Nemeth, a.g.e., s.88.

³⁹ B.Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, s.208.

kurduğu bu sistemi, ilerlemelerinde ve yükselmelerinde başlıca amil olmuştur.⁴⁰ Teşkilatlanabilme ve teşkilat kurma becerisi, bozkır insanının önemli vasıflarından biridir. İktisadi, coğrafi ve sosyal nedenler bu konuda itici güç olmuştur. Bu düşünce sistemi zamanla bozkır insanının bünyesine işlemiş, bir liderin yani teşkilatçının etrafında toplanma felsefesini ortaya çıkarmıştır. Bozkırın genel yaşamı, bozkır insanını birleşme, biraraya gelme ve nihayet devlet olma fikrinin şekillendiricisi ve yönlendiricisi olmuştur. Yalnız bu durum bozkırda yaşayan ve göçebe hayvancılıkla uğraşan her insan topluluğu için aynı oranda etkili değildir. Kùltürlerin yaratılmasındaki esas unsur insan olduğuna göre, etkilenme oranı bireyin ailesi, ataları, örf ve adetleriyle yakından ilgilidir. Geniş bozkır coğrafyasında hakim olan unsurların Türk menşeli olması, olayın sosyo kültürel yönünü göstermesi bakımından da önemlidir. Teşkilatlanmak ve teşkilatlı olmak Türk düşünce ve felsefesinin erken çağlarda ürettiği ve geliştirdiği bir anlayışın, sezişin ürünüdür. Orhun kitabelerinde bunun en güzel örneklerine rastlamaktayız. Bilge Kağan'ın şu sözleri bunu izah etmektedir:

Babam I Kağan, amcam Kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertipledim kıldım. (Ergin: s.49)

⁴⁰ N.Yamada, a.g.m., s.577.

V.3. BOZKIR İNSANININ OTORİTE ANLAYIŞI

V.3.1. Bozkırda Otoritenin Çıkış Nedenleri ve Kaynakları

Bozkır coğrafyasında yaşayan ve pek çok tehlikelere maruz kalma ihtimali olan bozkır insanının bazı beceri ve kabiliyetlere sahip olması gerekir. Bu özelliklerden birisi otorite sahibini tanımak, kurallara ve geleneklere uygun yaşayabilmektir. Bu tarz bir özellik sayesinde geniş bozkır coğrafyasında yaşayan insanlar biraraya gelip ortak amaçlar doğrultusunda hareket edebilir. Otoritenin ortaya çıkışı ve belirli bir grup tarafından kabul görmesi egemenliğin ve bunun doğal bir sonucu olan devletin oluşumunun en önemli yapı taşlarından biridir. Bozkır coğrafyasında kurulan ve dünya tarihinde mühim yer işgal eden atlı bozkır devletlerinin vücuda gelmesinde bu sosyal altyapının mevcudiyeti göze çarpar.

Bozkır insanı coğrafik, ekonomik ve sosyal nedenlerin etkisiyle ve katkısıyla otorite sahibi bir gücün etrafında birleşmeyi gerekli görmüştür. Çünkü göçebe yaşamın tarzı ve yolu oldukça karmaşık ve sıkıntılıdır. Bozkırda kabile ve toplumların yaşamlarını sürdürebilmeleri için çobanlığa ihtiyaçları vardır. Suya ve ot'a ihtiyaçları vardır ve sahip oldukları hayvanlarını iklim değişikliklerinden ve tabi felaketlerden korumak zorundadırlar. Bu durumda bütün kabile mensuplarının cesareti ve insiyatifi aynı zamanda işlerini yapabilmeleri, şeflerine olan itaatlerine bağlıdır. Gerçekten kabile üyeleri otorite sahibi şeflerini tanımak zorundadırlar. Göçebe yaşamın sürdürülebilmesi için bazı mecburiyetler ve kurallar vardır. Ve kim bu kuralları takip ederse bazı şeylerin ve taşınır mülklerin sahibi olabilir.⁴¹ Bu ekonomik boyutun bir göstergesidir. Otoritenin ortaya çıkışında çok farklı saikler mühim rol oynar. Weber, egemenliği sınırlandırılabilen bir çevrede, insanlara verilen bazı veya bütün emirlere riayet ettirme şansı olarak tarif etmektedir. Weber bu şansın herhangi bir nedene dayanabileceğini ifade etmektedir. Bu ifade çok önemlidir. Çünkü bu sayede verilen tarife, egemenliğin en heterojen şekillerini de dahil etmek mümkündür. İtaat ettirme kuvveti ister servet veya

⁴¹ M.I.Artamanov, a.g.e., s.10.

sihirli iktidara bedeni veya fikri üstünlüğe, isterse silahlanma veya resmi mevkie dayansın, buna karşılık itaat etme kudreti, sadakat, hürmet, korku veya mantığa dayansın bu saiklerden bir tanesini veya onların karışımını, yahut da bunların bir kısmının bir grubda itaati sağlaması egemenlik unsuru ile karşı karşıya bulunduğumuza işaretir⁴² demektedir.

Bozkır coğrafyasında egemenliğin ortaya çıkışında yani itaat ettirme kudretine haiz bir insanın mevcudiyetinde çok sayıda etken rol oynamaktadır. O halde bozkır coğrafyasında otoritenin var oluşu hangi sebeplere dayanırsa dayansın, egemenlik unsurunun temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bozkırda insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek servet edinebilmek, kısaca başarılı olabilmek için bir otoritenin gücü altında toplanabilmeyi başarmışlardır. Göçebe camiasının reisi de kabiliyetlerine güvenerek, adamlarının yalnız otlatma tarzına veya sair sulh zamanlarındaki icraatlarına değil, komşularına hücum, hayvanlarının ve kıymetli meralarının yağmasına dair dahi olsa, sözlerine ve emirlerine körü körüne itaat edeceklerine bel bağlayabilir. Böyle zamanlarda mağdurlar, içtimai ve siyasi mertebenin en aşağı sınıfına girer ve tekerrür eden seferler neticesinde bir insan tabakası, diğer bir insan tabakası üzerinde yükselir.⁴³ Bu yükselme devlet oluşumuna zemin hazırlar. Otoritenin mevcut olduğu bölgelerde yaşayan insanlar ortak hareket etme ve emirlere riayet etme konusunda son derece başarılıdır. Bozkır insanının kurucu vasfının gelişmesindeki amillerden biride bu kabiliyettir.

Bozkırda otoritenin ve otorite sahibinin mevcut olduğu ilk yer ailedir. Sosyal hayatın temelini oluşturan ailenin yapısı, toplumların yapısını şekillendirir ve yön verir. Bozkır ailesinde otorite sahibi peder'dir. Onun şahsında temsil ettiği itaat ettirme kudreti, önce kabilede şef ve daha sonra toplumun en üstünde bulunan Kral, Kağan veya Hükümdar olarak adlandırdığımız kişi tarafından temsil edilir. Grek kaynaklarına göre İskit toplumunda kabileye ait işler ve toplumu birarada tutma görevi şef'e aittir.

⁴² H.Freyer, a.g.e., s.117.

⁴³ J.Deer, a.g.m., s.164.

Kabile veya klan şeflerinin yanında en büyük şef ve otorite sahibi hükümdardır. Karadenizin kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan İskit toplumunda şef'in sahip olduğu otorite ve güç, ailede baba ve oğulun gücüyle ilgilidir ve benzerlik gösterir. Yani şefliğin babadan oğula geçtiğinde görülebilir. Bu şekilde şef'in gücünü elde etmesi merkezi Asya'nın diğer topluluklarında da görülür. Yalnız, Altay bölgesinde şefliğin isteğe bağlı bir makam veya seçilme yoluyla olduğuda bilinmektedir.⁴⁴

Çoğu zamanda kabile üyeleri arasında en zengin ve en kalabalık ailenin yaşlısı, bu gücü temsil etmektedir. Böyle bir gücün varlığı sahibi ve otoriteyi temsil etmesi hangi kaynaklara dayanmış olursa olsun, kendisine bağlı insanların sorumluluğunda kabul eder. Önce ailede de, sonra kabiledede ve sonrada toplumun genelinde bir otorite sahibinin ortaya çıkışı egemenliğe giden yolda ilk adımdır.

V.3.2. Otoritenin Sağlanmasındaki Yöntemler

Weber egemenliğin üç ana şeklini, onun terminolojisine göre üç ideal tipini tespit etmiştir. Geleneksel, karizmatik ve meşru egemenlik. Birinci halde egemenliğin meşruiyet kazanması, geleneklerin yani sosyal düzenin, bilhassa egemenliği yürütenlerle, bağlı olanlar arasında ki farklılaşmanın çok eskiden olduğu ve bu yüzden gelecekte de devam edeceği inancından olan hükümdarlar, yazılı veya şekli hukuk kaidelerine göre değil, aksine teamül ve örfi adete uygun olarak egemenliklerini ifa etmektedirler. Bu neviden bir egemenlik sisteminde icra edenler, alışlagelen usüllerin çerçevesinde kaldıkları müddetçe idare olunanlar, verilen kararlara itaat edip onlara tabi kalmaktadırlar. Bu tip egemenlik sisteminde vukuu bulan isyan ve direniş hareketleri bizzat egemenlik sistemine karşı değil sözü geçen zimni anlaşmayı kaba bir şekilde ihlal etmiş olan münferit hükümdara karşı yapılmaktadır.

Karizmatik egemenlik ise bambaşka bir bünyeye sahiptir. Weber bu terimi hükmedenin veya hükmedenlerin, olağanüstü ve tabiatüstü vasıflarına

⁴⁴ S.Rudenko, a.g.e., s.216.

karşı olan inanç yolu ile egemenliklerini meşrulaştırmak isteyen yapıları sınıflandırmak için kullanmıştır. Weber'e göre egemenlik münasebetini meydana getiren olağanüstü vasıfların üzerinde durulmalıdır. Bu vasıfların değerli veya değersiz hatta caniyani olması yahut hükümdarın bunlara gerçekten sahip bulunması veya sadece böyle bir zan uyandırması sosyolojik araştırmalar bakımından hiç de önemli değildir. Önemli olan tek şey hükümlenlerin, hükümdarın bu olağanüstü vasıflarına inanmaları ve o sayede ona uyma ve itaat haline düşmeleridir.⁴⁵

Bozkır insanı, Türk toplumu otoriteyi nasıl kabul etmiştir? Bozkır tarihine bakılacak olursak bu otorite sahibi her zaman ilahi kaynaklarla desteklenmektedir. Daha sonraki dönemlerde 'Kut' inancı olarak karşımıza çıkan bu inanış, gücün ve reislik hakkının Tanrı tarafından bahşedilen bir hediye olarak görülmesidir. Eski Yunanda ve Romada hükümdar tanrı kabul edilmesine karşılık Türklerde hükümdar Tanrı değil, ancak onun 'kut' ile donatarak insanları idareye memur ettiği bir insandır.⁴⁶

Bozkır menşeli olan ilahi kaynaklı görevlendirme yani hükümlanlık anlayışına hemen hemen her dönemde rastlanmaktadır. Eski İskit tasvirlerinin yalnız anlamaya mahal bırakmayacak tarzda ifade ettiği gibi, ilah hiç bir ön şarta lüzum olmaksızın, mesut namzede hükümdarlık ünvanını tevcih eder. Bu tasvirlerde tanrı ve kral at sırtında ve birbirinin karşısında oturur ve tanrı kollarını açmış elinde iktidar alamati olan kadeh ve mızrakla hükümdar namzedine yaklaşır ve atlarının ayakları altında kalan düşmanları ezilir. Burada atlı göçebe hayat tarzının kademeli teşkilatı ve ilahi lütufkârlık düşüncesi, kendi samimi bağlarıyla önümüze bir tablo halinde serilmiş bulunmaktadır.⁴⁷

İlahi görevlendirme kaynaklı otorite bozkıra hakim Türk toplumlarının tamamında görülmektedir. Fakat bozkır Türkünün ilahi görevlendirme anlayışı da farklı bir karakter arz etmektedir. Türk hanı, Tanrının rahmetini

⁴⁵ H.Freyer, a.g.e., s.118.

⁴⁶ A.Donuk, "TürkDevletinde Hakimiyet Anlayışı," s.55.

⁴⁷ J.Deer, "İstep Kültürü," s.169.

şahsında temsil eden bir kutsallığa sahip oluyordu. Ondan ayrılmak ve umumiyetle bağımsızlığa götürülebilecek bir harekette bulunmak menfur bir iş ve caniyane hareket sayılmaktaydı.⁴⁸ Orhun kitabelerinde buna dair örnekler mevcuttur. Tonyukuk'un şu sözleri bunun en güzel örneğidir.:

Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kıldım. Türk milleti Çine tabi idi. Türk Milleti hanını bulmayıp Çinden ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp Çine tekrar teslim oldu. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk milletinin yerinde boy kalmadı. (Bati cephesi. Ergin: s.52)

Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus kağana atfedilen kutsallık, Tanrının kutsallığının yansımasıdır. Yani bozkır insanı için Hükümdar veya Kağan bireysel kutsallığa sahip değildir. Onun bazı görevleri vardır bunu başarabildiği sürece ilahi güçlerin desteği hükümdarın yanında olacaktır. Hükümdar aynı zamanda organizasyonun başında olmalıdır. Göçebe bozkır insanının mutluluğu ve refahı hayatta kalabilmeleri, biraraya gelebilme yeteneklerine bağlıdır. Buna ihtiyaçları vardır. Toplumun mutluluk ve refahı, hızlı ve yüksek verimli sonuçlar alabilmesi, yaşama karşı dayanma güçlerinin varolması, ve hoşnutluk kazanması için, gerçekten organize olabilme kabiliyetlerine ihtiyaçları vardır.⁴⁹

V.3.3. Bozkırda Otorite Sahibinin Meşruiyet Kazanması

Bozkır insanının devlet telakkisine göre şekilsiz ve amaçsız bir insan kütlelerinin başarıya ulaşması çok zordur. Bu nedenle bir teşkilatçıya birleştiriciye ihtiyaç vardır. Ve bu kişi otoriteyi temsil eden kağandır. O bu vazifeyi ifa edebildiği sürece Tanrının yardımı onunla beraber olacaktır. Tanrı tarafından bu göreve tayin edildiği kabul edilen Türk kağanı, bütün yeryüzünün yani insanlığın hükümdarıdır. Türk hakimiyet anlayışının bir tezahürü olan bu düşünce Gök-Türk yazıtlarına da aksetmiştir. "Kişi bodining ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş". Türk devlet hiyerarşisine göre kağan en tepede bulunur ve bu ünvan kolay alınmazdı. Herşeyden önce kağanlığın

⁴⁸ B.Spuler, a.g.m., s.662.

⁴⁹ T.T.Rice, a.g.e., s.57.

birinci şartı Türk soyundan olmaktı. Öyle ki babası Türk, annesi Türk kanı taşımadığı için Türk tarihinde bazı kişilerin tahta çıkamadıklarını biliyoruz.⁵⁰

Bozkır coğrafyasındaki Türk toplumlarında 'kut' anlayışının bazı temel prensiplere dayandığını söyleyebiliriz. İlahi görevlendirmenin olması için kimi biyolojik ve kimi manevi bazı niteliklerin aranıyor olması bozkır insanının egemenlik anlayışını farklı kılan bir diğer husus olarak karşımıza çıkıyor. Bilindiği üzere bozkırda akrabalık kan bağı temeline dayanmaktaydı. Otoriteyi temsil eden başta bulunan Kağan'ın taşıması gereken biyolojik vasıf Türk soyundan geliyor olmaktı. İlahi kaynaklardan desteklendiği aşikar olan 'Kut' anlayışında Türklere, bozkır insanına ait farklılıkların mevcudiyeti gözden kaçırılmamalıdır. Genelde ilahi kaynaklı karizmatik egemenlik anlayışında buna inanan ve kabul eden toplumlar daha çok dini karakter taşımaktadır. Yani Tanrının bazı fertlere, diğer fertlerde olmayan kabiliyet vermesi ve onu toplumdan sorumlu tutması bir nevi peygamberler anlayışını aksettirmektedir ki Weber'e göre karizmatik egemenlik münasebetinin en açık örneğini dini bir lider veya peygamberin müminlerini bazen bütün bir milleti mutlak bir itaatle birden arkasında sürüklemesinde görürüz.⁵¹

Türklerde ise sosyal düzen dini değil, siyasidir. Peygamberler veya veliler tarafından idare edilen herhangi bir Türk topluluğuda görülmemektedir. Bu durum eski Türk topluluklarında iktidarın tam karizmatik (ilahi) olduğunda şüphe uyandırmaktadır. Türklerde bir hükümdarın kut sahibi olması herşey demek değildir. Kut hakimiyete imkân hazırlayan büyük bir kudret kaynağı olmakla beraber, Türk hükümdarlarının idare salahiyeti törece tespit edilen bazı hükümlerce sınırlandırılmıştır. O belirli vazifeleri yerine getirmekle yükümlüdür.⁵²

Çinlilerin Hsiung-nu dedikleri boy, göçebe kültürünün temsilcisi bir Türk topluluğudur ve Asya Hunlarının bir koludur. Bu grubun organizasyonlarında ve teşkilatlanmalarında iki unsur çok önemli olmuştur.

⁵⁰ S.Gömeç, Kök-Türk Tarihi, Ankara, 1999, s.95.

⁵¹ H.Freyer, a.g.e., s.118.

⁵² A.Donuk, "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı," s.52.

Bunlar bozkır coğrafyasının genel özellikleri ve onların askeri kimlikleridir. İmparatorluklarının kurucusu kağandır, kurucu ve restore edici o'dur.⁵³ Görev ve sorumlulukları vardır. İlahi görevlendirme bu konuda bir destekleyici ve otoritesinin meşru kabul edilmesinin vasıtalarından biridir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Gök-Türk yazıtları, hükümdarların Gök-Tanrı tarafından tahta oturdulduğunun açık bir örneğidir. Gök-Tanrı, hükümdara, görevini başarabilmesi için ferdi kabiliyet ve üstünlükler sağlamıştır. Bu tanrı vergisi lütfu batı aleminde Yunanca 'kharizma' sözü ile ifade edilir. Bu sıfat hükümdar ailesine de geçer ve sülalenin meşruiyeti inancı kökleşir. Herhangi bir hükümdar karizma'ya dayanan nüfuzunu yitirebilir.⁵⁴ İlahi görevlendirme sona erebildiği gibi bozkır Türk toplumunda varolan inanışa göre karizma sahibi ve otorite sahibi kişi fütursuz hareket edemez, eğer bunu yapar ve başarısız olursa sonuçlarına katlanmak zorundadır. Hakimiyet liyakatı ilahi bir lütuftur va babadan oğula geçer. Her ne kadar bir göçebe hükümdarı mutlak bir hükümdar değildir ve devletin ileri gelenleriyle istişare etmek zorundadır. Bu kabilden olarak mesela Hun hükümdarları mecliste karar verirlerdi.⁵⁵

Türklerde töre son derece önemliydi ve uygulanışında iktidarı kontrol eden meclisler bulunuyordu. Bu meclislerde yapılan toplantılarda ordunun teftişi ve hayvan sayımından başka memleket meseleleri hakkında umumi görüşmeler açılır ve karar verilirdi.⁵⁶ Bu da egemenliğin geleneksel unsurlarından biridir. İlahi kaynaklarla desteklenen ayrıca töre'ninde etkin olduğu bir egemenlik biçimidir. Türklerdeki hakimiyet anlayışının, başka milletlerin kültürlerindedeki görülen ilahi kaynaklı hakimiyet telakkisinden ayrılan bir noktası vardır ki, hakimiyet ilahi kaynaklıdır fakat hakan ya da kağan ilahi bir uluhiyete sahip değildir. Türk mitolojisinde de bu tarz anlayışın izleri bulunmakla birlikte yazılı belgelerde Hakan, Tanrı tarafından gönderilmiş ve kut verilmiş bir insan olarak kabul edilmektedir. Benzeri başka kültürlerde hükümdarın zatında ilahi menşeili olarak kabul edildiğinden bu inanç tabii olarak, hükümdar hata yapmaz, hükümdar masumdur fikrini

⁵³ L.Kwanten, a.g.e., s.43.

⁵⁴ L.Rasonry, a.g.e., s.60.

⁵⁵ G.Nemeth, a.g.e., s. 85.

⁵⁶ A.Donuk, "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı," s.54.

beraberinde getirmiştir. Türk anlayışında ilahi olan görevlendirme ve görevdir. Hakan iyi veya kötü, bilgili veya bilgisiz olabilen bir insandır. Hakan olmak o kişi için bir kader ve bir nasiptir ve buna layık olmak zorundadır. Eğer iyi ise bilge ise Tanrının yardımında onunla beraber olur, değilse Tanrı inayetini ondan çeker. Hakan Tanrının kendisine nasip ettiği ikbale layık olmak zorundadır.⁵⁷

Bozkır egemenlik anlayışı tamamen akıl ve fayda prensipleri dahilinde şekillenmiştir. İlahi karizma ve geleneksel egemenlik gereklerinin sonuç ve fayda ilkesi doğrultusunda kullanımının bir sonucudur. Son sözü söyleme hakkı kağana ait olsada, kağan töre dışına çıkar ve başarısız olursa bu otoritesinin sonu olur. Bozkır insanı için çıkarlar, sonuçlar önemlidir. Bozkır toplumunun dini değil de siyasi olarak organize olması bu tarz anlayışında çıkış nedenidir. Hakan'ın karizmatik otoritesi sadece ilahi kaynaklara değil, dünya ve siyasetle, onun başarılarıyla alakalıdır. Karizmatik kişiliklerde askeri zeka mühim rol oynamaktadır. İmparatorluğun oluşumu için, lider toplumun farklı grupları arasında ekonomik ve politik bütünlük sağlayabilmelidir. Sağlanan bu emperyal bütünlük sayesinde lider otoritesini sağlayacak bu da imparatorluk oluşumunda etkili olacaktır.⁵⁸

Türk askeri gücünün gelenek haline gelmiş, göçebe taktiklerinden kurulu olduğu bilinmektedir ve temelinde sürpriz ataklar yatmaktadır. Çin kaynakları defeatle Hun askeri gücünün kapasitesinin temelinde kağanın karizmatik gücünün etkisini vurgulamışlardır.⁵⁹ Yani bozkırda karizmatik otoritenin ortaya çıkışında bireysel etki son derece önemlidir. Bozkır coğrafyasında yaşamış Türk topluluklarının tamamında askeri faaliyetler birinci derecede önemli rol oynamaktadır. Otorite temsilcisi kağanın askeri organizasyonları ve teşkilatlanmayı, sevk ve idareyi tesis edebilmesi önemlidir. Hsiung-nu (Asya Hun)larda Şan-yü (kağan) bütün güç

⁵⁷ N.Köseoğlu, Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler, İstanbul, 1990, s.37.

⁵⁸ L.Kwanten, a.g.e., s.11.

⁵⁹ L.Kwanten, a.g.e., s.45.

çeşitliliklerinin tamamının şefidir. Kabile ordularının şeflerinin komutanı vasfındadır.⁶⁰

V.3.4. Otorite Sahibinin İnsani Vasıfları

Askeri başarılar ve organizasyonlar bozkırda otorite sahibinin mutlaka ifa etmesi gereken görevlerindendir. Bununla beraber bir takım insani değerlerin ve becerilerinde sahibi olması gerekmektedir. Gök-Türk yazıtlarında; "Bilge Kağan ermiş, Alp kağan ermiş, Kağan'ı alp ermiş ayguçısı bilgeermiş. Bilgesin uçun alpin uçun". Diye anlatılan yani Kağan'ın bilgili ve akıllı olması yanında, cesur ve yiğit olmasıda gerekmektedir. Kağan olacak kişi aynı zamanda erdemli olmalıdır.⁶¹ Çünkü Gök-Tanrı bir erdemsiz 'yarlık, kut, ülüg, güç' bağışlamaz Bilge Kağan 'Törü'yü toplumu düzenleyen mecburi kuralları, kamu nizamını, örf ve adetlerin kesin hükümleri birliğini Gök-Tanrı'dan almaz. Oysa semavi dinlerde Şeria'a, Tanrıdan peygambere vahiyler suretile gelen emirlerle alınır. Kağan, Tanrıdan sadece kut almıştır. Onun bu sebeple herkesi içerisinde hakimiyete liyakatı karizması vardır. Onun kutunu anlaması bilgeliktir. Kutun gereklerini yerine getirmesi ise alpliktir.⁶²

Bu vazifelerden başlıcaları şunlardır. Halkı doyurmak, giydirmek, dağınık boyları toplayıp nüfuzu çoğaltmaktır. Halkın hükümdardan istedikleri iktisadi istikrar, adil-kanun ve asayıştır. Yukarıda anlatılan görevlerini yerine getirmediği taktirde hükümdar kut'unun Tanrı tarafından geri alındığı düşüncesi ile iktidardan düşerdi. Törenin diğer hükümleride kağanlık yetkilerini kısıtlayıcı nitelikte idi. Bütün bu hak ve vazifelerin töre ile tespit edilmiş olması siyasi iktidar yönünden Türk devletinde şahsi ve keyfi idarenin olmadığını ortaya koyar. Bu sebeptende icracılar hükümdarın her isteğini yerine getiren yardımcılar değil ancak kanuni vazifelerini yapmakla görevli

⁶⁰ N.Yamada, a.g.m., s.581.

⁶¹ S.Gömeç, a.g.e., s.95.

⁶² M.T. Küyel, "Bilge Kağan Bir Filozof-Arhont" mudur" XI.TTKong. 1994, s.461.

kişilerdi.⁶³ Orhun kitabelerinde Kül-Tigin abidesinde Kağan'ın vazifeleri açıkça gösterilmektedir.

Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte aşsız, dışta donsuz; düşkün, perişan, milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül-Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın I diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül-Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. (Ergin: s.25)

Bozkır coğrafyası içinde barındırdığı Türk toplumunun dolayısıyla bozkır kültürünün şekillenmesinde çok önemli bir unsur olmuştur. Burada yaşayabilmenin bazı kuralları vardır ve Türk toplumu bu kuralları zaman içinde tecrübelerle öğrenmiş ve uygulama konusunda son derece titiz davranmıştır. Otoriteyi temsil eden kağan'ın hakimiyet meşruiyeti ilahi kaynaklarca desteklenmiş olsada ona karşı körü körüne bağlılıktan söz edilemez. Yüzlerce yıl aynı coğrafyada yaşamış olan bozkır insanı tecrübelerine töre demiş ve hayatını idame ettirirken töreye bağlılıkta son derece hassas davranmıştır. Liderin karizmatik durumu, vazifelerini yerine getirecek kadar alp, bilge ve erdemli olması, onlar için pozitif sonuçlar doğurmuştur. Liderin karizmasının durumu toplumun iç tansiyonunun belirlenmesinde, yükselişinde ve çöküşünde önemli rol oynamıştır. Ne zaman karizma sahibi lider kuralların gücünü reddetse yani töreyi hiçe saysa, toplum ondan merkez kaç kuvvetiyle uzaklaşmıştır. Bu durum iç huzursuzluğun ve sivil savaşın başlamasına neden olur. Liderin bundan vazgeçerek kurallara uyması düzenin tesisini sağlar.⁶⁴ Eğer durum düzelmezse otoritesini kaybedecektir. Bozkır insanı başarıyla giden yolu örf, adet, geleneklerinde belirlemiştir. Kendisini başarıya götürecek bir gücün etrafında birleşip, nizam ve iltizam halinde hareket etme konusunda son derece başarılıdır. Ama Kağan'ın yani otorite sahibinin yetenek ve kabiliyetli olması gerekir. Bozkırda var olmak bunu gerektirmektedir. Otorite sahibinin ileriye görebilme yeteneğine yani öngörüye ve toplumun kendisine itaat ettirme kudretine sahip olması gerekir. Başarılı bir lider çabuk kavrama yeteneğine, olaylara

⁶³ A.Donuk, "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı," s.52.

⁶⁴ L.Kwanten, a.g.e., s.10.

hakim olma ve başarılı planlar yapabilme becerisine sahip olmalıdır. Böylece göçebe toplumu vahşi yaşamını onun hizmetine sunar.⁶⁵

Eski Türk devlet anlayışı yaygın ve kollektif bir iktidar ile kişisel bir hükümdar otoritesinin sentezinden meydana gelmiş gibidir. Bu siyasal anlayış adeta demokratik ve aristokratik unsurların karışımıdır denilebilir. Bu devlet anlayışında Türk hükümdarı iktidarın kullanılmasında bazı töre geleneklere bağlı sayılarak bir kısım ortak ideallere dayandıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan biri ve en önemlisi, Türklerin boy, toplum olarak dağınık yaşamalarını önlemektir.⁶⁶ Türklerde Kut anlayışının ne zaman oluştuğunun tam tarihini tespit etmek mümkün değildir. Bozkırda otorite sahibinin bu görevi bir ilahi görevlendirme ve dolayısıyla karizma vasıtasıyla elde ettiği aşikardır. İskitler dahil, bozkıra hakim tüm Türklerinde bu inanıştan yola çıktıkları söylenebilir. Çünkü 'Kut' kağanların bu görevi yerine getirmelerinin görev başında durmalarının en önemli sebeplerinden biridir. Literatürde Türklerde Kut'un birçok anlamlara geldiği gösterilmiştir. Baht, talih, uğur, hak edilmiş şans, iyi şans, ikbal, rahatlık, hayattaki başarı, bereket, rahmet, ilahi lütuf, karizma, devlet, devletli oluş, tanrısal gücün desteği insanın bir nevi otonom ruhi kudretidir ki gök ve yer tarafından desteklenmeye muhtaçtır.⁶⁷

Daha öncede belirttiğimiz gibi bu anlayışın bozkırda her zaman mevcut olmuş olduğu söylenebilir. Çin'de Chou'ların beraberinde getirdiği 'Gök dini ve göğün emri' teorisinin Çin'de hakim olmasıyla (M.Ö. 1050-247) yeni bir konsepsiyon doğmuştu. Bu fikre göre hükümdar en büyük tanrı sayılan gök tarafından tayin edilir ve dünyayı idare eder, halkın faydası için çalışır. Bunu yapmadığı takdirde halk isyan eder ve göğün seçtiği başka bir hükümdar gelir. Burada halkın faydasına çalışması için gök tarafından seçilip tayin edilmesi, hükümdarın devlet mekanizmasının bir aletinden başka bir şey olmadığını gösteriyor. Böylece göğü takdis teorisi Çin devletinin temel

⁶⁵ T.T.Rice, a.g.e., s.57.

⁶⁶ M.Aslan, a.g.m., s.227.

⁶⁷ M.T. Küyel, "Türklerde Adalet Kavramının Ontolojik Bir Temeli varmıdır? X.TTKong. 1990, s.737.

teorisi ve hükümetinin otoritesi olmuştur. Hükümdarlarına 'göğün oğlu' denmesi de bunun bir neticesidir. Göğün oğlu babasına layık bir şekilde davranacaktır. Bu onu zalim olmaktan kurtarıyordu. Kendisinin, halkın, refahı, saadeti ve adaleti için çalışacaktı.⁶⁸ Sözünü ettiğimiz eski Çin'deki hükümrancılık anlayışı ile Türk hükümrancılık anlayışı arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Çin anlayışındaki 'Gök-Tanrı' kavramı tamamen bozkır menşeli olup, aslında yer tanrılarına inanan eski Çin düşüncesi ile ilgili değildir. Konfüçyüs bile 'Gök'ün oğlu' mevzuunu incelerken aslı Türkçe olan 'Tanrı' (T'ien) kelimesini kullanmıştır. Gökte bir Tanrı ve yeryüzünde bir hükümdar şeklinde ortaya atılan düşünce gördüğümüz üzere Çin'de Türk kültürünün belirli olarak görüldüğü 'Chou' sülalesi zamanında ortaya çıkmıştır.⁶⁹

Görüldüğü üzere bozkır insanı kendine özgü bir egemenlik, otorite ve devlet anlayışının din felsefesinin ve metafiziğin yaratıcısıdır. Bu düşüncelerin oluşumunda ve gelişiminde yaşamlarının her alanının etkisi olduğu söylenebilir. Atın ehlileştirilerek biniciliğin başlaması, yaşadıkları coğrafyanın etkisi, var olma mücadeleleri sadece dini sahada değil, siyasi yaşamlarında da belirgin özelliklerin vücuda gelmesini temin etmiştir. Atlı bozkır imparatorluklarının oluşumunda bu düşünce ve felsefenin etkisi gözardı edilmemelidir.

⁶⁸ M.Özerdim, "Chou'lar ve Bu Devirde Türklerden Gelen "Gök-Dini." Belleten s.105, 1963, s.19.

⁶⁹ A.Donuk, "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı," s.55.

V.4. BOZKIRIN SOSYAL HAYATINDA AİLE

Bireyin gelişiminde ve kişiliğinin oluşmasında, ailenin ve sosyal çevrenin büyük önemi olduğu, bugünkü psikolog ve sosyologlar tarafından kabul edilen bir yargıdır. Bozkır insanını daha iyi tanıyabilmek için bireyin aile içindeki rolünü ve yerini iyice anlamamız gerekir. Bozkır kültürü hayvan yetiştiriciliği temelinde göçebeliğe dayandığı için bozkır ailesinin bu şartlar nisbetinde teşekkür ettiğini kabul etmek gerekmektedir.

V.4.1. Bozkır İnsanın Aile Tipi

Göçebe yaşamın icapları gereği bozkır ailesi küçük aile tipindedir. Bozkır insanının hayat tarzı ve ev olarak kullandıkları arabaları büyük aile tipinin oluşmasına imkân vermiyordu. Ev olarak kullanılan iki, ya da üç odası bulunan arabalar, ancak anne, baba ve çocuklarının barınmalarını mümkün kılıyordu. Ayrıca her ailenin sürülerinin olması ve toprağa bağlı olmamaları da geniş aile tipinin oluşmasını mümkün kılmıyordu. Bir bozkır topluluğu olan Sarmatlarda toplumun temelini aile oluşturmaktaydı. Aile bireylerini anne, baba ve çocuklar oluşturmaktaydı. Bu özelliğiyle Sarmat ailesi küçük aile tipindeydi. Sarmatlar atlı göçebe bir topluluk olduğundan hareketli bir hayat tarzına sahipti. Bu atlı göçebeler arabalarda yaşamaktaydı.⁷⁰

İskitlerde de genel durum aynıydı. İskitler göçebe bir millettir. Onlar dört tekerlekli bazende altı tekerlekli arabalarda otururlar. Bu arabalar üzerinde keçe çadırlarla yapılmıştır. Bu evler bir yahut iki odadan ibaret olur. Bu araba üzerindeki evlere yağmur, kar, rüzgar girmez. Arabaları dört ya da altı boynuzsuz öküz çeker. Bir yerden diğer bir yere göç ettikleri zaman kadınlar araba içinde, erkeklerse ata binerek giderler.⁷¹ Bu bilgiler Hunlar ve Gök-Türkler dönemi yaşantısıyla aynıdır. Göçebelik ve arabalarda sürdürülen yaşam küçük aile tipinin oluşmasına imkân vermiştir. Bu nedenle bozkır aile tipinin ilk özelliği küçük aile tipinden oluşmasıdır diyebiliriz.

⁷⁰ İ.Durmuş, Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat, .183.

⁷¹ S.M.Arsal, Orta Asya, s.7.

V.4.2. Bozkır Ailesinde Pederi Hukuk

Geniş bozkır coğrafyasında yaşayan toplumların iktisadi ve sosyal hayatları birbirine benzemektedir. Örneğin; Altay bölgesinde yaşayan toplumun genel yaşantısı ehli hayvan yetiştiriciliği üzerine kuruluydu, bu faaliyet ailenin başlıca uğraşısıydı. Bu uğraşın sosyal hayata etkilerinden birisi ailede patriarkal yapının mevcudiyetidir. Patriarkal toplumların özünde baba ve oğul bulunur, genç erkeklerin evlilik geleneklerinde üvey anne ve yenge ile evlenmekte söz konusudur. İkisinde de amaç klan'ın devamını sağlamaktır. Buradaki niyet geline ait malların ikinci bir klan'a gitmesinin önlenmesidir. Çin kronikleri bozkır kabilelerine ait bu özelliği kaydetmişlerdir "eğer baba ölürse, oğlu, üvey annesiyle evlenir, eğer erkek kardeşi ölürse diğer kardeş yengesiyle evlenir".

Herodotos İskitlerle ilgili şunları anlatır.

"Kişi (erkek), babasının ölümünden sonra üvey annesiyle evlenir."⁷²

Bozkır ailesinde pederi veya pederşahi hukukun oluşmasıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Herhalde at yetiştirme ile bir dereceye kadar alakalı olarak (umumiyetle atla meşgul olmaya yalnız erkeğin hakkı vardır) bu kültür nispeten kuvvetli bir baba hukuku, pederşahi yapı inkişaf ettirmiştir.⁷³

Bu görüşlerden biridir ve bozkır aile tipinin oluşumunda at yetiştiriciliğinin önemi vurgulanmıştır. Fakat bozkır ailesini tek sebeple izah etmeye çalışmak yanlış ve eksik bir tanımlama olur. Eski Türk ailesinde pederi tip mevcudiyeti kabul edilebilir. Fakat bu konuda dahi kendine özgü bir bünyeye sahip olduğu unutulmamalıdır. Çeşitli topluluklarda gördüğümüz sulta' (zor ve cebir) ya dayanan pederşahi yapı değil, velayet (dost, yardımcı) esasında baba hukuku'nun hakim olduğu bir sistem vardı. Diğer topluluklarda aile doğrudan doğruya babanın veya büyük babanın tam otoritesi altında yaşayan ortak mülkiyete dayalı, evlenen aile üyelerinin eski birliğini terketmediği, sayısı çok fertlerden oluşmaktaydı. Grek, Roma, Çin ve

⁷² S.Rudenko, a.g.e., s.211.

⁷³ W.Koppers, a.g.m., s.456.

bilhassa İslav aileleri bu tipte idi. Küçük aile ise ana, baba ve evlatlardan kurulu bir sosyal topluluktan ibaretti.⁷⁴

Bozkır kültürünün temsilcilerinden İskit ve Sarmatların aile yapısına baktığımız da, güçlü bir patriarkal sistemin mevcudiyeti görülür. Ailede baba kontrolü vardır. Yaşamlarında ve aileye ait malların kontrolünde baba hukuku ön plandadır. Avrupanın erken dönem kabilelerinde ise maderşahi, ana hukukunun mevcut olduğu aile yapısı göze çarpmaktadır.⁷⁵ Yani bozkır ailesi (Türk ailesi) gerek yapı gerekse işleyiş bakımından kendine özgüdür. Aile Pederşahi mahiyette olsada diğer toplumlardan farklı bir bünyeye sahiptir. Hsiung-nu'lar da kesin delillerle, kaçınılmaz olarak gösteriyorki Türk sosyal yapısı pederi ya da pederşahi mahiyette idi.

Bununla birlikte bozkırda çeşitli alternatiflerin mevcudiyeti de söz konusudur. Yani maderi ya da pederi, yada maderşahi veya pederşahi sosyal bünye. Görünen o ki göçebe topluluklarında gelecek ve talih şu şekilde cereyan etmekte idi. Eğer göçebe topluluğu güçlü ise şüphesiz ailede pederi veya pederşahi hukukun varlığı görülür, bunun yanında ne zaman zayıf, güçsüz, veyahutta kalmaları tehdit altında olan bir topluluk görölse sosyal bünyenin maderi ya da maderşahi mahiyette olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü maderşahi sosyal yapının ekonomik ve politik etkileri düşünüldüğünde çok fazladır.⁷⁶ Yani sosyal hayatın ortaya konuş biçimi, siyasi hayatın şekillendiricilerinden biri olmuştur. Bu açıdan bakıldığında bozkır Türk aile yapısında mevcut bulunan pederi hukuk ve pederşahi yapıya dayanan sistem, onların hayat mücadelelerinde ve dünyayı algılama yöntemlerinde etkili olmuştur. Bozkırda yaşayan her topluluğun aynı bünyeye sahip olduğu sanılmamalıdır. Bozkırdaki Türk hakimiyetinin dayanak noktalarından biri aile yapısının şeklidir diyebiliriz.

Herodotos İskit kadınlarının erkeklerini cesaretlendirici ve savaşın türlü tehlikelerine karşı onlara yardımcı olduğunu söylemektedir. Bir başka

⁷⁴ A.Donuk, "Türklerde Aile," s.165.

⁷⁵ W.M.McGovern, a.g.e., s.55.

⁷⁶ L.Kwanten, a.g.e., s.42.

bozkır topluluğu olan Massagetlerde maderşahi aile sisteminin mevcudiyeti bilinmektedir. Massagetlerle, Perslerin savaşı esnasında, Massaget ordusunun başında ölen hükümdarın dul eşi Tomris'in bulunduğunu bilinmektedir.⁷⁷ Bu durum maderşahi ailede kadının önemini belirtmesi bakımından önemlidir. Fakat belirttiğimiz gibi bozkırda hakiki manada başarılı olan topluluklarda Pederşahi aile sistemi esastır.

Aile sosyal organizasyonların en küçüğü ve temel yapı taşıdır. Türklerle, Moğollar yüzyıllarca aynı coğrafyada yaşamışlarsa da, Türklerdeki pederşahi ve Moğollardaki maderşahi aile yapısı, onların yaşamlarında büyük etkiler bırakmıştır. Aile bir toplumun hayata bakış açısının ve kainatı keşfetme duygusunun ilk oluşum yeridir. Farklı toplumları birbirinden ayıran temel özelliklerden biridir. Bu nedenle İskitlerdeki mevcut pederşahi yapı onların Türklükleri konusunda bir delil olarak da kabul edilebilir.

V.4.3. Ailede Kadının Yeri ve Evlilik Gelenekleri

Aile içinde kadının fonksiyonu ve rolü aile yapısının belirmesinde son derece etkilidir. İskit kadını, araçlarda hareket ederek yaşamakta bununla beraber oldukça itaatkar biçimde erkeğe yardım etmektedir. Çocukların yetiştirilmesi konusunda da erkeğin yanında ve yardımındadır. Aile ile ilgili işlere kendini adanmıştır ve bazen arkadaşlık etsin diye eşiyle ölmeye zorlanmıştır. Pazırık kurganında kadınların yanında otorite amblemi, işareti birşey bulunamamıştır.⁷⁸ Bu durum ailede otorite sahibinin baba olduğunu göstermektedir. Tuekta, Esik ve Pazırık kazıları erkekler için silahın yüksek değerini göstermektedir. Kurganlarda bulunan materyaller bu önemin sıralanışı şeklindedir. Örneğin erkeklerin yanında ok bulunurken, kadınların yanında şiş, çömlek ve diğer aletler bulunmaktadır.⁷⁹ Aile içinde erkeğin ve kadının fonksiyonları ve görevleri kurganlarda kendisini ifade etmektedir. Bozkır kadınının bazı özellikleri mevcuttur. Bozkır kadını çadırda yaşar bir iş

⁷⁷ S.Rudenko, a.g.e., s.211.

⁷⁸ T.T.Rice, a.g.e., s.60.

⁷⁹ E.Jacobson, a.g.e., s.167.

yapmaz ama bir erkek gibi iyi ata binebilir ve dayanma güçleri de hesaba katılmalıdır.⁸⁰

Hunların aile yapılarında pek farklı değildi. Hun ailesi dıştan evlenmeye dayanan, baba yanlı soy zinciri, üyelerinin ortak bir adı ve köken söylencesi olan aileydi. Bu aile bir klan'ın üyesiydi ve bu klanda karmaşık ilişkiler ağı içerisindeydi, çünkü coğrafik ve ekonomik koşullar tek başına kalmaya izin vermiyordu.⁸¹ Aile içerisinde evlenerek ayrı bir ev kuran oğullar arasında en küçük oğlan, babasının evinde kalır ve baba ocağını devam ettirirdi. Türklerde dıştan evlenme exogami esastı. Eski Türk cemiyetinde umumiyetle tek zevcelik monogami esastı.⁸²

Fakat bazen bunun farklı olduğu durumlarda söz konusu olmuştur. Bir bozkır topluluğu olan ve Türklükleri konusunda pek çok delil bulunan İskitlerde bazen poligami (çok eşlilik) görülmüştür. Erkek çocuklara ise babalarının eşleri miras kalıyordu. Pazırıkta bulunan kurganlarda İskit kadınları kocalarıyla birlikte gömülü bulunmuştur. Bu bize ölen adamın monogomi yani tek eşli olduğunu ve kadının yaşamının erkeğin yaşamına bağlı olduğunu göstermektedir.⁸³ Leviratus, sıklıkla olmasada Türk tarihi boyunca görülen bir durumdur. İskitlerde de bu durumun var olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Hsiung-nu devletinde de buna benzer örnekler mevcuttur. Babası ölen erkek çocuklardan her biri, kendi annesinden başka olan, babasının karıları ile evlenebilirdi. Bu adetin birbiriyle evlenme ilişkilerinde bulunan soylar arasındaki bağlantıyı kuvvetlendiren vazifeyi gördüğü aşikardır.⁸⁴

Çinliler her ne zaman göçebelerin nevine münhasır aile hayatından bahsetselerse infiallerini ifade edecek şiddette tabirler bulmakta güçlük çekmişlerdir.

⁸⁰ L.H.Dudley Buxton, a.g.e., s.167.

⁸¹ J.P.Roux, Türklerin Tarihi, s.101.

⁸² A.Donuk, "Türklerde Aile," s.165.

⁸³ T.T.Rice, a.g.e., s.59-60.

⁸⁴ M.Mori, a.g.m., s.210.

"Hunlar'da babalar ve oğulları aynı çadırda beraber yatar ve uyurlar. Baba öldüğü takdirde, oğulları babalarının, annelerinden sonra teehhül ettiği bütün kadınlarla izdivaç ederler, eğer kardeş ölürse diğer kardeşleri bütün kadınlarını kendilerine alır ve onlarla evlenirler". Hem bunu şu sebeple yaparlar. Zira boyun başına gelebilecek her hadise onların aleyhine olacaktır. Bütün göçebe kavimlerde rastlanan bu adetin gayesi, dulların vefat eden kocalarının serveti ile ailenin mal ortaklığından ayrılmasına ve böylece yeni bir izdivaç yoluyla başka bir boyun zenginleşmesine set çekmek olduğu aşikardır.⁸⁵

Etnologların 'Levirate' (leviratus) dedikleri bu adetin Türklerde ekonomik ve sosyal nedenlerden yapıldığı bir gerçektir. Gök-Türk'lerde de buna benzer örnekler olmuştur. Tu-kuiler kurban günlerinde kadın-erkek güzel elbiseleriyle mezarlıklarda toplanır, eğer orada bir erkek, bir kızı beğenirse evine döndüğünde kızın ailesine bir görücü gönderir. Evebeynlerin böyle bir teklifi reddetmesi enderdir. Babası, büyük kardeşi, veya babasının erkek kardeşi (amcası) ölmüşse oğulun üvey anayı, küçük erkek kardeşin yengeyi alması mevcuttur.⁸⁶ Bu adetin ekonomik boyutunu mal varlığının başka boylara göçmesine engel olmak oluşturur. Üvey anne ile veya yenge ile yapılan evlenmelerdeki sosyal amaç ise; dul kalan kadınları himaye ve onların hayatını teminat altına almaktır.⁸⁷

Bozkırda sosyal hayatta kadının önemli bir mevki işgal ettiği söylenebilir. Türklerde akrabalık kan bağına dayanıyordu, kadının yeri ve önemi vardı. Aile reisi olan erkeğin harp ve mücadele dolayısıyla Gök-Türklerde kadın, erkeğin olmadığı zamanlarda ailenin idaresini üzerine alırdı. Aile içinde görülen sıkı iş bölümü içerisinde, kadının, kocasının yanında bulunduğu zamanlarda da devamlı olarak uğraştığı ve gidişinden mesul olduğu bir çalışma sahası vardı. Öksüzler bir aile ve bu suretle bütün boy tarafından müşterek olarak benimsenebilir ve kabul edilebilirdi. Bu suretle onlar 'adam olmuş' sayılırdı. Bunun aksine hiçbir himayesi ve serveti

⁸⁵ J.Deer, a.g.m., s.162.

⁸⁶ W.Radloff, a.g.e., s.132.

⁸⁷ A.Donuk, "Türklerde Aile," s.165.

bulunmayan birinin bir kızla evlenmesi, adamı, kızın boyuna karşı borçlu ve tabi duruma sokardı. Bu suretle zevcin karısını çalışmakla kazanması ve hak etmesi icap ederdi. Bu suretle bazı aile veya boy reislerinin nüfuzu önemli nispette artıyordu.⁸⁸

Bozkır topluluklarda sosyal yapının çekirdeğini aile oluşturmaktadır. Ve bu aile içerisinde kadının yeri önemlidir. Türk kadınının temizliği ve düşman eline geçmesinin büyük zillet sayılması gibi hususlar, çeşitli kaynaklarda defalarca zikredilen bir konudur. VI.yy.da Gök-Türk örf ve adetlerinden bahseden Çin vakanüvislerine göre 'birisinin karısıyla gayrı meşru münasebette bulunanlar idam olunurdu.'⁸⁹

V.4.4. Ailenin, Organizasyon ve Devlet Oluşumundaki Rolü

Bozkır aile yapısı, siyasi yapının da oluşumuna katkıda bulunmuştur. Göçebe cemiyetlerin sürekli biçimde hep yeniden tabakalanması onların devlet teşkilatlarında ve ünvanlarında da ifadesini bulmaktadır. Bir ailede peder ne durumda ise, hükümdarda göçebe devlet teşkilatında aynı durumdadır. Gök-Türk' yazıtlarında, (komşu kavimlerin adları sıralandıktan sonra, budun'un (halk topluluğunun) maddi refahı halk tabakalarının, oymakların, cemiyet içinde birlikte yaşamalarını sağlama, onları kuvvetlendirme ve yeni oymak katarak sayıca çoğalma bahis konusudur.⁹⁰ Görüldüğü üzere aile içinde başlayan sosyal düzenleme ve ailede babanın üstlendiği rol, daha sonraki aşamalarda hükümdar veya kağan'ın devlet içerisinde aldığı rolün bir benzeridir. Göçebe toplumunda ailede, yapılacak işler, karar alma yetkisi ve nüfuz sahibi olan erkektir. Türk aile yapısında kuvvetli bir baba hukuku görülür. Bunun yanında kadının da aile içinde ve cemiyette üstlendiği bazı roller vardır. Aile içinde çocuğun eğitilmesi, keçe, çorap örme, süt sağma ve süt mamüllerini hazırlama, elbise dikme gibi işlerle uğraştığı bilinmekte ve itibar sahibi sayılan Türk kadınının muharebede düşman eline geçmesi zillet sayılmaktadır. Türk kadınının temizliği, cesareti,

⁸⁸ B.Spuler, a.g.m., s.663.

⁸⁹ A.İnan, Makaleler ve İncelemeler 1, s.316.

⁹⁰ L.Rasonyi, a.g.e., s.59.

namus ve iffetine düşkünlüğü kaynaklarda belirtilmiş, erkeklerle beraber top oynadığı güreş ve avcılık yaptığı, ata binip ok attığı kaydedilmiştir.⁹¹

Bozkır insanının kendine özgü bir sosyal yapıya sahip olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Aynı coğrafyada yaşayan her toplumu bir kabul etmek davranışlarında ve tutumlarında aynı noktaları aramak yanlış olacaktır. Bozkırda Türk ailesinde görülen yardımlaşma ve işbirliği, ailede babanın oynadığı rol, sosyal ve siyasi yaşamın bazı alanlarında da kendisini hissettirmektedir. Onların yaşam tarzları bazı beceri ve yetenekleri gerektirir. Göçebelik çok büyük efor ve gayret sarfetmeyi gerektirdiğinden adaptasyon ve koordinasyon her ikisi de eşit düzeyde lüzumludur. Onların günlük yaşamlarının temelinde hız ve sürat kavramı yer alır. Bunu yaşamlarında düzgün ve pürüzsüz bir şekilde yerine getirmeleri sonucunda kompleks bir sosyal yapı meydana getirmişlerdir.⁹²

Organizasyon yaşamlarının temelinde vardır. Boy teşkilatı merkezi Asyanın ve bozkırın en önemli sosyal bünyesini oluşturmaktadır ve görünen o ki exogami, pederşahi topluluklarda esastır. Politik güç geleneklerle desteklenmektedir ve temelinde göçebe grupların organizasyonu yatar.⁹³

Bozkırda yaşayabilmek için bu gereklidir ve zaruridir. Münferit oturan akraba ve icablar dolayısıyla yakın ailelerin birleşmesinden en küçük içtimai birlik olan boy meydana gelir. Boy yaz, kış birlikte yaşayan ailelerden meydana gelir. Boy'un başı içlerinde en zengin ve en kalabalık ferdi olan ailenin en ihtiyarıdır. Kışlakta bir kaç boy biraraya gelir. Şiddetli kışın doğurduğu zorluklar ve yoksulluklar büyük topluluklarda az hissedilir.⁹⁴ Ekonomik açıdan iyi durumda bulunmak aileler için maddi kazanımların yanında manevi kazanımlarda sağlamaktadır. Bozkır kabilelerinde zenginlikle birlikte ailenin, boy içerisindeki önemi ve değeri artar. Bozkır toplumunda zenginliğin ölçüsü, sahip olunan hayvan sayısıdır. Bu sayı arttıkça ailenin

⁹¹ A.Donuk, "Türklerde Aile," s.118.

⁹² T.T.Rice, a.g.e., s.58.

⁹³ L.Kwanten, a.g.e., s.43.

⁹⁴ L.Rasonyi, a.g.e., s.55.

sosyal sistemdeki rolünü ve etkisini de artırır.⁹⁵ Bozkır toplumunda Türkler'de kan akrabalığına önem verildiği unutulmamalıdır. Boylara muhtelif merasimlerle kabul edilen fakir yabancılarda iltihak edebilmişlerdir ve bunlar bu suretle diğerleriyle müşterek sürünün ve meranında sahipleri haline gelmişlerdir. Bu boyların dallanıp budaklanması ve bazı kolların ayrılması başlar. Lakin bu hareket kan akrabalığı şuurunun ve müşterek ecdat kültürünün ortadan kalkmasını icap ettirmez. Bütün teşkilat beraber yaşama ve servetin muhafazası prensibi üzerine kurulduğundan boy reisi hudutsuz bir iktidara sahiptir.⁹⁶

Bozkır ailesinde pederin sahip olduğu rol çok kuvvetli olmuştur. O koruyucu görevlendirici ve tanzim edicidir. Onun üstlendiği bu rolü, misyonu, boy içerisinde en zengin ve en kalabalık ailenin, en ihtiyarı üstlenir. O da boy için ailede pederin üstlendiği rolü üstlenir ve bu şekilde olan teşkilatlanma sonucu ortaya bir devlet çıktığında bu kez kağan, hükümdar, ailede pederin sahip olduğu rolü, toplumun geneli için üstlenir. Onun ailesi millettir, onları doyurmak ve korumak onun vazifesidir. Bozkır insanının ruh dünyasındaki bu inanış ve güçlü baba hukuku inanç konularında da ifadesini bulmaktadır. Telakkiye göre baba ve umumiyetle atalar, öldükten sonra ruhları vasıtasıyla, aile efradını korumaya devam ettiklerinden onlara karşı duyulan minnet hissi türlü çeşitli şekillerde ortaya konmaktadır.⁹⁷ Türk tarihi boyunca görülen Atalar kültü diye adlandırdığımız inanış bunun en güzel örneklerinden biridir. Bozkırda aile, pek çok noktanın asıl çıkış kaynağını oluşturmaktadır. Otorite ilk önce aile içinde kendini göstermekte, teşkilatlanabilme ilk burada başlamaktadır.

Bozkır aile yapısının şekillenmesinde ekonomik amillerinde hesaba katılması gerekliliği unutulmamalıdır. Leviratus sisteminde görülen asıl amaç, sosyolojik ve ekonomik zararları, teknikleri önleme kaygısıdır. Bozkırda kadın, gerek ailede gerekse cemiyette söz sahibi olmuş, bozkır tarihiyle aynı dönemlerde diğer topluluklardaki kadınların durumu ve statüleriyle

⁹⁵ S.Rudenko, a.g.e., s.211.

⁹⁶ J.Deer, a.g.m., s.162.

⁹⁷ J.Kafesoğlu, a.g.m., s.23.

karşılaştırıldığında, kendisine değer ve önem verilen biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak Türk ailesinin temel özellikleri şunlardır;

a) Kan akrabalığına dayalıdır. Diğer toplumlarda ise (Moğollar hariç) bu durum görülmemektedir.

b) Diğer topluluklarda olduğu gibi geniş aile değil, küçük aile durumundadır.

c) Eski Türk toplumunda kadının hür olması durumu diğer topluluklarda hemen hemen hiç görülmemektedir. Diğer topluluklarda görülen kardeşle evlenme, çocukların satılması, öldürülmesi, diri diri toprağa gömülmesi, karısını başkasına takdim etme (Grek, Hint, Arap) kadınları yakma (Hint) gibi adetlere Türk ailesinde rastlanmaz.⁹⁸

İnsan karakterinin oluşmasında ailenin ne kadar büyük rol oynadığı aşikardır. Bozkır insanının ruhi yapısının şekillenmesinde de bu etki görülür. Bozkırda insan, aile sayesinde görev ve sorumluluklarını öğrenmiş, dünyayı algılama ve yorumlama kabiliyetini burada geliştirmiştir. Bozkır ailesi sağlıklı bir cemiyet oluşumundaki temel faktördür.

⁹⁸ A.Donuk, "Türklerde Aile," s.168.

VI. BÖLÜM: DİNİ HAYATIN BOZKIR İNSANINA ETKİLERİ

VI.1. ŞAMAN VE ŞAMANİZM İNANCI

Bozkır coğrafyasında asırlarca yaşamış olan Türk topluluklarının dini hayatında şamanizm unsurları her zaman mevcuttur. Aslında şaman kelimesini Türkler ve Moğollar bilmezler. Avrupa ilim dünyasında XVIII.yüzyılın sonlarına doğru kabul edilmiş olan 'Şaman' terimi, Rusların Kuzey Sibirya'da Tonguz'lardan öğrendikleri bir kelimedir. Bu kelimenin etnolojisi bilginler arasında tartışma konusu olmuştur. Bazı bilginler (Fischer, Schlegel) bu kelimenin aslı Pali dilinde bulunan samna olduğunu, sanskritce de 'rahip, zahit' manasına gelen çramana ile aynı kökten geldiğini ileri sürmüşlerdir. Banzorov bu kelimenin aslı mançuça olduğunu 'zıplayan dans eden' manasına gelen bir mançuca kelimedenden türediğini iddia etmiştir.¹ Bununla beraber bozkır Türk'ünün şaman yerine 'kam' adını kullandıklarını biliyoruz. Fakat her iki kelimedede toplum içinde ifa ettiği görev ve işlevsellik açısından aynı manaya gelmektedir.

Şamanın görevleri ve kısaca şamanizmin toplumun dini hayatındaki yeri bir tartışma konusu olmuştur. Bazı bilginler şamanlığı ve bununla ilgili tüm unsurları şamanizm adı altında toplayarak bu bozkır Türklerinin dinidir demişlerdir. Fakat bozkır insanının dini hayatı ve inanç dünyası dikkatlice incelendiğinde karışık kompleks bir yapının mevcudiyetini görürüz. Fakat tüm unsurlar arasında çelişki ve kargaşalıktan ziyade, fevkaledede uyum ve ahenk dikkatimizi çeker. Bu unsurlardan biri de şamanizmdir. Şamani fikirlerin ve inançların ortaya çıkışı çok eski tarihlere dayanmaktadır ve Şamanizm bozkır insanının ruh inancından kaynağını almaktadır.

Örneğin; İskitlere göre mukaddes addettikleri ve tapındıkları her cisim ve her fetiş bir ruh taşımaktadır. Bundan da anlaşılacağı üzere bilhassa Grekler'le temaslarından önceki İskit dininde şamanizme ait

¹ A.Inan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.74.

unsurlar bulunmaktadır.² Şamanizmin ortaya çıkışında toplumun genel yaşantısı ve insanların psikolojik durumu ve hayata bakış açıları başlıca etken olmuştur. Kimi bilginlere göre şaman, şamanizme bağlı kavimlerde ruhlarla, insanlar arasında aracılık rolünü oynayan bir din adamıdır. Şamanist dünya görüşüne nazaran bütün alem iyi ve kötü ruhların tesiri altındadır. Büyük ve hususiyle insanlara ve hayvan sürülerine türlü fenalıklar yapmağa hazır kötü ruhlarla münasebet kurmak kudreti yalnız şamanda bulunur. İnsanlar ruhların ne tabiatla ne huyda olduklarını ve herşeyden önce onlara hangi yollardan gidileceğini bilemez. Onların nelerden hoşlandıklarını, hangi cins ve nevi kurbanlardan memnun kalacaklarını tayin edemezler. Ata veya akrabalar ruhlardan aldığı ilham ve kuvvet ile bütün bunları ancak şaman bilir ve böylece bir yandan iyi ruhların insanlar için faydalı ve hayırlı tesirlerini devam ettirmeğe, bir yandanda çeşitli çarelere başvurmak suretiyle kötü ruhların zararlı faaliyetlerini önlemeye yalnız onun gücü yeter. Şaman bu maksatla terkip ettiği ayinlerde ruhlar ile temasa geçip onları hoşnut ve razı ederek istenilen neticeyi almaya çalışır.³

VI.1.1. Şamanın Vazifeleri ve Şamanizmin İçeriği

Şamanın görevi ve vazifesi topluluğun yaşamına hizmet etmektir. Kozmik zaman ve yerle sıkı ilişkide bulunan şamanik toplumlarda, şaman insan ve kozmik güçler arasında aracılık yapmakta, kabile üyelerini kötü ruhlardan korumakta ve yine ruhlar sayesinde bireyin ve ailenin yaşamına hizmet etmekte, aracılık ve destekleyici görevini yürütmektedir.⁴ Bunun çıkış nedeni bozkır toplumlarının bu çeşit manevi güçlerin yardımına ihtiyaç hissetmiş olmasıdır. Çünkü bozkır coğrafyasında insan kendisini ilahi güçlerin yardımına muhtaç hisseder. Bozkır insanının dini hayatının tamamında ruha inanma anlayışı yatmaktadır. Atalar kültü, şamanizm, tabiat kuvvetlerine inanma, totemist unsurlar hep buradan kaynak alır. Fakat bozkır insanının bu yapısına bakarak onun Animizm'le ilgilendirilmemesi gerekir. Geçen zamanlarda din bilginleri (bilhassa İngiliz Tylor) Animizm'i yani ruhlara

² M.T.Tarhan, "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri," s.148.

³ S.Buluç, a.g.m., s.310.

⁴ E.Jacobson, a.g.e., s.173.

inancı, bütün iptidai dinlerin temeli saymıştır. Şahsiyetin bir aksi olan ruha inanış, galiba insanı heyecanlandıran rüyalardan inkişaf etmiştir. Ölümün insanı son derece korkutması şüphesiz olsa gerektir. Ölünün vücudunda görülen değişiklik, hareketsizlik, yaşayanları şaşırtmıştır. Ölünün, dostlarının ve akrabalarının rüyalarında görünmesi onun belki şekil değişmekle beraber hâlâ yaşadığı düşüncesine insanları inandırmıştır. İnsanın bir kısmının, yani ruhunun ölümden sonra yaşamaya devam ettiğini zannetmişlerdir.⁵ İptidai insanların din anlayışında ölümle ilgili düşüncelerin önemli yer tuttuğu malumdur fakat tek neden bu değildir. Bozkır insanı yaşamıda çok ciddiye almıştır. Ruhlarla temas kurmak şaman inancı olan toplumlarda esastır. Zaten şamanizmin karakteristik görüntüsü; şamanın bireysel yetenekleri sayesinde insan toplumlarıyla, ruhlar dünyası arasında meditasyonla dinsel tören yönetimidir.⁶ Şaman'ın özelliğini anlamak için, şaman ile ruhlar ilişkisini iyice anlamak gerekmektedir. İlkel ve modern dünyada ruhlarla ilişki kurduklarını iddia eden sayısız fertler bulmak mümkündür. Fakat burada bize düşen şey, yardımcı ruhlar karşısında şamanın pozisyonunu ortaya koymaktadır. Bu ortaya konduğu takdirde bir şaman kolayca 'herhangi bir ruhun sahip olduğu' kişiden ayrılacaktır. Şaman ruhlara hakimdir. Bu istikamette o ölümlerle, şeytanlarla, tabiat ruhlarıyla, onlara alet olmadan iletişim kurabilmektedir.

Orta Asya şamanizminin belli başlı yapısını şu hususlar oluşturmaktadır; ruhlarla özel ilişkiler, sihirselsel uçuşa imkân veren vecd halleri, göğe yükselme ve cehenneme iniştir. Özel bir ideoloji ile bütünleşmiş ve özel tekniklerle geçerli hale gelmiştir.⁷ Peki ruhlara inanma kaynağını nerden ve niçin alır? Bütün göçebelerde ve dağlı kavimlerde olduğu gibi mesela İskitlerde de 'ruha inanış' düşüncesi köklü bir geleneğe bağlı olmalıdır. Zira bütün hayatları tabiatla mücadele ve kaynaşma olan bu insanlar zaman, zaman bir takım garip veya korkunç tabiat olayları ile karşılaşmışlar ve izah edemediklerini, hayallerinde yarattıkları ruhlara atfetmişlerdir. Bunlar iyi veya kötü ruhlardır. Bazısı onlara yardım eder ve

⁵ A.Schiemmel, Dinler Tarihine Giriş, Ankara, 1955, s.11.

⁶ E.Jacobson, a.g.e., s.172.

⁷ M.Aydın, "Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı ile İlişkisi," XI.TTKong.1994, s.490.

bazısında işlerini bozar.⁸ Yani erken topluluklarda, toplumun iyileşmesi ve yükselmesi, ruhsal güçlerin indirekt etkileriyle oluşmakta, bunlar yani ruhsal güçlerle teması, bireysel yeteneği ve konsantrasyonu sayesinde şaman sağlamaktadır.

Geçmiş zamanlardaki şamanizm, günümüzde modern eğilimlerdeki hayalgücüne benzemektedir.⁹ Şamanizmin ortaya çıkışı bozkır insanının yaşamında varolduğuna inandığı manevi kudretlerle işbirliği halinde yaşama isteğinin bir sonucudur. Sadece dini veya ruhi manalar içermemektedir. Şamanlık kandaş toplumun örgütselliğini açıklayan sosyal bir temeldir. Diğer bir ifade ile örgütsellik ile onun kutsallık alanındaki yansıması olan şamanlık karşılıklı ve kaçınılmaz bir ilişki içerisinde. Şamanlığın işleyişi yoluyla sürdürülen birliktelik ve kollektif eylem, toplumsal örgütlülüğün dayanağı olduğu gibi, bu örgütlülüğün sağladığı gelenek görenek platformunda, şamanlığın işlevselleğini sürdürmesini mümkün kılmıştır.¹⁰

Şamanın vazifeleri ve görevlerinin belirlenmesinde toplumsal ihtiyaçlar belirleyici rol oynamaktadır. Bozkır insanının inanç aleminde şamanizmin etkisi muhakkaktır. Din kavramı, toplumun dünya görüşü ve yaşam tarzıyla şekillenebildiği gibi, inanılan dine uygun yaşam tarzının seçildiği de tarihte malumdur. Bir kavmin meşgalesi ile inanış ve düşünceleri arasında sıkı münasebetlerin mevcut olduğu, birtakım adet ve ananelerin o kavmin iptidai zamanlardaki hayat ve itikatlarının bir kalıntı veya inkişafı olarak devam ettiği içtimaiyat ve etnoloji ile uğraşanlarca malumdur.¹¹ Orta ve Kuzey Asya'yı içine alan hudutsuz atmosfer içinde cemiyetin sihirsiz dini hayatı şaman üzerinde merkezileşmiş gibi görünmesine rağmen bu, bu bölgede inanılan kutsalın yegane manipulatörü ve dini hayatın tamamını teşkil ettiği anlamına gelmez. Tabip hastalığı ilaç ile tedavi ederken, şaman hastayı kendi usulüne göre daha çok sihir ve efsunla tedavi etmeğe çalışmaktadır. Toplumda şamanın saygınlığı halk toplulukları içinde vecd ve

⁸ M.T.Tarhan, "İskitlerin Dini İnanç ve Adatleri," s.147.

⁹ E.Jacobson, a.g.e., s.45.

¹⁰ Ü.Hassan, Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler, İstanbul, 2000, s.44.

¹¹ O.Turan, a.g.m., s.305.

istiğrak halini sağlamakta üstad olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle şamanizm aynı zamanda bir vecd tekniğidir.¹²

VI.1.2. Şamanın Sihri Hayattaki Yeri

Şamanların sihri hayat üzerinde de etkili olduğu malumdur. Hastalıkların tedavisinde bu vecd ustalarının kullanılması bozkır insanının yaşamında her zaman var olan bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Diğer bir çok iptidai insan topluluklarında olduğu gibi İskitlerde de hastalıkların doğal nedenlerden dolayı değil de, kara büyü nedeniyle olduğuna inanılırdı. Örneğin hükümdar hasta olduğunda, Hükümdarın kalbi üzerine, bazılarının yalan yere yemin ederek büyü yaptığına ve Tanrılardan hastalıkları çağırdıklarına inanılırdı. Böyle bir durumda üç Tıp adamı veya büyücü-rahip çağrılır ve bu insanlar hükümdara büyü yapan kişiyi keşfetmeye çalışırdı. Büyücü birini suçlu bulduğunda suçlu bulunan kişinin başı kesilir ve ondan sonra hükümdarın iyileşip, iyileşmemesine bakılırdı. Eğer iyileşmezse diğer büyücüler, kehanette bulunan büyücüyü, masum birinin ölümünden dolayı suçlardı. Böyle bir durumda suçlanan büyücüde öldürüldü.¹³

Bozkır insanının sihri hayatında şamanlar önemli bir rol üstlenmektedir. İskitlerde de gördüğümüz bu durum onlarda şamanizm unsurlarının mevcut olduğunun delilidir. Türklerde Şamanların dini ve sihri hayatta yer alması, Türklerin dininin şamanizm olarak adlandırılmasına da neden olmuştur. Şamanlar (Kam) mistik tecrübeler yapabilme kabiliyetinde olan, sihir bilen, cinlerle ve şeytanlarla ilgi kurup onları etkileyebilen ve gelecekte haber veren kimselerdir. Bazı kaynaklarda Kam'ların (Şamanın) Tanrı ile de ilgi kurarak ondan bilgi aldıklarına dair bilgiler nakledilmiş isede, ne şamanlık başlı başına bir din, ne de Şaman'lar peygamberler yerine kaimdir. Din belli bir uluhiyet inancına sahip ve bu inancın şekillendirdiği bir insan ve varlık anlayışı olan sistem olmak gerekir.¹⁴

¹² M.Aydın, a.g.m., s.488.

¹³ W.M.McGovern, a.g.e., s.55.

¹⁴ N.Köseoğlu, a.g.e., s.34.

VI.1.3. Kozmik Güçler ve Ruh İnancı Açısından Şamanizm

Şamanizm yaşamla ve ölümle ilgili unsurlar içerir. Şamanın bu marifetleri bulması ve kullanması, onun bilgi ve anlayışı, insan toplumlarının psikolojik görünümüleriyle ilgilidir. Göçebelerin arazileri, mevsimsel değişimler, sahip oldukları hayvanlar, onların hayatlarını devam ettirebilmesi için önemli unsurlardır. Bununla birlikte ruhlar dünyası da güç ile yakından ilgilidir. Bazen hayvanların bazen de insan formlarının imgelenmesi, hayal edilmesi, bunların erkek ve kadın figürlerinin bazı kozmik güçlerce kontrol edildiğine, sıralı veya sırasız bu kozmik dengelere bağlandığına olan inanın izlerini taşımaktadır.¹⁵ Bozkır insanının yaşamı gördüğü ve göremediği güçlerin onu kuşatmasıyla ilgilidir. Sadece şamani zihniyetle açıklayacağımız bu durum kainatı anlama ve yorumlama farklılığından da kaynaklanmaktadır. Sadece günlük yaşamları değil, inanç ve dini hayatlarında da bu algılama kendini hissettirir. Örneğin İskitlerin cenaze törenleri dahi mistik ve çok saygın törenlerdir. Onların yaşamlarında güçlülere karşı çabalamak ve dünyayı iyice algılamak ve anlamak vardır.¹⁶ Şamanlık ve şamanizmin çıkışı bu algılamanın bir tezahürüdür. Bozkır insanının yaşamında dini, sihri, hatta tedavi edici özellikleriyle önemli bir yere sahiptir.

Tarih boyunca Orta Asya'da yaşamış veya Orta Asya menşeli toplulukların dini hayatlarında göze çarpan en öncede belirttiğimiz gibi milli kültür dediğimiz maneviyat, nesilden bir diğerine aktarma yolu ile gerçekleştiğinden aynı coğrafyada olsa bile farklı iki milletin inançlarında farklı şekillerde ve üslupta ifade edilir. Umumiyetle Moğollarda ölümler kültü ve onunla ilgili şamani ayinler, Türk kavimlerine nazaran, iptidai ve barbarca karakter taşımakta idi. Türklerle, Moğolların defin adetlerinin esnasında aynı şamanik fikir bulunmaktadır. Moğollar, Türklerden farklı olarak Han'ın öldüğü yerden mezarına kadar naaşını götüren alaya rastlanan adamları öldürmeleriyle bilinirler. Moğol cenaze alayının heyeti ve dış görünüşü

¹⁵ E.Jacobson, a.g.e., s.173.

¹⁶ T.T.Rice, a.g.e., s.92.

hakkında hiçbir malumat bulunamadığının sebebi bu adetle izah edilmektedir.¹⁷

Yani toplumlar birbirlerinden farklı psikolojik ve sosyolojik karakterler taşımaktadır. Bozkır insanı geniş bozkır coğrafyasında sahip olduğu örf, adet ve dini yapılarıyla, sosyal yaşamlarıyla olan benzerlikleri gözönüne alınarak değerlendirilmelidir. Şamani inancın en önemli kaidelerinden biri ruh inancı olduğu vecihle ölümden sonra hayat inancı yine bu ruh anlayışıyla izah edilebilir. Zaten şamanın asli vazifelerinden biri, ölenin ruhunu öte dünyaya gidişinde veya kurban edilen hayvanın ruhunu, kurbanın adına yapıldığı kişinin yanına gidinceye kadar refakat etmek olduğu da bilinmektedir.¹⁸

VI.1.4. Şaman Olmanın Yolları

Kimine göre şaman bir sihirbaz, kötü ruhları kovmak suretiyle hastalıkları iyileştirmeye çalışan bir üfürükcü ve nihayet gelecekte haber veren bir falcı ve kahinden başka bir şey olmadığı gibi şamanizm de bir din sayılmaz. Ohlmarks'a göre şamanizm halkın ruhundaki asabi, marazi, istidat ve temayüle dayanan yarı din seviyesine çıkarılan canlı bir ananedir. Bu anane ruhi kudret ve istidatla mücehhez olan şahsı yani şamanı, bazı ferdi musibet veya içtimai felâketler zuhurunda suni uyuma ve kendi kendine telkin yoluyla muhtelif şiddette cezbe haline sokup musibet veya felaketin sebebini ve ona karşı alınacak tedbirleri ruhlardan sorup öğrenmekten ibarettir.¹⁹

Yani toplumların hayatlarının şekillenmesinde ayrıca bir öneme sahiptir. Bu özelliğiyle de şamanlık unsurlara İskitlerde de rastlanmaktadır. Onlarda profesyonel öngörü ve hayalgücü bulunan kimseleri ve hekim adamları kullanmışlar, onların uzmanlıkları sayesinde dünyanın ruhları ile ilişki kurabilmekte ve şeflere, hükümdarlara öneri vermektedirler.²⁰ Bozkır insanının dini hayatı onu korkak ve hurafelere bağlı bir topluluk olmak üzere

¹⁷ W. Barthold, "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi" Belleten, s.42, 1947, s.525.

¹⁸ J.P.Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, s.51.

¹⁹ S.Buluç, a.g.m., s.320.

²⁰ E.D. Phillips, a.g.e., s.65.

değil, kendine güvenen ve tabiatın bütün anlaşılabilir güçlerinin desteğini alan ve onların hoşnutluğunu kazanarak başarıya ulaşan bir topluluk olarak resmedilmesine neden olmuştur. Belkide onların hayatının her alanında gördüğümüz faydacılık prensibinin bir tezahürüdür. Tüm dini elemanlar birbirleriyle ilişkilidir.

Türk kam'ları diğer Kuzey ve Doğu Asyalılardaki, ruhların yardımını istemek veya onlarla mücadele için, ateşler yakıp davullar çalarak ve sihirli nağmeler söyleyerek, temsili akslar ile ayinler icra ederlerdi.²¹ Bu ayinler esnasında giyilen kıyafetler, kullanılan başlıklar bozkır insanının totemist unsurlarda içeren din anlayışının şamanik unsurlarla karışımını göstermektedir. Bu dini törenlerde şamanın kostümünü son derece önemliydi. Pelerin, başlık, eldiven, ayakkabı vs. tüm bunlar şamanın son sahip olduğu universal kuvvetinin, rütbesinin ve derecesinin göstergesiydi.²²

Peki şaman bu gücü nasıl elde eder ve nasıl şaman olurdu? Şaman olmak için en önemli yol, belli başlı bir şamanın neslinden olmak gerekir. Hiç kimse şaman olmak istemez. Fakat geçmişi şaman -atalarından ruhlarından biri şaman olacak torununa musallat olur, onu şaman olmağa zorlar. Ata ruhu musallat olan adam bundan kurtulmağa çalışır, şamanlığı kabul etmemekte ısrar ederse deli olur, şamanların hepsi sinirli, melankolik adamlardır.²³

Kısaca şaman olabilmek konusunda en önemli husus irsi temellere dayanmaktadır. Şaman adayı kimsenin atalarından bazılarının şaman olması bir anlamda onun şamanlığının meşruiyet temelini hazırlamaktadır ya da şaman olmasına neden olmaktadır. Şaman olabilmenin ikinci yolu şahsi kabiliyet ve yeteneklere sahip olmaktır. Çünkü şamanizm de, konsantrasyon ve ruhsal güçlerle temas, şamanın bireysel yeteneğiyle sağlanmaktadır. Güney Sibirya'nın erken bronz çağında şamanizm unsurları görülmektedir. Boynuz figürlü maskeler fantastik yaratıcılığın karakteristiğidir. Ayrıca ölümlerin

²¹ E.Esin, İç Asyadaki Erken Safhalar, s.5.

²² E.Jacobson, a.g.e., s.174.

²³ A.Inan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.76.

yatış durumu, kıyafetleriyle birlikte dinlenmeleri merkezi Asya'nın prehistorik döneminde şamanik figürlerin varlığını ve önemini gösterirse bildiğimiz şamanist dini ayinleri yansıtır.²⁴

Şamanik unsurlar bozkır toplumunun göçebe yaşamıyla ortaya çıkmış ve içerisinde dini unsurlar ihtiva eden bir inanç sistemidir. Bunun yanında sihir, büyü ve tıp, tedavi konularını da içeren kompleks bir yapıya sahiptir. Şaman'ı sadece büyücü ve sihir sahibi olan kişi olarak tanıtmakta yanlıştır. Şaman'ın diğer büyücülerden ve ilkel cemiyetlerin hekim adamlarından ayrılmış olduğu bir gerçektir. İşte bu nokta tespit edilirse şu veya bu dindeki şamanlık bir kompleks çok önemli bir kazanacaktır. Büyü ve büyücüye dünyanın her yerinde rastlanılmaktadır. Oysa şamanizm özel bir sihirsel özellik göstermektedir. Bunun yanında şaman diğer vasıflarının yanında bir büyücü bile olsa, herhangi bir büyücü şaman olarak vasfedilemez. Herhangi bir vecd ve istiğrak sahibini de bir şaman olarak düşünemeyiz. Şaman vecd ve istiğrakın sahibidir.²⁵

Nasıl ki Şamanın vazifeleri ve görevi büyücü ve sihir sahibi kişilerden ayrılıyorsa şamanizm de içerdiği dini manalar ve ifadelerde diğer dinlerden farklı bir yapı arz etmektedir. Bozkır insanının dini hayatı Gök-Tanrı inancı merkezli bir yapıya sahiptir. Bunun yanında şamanik unsurlar onun inanç dünyasının tamamlayıcısı konumundadır. Diğer dinlerdeki şamanik unsurlar bilim camiasında tartışmalar yaratmış, şamanizmin kendine özgü yapısı, mesela Budizm de görülmüş ve hissedilmiş, bu nedenle farklı fikirler ileri sürülmüştür. H.Bayur; Buda'nın ırksal olarak Türk olduğunu iddia etmiş ve bu konuda Buda'nın ailesi ve tarihi hakkında bazı detaylara inerek Buda'nın kökeni Hindistan Budizmi ve Merkezi Asya şamanizmi arasındaki benzerlikleri ortaya koymuştur. P.W. Schmidt ise, Hindistan etkisinin Merkezi Asya'da var olduğunu ileri sürmüştür. Eberhard'a göre Doğu Tibet

²⁴ E.Jacobson, a.g.e., s.45.

²⁵ M.Aydın, a.g.m., s.489.

Şamanizmin merkezidir ve buradan çevreye yayılmıştır ve Budizm, şamanik unsurları içermektedir.²⁶

VI.1.5. Şamanizmin Bozkır İnsanın Yaşamına Katkıları

Şaman ve şamanizm inancı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüşse de, bozkır insanı için şamanizm, inanç ve algılama, dünyayı anlama, ölümden sonra ikinci bir hayat ve ruhlar alemi anlayışının bir tezahürüdür. O tabiatla mücadele etmiş ve yaşamının yollarını bulmuştur. Şamani anlayış manevi güçlerle sıkı irtibatı gerektirdiğinden ve sağladığından ötürü bozkır insanının kendisini daha güçlü hissetmesine zemin hazırlamıştır. Fetihler yapmak ve başarılı olabilmek konusunda maddi imkânlara sahip olan bozkır insanı, kendisine engel olabileceğini düşündüğü, varlığına inandığı fakat göremediği güçlerinde desteğine sahip olmak istemiştir. Bir anlamda bozkır insanının sahip olduğu bedensel ve zihinsel gücün, başka kaynaklardaki desteklenerek başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Burada koruma ve haber verme, iletişim kurma görevi şaman'a aittir. Bunu yaparken hayatındaki tüm önemli faktörler onun hesabına çalışır. Örneğin Şamanın kıyafetindeki metal objeler hayvanların şamana olan yardımını göstermektedir.²⁷ Ayin esnasında yırtıcı hayvan maskeleri takmaktadır. Şamanizmle ilgili bütün unsurlar bozkır insanının hayatının tüm unsurlarının, güçlü iletişim halinde olduğunu gösterir. Karışık ve kompleks bir yapı göze çarpar. Şamanilerin hilkat-ı alem ve uluhiyete dair akideleri gibi ibadet ve ayin esnasındaki merasimleride kati ve muntazam bir usule tabi değildir. Halbuki semavi dinler de ibadetlerin muayyen vakitleri ve muayyen dua ve ilahileri vardır. İbadet merasimini icra eden ruhani, bütün ayinleri kaidelere göre ifa eder, muayyen kaideler asırlarca ayin üzerinde hakim olur, imamın, papazın ve hahamın ibadet ederken ne okuyacağı, müminlere daha evvelce malumdur. Lakin şamani ayinler, zahiren bir dereceye kadar muayyen kaidelere bağlı olmakla birlikte içerik itibarıyla şamanlara bile pek az mulumdur. Çünkü okunacak duaların ekserisi, ayini icra eden kam'ın ilhamına tabidir. Kudretli bir ilham çok kam,

²⁶ W.Eberdhard, A New Approach To Indian Buddihism, London, 1949, s.9.

²⁷ E. Jacobson, a.g.e., s.174.

seleflerinin okuduğu, zikir ve ilahileri ezberlemek ve merasimde tekrar etmekle mükellef değildir. O merasimlerin her birinde ayrı ve yeni dualar icat edebilir. Seleflerinin ilahi ve dualarını tarif etmek günahından Şaman'ın hiç korkusu yoktur.²⁸

Bu nokta itibariyle şaman ve şamanizm günümüzde anladığımız din ve din adamı anlayışından farklılık arz etmektedir. Şamanın dini vecibeleri ifa etmesi onu bir din adamı yapmadığı gibi şamanizm bir din olarak kabul etmemizi gerektirmez. Şamanizm, şamanın bazı sonuçlar elde etmek, topluma faydalı olabilmek için ruhlarla temas kurma kabiliyeti esasına dayanmakta, böylece bozkır'ın zor ve çetin şartlarının altında yaşayan bozkır insanına yardım etmektedir. Ruh'a inanma bozkır insanının dini hayatında nazım ve mevki işgal etmiş ve tabiatüstü olayların ve anlam verilemeyen oluşumların açıklayıcısı konumunda olmuştur. Bu nedenle bozkır insanının dini hayatının ve onun elemanlarının, yaşamına hizmet ettiği sonucu çıkarılabilir.

²⁸ A. İnan, Makaleler ve İncelemeler 1, s.401.

VI.2. GÖKTANRI İNANCI

Bozkır insanının dini hayatı çeşitli mülahazalara konu olmuştur. Bazı araştırmacılar dini hayatta görülen şamanizm unsurlarından yola çıkarak, eski Türk dininin şamanizm olduğunu iddia etmişlerdir. Şamanizmin, Orta Asya ve Sibiry Türk boylarında daima var olan bir unsur olduğunu kabul etmekle beraber, onların hiçbir zaman dini hayatının bütününe teşkil etmemiştir. Orta Asya ve Sibiry halkları avcı, çobanlardır. Hepsini belli oranda göçebelik karakterize etmektedir. Göksel yüce bir Tanrıya inanmaktadırlar. Bu Tanrı herşeye kadirdir ve bir Gök-Tanrı (deus otiosus) olma yolundadır. Türkler yüce Tanrıyı "Gök" anlamında kullanmışlardır.²⁹

VI.2.1. Gök-Tanrı İnancının Tarihi

Mavi gökte oturan bir ilah, Gök-Tanrı inancı, hem göğün kendisi, hem de insana nizam ve ahlak öğreten semavi prensibi ifade eder. Bu Tanrı, bütün dünyayı yaratmış şimdi mahlukatına ya saadet ya ceza verir. Başka bir rivayete göre hareket etmeden yarattığı bu dünyaya bakar. Monoteizm yani tek Tanrılık'ın ilk örneklerindendir. Monoteizmin asırlar boyunca manaya ve ruhlara inanıştan, politeizm'den geliştiği söylenmektedir.³⁰

Bozkır coğrafyasında yaşayan Türkler'in kuvvetli bir ruh inancına sahip olduğunu bilmekteyiz. Tek bir Gök-Tanrı inancının tam olarak ne zaman oluştuğunun tarihini tespit etmek zordur. En geç Hunlar çağında Gök-Tanrı dininin oluşmuş olduğunu biliyoruz. Yalnız bunun ilk safhalarının daha erken dönemlerde oluştuğunu söylemek pek yanlış olmaz. Çünkü din anlayışının şekillenmesi bazı sosyal pozisyonların oluşumuyla da ilgilidir. Gök-Tanrı dini patriarkal aile tipinin özüne uygun olarak gelişmiştir. Bozkır insanının çok erken çağlardan beri Patriarkal yapıda olduğu gözönüne alınacak olursa, oluşumun çok erken dönemlerde başladığı söylenebilir.

²⁹ M. Aydın, a.g.m. s.492.

³⁰ A.Schimmel, a.g.e., s.14-15.

Bu inancın ortaya çıkışında şüphesiz en önemli neden kendilerine özgü yaşamları ve sosyal hayatlarıdır. Coğrafyanın da büyük etkisi vardır. Bozkır insanının yaşadığı coğrafyanın bir sonucu olarak Gök ile olan münasebetleri gayet güçlüdür ve düşünceleri farklıdır. Mesela Çin'li bir insanın gök ile ilgili düşüncelerinden farklılık arzeder. Çin'li gökyüzünü devamlı göremez, tabiat kuvvetleri ve iklim yüzünden gökyüzü kapalıdır ve Çin'li günlük hayatını toprakla meşgul olarak geçirir, ziraat yapar. Oysa göçebe, bozkırda tamamen açık bir sema altında devamlı hareket halindedir. Yaşamını devam ettirebilmesi için hayvan sürülerine, sürülerin yaşaması, ot bulunmasına ve ot'un oluşabilmesi için suya ihtiyacı vardır. Onun için su' gökyüzünden elde edilmektedir. Bozkır için yağmur önemlidir ve göçebe çobanın hayatında önem arzeder. Bozkır insanının gök ile olan bu münasebetleri Gök-Tanrı inancının oluşumundaki sebeplerden biridir.

Bugünkü Türkçemizde nedense hep 'yer ve gök' diyerek önce yeri, sonra da göğü söyleriz. Bu daha ziyade insanların yakından başlayıp, uzağa doğru sayma meyillerinden ve herşeye özünden bakma (egocentric) düşüncesinden ileri gelir. Halbuki Türkler eskiden, önce gökten başlar ve sonrada yeri sayarlardı. Çünkü yer ile göğün ikisi de kutsaldı, ama gök daha önemliydi.³¹

Bozkır insanının dini hayatı ve sosyal yaşamı, ekonomik faaliyetleri, ruh halleri ve psiko-karakterleri sürekli etkileşim halindedir. Dini hayatlarındaki kompleks yapı farklı yorumlamalara açıksada bozkır Türk'ünün din bakımından en önemli tasavvuru Gök-Tanrı inancıdır. Türk atlı çoban kültüründe Gök-Tanrı inancı ve ona tapılması zikre değerdir. Bu Gök-Tanrı adına hayvanlar (bilhassa at) takdis edilmekte, yahut da kurban edilmektedir. Ona ilk baharda (yani çoban göçebelerin hasat mevsiminde) taze kısrak sütü, yahut taze ot ve yosundan ibaret 'turfanda kurbanlar' sunulur. Göğün büyük cisimleri, güneş ile ayın, sonunda gök gürültüsü ile şimşek gibi, gök hadiselerinin Gök-Tanrıyla muayyen bir münasebeti vardır.³²

³¹ B.Ögel, Türk Mitolojisi, s.284.

³² W.Koppers, a.g.m., s.457.

Tüm gök-kuvvetleri takdis edilerek bir mana ve anlam verilsede, bozkır insanının gökyüzü anlayışının özünde 'gök' ile sembolleştirilen 'Tanrı' inancı temel teşkil etmekte, diğerleri ikinci derecede kutsal sayılmaktadır. Bu surettir ki 'Gök-Tanrı' dini Türklere mahsus bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmaktadır. W.Schmidt'e göre; Türklerde, Gök-Tanrı yalnız kendisine itaat edilmesi gereken koruyucu bir kudret olduğu halde, diğer kutsal varlıklar (Güneş, ay, yıldızlar, atalar ve diğer ruhlar) için mühim bir fonksiyon mevcut değildi ve kurban sunma törenlerden kurulu bir din sistemi mevcut bulunuyordu.³³

VI.2.2. Gök-Tanrı'nın Fonksiyonları

Gök-Tanrı inancı bozkır insanı için sadece dini manalar içeren ve insan hayatına karışmayan, müdahale etmeyen, bir manevi varlık değildir. Bozkır insanının hayatında söz sahibidir ve çeşitli fonksiyonları icra etmektedir. Tengrici Gök-Türk'lerde Tanrı kılar, eder, türetir, yani yaratır var eder. Yasa kor, kut, güç ve yarlık verir, yargılar, hesap, sorar, denetler, cezalandırır, yok eder. Gök-Tanrı yarattıklarına, varlıklarını, yasalarını kutlarını, güçlerini, yarlıklarını veriyor, onları denetliyor, aksine hareket edenleri cezalandırıp yok ediyorsa, bunun anlamı; Gök-Türk'lerde Gök-Tanrı'nın adeta teşrii, icrai, ve kazai güçlerin ilkesi olması demektir. Gök-Tanrı, teşrii gücünü; bütün evreni, toplumu ve insanı yasaya göre yaratarak, yarattıklarını yasaya göre düzenleyerek, hükümdara ise yarlık vererek, onu yargılayarak ortaya koyar. İcrai gücünü; hükümdara kut ve güç vererek gerçekleştirir. Kazai gücünü ise, idare edenlerle, edilenleri denetleyerek varlık yasasına karşı gelenleri cezalandırıp yok ederek gösterir.³⁴

Demekki Türklerin Gök-Tanrısı mistik ve durağan bir gücün temsilcisi değil, onların hayatlarının düzenleyicisidir. Örneğin imparatorluğun kuruluşunu, Çin imparatoruna haber veren bir mektubunda Asya Hun Hükümdarı Mo-Tun, "göğün tahta çıkardığı büyük Şan-yü" ünvanını

³³ I.Kafesoğlu, a.g.m., s.32.

³⁴ M.T.Küyel, "Türklerde Adalet Kavramının Ontolojik Bir Temeli Varmıdır?" X.TT.Kong. 1990, s.738.

kullanıyordu. Oğlu ve halefi kendisinden daha da azametli sözlerle bahsetmiştir 'göğün ve toprağın can verdiği ve güneşle ayın mevkiine çıkardıkları, Hiung-nu kaviminin büyük Şan-yü'sü, arz üzerinde bütün kainatın iradesi ve tüm yardımıyla hüküm sürmektedir.³⁵ Bu durum bozkır insanının Gök-Tanrı ve diğer ikinci derecedeki kutsallarının desteğini açıkça göstermektedir. Başta Gök-Tanrı olmak üzere kainatın tüm güçleri bozkır insanının iyiliği ve başarısını istemektedir. Zaten müdahale etmesinin nedeni budur. Tabi burda önemli olan husus Türkler hiçbir zaman mesela Grekler gibi Tanrılarını insan şeklinde tasavvur etmemişlerdir. Zaten Türklerde tek Tanrı inancı vardır ve manevi bir kimlik taşımaktadır.

Bozkır insanı açısından Gök-Tanrı, yaşamın her alanında onları gözetlemekte ve denetlemektedir. Türk birliğinin sağlanması ve korunması, Türk insanının Tanrı iradesiyle özgürce yaşayabilmesi, 'Kut' anlayışında kendini ifade etmektedir. Tanrı'nın altında ve insanın üstünde olma üstünlüğü Gök-Türk kağanlarının en belirgin ve en değişmez vasfıdır. Kağan olabilme yetkilerinin tamamı tanrı bağışdır. Ve bu bağışa kavuşmadan kimse kağan olamaz. Bu bakımdan Gök-Türk çağında Tanrı ve Kağan ilişkisinin gerekliliği kesin bir yargı olarak ortaya çıkar. Kağan adayı 'o' dilerse kağan olabilir, düşüncesi ve inancı, Gök-Türk çağına egemendir. O' hem Türk ulusunun koruyucusu, hem de 'Kağan buyruğundan' çıktığı zaman cezalandırıcısıdır. Ve aynı zamanda verdiği cezayı da bağışlayıcıdır. Cezalandırdığı zaman kağansız bırakıyor, ulusun acı çekmesine yol açıyor ama adının ve şanının yok olmasına da müsaade etmiyor ve o zaman yeniden kağan göndererek bağışlıyor.³⁶

Gök-Türk kitabelerinde Bilge Kağan kazanmış olduğu başarıyı doğrudan doğruya kendi kişiliğine bağlamaktadır. Kendi kişiliğini bu kadar ön plana çıkarması sebepsiz değildir. Onu başarıya ulaştıran olağanüstü bir kuvvet vardır ki, bu kuvvetin kaynağı Tanrıdır. Çünkü ona bu gücü, bu kuvveti veren ve kağanlık mevki gibi yüce bir makama oturtan yine bu

³⁵ G.Nemeth, a.g.e., s.98.

³⁶ D.Yıldırım, "Kök-Türkler'de Kağanlık Süreci" XI.TTKong. 1994 s.521.

Tanrıdır. Tanrı gücü ve dileği kitabelerde öylesine derin bir iz bırakmıştır ki, kitabelerde ona tema olarak işlenen, Türk birliğini koruma ve devam ettirme ülküsü, adeta ilahi bir özellik kazanmaktadır.³⁷

Bu anlayış bozkır insanının karakterinin oluşumunda da son derece etkili olmuştur. Kendisinin bu dünyada bazı sorumlulukları olduğu düşüncesine inanmaktadır. Tanrı tarafından gözetlenmekte ve denetlenmektedir. Bozkır Türk'ü kendine özgü bir dini anlayışın sahibidir. İptidai toplumların basit, mistik, kaderci, Tanrıların insanlaştırıldığı ya da pek çok Tanrının bulunduğu din anlayışlarından tamamen farklıdır. Gök-Tanrı siyasi hayatın şekillendiricisidir.

Gök-Türkler'de Gök-Tanrı herşeyin ve herkesin sahibidir. Gök-Türk'ler yeryüzünün ve gökyüzünün sahibi olarak Tanrıyı gördüklerinden dolayı, idari yapıda buna benzer bir teşkilatlanmaya gitmişlerdir. Bu yüzden Tengri kelimesi hem bizzat Tanrı'yı ifade ediyor, hem de gökyüzü manalarına geliyordu. Eski Türkler de iktidar gökten aşağıya doğru bir silsile takip etmekteydi. Bu da kitabelerde 'üze kök tengri ve asra 'yagız yir' deyimleriyle anlatılmaktadır.³⁸ Yani Türk inancına göre iktidarın ve gücün kaynağı gök'tür ve oradan başlayan bir hiyerarşiyle yeryüzünde kağan'a ulaşmaktadır. Kut anlayışında kağanlık görevinin Tanrı tarafından verilmesi inancı kaynağını buradan alır. Bozkır insanı için gök dini mahiyet arzettiği gibi siyasi hayatın da dayanağıdır. Gök-Tanrı tarafından Türk ulusu desteklenmektedir. Gök-Türk'lerde, Türk adını mavi ve geniş manalarıyla sıfatlandırılan 'Gök' sözü burada kurulan devletin büyüklüğünü, genişliğini ve bilhassa büyük millet olma inancını ifade için kullanılmıştır.³⁹

VI.2.3. Bozkır İnsanı ve Gök-Tanrı Münasebetleri

Bozkır insanının Gök-Tanrısı düzenleyici vasfındadır ve Kağandan başlayan bir silsile ve aşağı doğru inan bir tabakalanmayla her bireyi, bir

³⁷ E.Memiş, Eskiçağda Türkler, s.150.

³⁸ S.Gömeç, a.g.e., s.88.

³⁹ H.Tanyu, İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara, 1980, s.36.

amaçla görevlendirmiştir. Bu amaç; Türk varlığının korunması ve dağınık boyların biraraya getirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında bozkırda hayat bulan cihanşümül imparatorlukların menşeiinde de din anlayışının getirdiği temel prensiplerin mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Bozkır insanının sahip olduğu imkânlar grubuna, manevi güçlerin desteğini ifade etmektedir. Buna inanan ve amaçları olduğunu düşünerek yaşayan bir toplumun nizam ve intizam vermek maksadıyla fetihler yapacak fatihler olması kaçınılmaz bir sonudur. Bu yüzden bozkır insanının askeri faaliyetlerindeki asıl amacın yağma, talan olmadığı anlaşılmalıdır. Bugünde olduğu gibi her siyasi ve askeri hareketin manevi destekler vasıtasıyla itici güç olarak kullanılması, bozkır tarihinde Türk toplulukları arasında her zaman var olmuştur.

Gök-Tanrı inancının diğer topluluklarda görülen din anlayışından bir diğer farkıda insanın irade sahibi olduğu düşüncesidir. O dilerse herşey olur fakat bozkır insanına irade ve güç vermiştir, amaç göstermiştir. Eğer insan yaptıklarında başarılı olamazsa bunun sorumluluğu kendine aittir. Gök-Tanrı görev verir, başarısızlıklar Kağan'a aittir. Bunun nedeni Kağanın Tanrı buyruklarını ve görevlerini tam manasıyla yerine getirememesidir. Kağan her zaman insandır ve yaptıklarından dolayı sorumludur. Onu toplumunun diğer insanlarından ayıran özelliği, ona Tanrı vermiştir ve dilediği zaman bunları geri alır. Bozkır insanının Gök-Tanrı inancı, dünya ile irtibatı koparmayan hatta aksine son derece sıkı ilişkide bulunan ve denetleyen, gözetleyen, ceza ve mükafat veren bir anlayışa sahiptir.

VI.2.4. Gök-Tanrı İnancının Şamanizmle İlişkisi

Türklerde görülen Gök-Tanrı inancı basit ve sade yönler ifade ettiği gibi çeşitli unsurların bileşimi olarak bakıldığında oldukça detaylıdır. Bozkır insanının ruha inanma, atalar ruhu, tabiat kuvvetleri ve şamanist dini inanç ve anlayışları Gök-Tanrı dininin tamamlayıcısı hükmündedir. Bütün bu unsurlar birbirleriyle tezat oluşturmadan Gök-Tanrıya ulaşır. Şamani inanç ve Gök-Tanrı inancı bozkır inanç sisteminin iki önemli unsurudur ve birbiriyle bağlantılıdır. Göğe yükselme sembolü, semavi yüce tanrıyla alakalıdır. Bilindiği gibi yüce tanrı 'yüksek' veya 'gök' diye isimlendirilmiştir. Göğe

yükselme sembolizminin şamanik tekniklerde başlıca rol oynamasının nedenide budur. Şaman'ın semaya yükselmesi, semavi yüce Tanrıya inanç üzerine kurulmuş olan arkaik dini ideolojideki yüce Tanrı ile temas kurma olayının kalıntısıdır. Yine Şamani ayin ve törenlerdeki esas amaç, Gök-Tanrı ile münasebet kurabilme gayretidir.⁴⁰ Kendini en yüce ortaya koyuş biçimi Gök-Tanrı'dır. Gök-Tanrı, mavidir, ilksiz ve sonsuzdur, yücedir. Evrenin kendiliğinden oluşmuş ve yaratılmış olmasına göre yaratıcı ya da değildir. Buyrukları verir, insanlar üzerinde baskı yapar. Şamanlar ya da ölülerin kuş ruhları tarafından irtibat kurulabilir, erişilebilir.

Bozkır insanının din anlayışı ve inancı, yaşamın gerekleri, ihtiyaç duyulan manevi destekler, coğrafyayla mücadele ve sıkı ilişki, iktisadi yaşamın temelleri, kainat tasavvuru, yaşam ve ölümle ilgili düşünceler, varlık, gibi felsefik yani insan zekasına dayanan ve zihni kabiliyetler nispetinde gelişebilen bir temel üzerine kurulmuştur. Bu yönüyle oldukça gelişmiş bir tasavvurun ve düşünüşün bir ürünüdür. Temelinde Gök-Tanrı vardır. Onun adına törenler yapılır, mesela kurban sunma gibi. Türklerde kurban sunulmadan ayin ve tören yapılmaz. Her ayin için kanlı veya kansız kurban sunulması gerekir. Kurban edilen en önemli hayvan at'tır. Ondan sonra koyun gelir. Kurban edilen hayvanların kemikleri kırılmaz, köpeklerle verilmez, ateşte yakılır veya bir yere gömülür.⁴¹ Görüldüğü üzere dinsel ayin ve törenlerin de bir sistematiği vardır. Bütün deliller bozkır insanının gelişmiş bir Gök-Tanrı dinine sahip olduğunu göstermektedir.

VI.2.5. Bozkır Dışında Gök Tanrı İnancı

Kendine özgü bir anlayışın ve tasavvurun tezahürü olan bu anlayış sadece bozkır coğrafyasıyla da sınırlı kalmayıp, burasıyla bir şekilde irtibat kurabilen toplumlarında dini hayatına tesirler icra etmiştir. Örneğin Çin'de Shang devrinin ortalarına doğru, enteresan gelişmeler husule gelmiştir. Dine bir astra kült nüfuz etmektedir. Din gittikçe gök dini olmaktadır. Bu tesiri ispat

⁴⁰ M.Aydın, a.g.m., s.499.

⁴¹ A.İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.101.

edilebildiği gibi kuzeyden göçebe kültüre sahip olan kavimlerden Türklerden gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁴²

M.Ö. IV.yüzyılda Konfüçyüs'le birlikte, Çin'de iyiden iyiye hissedilen bu anlayışta Türklere özgü yapıların mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Mesela Türklere mensup kültürlerin önemli bir unsuru patriarkal fikirdir. Aile cemiyetin hücrelidir. Onun başında reis olarak ailenin en yaşlı erkek azası bulunur ve diğer bütün azalar onun emri altındadır. Devlet, ailenin yalnız bir genişlemesidir. Göçebe topluluklar Çin'in kuzeyinde hükümdarlık oldukları zaman, patriarkal aile yapıları ile din'leri arasında bir bağlantı kurmuşlar ve bunların kurdukları bağ, Konfüçyüs'ün zamanında Çin devletinin temelini teşkil etmiştir. Böylece aile ile devlet arasında bir bağ kuruluyor, devlet, aileden örnek alınarak kurulmuştur. Bu daha da ileri gidiyor. İmparatorun devletin reisi olmakla birlikte göğün de oğludur ve her oğlun babasına yaptığı gibi ona kayıtsız şartsız itaat etmek mecburiyetindedir. Bununla patriarkal aile nizamı ile astral-gök dini arasında bir bağ meydana gelmiş oldu. Bu konfüçyüs felsefesinin esasını oluşturmaktadır. Fakat Çin'in büyük bölümü patriarkal olmayıp, matriarkal yapıdaydı.⁴³

Yani astral gök-dini inancı Türklere özgü özelliklerden kaynak almakta ve diğer toplumları etkilemekteydi. Sadece dini değil siyasi ve sosyal manalar içeriyordu.

Sonuç olarak bozkır insanının inanış, uygulayış temeline dayanan bir din anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu din Gök-Tanrı dinidir ve bozkır insanının hayat anlayışı ve ruh haliyle yakından ilişkilidir. Bozkır insanının yapması gerekenler ve yapması yasaklanan şeyler belirlenmiş ve bu ilahi kaynaklarla desteklenerek güçlendirilmiştir. Bozkırın büyük devletlerinin vücuda gelişindeki sebeplerden birisi de din anlayışıdır. Zaten avcılık ve iptidai ziraatle dar bir sahada yaşayan, küçük boyların dünya görüşleri ve dini telakkileriyle büyük göçebe hakanlıklar kuran, Çin'den,

⁴² W.Eberhard, Çin Tarihi, Ankara, 1947, s.31.

⁴³ W.Eberhard, Eski Çin Felsefesinin Esasları, DTCTF. Der.II, 1, 1944, s.267-268.

Bizans'a ve İran'a kadar uzanan ulusun dünya görüşü ve dini telakkilerinin aynı seviyede olmasına imkân yoktur.⁴⁴

⁴⁴ A.İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.2.

VI.3. ATALAR KÜLTÜ

VI.3.1. Bozkırda Kurgan Kültürünün Menşei

Bozkır insanının inanç dünyasında Atalar kültü mühim bir yer işgal etmiştir. Bu inanç kaynağını, ruhun ölümsüzlüğü düşüncesinden almaktadır. Türkler ölümü nefesin kesilmesi, ruhun bedenden çıkıp uçuşması şeklinde tasavvur ediyorlar, böylece bazen 'öldü' yerine 'uçtu' diyorlardı. Ruhları öbür dünyaya giden ataların orada rahatsız edilmemeleri, iyi yaşamaları lazımdı.⁴⁵ Bozkır insanı açısından ruhun ölümsüzlüğü anlayışı, onların tüm inanç sahalarında ifade bulmaktadır. Bozkır topluluklarında gördüğümüz, şamanların en önemli vazifelerinden biri ruhlarla temas kurmaktır. Örneğin Sibiryalı kavimleri şamanı bir sene kadar meskende dolaştığına inanılan ölü ruhunu öteki dünyaya göndermek için, herhangi bir sebepten yersiz-yurtsuz kalan ruhu tahtadan yapılmış bir tasvire yerleştirmek için çağırmışlardır.⁴⁶

Bozkır topluluklarından biri olan İskitlerle ilgili, Herodotos'a göre onların dininin iki özelliği vardır; bunlar Atalara tapma ve dini falcılık, yani tanrıların isteklerini ve geleceğe ait olayları keşfetmek için yapılan işlemler ve törenler.⁴⁷ Herodotos; İskit hükümdarı İdanthyros'un kendisine savaş daveti yapan Pers Kralı Darius'a verdiği cevabı şu şekilde anlatmaktadır;

"Beni anlamıyorsunuz, şimdiye kadar korktuğum için hiç kimseden kaçmadım. Neden şimdi senden korktuğumuz için mi böyle bir şey yapıyorum. Bu barış zamanında bile benim olağan yaşantımdır. Neden savaşmak istemediğimi öğrenmek istiyorsan anlatayım; Bizim ülkemizde şehirler ve ekilmiş topraklar yoktur, bir şehri kaybetmek, veya ekinlerin yok olmasını görmek bizi de bir savaşa itebilirdi. Ama bunların hiçbiri bizde yok. Mutlaka kan dökmek istiyorsan sana yapacağın şeyi söyleyeyim. Biz bir tek şey için savaşırız, o da dedelerimizin, soyumuzun mezarlarıdır. O mezarları bul ve yıkmaya çalış, o zaman bizim savaşp savaşmayacağımızı anlarsın." (Herodotos: s.191)

Bu durum İskitlerin ata mezarlarına büyük önem verdiğinin kanıtıdır ve İskitlerde ölümden sonra ikinci bir hayatın varlığı inancı bulunan kurganlardan anlaşılmaktadır. İskitlerin kurganları oldukça karmaşık bir

⁴⁵ I.Kafesoğlu, a.g.m., s.24.

⁴⁶ S.Buluç, a.g.m., s.319.

⁴⁷ A.Ayda, "Etrüsklerle İskitler Arasında Benzerlikler," VIII.TT Kong.1979 s.290.

plandadır. Bir merkezi bölümle, dört tane küçük yer daha vardır. Birinci bölüme girildiğinde küçük İskit kazanları, görkemli, ihtişamlı, kanla kaplanmış oklar, bıçaklar ve bıçak ağızları vardır. Bu merkez bölümde halı parçaları vardır ve bu parçalar oldukça çürümüş olduğundan bize çok az fikir vermektedir. Giysiler için çengeller hala duvarlarda durmaktadır. Altın madeni kaplar biriktirilerek yatırılmıştır., bunların çevreye dağıldığı görülür. Kişiye ait altın vazolar vardır. Kuzey bölümünde altı adet, şarap ve yağ doldurulmuş kap, kulp, tutamak ve kabzalar mevcuttur.⁴⁸ Bunlar ölümden sonra ikinci yaşamda yardımcı olacak gereçlerdir. Mezarlara konulma nedeni bu şekilde açıklanabilir. İskitlerde ölümden sonra ikinci hayatın varlığı inancı ölünün yüzülen kafa derisine peruk geçirildikten sonra toprağa verilmesi çarpıcı biçimde ispatlamaktadır. Pazırık'ın ikinci kurganındaki tabutun örtüsü horoz motifleriyle süslenmiştir. Beşinci kurganın duvarlarının kaplaması kullanılan keçe halılar üzerindeki desenlerde, ölümler alemine yapılan yolculukla ilgili inançları canlandırmaktadır.⁴⁹

VI.3.2. Bozkır İnsanın Ölüm Anlayışı, Ahiret İnancı ve Cenaze Törenleri

Elde bulunan kaynaklar neticesinde İskitlerde cenaze törenlerinin ilkbahar ve sonbahar olmak üzere, senenin sadece iki mevsiminde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar kabile ve boyların hayvanları için taze ot bulmak gayesi ile yaptıkları mevsimlik göçlere uygun düşmektedir. Gömmeyi tehir etme adeti normal olarak tahniti gerektiriyordu. Burada teknik mecburiyetten başka ikinci bir şey de düşünebiliriz. Cesetten dolaşmak için çıkan ruh, döndüğünde cesedi sağlam bulamazsa mağdur olmakta ve bundan dolayı fanilere lanet yağdırmakta, rahatsız etmektedir. Hatta ruhun yeni bir beden bulmak için mezarından başka bir yere gitmesi ve yakınlarını terketmesi onlar için büyük ve affedilmez bir kayıptır.⁵⁰ İskitlerde gördüğümüz ahiret

⁴⁸ T.T.Rice, a.g.e.,s.93.

⁴⁹ H.W. Haussig, a.g.e., s.63.

⁵⁰ M.T.Tarhan "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri," s.163.

inancı bozkırda yaşamış diğer topluluklarda da mevcuttur. Bu durum bozkır insanının hayatı algılama tarzlarının bir yönüdür.

Bozkır insanı başarılı olabilmek için sahip olduğu maddi kaynakların yanında manevi desteğe de muhtaç hisseder ve kainatta var olduğuna inandığı bütün ruhların rızasını almaya ve onları memnun etmeğe çalışır. Bu manevi güç merkezlerinden biri de Ata ruhlarıdır. Bozkır insanının düşüncesinde; ruhların tümü aynı zamanda bir yerde bulunurdu. Bu ruhlar onun dışında, kanında kemiklerinde, soluğunda bulunur, vücudunda dolaşır ve her biri yaşamlarını o insanın ölümünden sonra çeşitli yerlerde "tıpkı yaşayanların arasında bulunuyormuş gibi" var olunan gökte "ataların totemik bölgesinde, mezarın içinde, Balballarda" sürdürebilir. Başka bir vücutta ya da terkettikleri ve yeniden canlanmış olan vücutta yer alabilir, ayrıca dolaşıp durur ve birer hayalet olarak yaşayanları tedirgin etmek için geri gelebilirlerdi.⁵¹ Bu yüzden ata ruhlarına ve mezarlarına saygı göstermek gerekirdi.

Bozkır insanı için ölüm bir yok oluş değil yeni bir başlangıçtı. Pazırık kurganlarında; ölen kişi belkemiği üzerine yatırılmış ve yüzü doğudadır. Dünyadan ayrılırken olağanüstü zenginliklerini de yanına almıştır. Bronz güzel boyunluk onun boynunu kuşatmış, altın küpeler hâlâ bir kulağında duruyor ve altın yüzüğü parmağındadır. Geleneklere uygun olarak fildişi rengindeki el bıçağı yanına yatırılmıştır. Böylece sol eliyle onu kolayca bulabilecektir. Altın madenleriyle süslenmiş kıyafetleri, altın, boncuk ve düğmelerde yanındadır.⁵² Böylece yeni hayatına başlarken bunları kullanacaktır. Hatta ona öbür dünyada yardımcı olacak bazı unsurlarda dahil edilmiştir.

İskitlerin cenaze törenleri zalim, kanlı ve gösterişli olmuştur. Mezarları çadırlarına benzemektedir. Böylece vücudu çadır mezarın içinde yeniden doğacaktır. Eğer ölen kişi şefse onun onuruna insanlar kurban

⁵¹ J.P. Roux, Türklerin Tarihi, s.113.

⁵² T.T.Rice, a.g.e.,s.94.

edilir.⁵³ Cenaze törenleri bozkır insanının sosyal yaşamının ve dini anlayışının bir parçasıdır. Herodot'un bildirdiğine göre İskit hükümdarı öldüğünde, atlar kurban edilerek yanına gömülmüştür. Bunun yanında bazı ehli hayvan türleride, altın kaplarda yanındadır. Cenaze merasimi İskit hükümdarının sahip olduğu otoriteyi göstermesi bakımından da önemlidir. Öbür dünyada ona refakate yardım etsin diye hizmetçileri de onunla beraber gömülmüştür.⁵⁴

İskitlerde gördüğümüz ahiret inancı, ruhun ölümsüzlüğü ve ata mezarlarına saygı, bozkır insanının inanç sistemlerinde her zaman mevcut olmuştur. İskitlerde gördüğümüz cenaze törenlerinin yılın iki mevsiminde yapılması geleneği Türk insanının asırlar boyunca bozkır coğrafyasında yaşadığı göçebeliğin getirdiği sebep-sonuç ilişkisiyle açıklanabilir. Türklerde ayin ve törenleri iki kısma ayırmak mümkündür.

1) Muayyen vakitlerde yapılması gereken ayin ve törenler, 2) Tesadüfi olaylar dolayısıyla yapılan ayin ve törenler. Muayyen vakitlerde yapılması gereken ayin ve törenler, ilkbahar ve güz mevsimlerinde yapılan ayinlerdir ki bunların çok eski devirlerden beri yapılagelmekte olduğunda şüphe yoktur.⁵⁵ Bu veçhile İskitlerin cenaze merasimleri, muayyen vakitlerde yapıla gelen ayin ve törenler kapsamında değerlendirilebilir. Bununla beraber ölü gömme merasimlerindeki benzerlikte dikkat çekicidir. Ahiret inancı ve Atalar kültü bozkırda Türk toplulukları tarafından kabul gören bir inanış olmuştur.

Hunlar'da ahirete inanıyorlar ve öbür dünyayı bu dünya hayatının bir devamı olarak görüyorlardı. Bu yüzden mevta öbür dünyada üşümesin diye çift tabut içine konularak defnedilir; simli kumaşlara ve süslü küreklere sarılır, öbür dünyada kendisine hizmet etsin diye dostlarından ve odalıklarından birkaç kurban edilirdi. Fakat bu adet sadece yabğu ve üst düzey beyler

⁵³ E.H. Minns, a.g.m., s.202.

⁵⁴ S.Rudenko, a.g.e., s.226.

⁵⁵ A.İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.7.

arasında uygulanır, her mevta için insan kurban edilmezdi.⁵⁶ Ölen kişi için insan kurban etme adeti bozkır topluluklarında çok sık rastlanan bir durum değildir. Özellikle Türkler bunu çok fazla uygulamamışlar ya da sadece üst düzey kişilerin cenaze töreninde bunu yapmışlardır. Moğolların cenaze törenlerinde yüzle ifade edilen insan kurban etme mevcudiyeti çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Bunun Türk adet ve geleneklerinde çok önemli yere sahip olduğunu söyleyemeyiz. Fakat çeşitli zamanlarda ölen kişi için insan kurban edildiği de malumdur.

İskitlerle ilgili olarak, İskit hükümdarının cenaze töreninde elli kadar insan kurbanı sunulmuştur. Bunun amacı, yani kurbanların görevi, çevreyi ve mezarı saygısızlıktan ve hırsızlıktan korumaktır.⁵⁷ Gök-Türklerde ölüm anlayışı ve ölü gömme ile ilgili adetlerde, Hun'lardan veya İskitlerden çok farklı değildir ama bazı farklı uygulamaların varlığı bilinmektedir; ölen adamın cesedini bir çadıra koyarlar. Ölenin çocuk, torun ve diğer kadın, erkek akrabaları at veya koyun keserek bunları mezkur çadırın önüne serer ve ölüm ruhlarına kurban ederler. At üzerinde yedi defa çadırın etrafında dolaştıktan sonra, kapısının önüne gelerek yüzlerini bıçakla keser ve yüksek sesle ağlarlar. Böylece kan ve gözyaşı birlikte akar. Bu merasimi yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölünün binek atı ile bütün eşyasını alarak cesetle birlikte yakarlar. Fakat külünü bir kaba koyarak yılın muayyen bir gününde gömerler. Yazın ölmüş kimseleri ağaçların yaprakları sararıp dökülmeye başlarken yani sonbaharda, kışın ölenleri yaprak ve çiçekler açarken ilkbaharda gömerler. Mezarın üzerine ölünün taklidini dikerler ve bu taş heykellerle onun hayattayken iştirak etmiş olduğu bütün savaşları gösterirler.⁵⁸

Gök-Türklerde ölünün yakılması adeti, Hunlardan ve onlardan önce bozkırda yaşamış Türk topluluklarından farklılık göstermektedir. Çin kaynaklarına göre Türk uluslarında aşağı, yukarı aynı devirlerde muhtelif gömme adetleri görüyoruz; yakma, ağaca asma, toprağa gömme gibi. Gök-

⁵⁶ L.N.Gumilev, Hunlar, s.115.

⁵⁷ M.I. Artamanov, a.g.e., s.83.

⁵⁸ W.Radloff, a.g.e., s.131.

Türklerin defin törenleri hakkında verilen malumatta bunlar ölülerini yakarlardı. Bazı mezarlarda kül bulunduğu haberi bunu teyit etmekle beraber, Gök-Türk devrine ait olduğunda hiç şüphe bulunmayan mezarlarda iskeletler bulunmuştur.⁵⁹ Demek ki Gök-Türk'ler defin törenlerinde farklı uygulamalarda bulunmuşlardır. Yöntemi farklı olsada Gök-Türk'lerde ölümden sonra hayat olduğu inancı, diğer bozkır topluluklarında gördüğümüz gibi devam etmektedir.

M.S. 576'da İstemi Han'ın cenaze töreninde öbür dünyada merhuma refakat etsin diye dört savaş esirinin boynu vurulmuştur. Ancak öteden beri yaygın olan bu inanışta kesinlikle ölen şahsı tanrılaştırma olmamış, sadece ölü ruhuna saygı söz konusudur ki bunun animizle ilgisi yoktur.⁶⁰ Ruhun ölümsüzlüğü ve Ata ruhlarının yardımı, onları hoşnut etme ve rahatsızlıktan koruma Atalar kültürünün esaslarıdır. Gök-Türk ölü gömme adetlerinde gördüğümüz taş heykellerin tarihinin ne kadar eskiye dayandığını tespit etmek oldukça zordur. Moğolistandan, Karadeniz bozkırlarına kadar yayılan erkek ve kadın heykelleri ki bu heykeller göbekleri hizasında ellerinde bir kadeh tutarlar. Orhun anıtları keşfinden sonra biliyoruz ki bu heykellere, yazıtlarda balbal denilmektedir. Bunlar Türkler tarafından ölülerin hatırası için konulmuşlardır. Önceleri bu heykeller ölünün, hayatta iken öldürdüğü düşmanları tasvir eden heykellerdi. Sonraları galiba başka maksatlarla da dikilmiş olmaları gerekir. Çünkü erkek tasvir eden heykellerle yanyana kadın heykelleri de bulunuyorki, bunların ölünün kendi heykeli olmasında mümkündür.⁶¹

Bozkırın cenaze merasimleri ve gömme yöntemleri, zaman zaman farklılık arzetsede dikkat edilecek husus; Türklerde hemen hemen her dönemde güçlü bir ahiret inancı varlığının olmasıdır. Bozkır coğrafyasında bulunan kurganlar bunun en iyi örnekleridir. Kurganlar, Kimmerler dahil batı bozkırlarında yaşamış Orta Asya menşeli olduğunu bildiğimiz veya olabileceğini düşündüğümüz tüm topluluklarda birlik arzeden önemli bir

⁵⁹ A.İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.180.

⁶⁰ L.N.Gumilev, Eski Türkler, s.125.

⁶¹ W. Barthold, a.g.m., s.516.

özelliğdir. Örneğin İskitler de cenaze merasimleri sırasında at kurban ettikten sonra, ölü insanın bedeni yatırılıp ihtiyaç duyacağına inanılan objeler konulduktan sonra seramoni biter ve mezar toprakla örtülerek yükseklik kazanırdı.⁶² Böylece bozkırın tipik özelliklerinden Kurgan meydana gelir. Bu seramonide at kötü ruhları alıp götürmekle görevlidir.

Bozkır insanının ölüm anlayışı, yaşadığı hayatın ekonomik ve sosyal yapısından da son derecede etkilenmiş, daha doğrusu bunun bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Göçebe İskitler yaşamış oldukları hayat şartları icabı daima mesken yerine çadırı ikametgah olarak kullanmışlar ve kendilerini her türlü tabiat şartlarından koruyan bu nesneyi kutsal addetmişlerdir. Kurgan adı verilen tepeliklerde esasında İskit çadırının 'öbür dünya' için hazırlanmış bir benzerinden başka bir şey değildir.⁶³ Pazırıkta bulunan kurganlar bunun en güzel delilidir. Bütün kurganlarda ölenin sağken sahip olduğu oda sayısına bağlı olarak, odalar vardır. Bunlara ilaveten ölenin atlarının ve uşaklarının yanısıra, ona öbür dünyada hizmet etsin diye karısında öldürüldükten sonra kurgana gömülmüştür.⁶⁴

Bozkır insanı nasıl yaşamı kendine has bazı özellikler edinerek diğer toplumlardan farklı algılamışsa, ölümü de farklı algılamış ve yorumlamıştır. Onun için yaşam ve ölüm arasında güçlü bağlar bulunmaktadır. Bu bağları kuran ruh'tur. Ruha inanma ve ölümsüzlüğünü kabul etme İskit toplumunun bir özelliğidir. İskit inançları kuzey ve yakın doğudan da elementler içermektedir. İskit inançları dünyada ruhların önemini ve kuvvetini vurgulamaktadır.⁶⁵

VI.3.3. Ata Ruhu Ayinleri ve İnsan Karakterine Etkileri

Bu inanış bozkırın Türk topluluklarında her zaman karşımıza çıkmaktadır. Atalar kültü, bu dünyada yaşayanlar için gerektiğinde Ata ruhlarının yardımını dilemek amacını da güder. Bu yüzden Ata mezarlarını

⁶² E.H.Minns, a.g.m., s.202.

⁶³ M.T.Tarhan, "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri," s.165.

⁶⁴ H.W. Haussig, a.g.e., s.62.

⁶⁵ E.D. Phillips, a.g.e.,s.66.

korumak ve ziyaret etmek gerekir. Mesela Hun ayinleri devlet merasimi vechesinde idi. Tabii beyler hükümdar etrafında toplanıp, şölen yapar ve sadakat andı içerlerdi. Gök ayinini ancak hükümdar icra edebilirdi. Hun ayinlerinin hususiyeti Çince 'lo' denen kırmızı içilmesi ve at yarışları yapılması idi. Hun ayinleri yılda üç kere, o devir Çin takvimine göre birinci (bahar itidalı) beşinci (yaz tahavvülü) ve dokuzuncu (güz itidalı) aylar sıralarında yapılırdı. Ayinlerde göğe, yere, atalara ve mabut ruhlara kurban verilirdi.⁶⁶

Sadece Hunlarda değil Gök-Türklerde de ata ruhlarına yapılan merasimler inanç dünyalarında güçlü bir yere sahiptir. Gök-Türk imparatorluğunda Gök, Şamanizm ve Atalar ruhu inancı mevcuttur. Temelde cennet ve gök vardır ve çadırlarının kapısı daima direkt doğuya açılır. Önemli ve bölgesel merasimler vardır. Bu merasimlerde ata yerlerini ziyaret ederler ve Gök-Tanrıya kurban sunarlar.⁶⁷ Kestikleri at ve koyun kurbanlıkların kafalarını sırtlara korlar. Hakan'ın çadırı Ötüken'in dağındadır. Ayın ilk onunda ırmak kıyısında tanrıya kurban sunarlar. Ötüken dağının batısında 500'li mesafede yüksek bir dağ vardır. Bu dağın üzerinde ağaç ve ot yoktur. Burasına 'Budun inli' derler ki 'ülkenin koruyucusu olan ruh' demektir. Ruhlara taparlar, kamlara inanırlar. Bu 'Budun inli', Budun (millet)tanrısı, bütün vatani ve milleti koruyan tanrının makamı olan dağ demek olsa gerektir. Herhalde bu kült dağı, mağara ve atalar kültürünün birleşmesinden meydana gelen çok önemli bir kült olmuştur.⁶⁸

Görüldüğü üzere bozkır insanının gördüğü her nesneye ve göremediklerine bir mana vermiş ve bunlar arasında bir uyum ve ahenk sağlamıştır. Burada dikkati çeken asıl husus vatan savunmasında ve korunmasında ata ruhlarının müdahil unsur olarak ondan yardım beklenmesi ve bu merasimlere devletin en büyüğünün iştirak etmesi hatta ayinlerde mühim rol oynamasıdır. Gök-Türklerde toplumu, ata ruhlarına kurban sunması için atalar mağarasına kağan götürmektedir.⁶⁹

⁶⁶ E.Esin, Türk Kosmolojisi, İstanbul, 1979, s.43.

⁶⁷ L.Kwanten, a.g.e., s.45.

⁶⁸ A.İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.5.

⁶⁹ E.Esin, Türk Kosmolojisi, s.44.

Bozkır insanının yaşam şartları ve amaçları göz önüne alındığında bu tür manevi desteklerin varlığına ihtiyacı olduğu anlaşılır. En azından böyle olduğunu düşünmek ve inanmak onun hesabına artılardan biridir. Bozkır insanı hayatındaki tüm faktörleri, gerek maddi ve gerekse manevi, hepsini kendi hesabına kullanabilmek konusunda son derece başarılıdır. Bunu yaparken sosyal hayatta, askeri ve siyasi organizasyonlarda gösterdiği uyum ve işlevselliği sergilemiştir. Bozkır insanının inanç dünyasının elemanları da birbiriyle ilintili ve ilgilidir. Örneğin şamanik ayinlerin bir cephesini de ata ruhlarıyla münasebet oluşturur. Zaten şamanizm ölüm ve yaşamla ilgilidir. Hastalıklar, gezinen ruhlar, ölenin ruhunun öbür dünyaya gidişine yardım ve yürütme işleri ve toplumu korkutan herşey, şamani ayinlerde mevcuttur.⁷⁰ Cenaze törenleri oldukça kanlıdır. İskit hükümdarının karısı, hükümdarın ölümünde ona eşlik eder ve onunla gömülür. Hükümdarın ve eşinin ihtiyacı olabilecek bütün objeler, ikinci yaşamına hizmet etmesi için yanına gömülür, kullanabileceği bütün silahlar, giysiler ve süsler, ölen kişinin hemen yanına yatırılır.⁷¹

Bozkır insanının yaşamındaki ruha inanma, bütün cephelerde kendisini hissettirir. Biri diğerinin tamamlayıcısı konumundadır. Bu organizasyon bozkır insanının kendini, güçlü kabul etmesini sağlamıştır. Ölenin mezarına dikilen balbalların, ölenin hayatta iken öldürdüğü düşman sayısını belirttiğini kabul edersek, bu durum aynı zamanda bozkırlı için başarının ne anlama geldiği konusunda fikir sahibi olmamızı sağlar. Ölenin ruhu gibi hayattaki başarısı da onu takip etmektedir.

Atalar kültü geçmişiyile irtibatı koparmayan bir dünya anlayışının tezahürüdür. Bu sebeple bozkır toplumunda örf, adet ve geleneklerin oluşturduğu kurallar yaşamın şekillenmesinde söz sahibi, sınırlayıcı ve emredici vasıf kazanmıştır. Bozkır insanı açısından ruhlara inanma ve kainatın tüm güçleriyle barışık olmaya çalışma, zekâlarının ve başarı kabiliyetlerinin bir ürünüdür.

⁷⁰ E.Jacobson, a.g.e., s.172.

⁷¹ G.Brovka, a.g.e., 1967, s.27.

VI.4. TABİAT KUVVETLERİ

Bozkır insanının yaşamı tabiatın içinde geçiyordu. Kendisinin ve sürülerinin varlığını devam ettirebilmesi için tabiatla mücadele etmek ve başarılı olmak zorunluluğu vardı. Bu nedenle onun yaşamında, nehirler, dağlar, göller, yağmur yağması, gök gürültüsü, ateş gibi coğrafik ve tabii objeler mühim bir mevki işgal etmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi bozkır insanının dini hayatı ve inançları kompleks bir yapıdadır ve inançlarında gündelik yaşam unsurlarının etkisi görülür. Ruh inancı vardır ve hayatını bozkır coğrafyasında, tabiatın içinde geçiren insanın, inanç sisteminde bunun akisleri görülür.

Anohin'e göre; Altaylılar yer-su ruhlarını müstakil bir zümre olarak kabul eder. Bunların gök ve yeraltı ruhları ile münasebetleri yoktur, sağlığı, hayvanların çoğalmasını temineden bu ruhtar, kendilerine saygı göstermeyenleri cezalandırırlar. Bunlar muayyen bir yerin, bir dağın, bir ırmak veya bir gölün sahibi sayılır. Bundan dolayı Altaylılarca dağ, ırmak, göl adları sadece birer coğrafi isimden ibaret olmayıp, aynı zamanda o yerlerin sahipleri olan ruhların adıdır. Her dağın ruhu kendi bölgesinde hüküm sürer ve orasını korur. Yinede bölge topluluklarınca yerin sihirsel-dini fonksiyonu oldukça mütevazidir.⁷²

Bu durum geçmişten gelen bir anlayışın tezahürüdür. Bozkır insanının dini hayatının temelinde Gök-Tanrı inancı vardır, diğer kutsallar onun yanında ve altında bir mana ve önlem arzederler. Bozkır insanı için insanların kaderi Gök-Tanrı ve yer-su'ların bahsettiği 'kut'a göre belirmektedir.⁷³ İnanç sahasında kendine özgü değerler oluşturmuştur. Kut anlayışı onun yaşamının temel karakteristik özelliklerinden biridir. Yoksa cezalandırılacağına inanır. Belki hastalıkla ya da hayvan sürülerinin ölmesiyle, bu cezalandırma gerçekleşir. Bozkır insanının hayatı, hayvan sürülerine o kadar bağlıdır ki, bu tarz bir ceza onun yaşamını altüst edebilir.

⁷² M.Aydın, a.g.m., s.494.

⁷³ E.Esin, İç Asyada ki Erken Safhalar, s.3.

Bu nedenle bozkır insanının hayatının bir unsuru, diğer bir tanesiyle sıkı münasebet içindedir.

Çünkü göçebelik tabiatın içinde ve sunduğu imkânlarla oluşmuştur. Coğrafi faktörler ve iklimsel değişiklikler bozkır coğrafyasında insanı göçebeliğe sevk eder. İnsanlar sahip oldukları hayvan sürüleri için, bunlar at, koyun veya öküzdür, yüksek bölgelerde yak (Tibet öküzü) veya Merkezi Asya'nın bazı bölümlerinde görülen devedir. Bozkır'da göçebeler at yetiştiriciliği ve biniciliği, yapmakta özellikle arabalarını çekmek için öküz yetiştirmektedir. Süt ve et ihtiyacını bu hayvanlardan karşılarlar,⁷⁴ bu nedenle hayvan sürülerine ihtiyacı vardır. Bu sürülerin varlığını devam ettirmek zorundadır. Bu nedenle tabiatla uyum halinde olması gerekliliğine inanır. Göçebe hayvancılık onu tabiatın içine sokmuş ve bu etki hayatının her alanında hissedilmektedir.

Örneğin hayvan mücadele motifleri ile dopdolu olan Avrasya sanatını, hayvan mücadele ve metamorfoz motiflerinden örülmüş olan mit'ler dairesi ile karşılaştırabiliriz. Bu kültür dairesine mensup olan insan tabiatı, bütün kısımları ile, şekilden şekile geçen ve esrarengiz kuvvetlerden müessir olan canlı bir varlık olarak hisseder. O halde hayvan tezyinatı ile hayvan mitleri, insanı tabiate yaslanmış olduğu; iptidai halinde telakki eden varlığın başlıca ezeli mücadele ve daimi hayallerle temin edilmiş bir hayat anlayışının ifadesi olmaktan ziyade hayatı bir nevi duyuş tarzının ifadesidir.⁷⁵

VI.4.1. Dağ Kültü

Bozkır insanı farklı güçlerin varlığına inanmış ve güçlerin desteğini almaya çalışmıştır. Onun ruh dünyasında önemli bir yer işgal eden bu düşünce, ona tabiatla uyumu öğretmiştir. Tabiat güçlerine inanma sadece bozkır insanına özgü bir inanç değildir fakat bozkır insanının yorumlama ve kavrama yöntemi kendine özgüdür. Mesela Dağ kültürü çok eski çağlardan beri muhtelif uluslarda bulunduğu malum olan bir kültürdür. Eski Yahudiler

⁷⁴ E.Jacobson, The Art of The Scythians, Leiden, 2002, s.30.

⁷⁵ A. Mez, "Türk Milletlerinde Mesruiyet Hakkı," Ülkü Der., s.102, 1941, s.405.

Sina dağını, Araplar Arafat dağını, Grekler Olympus'u, Hintliler Himalayayı, Moğollar Burhan-Kaldun'ı takdis etmişlerdir. Türk ulusunun yurt tuttuğu muhtelif ülkelerde dağ ve ağaç kültüne ya da bu kültün izlerine her yerde rastlanmaktadır. Orta ve Merkezi Asya dağlarının çoğu Türkçe veya Moğolca mukaddes, mübarek, büyük ata ve büyük hakan anlamlarına gelen Han Tenri, Boyan Ula, Buztag Ata, Bayın Ula, Othan Tenere, Iduk Art, Kayra Kaan, Erdene Ula, Kuttağ Nurata, gibi adlar taşıyorlar. Gök-Türkler, Buduninli Iduk Ötüken, Iduk baş, Tamag Iduk adlı dağları takdis ederek hepsine 'Iduk-Yer-Su' demişlerdir.⁷⁶

Türklerin eski dinleri konusunda, elimize ulaşan Çin 'Wey-şu' ve 'sui-şu' salnamelerinde, Türk dini ve törenleri şu şekilde gösterilmektedir.

- a) Güneşin memleket üzerine doğuşunu temsilen han'ın otağına doğudan giriş (Tabiat kuvvetleri)
- b) Devlet erkanının atalarının mağarasına yılda bir defa kurban takdim etmeleri. (Atalar kültü)
- c) Beşinci ayın 10-20 günleri arasında halkın nehir kenarında toplanarak göğün ruhuna kurban sunmaları (Gök-Tanrı)
- d) Dugin'in 500'li batısında yüksek bir dağ vardır ve dağın tepesinde ağda ve bitki bulunmayan Buduninli isminde bir yer bulunmaktadır. Manası ülkelerin koruyucu ruhu demektir. (Dağ-Kültü).⁷⁷

VI.4.2. Yeryüzü ve Gökyüzü Münasebetleri ve Bunun Dini Hayatta Yankıları

Çin kaynakları Hun kültüründen şu şekilde bahsederler; hakanın karargahındaki tapınakta her yılın başında ayin yapılırdı. Bu ayinlere Hunların yirmi dört boyunun başbuğları iştirak ederlerdi. Yılın beşinci ayında Lung-Ceng şehrinde toplanırlar, atalarına, Gök-Tanrıya, ve yer-su ruhlarına kurban sunarlardı. Sonbaharda atların iyi beslendikleri zaman orman

⁷⁶ A.İnan, Türk Boylarında, Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü, Ankara, 1966, s.272.

⁷⁷ L.N.Gumilev, Eski Türkler, s.115.

yakınında toplanıp etrafı dolaşırlar, ahalinin ve hayvan sürülerinin sayısını kontrol ederdi. Hakan her sabah çadırından çıkarak güneşe ve geceleri aya tapardı.⁷⁸

Hun'ların inkırazından sonra dağılan bazı Türk boylarının Altay havalisinde yerleştikleri topraklara verdikleri Ötüken adı, ananede Ergenekon diye geçer. Gerek Türklerde ve gerekse Moğollarda vatan toprağı mukaddestir. Bu kutsiyet kurban merasimlerinde Ötüken ile anılan bir çok dağ ve ırmakların mukaddes sayılmasından anlaşılmaktadır. Türk halklarında dağ ve ırmakların mukaddes sayılmasındaki asıl sebep ise muhtemelen buralarda bir takım ruhların varlığına inanılmasındandır.⁷⁹

Orhon kitabelerinde Türklerin faydasına çalışan manevi kuvvetler olarak Yer-su'lar tabiri oldukça sık geçerki bu da Gök-Türk çağında Türk topluluğunun 'kutsal' saydığı, yer yüzü avarızını da ayrı birer 'ruhun' varlığını da kabul ederek onların yardımcı, iyiliksever kuvvetler olduğuna inanıldığını isbat eder. Bunlar arasında en önemlileri, dağ, orman, ağaç ve ateş kütleridir.⁸⁰ Bozkır insanının farklı kùltlere inanmış olması tek tanrı inançlarını gölgelemez. Zaten bu kùltlerin özellikleri incelendiğinde temelinde ruh inancı göze çarpar. Yine bu noktada bozkır insanı diğer toplumlardan farklı olarak bu ruhları insan şeklinde hayal etmez. O sadece tabiatla var olduğuna inandığı gizli güçlerin yardımına taliptir. Bu onun tabiatla olan işbirliğinin ve dünyayı algılama yönteminin bir ürünüdür.

Eski Türk inancıda yerle-gök arasında ayrılık ve mücadele yoktur. İran'da olduğu gibi yerle, gök sürekli ve sonu gelmeyen bir çatışma, mücadele halinde değildi. Türkler de bu iki unsur biri diğeri için lazım olan iki kutsal bütündür.⁸¹ Günlük yaşamın onların dinine etkisi olduğunu kabul etmek gerekir. Türklerin dikotomik kosmolojisi, İran dinlerindeki iki umde üzerine müesses sanavi (düalist) görüşten tamamen farklıdır. İranlılar iki

⁷⁸ A.İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.2.

⁷⁹ S.Buluç, a.g.m., s.282.

⁸⁰ İ.Kafesoğlu, a.g.m., s.12.

⁸¹ B.Ögel, Türk Mitolojisi, s.282.

umdeden birini iyilik, diğeriini kötülük sayarlar. Zerdüş ve mani dinlerinde ışık iyilik timsali, karanlık ise kötülük timsali idi. Bu sebepten mani rahipleri Türklere şöyle bir sitemde bulunuyorlardı. Bunlar iyi ve kötü, semavi ve aşağı ruhlar arasında fark gözetmezler. Filhakika üniversalist dikotomi denilen alemşumul umde tasavvuru, tabiatın her vechesini mukaddes biliyor ve tabiatın kuvvetleriyle ahenk içinde yaşamak ve bu kuvvetlerin 'kut'unu kazanmakla, iyilik haline varılacağına inanıyorlardı. 'Kut'un tezahürü ve mükafatı muvaffakiyetdi.⁸²

Demek ki dini sahada görülen bu uyum sadece dinsel manalar içermemektedir. Bozkır insanının kainat anlayışı ve ruh hali, bu halin doğurduğu siyasi sonuçlar, bir sebep-sonuç ilişkisiyle örülüdür. Bozkır insanının başarılı olmasındaki tek neden at ve demir gibi maddi kaynaklar değil, bunun yanında üniversalist bir ruhi vasfın mevcudiyeti söz konusudur. Tabiat kuvvetleriyle uyum, neden bozkır büyük fatihler yetiştirir sorusuna verilecek cevabın bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu dünyayı kendisine dar gören, atın ehlileştirilmesi sayesinde ulaşılamaz anlayışını terkedip, her yere gidebileceği süratle malik olan bozkır insanı, demirin vurucu gücüyle de askeri başarılar elde etmiştir. Hayatının tüm unsurları onun hesabına çalışır çünkü o dünyaya ve gizli güçlerine saygılıdır. Bütün güçler bu sayede onu başarılı olmak konusunda destekleyecektir. Askeri başarılar bu zihni kabiliyetlerle beslenmektedir.

Hun hükümdarı Çinlilere karşı sefer ettiği zaman Çinliler onun ordusunu bazı cenahlarında muayyen renkteki atların sıralandığını ve bunların o cihetin tahayyül edilen renklerine göre seçildiğini hayretle görmüşlerdi. Hun hükümdarları burada da kainat kuvvetlerinin yardımını onlarla olan münasebeti vasıtasıyla temin etmek istemişti.⁸³

Bu durum Türklere özgü bir mahiyet taşımaktadır. Moğollar, asırlar boyunca Türklere birlikte bozkır coğrafyasında yaşamış olmalarına rağmen inanç düzeyindeki bu münasebeti siyasi hayatlarında gösteremediler. Bu da

⁸² E.Esin, Türk Kosmolojisi, s.3.

⁸³ J.Deer, a.g.m., s.174.

bize kültür tipinin yaratılmasında pek çok faktörün ortak olmasına rağmen, cemiyet ve insan unsurunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Türkler kainatla sıkı bir münasebet içinde olmuşlar ve bu ilişkiden kendi çıkarları adına faydalanmayı bilecek kadar beceriklidirler. Bozkırda hükümdarın iktidarı, kainatla olan münasebette 'semanın iradesine' istinat ettiğinden göçebeler bu selamet ve başarı bahşeden ahengi harp idarelerinde de sağlamayı arzu ederlerdi. Mesela Hun'lar ay kültlerine uygun olarak ayın ilk günlerinde veya bedri tam esnasında hücumla geçer ve ay sonlarına doğru ordularını geri çekerlerdi.⁸⁴

VI.4.3. Ateş Kültü

Bozkır insanının dini hayatının elemanları birbiriyle bağlantılıdır. şamanizmde ateş vasıtasıyla temizlenme gibi unsurların bulunduğu malumdur.⁸⁵ Gök-Türk'ler ateşin kutsallığına inanıyorlardı. 569 yılında Bizans elçisi Zemarkhos Orta Asya'da Gök-Türk sınırına vardığı zaman Türkler, onu ve arkadaşlarını ateş alevleri üzerinden atlatmak suretiyle kötü ruhlardan temizlemişlerdi.⁸⁶

Miladi 598 sıralarında Türklerin bu unsura verdiği ehemmiyeti ophylatos simokatla şöyle ifade etmekte idi. 'Türkler ateşe olağanüstü hürmet göstermektedirler. Yel ve suyu da sayar ve toprağın şerefine ilahiler söylerler.'⁸⁷ demektedir. Mesudiye isnat edilen bir eserde Türk'lerden bahsederken, bozkırda yaşayan göçebelerin dinleri yoktur. Türkler sihir ve şiddet sahibidirler. Hükümdarlarının senede muayyen bir günü vardır. O gün hükümdar adına büyük bir ateş yakılır. Hükümdar yüksek bir yerden eğilmiş ateşe doğru bakarken, kahinler ateşe doğru birşey söylerler. Bunun üzerine ateşten yukarı doğru bir çehre yükselir. Eğer bu çehre yeşilse yağmura ve bolluğa, beyaz ise kuraklığa, kırmızı ise kan dökülmesine, sarı ise

⁸⁴ A.Alföldi, "a.g.m." s.517.

⁸⁵ K.Inostrantsev, "Eski Türklerin İnançları Hakkında Bir Kaç Söz," (Çev. A.İnan) Belleten C.XIV., 1950, s.45.

⁸⁶ İ.Kafesoğlu, a.g.m., s.11.

⁸⁷ E.Esin, Türk Kosmolojisi, s.4.

hastalıklara ve boya siyah ise hükümdarın ölümüne veya uzak yolculuğa delâlet eder.⁸⁸

Bu durum bozkır Türk'ünün ateşe kutsal bir vasıf yüklediğinin delilidir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus Türklerde ateş kültünün diğer inanç unsurlarında olduğu gibi kendine özgü karakter taşımasıdır. Bozkır insanının ateş kültüründe, ateş sadece kutsallık arzeder ve günahlardan temizlenme aracıdır. F.Ratsel'in Orta Asya ateş kültünü Zerdüşt'izmle alakalı görmesi kabul edilemez. Çünkü ikisi arasında sadece dış görünüş itibarıyla bir benzerlik söz konusudur. İran'da mukaddes ateşe yaklaşan din adamları (mobedlan) nefesleri ateşi kirletmesin diye yüzlerini örterler. Türkler ise ateşle kötü ruhları kovmaktadırlar. Burada fark İran'da ateşe tapılması, Türklerde ise büyü unsuru olarak kullanılmasıdır ki ikisi arasında bir benzerlik söz konusu olamaz.⁸⁹

Türkler de gördüğümüz anlayış diğer toplumlarınkinden tamamen farklıdır. Türkler tabiatın tüm güçleriyle ahenk içinde yaşamaya çalışmışlar ve onlara kutsal değerler vermişlerdir. Onlar tabiatda gördükleri her nesnenin veya her olayın var olduğuna inandıkları ruhlar tarafından yapıldığına inanmaktadırlar.

Totemik unsurlarında içinde bulunduğu din anlayışından sonra dini inançlarına kattıkları natüralizmin (tabiat kuvvetleri) ve ilah mefhumunun içinde yer-su'ların bulunması yer ile su arasında iptidai bir sezış gibi kabul edilebilir.⁹⁰ Yalnız, bu çeşitlilik onun tek Tanrıya olan inancını gölgelemez. Bozkır insanı için Gök-Tanrı'nın yanında ve onun ardında, kutsallık arzeden yan faktörler her zaman olmuştur. Bu anlayış bugün bile büyük dinlerde mevcut olmaktadır.

Bozkır insanının tabiat kuvvetlerine olan inancı, kainat anlayışının bir parçasıdır. Bozkır insanının manevi hayatının çok güçlü inanç unsurlarıyla

⁸⁸ R.Şeşen, "Klasik İslâm Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini ve Şaman Kelimesinin Menşei" TED.s.11, 1978, s.591.

⁸⁹ L.N.Gumilev, Eski Türkler, s.125.

⁹⁰ N.Ayas, "Türkler ve Tabiat Kanunu," II.TTK ong.1943. 1943 s.822.

oluşturduğunu anlamaktayız. Bu durum onu hayvanına ot ve su bulabilmek amacıyla ordan oraya göçeden ve ruhi kabiliyetleri ve zihni faaliyetleri yetersiz olan iptidai insan olarak adlandırılmasına engel olur. Bozkır insanı kainatla olan münasebetlerinde derin bir sezgi ve duygu ortaya koymaktadır. Onu diğer toplumlardan ayıran ve başarıya ulaştıran sebeplerin başında, gösterdiği uyum ve ahenk gelmektedir. Bu ahenk sadece dini sahaya sınırlı kalmayıp, siyasi sonuçlarada zemin hazırlamıştır. Dünyanın bütün kuvvetleri tarafından desteklendiğini düşünen bir insan ne yapar sorusunun cevabı bozkırda kurulan dev imparatorluklarla açıklanabilir.

VI.5. TOTEMİSTİK UNSURLAR

Bozkır insanı yaşamı gereği ehli ve vahşi hayvanlarla çevrili bir dünyada bulunuyordu. Onların iktisadi hayatlarının temelini göçebe çobanlık yoluyla hayvan yetiştiriciliği oluşturmaktaydı. Yaşamlar ve servet edinebilmeleri hayvanlarının mevcudiyetine bağlıydı. Bunun doğal sonucu olarak başta sanatlarında olmak üzere inanç dünyalarında da, hayvanlarla çevrili bu yaşamın etkileri görülür. Fakat Türkler bildiğimiz en erken devirlerden beri bir Gök-Tanrıya inanmışlardır. Bu nedenle Totemist değildirler.

Totemist toplumların sosyal yapısı çok farklıdır. Fakat bozkır insanı için hayvanların önemli olduğu bir gerçektir. Bunun tesirleri inanç dünyalarında az da olsa ifade bulmaktadır. Totemizm denilen dinlerde, her taifeye mahsus bir hayvan, bazen de bir bitki topluluk tarafından, düşüncesine göre kendisiyle birdi. Mesela totemi tavşandan bir topluluk bu sebepten hiçbir zaman tavşan avlayıp yemez. Yarasayı totem kabul edenler, yarasaları akrabaları gibi telakki eder, yalnız mukaddes yemekler vasıtasıyla, totem hayvanatı ile kendine mensup olan insanlar arasındaki sıkı münasebeti ifade etmek maksadıyla totem hayvanı yenilebilir fakat o halde resmi bir matem tutulurdu.⁹¹ Eti yenince insanın güç, kudret edindiği totemik hayvan, bunun etini yersiz olarak yiyen kimse için ölüm kaynağı olabilirdi.⁹² Bununla birlikte Totemist din inancının bulunduğu toplumlarda, topluluğun her ferdi aynı topluluğa mensup bir kadınla katiyyen evlenemez (Exzogami).⁹³

Görüldüğü üzere totem inancına sahip toplumlar günlük hayatın her safhasında bu inancın izlerini taşımaktadır. Fakat bozkırda hayvan totem değil, onların inanç dünyalarında kutsal değerler yükledikleri önem verdikleri bir canlıdır. Bu kutsallık, bozkır insanının yaşamına yardım etmekte oynadığı

⁹¹ A.Schimmel, a.g.e., s.10.

⁹² F. challenge, Dinler Tarihi, (Çev.S.Tiryakioğlu), İstanbul, 1998, s.18.

⁹³ A.Schimmel, a.g.e., s.11.

rolün büyüklüğüyle açıklanabilir. Totem inancı bulunan toplumlarda aile karakteri, ruh anlayışı, mülkiyet hukuku vs. yani sosyal ve ekonomik hayatları bozkırın yaşamından tamamen farklıdır. Bazı bilginler, Orta Asya halklarının birer çoban ve avcı olduklarını düşünerek inançlarında, günlük hayatın tezahür ettiğine inanmışlardı. Hatta dahada ileri giderek Hun'ların totemist olduğunu iddia edenlerede rastlamaktayız. Halbuki Hun'lar tek tanrılı bir gök dinine inanmaktaydılar. Totemik unsurlar eski Hun inanç ve efsanelerinin bir kalıntısı olabilirlerdi.⁹⁴ Schmidte göre: Geniş çoban kültür dairesinde insan hayvanı yetiştirip ehlileştirerek hizmetine aldığı tabi kuvvetinden, mahsüllerinden ve nihayet vücudundan istifadeye cebren çalıştığı halde, totemli kültür dairelerinde insanın hürmetle karışık bir korkuya kapılarak hayvanı öldürmekten, ısrar etmekten ve etini yemekten kaçındığı ve bu suretle o hayvanın mistik bir yardımını kendi hesabına temin etmeğe çalıştığı görülür. Totemizm bu izaha göre gayet mahdut ölçüde tabiata hakimiyetle vasıflandırılan bir kültürün tali bir tezahürüdür.

VI.5.1. Sanatta Totem Unsurları

İskitlerin sanatlarında, Hunlarda ve diğer Türk kavimlerinin menşee efsanelerinde ve isim takınmalarında totemik unsurların mevcudiyeti ispat edilmektedir.⁹⁵ Fakat burada sözü edilen totemist unsurlar, bozkır insanı hesabına tabiat ve onun içinde bulunanlarla sıkı bir irtibatın ve onlardan sağlanan desteğin özünü oluşturmaktadır. Çünkü totemizm milletlerin sosyal ve siyasi nizamlarını belirlemede etkilidir. Biz bozkır tarihi boyunca Türk topluluklarında böyle bir yapılanmanın mevcut olmadığını biliyoruz.

Bozkır insanının ortaya koyduğu sanat ürünlerinde günlük hayatlarında ve inançlarında hayvan motiflerine çok sık rastladığımız tarihi bir gerçekliktir. Hayvan üslubu şüphesiz insanlar için hayvan atalara ve bu hayvan ruhlarının yeni dünyada yardım edeceklerine olan inanişin izlerini taşımakta ve din anlayışında ifade bulmaktadır.⁹⁶

⁹⁴ B.Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 55.

⁹⁵ A. Mez, a.g.m., s.403.

⁹⁶ E.D.Phillips, a.g.e., s.63.

İskitlerin yarattığı hayvan üslubunun en güzel örnekleri ve desenleri, Pazırıkta bulunmuş olan cesetlerin hem ön hem arka kısımları baştan aşağıya süslenmiş dövmelerde görülmektedir. Bu dövmelerin kati olarak neyi ifade ettikleri bilinmemekle beraber, kötü ruhlardan koruyucu (apotropoik) bir vasfa sahip olduğunu ileri sürebiliriz. Çünkü İskitler bu dövmelerde de gözüken ve bu özelliğe sahip olan hayvanlara çok önem vermişler ve sanatlarında motif olarak bolca kullanmışlardır. Balık ve geyik en güzel örnekleridir. Bunların kötü ruhları ve uğursuzlukları bertaraf ettiklerine kuvvetle inanılırdı.⁹⁷ Bu sanat yani İskitlerin sanatı 'Hayvan üslubu' denilen sanattır. Fransızların 'style animalier' veya 'style animastistique' dedikleri üsluptur.⁹⁸ Bir kavmin düşüncü ve inançlarının oluşumunda, o kavmin meşgalesinin yaşam tarzının etkili olduğu bir gerçektir. İskitlere ait mezarlarda bulunan, özellikle kemik, bronz ve altından yapılmış dekoratif şekiller, hayvan formunda ve kullanılan objelerde minimum detaylara inilerek yapıldığı dikkati çeker. Hayvan pençeleri, kuyrukları ve vücutları, özellikle geyik ve diğer bazı hayvanların ilginç görüntüleri vardır.⁹⁹ Bu onların yaşam tarzlarının ürünüdür. Hayvan üslubunun doğuşunda insanların tabiat üstü kuvvetlere karşı olan eğilimleri kadar (korku, saygı, büyü,sihir) bozkır hayatının gerektirdiği konargöçerlik ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan hayvan besleyiciliği (çobanlık) ile bu hayat tarzının gerekli kıldığı ekonomik faaliyetler rol oynamıştır.

Bozkırların yüzyıllarca efendisi olan Türk boyları neticede hayvan üslubu etrafında bir inançlar sistemi oluşturmuş ve bu inançlar sistemi içinde maddi ve manevi her alanda hayvan üslubunu içeren orjinal bir kültür ortaya koymuşlardır. Kemer tokaları, hançer kabzaları, at koşum takımları gibi eşyalar üzerine de işlenmiş olan pars, kaplan, kurt, yırtıcı kuşlar, at gibi hayvanların mücadele sahneleri hayvan üslubunun özelliklerindendir.¹⁰⁰ Geç dönemlerde hayvan motiflerinin çeşitli şekillerde çadır orta direği üstüne, tuğ ve sancak sopalarının ucuna ve atların alınlarına onları kötülüklerden

⁹⁷ M.T.Tarhan, 'İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri,' s.169.

⁹⁸ A.Ayda, a.g.m., s.289.

⁹⁹ T.G.Frış, a.g.m., s.17.

¹⁰⁰ A.Çay, a.g.e., s.13.

korumak gayesiyle takıldıkları bilinmektedir. Bu bir gelenek halinde Anadolu'da halen devam etmekte olup, bu gibi adetlerden, bu tür motiflerin bir koruyuculuk görevi gördüğüne inandıkları anlaşılmaktadır.¹⁰¹

VI.5.2. Hayvan Ata İnancı

Bozkır insanının yaşam koşulları ve yaşam tarzı doğal bir netice olarak onların inanç dünyaları, sanatları, ruh halleri, dünyayı algılama yöntemleri ve kabiliyetleri üzerinde ciddi tesirler icra etmiştir. Türk mit'inin bir varyantına göre insan bir baba ile kurt bir anadan doğan oğlan, kış ve yaz perilerinin kızları ile yani tabiatın fevkindeki kuvvetlerle evlenmektedir.¹⁰² Kurt dan doğmuş olmak bazı doğaüstü güçlere de sahip olmayı gerektirir. Bozkır insanının efsanelerinde kurt motifinin olması sürülerini korumak isteyen bozkır insanının kurtlara karşı duydukları korkuyla ilgili olduğunu düşünebiliriz.

Kurt efsanelerinde kurt her zaman üç özelliğiyle nitelendirilir. Kurt boz renklidir, bu boz kelimesini gri olarak değil de gümüşümsü tilkinin parlayışına uygun mavimtrak gri diye çevirmek daha doğru olur. Kurt yazgının seçtiği yaratıktır. Bu sözün gerisinde bütün bir evren görüşü yatar. atası kurt olan kişinin insansal yazgısı elbette kurtca belirlenmiş kurt ulusa bağlanmıştır. Konuyu Türklerde böyle görmüştür. Kurt ata gök tarafından yaratılmıştır. Eski Türkçede Tengri adını alan Gök büyük evren tanrısının kendisidir; bütün ötekiler onunla karşılaştırıldığında ancak aşağı düzey de tanrısal varlıklar olduğuna göre aslında Gök-Tanrı Türklerin tek tanrısıdır.¹⁰³ Türklerin bazı hayvanlara gösterdikleri itibar ve sevgi, onların dünya ile olan münasebetlerinde hayvanın önemli olması sonucudur. Türk toplumunda kurt tapılan bir totem değil, daha çok sihir ve uğur getiren bir sembol olmuştur.¹⁰⁴

Eski Romalılarda ve Araplarda kurdun efsanevi bir mevki olmasına rağmen onun Türk milli kültü olduğu malumdur. Kurdun, Hiung-nu, Tukyü,

¹⁰¹ N.Diyarbakirli, Hun Sanatı, İstanbul, 1972, s.119.

¹⁰² A. Mez, a.g.m., s.405.

¹⁰³ W.Nöle, a.g.t., s.357.

¹⁰⁴ B.Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.12.

Uygur ve Oğuz destanlarından başlayarak ta Moğol anane ve efsanelerine ne kadar büyük tesirler icra ettiği malumdur.¹⁰⁵

VI.5.3. Totemizm ve Şamanizm Unsurlarının Birlikteliği

Sihirsel güce inanma bozkırda her zaman varolmuştur. İskitlere ait Pazırık kurganlarında, ortaya çıkartılan atların bilinen tipik bozkır atı olduğu anlaşılmaktadır. Bu hayvanların midelerinde arpa, darı gibi tohum taneleri bulunmuştur. Halbuki bozkırın bir geleneği ve gereği olarak sadece ot bulunacağı düşünülmüştür. Bu durum atların kurban edilmeden önce dikkatli ve önemli şekilde beslendiğini göstermektedir. Bazılarına maske giydirilmiştir. Bunlar deriden veya keçeden imal edilmiştir. Bu maskelerde rengeyiği ve yarı aslan yarı kartal şeklinde grifonlar bulunması, büyüsel ve sihirsel önemin delilleridir.¹⁰⁶

Bozkır insanının gözünde ehlileştirilen bütün muamma hususiyetlerini kaybettiğinden vahşi hayvanlar ve bilhassa yırtıcı kuşlar ilahi birer haberci halini alır ve bunlar daimi surette şekil değiştirerek fanilere sokulurlar. Bu dini esasa tekabül etmek üzere efsane aleminde ve sanatlarında mitik manalar ifade eden hayvan motifleri mühim bir yer işgal eder. O halde göçebelerde emniyetli ve akıllane bir hayat oryantasyonu ve aynı zamanda dini bir dünya görüşü müşahade edilir.¹⁰⁷ Fakat bu dini anlayışın yanında, sosyal hayatlarını ve teşkilatlanmalarını siyasi esasları temel olarak oluştururlar. Bozkır insanının dini hayatı bu siyasi yaşamın manevi destekleyicisi hükmündedir. Bu güçlerden birini totemik unsurlar içermekte fakat bu bir din değil, Gök-Tanrı dininin yanında ondan çok aşağıda manevi ve dini ifadeler içermekteydi. Türk destanlarının kahramanları ve şamanlar büyük bir görevi başarmak istedikleri zaman hayvan şekline bürünürlerdi. Bu arada totemist unsurlar şamanist unsurlarla karışmaktadır.

¹⁰⁵ A.İnan, Makaleler ve İncelemeler 1, s.69.

¹⁰⁶ E.D. Phillips, a.g.e., s.79.

¹⁰⁷ J.Deer, a.g.m., s.161.

Şamani ayinlerde de hayvan unsurları göze çarpmaktadır. Şamani inancın bulunduğu toplumların en önemli hayvanları geyik ve çeşitli kuşlardır. Şaman bu hayvanların yardımını elde etmeye çalışır fakat bu çok kolay olmaz. Şaman'ın vücudu içinde bu hayvanlar yeniden doğarlar. Eskiçağlarda Şaman'ın başlığı ve pelerindeki bu hayvansal motifler, totemist unsurlar içermekteydi. Ayrıca şamanın vücudu, kabilesinin soyuna, yani ata ruhlarına giderek yardım istemekteydi.¹⁰⁸

VI.5.4. Totem İçinde Kuşlar

Türk kavimlerinin dini dairelerinde kuş fikri büyük bir rol oynamaktaydı. Ölenin ruhu uçar bir şahin olur. Şaman'ın ruhu baygın bir halde bir yaban kazı, turna kuşu, veya diğer bir kuş marifetiyle ruhlar alemine götürülür. Şamanın sihirli asasının ayakbaşı bir kuş şeklindedir. İskit abidelerinde de kuş motifleri diğer hayvan motiflerine galabe çalmaktadır. İnsanlar ile ruhlar alemi arasındaki bu tavassut rolünü, tabiatıyla soy ve millete en yakın bulunan bir hayvan üzerine alır.¹⁰⁹

Totemcilikle ilgilendirilmemek üzere kartal inancında bozkırda mühim yer tuttuğu görülmektedir. Altaylarda M.Ö. III. bin sonlarına doğru olarak tarihlenen Kurot kurganı içinde bir kartal pençesi bulunmuştur. Yine Altaylarda M.Ö. IV.-III. yüzyıllardan kalma Başador kurganında bir kartal işareti ele geçmiştir. Herhalde Türklerde çok eski bir kartal kültürünün mevcut olduğu anlaşılıyor. Araştırmacılara göre kartal, gök tanrının sembolü sayılmış olmalıdır ve bu telakki eski Türk bozkır hayatında şüphesiz bir yeri olan avcılık dolayısıyla derece derece öteki bazı avcıl kuşlara da tescim edilmiş olabilir.¹¹⁰ Türklerde kartal inancının avcılık sebebiyle meydana gelmiş olması akla yatkındır. Çünkü eski Türklerin geyikleri ve kurtları bile avlayan güçlü av kartalları vardı. Onlar kartala tabiat üstü özellikler verirler, gözlerinin bakışını insanlaştırırlar ve hareketlerini de büyük bir bahadıra benzetirlerdi. Altay kartallarının başında iki büyük kulak görülürdü. Bunun

¹⁰⁸ E.Jacobson, Ancient Siberia, s.174.

¹⁰⁹ A.Mez, a.g.m., s.405.

¹¹⁰ İ.Kafesoğlu, a.g.m., s.8.

içinde Altaylarda bulunan ve göğü anlatan yuvarlak plakalarda gece ve gündüzü, beyaz ve siyah temsil ediyordu.¹¹¹

Yırtıcı kuşlar bozkır insanının gözünde muamma kabiliyetlere sahiptir ve bu özelliği nedeniyle değerli addedilirlerdi. İlk göçebe Türk hayatında bir taraftan vahşi hayvan eti yeyilip, yaşanırken bir taraftanda avlarda kullanılan şahin ailesinden bütün kuşlar totemist unsur içererek takdis edilmekte idi. Tonyukuk yazıtında 'vahşi hayvan' karşılığı olarak 'tavşan' kullanılmıştır. Tersine Orhun yazıtlarında ise devlet ricalinden birini tasvir ederken onun ölmez ruhu 'Şunkar kuşu' ruhiyle birleştiği ifade edilmektedir.¹¹² Bozkır insanı farklı hayvanların kutsallığına inanmıştır. Bu inanış yaşamlarının her alanında ifade bulmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi şamanik ayinlerde hayvan motifi çok sık kullanılmaktadır. Bozkır insanının dini hayatı ve inançlarıyla ilgili bütün unsurlar birarada kullanılmaktadır. Şamanın yürüttüğü ayinlerde bazen birbirine zıt ve değişen hayvan motifleri kullanılmıştır. Fakat bunlar zamanla Şamanın pratikleriyle kurumsallaşır. Şaman kıyafetleri açısından bakıldığında geyik ve kuşlarla ilgili başlıklar ve geyik derisi davul, hayvan ata bakışıyla ilgilidir.¹¹³

VI.5.5. Totem İçinde Geyik

Geyik motifi bozkır insanının kullandığı unsurlardan biridir. Hun'larda geyikler kutsallaştırılmış ve korkunç hayvanlar halinde şekillendirilmişlerdir. Mesela sivri ve uzun boynuzlu teke geyiklerinin ağızları, kaplan şeklinde yapılmış ve tırnakları da kaplanın pençelerinden daha sivri olarak gösterilmiştir. Yarı insan yarı hayvan olan geyikler bozkır insanının zihnini ve hislerini en çok harekete geçiren hayvanlardan biridir. Bu sebeple geyik, Orta Asya sanatının her yönünü kaplamıştır. Bu geyikleri yakalayan hayvanlar bazen büyük kulaklı kartallar olurlar ve bazen Orta Asya'ya mahsus grifonlar şekline girerlerdi. Hunlar bu eserleri sırf sanat olsun diye anlamsız birşey

¹¹¹ B.Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.13.

¹¹² A.Caferoğlu, "Türklerde Av Kültü Müessesesi," VII.TTKong., 1979, s.172.

¹¹³ E.Jacobson, Ancient Siberia, s.244.

olarak yapmıyorlardı. Bulunan her eserin kendine göre dinsel bir anlamı bir ifadesi vardı.¹¹⁴

VI.5.6. Totemist Unsurların Bozkır İnsanınin Ruh Haline Etkileri

Yalnız dini mana ifade eden herşey dinin kendisi değildir. Bozkır insanı yaşamı gereği hayvanlarla çevrili bir ortamda bulunuyordu. Onun düşüncesine göre kainat gizli ve açık kudretlerin birarada bulunduğu bir mekandı. Sanatlarında görülen anlayış mitik ve totemik inancın izlerini taşımaktaydı.¹¹⁵ Bununla beraber bozkır insanının bu anlayışı ifade ederken kendine özgü bazı özellikler ve farklılıklar ortaya koyduğunu belirtmek gerekir. Onun yapmaya çalıştığı şey, dünyada gördüğü ve anlam veremediği bazı şeyleri, kendince yorumlamaktır. Sanatları bu anlayışın en güzel temsil edildiği alandır. Dini hayatlarından izler taşıdığı doğrudur. Bazı otoritelerin düşüncesine göre hayvan mücadelelerinin olduğu sahneler dünyayı kontrol etmek isteyen ilahi güçler arasındaki kavgayı temsil ediyor olmalıdır.¹¹⁶ Bozkır insanı tüm güçlerle uyum ve ahenk içinde yaşamak istemektedir. Totemizm başlıbaşına bir din anlayışını ifade etmektedir. Her dinde olduğu gibi, inanan toplumun hayatına birinci derecede etki edebilen manevi yaptırımları ve tarzları vardır.

Bozkır insanının yaşamında hayvan motifleri göze çarpan bir özellik olmakta ise de bunu din olarak yorumlamak yanlış olur. Çünkü totemizm inancı, toplumların sadece dini hayatına değil aynı zamanda sosyal düzenlerine ve siyasi yapılarına tesir etmektedir. Eğer avcı-totem kültür dairesi ile hayvan besleyen kültür dairesi arasında bir fark bulmak istersek, totemizm avcı-totem kültür dairesinde içtimai teşekküle yardım eden bir amil olduğu halde çoban kültür dairesinde sosyal ve siyasal nizamların bundan tamamiyle müstakil olduğu görülmektedir.¹¹⁷ Bozkır insanının sosyal yapısının totemizmle ilgisi yoktur. Totemci ailede ana hukuku geçerlidir. Türk

¹¹⁴ B.Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.10.

¹¹⁵ T.G. Frish, a.g.m.,s.16.

¹¹⁶ E.D. Phillips, a.g.e., s.65.

¹¹⁷ A. Mez, a.g.m., s.404.

ailesi ise 'pederi' karakter taşımaktadır. Klan'da akrabalık bağı totem bağı üzerine dayanmakta iken, Türklerde kan akrabalığı temel teşkil eder. Klan'da mülkiyet ortaklığı yürürlükte olduğu halde, Türk ailesinde ferdi mülkiyet büyük rol oynar. Totemli klan'da ekonomi parazit vasıf taşır. Totemcilikte ruhun ölmezliği, atalar ruhları, öbür dünya düşüncesi olmadığı halde, eski Türklerde kainat ruhlar dünyası olarak tanınmakta, ata ruhları için adaklar sunulmakta, kurbanlar kesilmektedir.

Kısaca bozkır insanı totemist değildir. Gök-Tanrı dinine sahiptir. Kainatın bütün güçlerine inanır yalnız bunlar her zaman Gök-Tanrı inancının tamamlayıcısı konumundadır. Hayatın işbirliği ve organizasyon olduğunu düşünür. Bu nedenle kendisini başarıya götürecekt bütün manevi destekleri yanına almaya çalışır. Hayatının her alanında görülen faydacılık ve uyum, adaptasyon dini hayatındada yer ve önem sahibidir. Yaşamı gereği vahşi ya da ehlileştirilmiş hayvanlarla çevrili bir dünyada bulunan geçim kaynağını ve zenginliğini hayvana borçlu olan bozkır insanı için, hayvan motiflerinin de içine girdiği bir inanç sistemi anlaşılır gelmektedir. Bu onun hesabına tabiat kuvvetleriyle olan dayanışmanın bir tezahürüdür. Bozkır insanı kendine özgü, has, bir felsefeye sahiptir. Burada hayvanlar tapınılacak bir nesne değil, bazen ve genelde ilahi birer aracı rolünü üstlenmektedir.

VII. BÖLÜM: BOZKIR İNSANININ RUH HALİ VE KAINAT ANLAYIŞI

VII.1. RUH HALİ

Tabiatın ağır şartları altında, her türlü tehlikeyle karşı karşıya kalan, yaşamak için mücadele etmek zorunda olan bozkır insanının, ruh dünyası günlük yaşamdan etkilenerek şekillenmiştir. Bazı hakiki ruhi davranış tarzlarının, ancak muayyen bir devirde muayyen kültür ve cemiyet şartları içinde meydana gelebileceğini düşünmek mümkündür. Ruhi davranışlara ait fikri dispozisyonların birer ruhi vasıf olarak tezahür edebilmeleri için müsait muhit şartlarına müsait bir muhit yapısına ihtiyaç vardır. Buna binaen ruhi bir vasfın mevcut olmaması, buna tekabül eden ruhi dispozisyonun yokluğundan ileri gelebileceği gibi müsait bir muhit yapısının ve şartların bulunmaması neticesinde olabilir. Şu halde ruhi vasfın meydana çıkabilmesi için bu iki şartın bir arada bulunması zaruridir.¹ Bozkır insanının ruhi vasıflarının oluşumunda bu iki şartın birarada ve içiçe bulunduğunu görebiliriz. Gerek tabiat şartları, coğrafya, elde bulunan maddi imkanlar (at, demir), içinde yaşanılan toplum, aile, boy teşkilatları, sosyal teşkilat şekilleri, bozkır insanının ruhi vasfının oluşumundaki amillerden bir bölümünü oluşturur. İkinci önemli sebepde bireyin kendisidir. Olaylar karşısında her insanın kendine özgü bir yaklaşımı vardır, toplumsal değerler ve öğretiler tarafından desteklense, her bireyin herhangi bir olaya karşı takınacağı tavrı sonuçta kendisi belirler.

Kültürün en önemli özelliği nesilden nesile aktarılmasıdır. Ruhi davranış modellerinin oluşumunda bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürel mirasından etkilenmesi son derece doğaldır. Bu nedenle biz bozkır kültür tipini yaratan bozkır insanının bütününde görülen bazı karakter özelliklerinin mevcudiyetine inanmaktayız.

Karakter özelliği dediğimiz şey, içerisinde yaşamış olduğu dünyaya intibak etmeye çalışan bireyin geliştirmiş olduğu bazı belirli ifade tarzlarıdır.

¹ W. Peters, a.g.e., s. 18.

Karakter toplumsal bir kavramdır. Ancak bir bireyin çevresi ile olan ilişkilerini göz önünde bulundurduğumuz taktirde bir karakter özelliğinden sözedeabiliriz. Karakter özellikleri bir bireyin hayat tarzının ve davranış kalıbının dış görünüşlerinden başka bir şey değildir. Karakter özellikleri bir bireyin çevresine, başka insanlara, içerisinde yaşadığı topluma ve genellikle hayatın gereklerine karşı takındığı tavrı anlamamızı mümkün kılmaktadır. Karakter özellikleri, özel bir beden yapısını veya bünyeyi yaşatabilmek amacı ile kazanılmış özellikler olarak görmek gerekir. Ulusal karakter ise, bir toplumun bireylerini, diğerlerinden ayıran ortak karakter özellikleri olmaktadır.²

Karakterin oluşumunda içinde yaşanan toplumun değerler bütünü son derece önemlidir. Bozkır insanı ruh halinin oluşumunda cemiyetten etkilenmiştir. Bozkır kültürünün en iyi temsilcisi olan Türkler'de gerek birey ve gerekse cemiyet olarak diğer toplumlardan farklı karakter özelliklerine sahiptirler. Bunun oluşumunda ise milli kültür, milli seciye, örf, adet, milli ruh gibi manevi değerlerin payı son derece fazladır.

Karakter özelliklerinin oluşumunda coğrafyanın ve hayat tarzının önemli bir yeri vardır. Bozkır insanının hayatında hayvan sürüleri ekonomik hayatın temelini oluşturduğu gibi onun ruh dünyasına önemli katkıları olmuştur. Örneğin Çin'li hayvanı insan nitelikleriyle düşünür. Kendi duygularını ona malederdi. Öyleki bu tasarlayış onu doğanın, toprak ve bitki dünyasının içine sokardı. Ona derin bir doğa sezgisi kazandırırdı. Orta Asya göçebeleri özellikle Hunları Çinlilerden ayıran başka niteliklerden biri işte bu noktada idi. Hunlar hayvan için hayvan, kendisine uyulacak, ders alınacak bir örnekti, insanın davranışları hayvana bakılarak ayarlanır düzeltilirdi. Hayvanca düşünmek, erkeğin savaşının davranışını belirlerdi. Göçebeyi yaratıcılığa, akılcılığa ve amansız başbuğluğa yöneltten işte bu inançtı. O dünyayı kendisi için varolan bir talan ve yağma yeri sayıyordu, ancak böyle düşünebiliyordu.³ Bozkır insanı diğer toplumlarda varolan mistik ve hareketsiz inançlara hiç meyil etmemişti. O dünyaya sahip olabileceğini

² M, Tezcan, Türklerle ilgili stereotipler ve Türk Değerleri üzerine bir Deneme, Ankara, 1974, s. 18.

³ F. Altheim, a.g.e., s. 32.

düşünüyordu ve doğruyu söylemek gerekirse bunun için yeterli olanaklara sahipti. Atın ehlileştirilmesi sürat kavramının elde edilmesiyle birlikte bozkır insanı için ulaşılamaz ve gidilemez bir yer kalmamıştı. O istediği her yere kolayca ulaşabilirdi. Bu sürate ve hıza sahip olmak onun din anlayışında bile ifade bulmuştur. Bozkır insanı yaratıcıyla irtibat kurabilme yeteneğine, anlayışına bu hız sayesinde kavuşmuştur. Demir maden cevherinden askeri alanlarda faydalanabilme becerisini göstererek, bütün toplumlara başegdirmeyi bilmiştir. Daha ailede başlayan otorite, teşkilatlanma, ortak hareket etme kabiliyetinin mevcudiyeti, onların kuracağı büyük cihan devletlerinin oluşumunda alt yapının mevcudiyetini gösterir.

Türk kültüründe muhtelif devirlerde değişerek devam eden en önemli unsur insan telâkkisidir. Türk esas itibariyle, kendine güvenen, aktif, kahraman mizacılı bir şahsiyete sahiptir. Eski Türk destanlarında bu tipi en iyi, mensup olduğu kavmi yüceltmek için gece gündüz çalışan ve savaşan Alp tipinde görürüz. Türklerde kendi devletlerine bağlılık, milli varlıklarına sadakat, ve sosyal dayanışma gücü çok kuvvetlidir. Onlar bu sayede dıştan veya içten bir felakete uğrayınca derhal birleşir, milli varlıklarını devam ettiren bir camia veya bir devlet haline gelirler. Türk insanlık tarihi boyunca bir cemiyet olarak devam etmelerini bu meziyetlerine borçludurlar.⁴

Bozkır insanının en önemli özelliklerinden biri hayatta kalabilme becerisine sahip olmasıdır. Zaten çok sert tabiat şartları içinde gelişen büyüyen bozkır insanının karakterinde çetinlik mevcuttur. Birey olarak elde ettikleri bu kabiliyeti, cemiyet olarakta devam ettirirler. Milli kimliklerini kaybetmezler ve asimile olmazlar. Sahip oldukları faziletler sayesinde derhal biraraya gelip, eskisinden daha güçlü bir toplum oluverirler. Bozkır coğrafyasında peşisıra kurulan ve yıkılan devletlerin hemen ardından bu insanların başka devletler kurarak ortaya çıkmaları ancak bu şekilde izah edilebilir. Bozkır insanı varlığını korumada beceriklidir. Gücünün ve yeteneğinin farkındadır.

⁴ M. Kaplan, Kültür ve Medeniyet, Ankara, 1976, s. 80.

Büyük sürülerin birarada tutulması, ortakların tayini ve müdafaası, bedeni faaliyetten ziyade nezâret ve basireti icapettirir. İnsanı idareye, emretmeğe ve hakimiyete hazırlar. Avcı kavimler gıda olarak seçilen hayvana hurafe ile karışık bir korku ile baktıkları ve onu tabiat fevkindeki kuvvetlerin toplandığı bir mahluk olarak addettikleri halde, çobanın bakımlı sürüsü olan münasebetini tamamen fayda ve mantık prensipleri tayin eder. Bu kavimlerin his aleminde de totemistik unsurlar göze çarpsa da bunlar asla, korkak ve hurafelere bağlı orman sakinlerinin hayatındaki yeri işgal etmezler. Uçsuz bucaksız ovalardaki dolaşma, bütün azameti ile tecessüm eden gök kubbenin temaşası insanın nazarlarını büyük kainat münasebetlerine çevirir ve inanış aleminde sema, ecramı semaiye ve aynı suretle tabiat kuvvetlerini değerli kılan ruh alemi tasvirini ön plana getirir.⁵

Bozkır insanının inanç dünyasında hurafeler yoktur. O bütün manevi güçlerle temas ve irtibat halindedir. Onların desteğini aldığına inanır. İçinde yaşadığı dünyayla olan bu sağlıklı ve faydacı münasebet sayesinde başarılı olabilmektedir. Tüm ilahi güçler onun başarılı olmasını istemekte ve desteklemektedir. Bozkır insanı için Gök-Tanrı inancı ve burdan kaynağını alan 'Kut' anlayışı onun cihanı fethetmekle görevlendirilmesi inancını doğurmuştur. Yani Tanrı iradesi onların yanındadır. Bozkır insanının gözünde, inancında, Tanrı, Türk milletinin hayat ve istiklali ile ilgilenen bir 'ulu' varlık durumundadır. Tonyukuk'a başarısı için gereken 'bilgelik' (hikmet)i o ihsan etmiştir. Gök-Türk hakanlığının kurucuları olan Bumin ve İstemi'yi Türk töresini yürütmeleri için, Tanrı tahta çıkarmıştır. Tanrı, Türk'ün hayatına vasıtasız olarak müdahale eder, emreder, iradesine boyun eğmeyeni cezalandırır. Tanrı bağışladığı kut (iktidar) ve ülüğ (kısmet)ü layık olmayanlardan geri alır. Yani bozkır insanı başarılı olmak zorundadır. O bu dünyaya bazı görevleri yerine getirmek için gelmiştir. Bu görevlerden en önemlisi Türk varlığının korunmasıdır. Onların dini hayatlarında ve inançlarında bu düşünce kuvvetle hissedilir.

⁵ J. Deer, a.g.m., s. 160.

Tonyukuk şöyle der:

“Asker yürüttüm. Attan aşağı dedim. Ak Temili geçip sırtlattım. At üzerine bindirip karı söktüm. Yukarıya atı yedeğe alarak, yaya olarak, ağaca tutarak çıkarttım. Öndeki er I çığneyi verip, ağaç olan tepeyi aştık. yuvarlanarak indik. On gecede engeli dolanıp gittik. Bunalıp kağan dört nala koştururver demiş I Anı suyuna vardık. O sudan aşağıya gittik. Yemek yemek için attan indirdik. Atı ağaca bağlıyorduk. Gündüzde gecede dört nala koşturup gittik. Kırgızı uykuda bastık. Uykusunu mızrak ile açtık.” (Kuzey Cephesi. Ergin: s.56)

Eylemde hızlılık, yenme azmi, daha ilk anlardan başlayarak sonucu belirleyen etkenlerdendir. Dolayısıyla iradenin rolünü ortaya koyarlar. Ama bunun yanısıra tanrıya olan inanç da güçlü bir etkidir.⁶

VII.1.1. Disiplin ve Nizam Severlik

Bizans imparatoru, Maurice'nin 'strategikon' adlı savaş taktikleri konulu kitabında, Türk ve Avar ordularının savaş taktikleri ile kendi taktikleri arasındaki en önemli farkın hız kavramı olduğuna dikkat çekmiş ve Türklerin kullandıkları taktiklerin İskitlerin kullandığı taktiklerden geliştiğini belirtmiştir. Buna göre; ordular koordine olmamış gruplar gibi gözükmekte veya pek az koordine gibi durmakta fakat çarpışma başladıktan sonra, oldukça karışık kompleks bir taktiksel manevra yapmaktadırlar. Göçebe ordularının başlıca gücünü, güçlü ve derin bir organizasyon, koordinasyon ve disiplin oluşturmaktadır.⁷ Bozkır insanı disiplini ve nizamı sever, verilen görevi yerine getirmek konusunda son derece başarılıdır. Disiplinin anlam ve önemini bilir. Orhun kitabelerinde Kül-Tigin abidesinde bu anlayış açıkça görülmektedir.

“Türk Oğuz beyleri, milleti, iştin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim bozabilecekti? Türk milleti vazgeç I pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili Kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun.” (Ergin: s.24)

Disiplin göçebe bozkır Türk'ünün tüm hayatında ortaya koyduğu bir anlayışın tezahürüdür. Çinli Tarihçiler, Hunları ansızın ortaya çıkan, insanları sürüleri ve malları silip süpüren, sonra ganimetlerini yükleyerek düşmanın tepkisinden önce geri çekilen amansız yağmacılar olarak nitelemişlerdir.

⁶ J.P. Roux, Türklerin Tarihi, s. 99.

⁷ N.D. Cosmo, Warfare in Inner Asian History, s. 6.

Takip edildikleri vakit uyguladıkları taktik, Çin birliklerini Gobi Çölünün veya bozkırın derinliklerine çekmek, doğrudan çatışmaya girmeksizin ok atışlarıyla düşman, tırpanlamak ve nihayet açlık, susuzluk ve moralsizlikten tamamen bitkin hale gelen düşmana son ve kesin darbeyi vurmaktır.⁸

Bozkır insanının uyguladığı bu taktikler çevre toplumlarında hayret ve hayranlıkla izlenmiştir. Temelinde insan zekası yatmaktadır.

Bozkır insanının dini hayatı onların karakterlerinin oluşumundaki sebeplerden birini oluşturur. Kuvvetli bir dini inanç, başarıdaki manevi destekleri oluşturmaktadır. Elbette dini algılama yöntemleride kendilerine özgüdür. Aynı coğrafyada yaşayan diğer toplumlardan daha farklı bir din ahlayışına sahiptirler. Tanrı Türk'ü korumakta ve yok olmasına izin vermemektedir. Türk varlığının koruyucusu ve denetleyicisidir.

Bozkır insanı özgürlüğüne düşkündür. Herodot İskitlerden şu şekilde bahsetmektedir: İskit hükümdarlarının ve kabile reislerinin köle edileceklerinin iması bile onları çileden çıkarmaya yetecekti.⁹ Özgürlüklerine düşkündüler fakat nizam ve disiplini seviyorlardı. Anarşist bir ruha sahip olan göçebenin yaşam biçimi özgürlüktür ve özgürlük hemen otoritenin reddini getirir. Bir şefi tanıyıp kabul ettiğinde hiç zorluk çıkarmadan en sıkı disipline boyun eğer. İhanet, isyan ve döneklik olaylarına rastlanmaz. Dünyada hiçbir insanın olamayacağı kadar, ister laik, ister din adamı olsun, efendilerimiz sadıktırlar. Ona saygı duyarlar ve kesinlikle ihanet etmezler. Kağan'ın kölesiyim der subayı bir kölenin efendisine hizmet ettiği gibi, hatta daha fazla hizmet eder Kağanına. Çünkü bir köle zorla hizmet eder, askerse gönüllüdür.¹⁰

Bu anlayışa sahip bozkır insanının başarılı olması için yeterli kaynaklara sahip olması gerekir. Bozkırın göçebe insanının, oluşturduğu ordular her zaman çevresindeki toplumların ordularına karşı üstün gelmiştir.

⁸ R. Grousset, a.g.e., s. 40.

⁹ Heredotos, a.g.e., s. 191.

¹⁰ J.P. Roux, Orta Asya, Tarih ve Uygarlık, s. 39.

Bunun başlıca nedeni teknolojik kaynaklara sahip olmak (At ve Demir), sosyal organizasyonları, politik bünyeleri, kültürel gelenekleri ve liderlerinin özelliğidir. Bozkır insanı kendisini başarıya ulaştıracağına inandığı liderin etrafında toplanır ve ortak amaçlara hizmet eder.¹¹

Onların hayatta kalabilmesi, başarılı olabilmesi için bu gibi hasletlere sahip olmaları gerekirdi, sahiptilerdide. Bu dünyada amaçsız ve fasılasız yaşamıyorlardı. Milli varlıklarını korumakta son derece başarılıydılar.

VII.1.2. Cesaret ve Gurur

Türkler, cesarete ve 'akı' (cömert) davranışa değer vermekteydiler. 'Akı' davranış tezahürü olarak Türklerin 756'da, Çin'e galip gelmek üzere iken, Çin generalinin silahsız ve yalnız çıkışını görünce cesaretini takdir ile, onu vuracaklarına, selam verdikleri kaydedilir. Türklerin hürmet ettikleri 'erdem'ler (faziletler) 'akı'lık ve alplık dışında milli 'Törü'yü (Töreyi) ve Türk devletini korumaya matul ve bilhassa bilgi idi. Hakim olanlara ve olması gerekenlere 'bilge', 'bilgili' ünvanı veriliyordu. Kadınlardan da aynı faziletler bekleniyordu.¹²

Toplumdan bunlar bekleniyordu, fakat böyle bir toplumun başında bulunan Kağan'dan'da istisnai nitelikler beklenmekteydi. Örneğin Gök-Türk hükümdarı Bilge Kağan, tarihi doğru okumuş ve değiştirmiştir. Adaletin doğruluğun tanımını 'operasyonu' yaparak göstermiştir. Onun felsefesi sadece 'theoria'da kalarak "praxise" geçmemişmidir? Hayır, onun yaptığı felsefe sadece theoria'da kalmamıştır, 'praxis'e de geçmiştir. Çünkü o, Tanrı-Evren-Toplum-İnsan üzerindeki bilgece görüşü ile Tengricilik, Atalar ruhu, Dikotomik Üiversalizm, Kut ve Gönül gibi unsurlar ihtiva eden görüşleriyle tarihi değiştirmiş 'bilge kağan'dır. Bir 'Filozof-Arhot'dur, ama ondan daha fazla olarak'da bir 'Alp'tir.¹³

¹¹ N.D. Cosmo, Warfare in Inner Asian History, s. 7.

¹² E. Esin, İç Asyada'ki Erken Safhalar, s. 7.

¹³ M. T. Küyel, "Bilge Kağan bir Filozof, Arhont mudur?", s. 464.

Atlı göçebelerde milli tesanüd duygusu, milli gurur ve milli gururun icabı kahramanlık çok erken gelişti. Türk kavimlerini fatih yapan bu kahramanlık ve askerlik ruhu Hiung-Nu'lara müteallık Çin kaynaklarında da inikas eder. M.Ö. 36'da savaşta ölen Hun hükümdarı Çi-çi'nin muazzam ve kendisini imha edecek Çin hücumunu beklerken aşağıdaki hitabet de bulunduğu rivayet edilir. 'Boyun eğmeyeceğiz, zira öteden beri Hiung-nu'lar kuvveti takdir eder, tabi olmayı hakir görürler. Savaşçı süvari hayatımız sayesinde adı yabancıları titreten bir ulus olduk. Zira bilirler ki savaşta muhariplerin kaderi ölümdür. Biz ölsek'de kahramanlığımızın şöhreti olacak, çocuklarımız ve torunlarımız diğer kavimlerin efendisi olacaklardır.¹⁴ Hunlara dair Claudianus'un bir şiiri şunları terennüm eder; "kuzey onlardan daha yabani ve cesur bir kavim beslememiştir, ruhları o kadar metin dir ki hiçbir zaman şiddetli imtihanlardan yılmaz, barış zamanlarında ise daha çok tembelliğe isteklidirler."¹⁵

Bozkır insanının savaşlarda gösterdiği cesaret ve uyduğu intizam diğer topluluklar tarafından hayret ve korkuyla izlenmiştir. Bozkır insanı inandığı değerler uğrunda ölmeyi bir şeref sayıyordu.

Orhun kitabeleri Türk insanının başarıya ulaşmasındaki cesaret faktörünü açıkça ortaya koymaktadır. Tonyukuk şöyle ifade eder:

"Haberci getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı der. o sözü işitip beyler bütün I dönelim, temiz, edepli olmak iyidir dedi. Ben Şöyle derim, ben Bilge Tonyukuk: Altun ormanını aşarak geldik. İrtiş nehrini I geçerek geldik. Geleni cesur dedi, duymadı. Tanrı, Umay ilâhe, mukaddes yer-su üzerine çöküverdi herhalde. Niye kaçıyoruz? I çok diye niye korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücum edelim dedim.

Hücum ettik, yağma ettik. I ikinci gün I ateş gibi kızıp geldi. Savaşık. Bizden, iki ucu, yarısı kadar fazla idi. Tanrı lütfettiği için, çok diye I korkmadık, savaşık. Tarduş Şadına kadar kovalayıp dağıttık." (Ergin: s.58)

¹⁴ L. Rasonyi, a.g.e., s. 63.

¹⁵ G. Nemeth, a.g.e., s. 83.

VII.1.3. Sözünde Durma ve Kurnazlık

Verilen sözden dönülmezdi ve andını tutmamak en büyük kötülüktü sözünün eri olmak her zaman Türk toplumlarının değişmez bir kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır. İskitler de dahil olmak üzere Türk topluluklarında antlaşma merasimleri dikkati çeken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Antlaşma merasimleri sırasında 'kan' motifinin kullanılması, hayatı ve canı pahasına verilen sözlerin tutulacağını göstermektedir.

Bozkır insanı akıllıdır. Muvaffakiyete giden en önemli yollardan birinin düşmanın kalbine korku salmak olduğunu bilir. Korkutma göçebenin en eski taktiği cümlesindendi, kendisinden korkulan birisinin kolaylıkla ülkeler fethine muvaffak olduğunu bilirdi.¹⁶ Bu nedenle akınlarının şiddeti insanları kılıçtan geçirmeleri, yol açtıkları korku, dehşet yaratmak amacıyla kendi haklarında yaydıkları korkunç öyküler bu amaca hizmet etmekteydi. Acımasızca öldürürlerdi, işkence yapmazlardı. Kurbanlar onlara korku vermiyordu. Ölmektense öldürmenin yargı, ve yaşamlarının başkalarının yok olmasına bağlı olduğuna inanıyorlardı. Doğayla içiçe yaşadıkları için doğanın yasalarını biliyorlardı. Yaşamın ölümden doğduğunu, sürüp gitmesinin ise yiyenler ve yenenlerin varolmalarının sonucu olduğunu öğrenmişlerdi ve kuşkusuz ölümden başkalarından daha az korkuyor, bunu açıklıkla ortaya koyuyorlardı. Ama aynı zamanda en derinlemesine insanca duyguları olan kimselerdi. Bilge Kağan, kardeşi Kül-Tigin'in ölümünden şu dokunaklı ifadeyle sözeder: Gören gözlerim görmez, bilen aklım bilmez oldu.¹⁷

Hayata sımsıkı bağlıydılar fakat ahiret inancına da sahiptiler. Ölüm onlar için yokluk değil; yeni bir hayatın başlangıcıydı. Bu yüzden ölüm onları korkutmuyordu. Türklerin ölülerini, silahları, kıymetli eşyası, bazen ölen Başbuğun altın ve gümüşle bezenmiş teçhizatlı atları ile ve kadınları süs eşyası ve mücevherleri ile gömmeleri, Türklerin öbür dünyada ikinci bir hayatın varlığına (ahiret) ve ruhların ebediliğine inandığını göstermektedir.¹⁸

¹⁶ G. Nemeth, a.g.e., s. 100.

¹⁷ J.P. Roux, Türklerin Tarihi, s. 96.

¹⁸ İ. Kafesoğlu, a.g.m., s. 23.

VII.1.4. Milli Çıkarları Gözetme ve Dürüstlük

Bozkır insanı rastgele bir yaşam sürdürmemiş, tarihinden gelen örf ve adetlerine uygun değerler bütünü içinde yaşamını sürdürmüştür. Kuralları vardır ve bu kurallar her zaman geçerlidir. En büyük amaçları Türk milletinin varlığının devamıdır. Türk devlet anlayışında dış ilişkilere büyük önem verilmiştir. Dosta dost, düşmana düşman ilkesi esas tutulmakla beraber herşeyde Türk devletinin ve milletinin menfaatleri gözetilmiştir.¹⁹ Bu önemli bir özelliktir. Herşeyin üzerinde milli varlığı korumak ve gözetmek bozkır insanının diğer topluluklardan çok daha önceleri keşfettiği ve koruduğu bir milli haslettir. Göçebe Türklerden çok iyi asker yetiştirdiği muhakkaktır. Fakat bir ordunun kuvveti, neferlerinin pazu kuvvetinden, cesaret ve fedakarlığından ibaret değildir. Milletlerin ve orduların kuvvetini teşkil eden unsurlar meyanında herşeyden önce bir takım ruhi vasıflar gelir, inzibat ruhu, itaat kuvveti, vazife hissi, kanuna riayet temayülü, ve bilhassa bütün kitleye şamil müşterek akide ve ülküler.²⁰ Bunların mevcudiyeti ve zamana karşı korunması, bozkır insanının ruh dünyasında etkili unsurlar olmalarının nedenidir.

Bozkır insanı içinde yaşadığı coğrafya ve tabiatla devamlı mücadele halinde ve mücadelenin devamlılığına uyum sağlamıştır. Göçebelerin büyük bozkır'ın arizisiyle olan ilişkilerini sağlam bir temel üzerine oturtmaları, manevi kültüründe kökleşmesine yol açmıştır. Göçebelerin komşu halkların estetik ve dini geleneklerine karşı hassasiyetine rağmen, onlar genel olarak, yemine sadakat, aldatmak ve yalandan nefret etme gibi hasletlerini her zaman muhafaza etmişlerdir.²¹

VII.1.5. Geçmişe Bağlılık ve Sahip Çıkma

Geçmişe sahip çıkma bozkır insanının bir diğer özelliğidir. Atalar kültü, ve ata mezarlarına saygı onların dini inanç ve hayatlarının, örneğin

¹⁹ S. Gömeç, Kök-Türk Tarihi, s. 105.

²⁰ S.M. Arsal, "Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu", s. 1069.

²¹ L. N. Gumilev, Hunlar, s. 312.

ruhun ölümsüzlüğü gibi bazı yönlerini göstere, bir diğer yönünde bozkır insanının geçmişle bugünü buluşturma kabiliyetidir. Ayrıca geçmiş olayları anlatarak bunlardan öğüt payı çıkarma ve edinilen tecrübelerle göre yeni bir yol bulma işinde Türkler herhalde dünyada başta gelen milletlerden biri idiler. Zaten Türkler de kanun ve törelerin bir diğer adıda 'Yol' idi. Herkes bu yoldan gitmek zorunda idi.²²

Geçmiş anlatırken farklı yöntemler uygularlardı. Göçebeler sadece maddi kültürler alanında değil aynı zamanda manevi kültür konusunda da, edebiyatları sözlü edebiyat olmakla birlikte, komşu yerleşik halklardan hiçde geri değillerdi. Göçebeler iki tür masal geliştirmişlerdi, kahramanlık masalları ve şeytan (cin) hikayeleri. Her ikisi de literatür kelimesinden bizim anladığımız manadan ziyade mitolojiye daha yakındılar. Ama bu özellikleriyle işlerlik kazanmışlardı ve göçebelerin hislerini yansıtıyorlardı.²³

²² B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 24.

²³ L.N. Gumilev, Muhayyel Hükümdarlığın İzinde, s. 52.

VII.1.6. Hükmetme, Mücadele, Dayanıklılık ve Ölümden Korkmamak Vasıfları

Güçlüydüler çünkü bozkır coğrafyası sadece güçlü olanların yaşamasına imkân veriyordu. Bir bozkır topluluğu olan Sarmatlar sert tabiat şartları içinde hayatlarını sürdürdüklerinden dolayı mücadelecı bir ruha sahiptiler. Onlar savaşçı bir topluluktı, sert görünümlüydüler, son derece ihtiraslıydılar.²⁴ Bu faaliyetler bozkıra hakim tüm toplulukların nerdeyse ortak yaşama biçimiydi. Gündelik hayatları harp hazırlığı yapmakla geçer, at üzerinde vakit geçirirlerdi.

Binici göçebe kültürünün birbirleriyle içten ilintili konuları, erkeğin savaşçı oluşu, savaşçının insan ideali oluşu, savaşın yaşam içeriği oluşu, devletin ve toplumun büyük ölçüde askeri biçimde örgütlenişi, evrende olup bitenlerin bir savaş olarak ele alınışı ve bu savaşın evrensel-mitsel alanda dile gelişidir.²⁵ Sürekli hareket halindeydiler, yaylak ve kışlaklardaki yavaş hareketleri ve bunların birinden diğerine seri hareketleri, kurnazlık ve meharet olmadan idaresi imkânsız bir manevraya benzemekteydi.²⁶

Emretme kudretine sahiptiler. Binici milletlerin elişini hakim görmeleri ve yalnız çalışarak değil, aynı zamanda emir vererek müessir olmaları tenkide uğramıştır. Fakat bu tarz binicilikten mütevellitdir. Binici eliyle iş görmekten menedilmiştir. Çünkü iş görmek istediğinde attan inmek, atı bağlamak veya başka birisine tutturmak lazımdır. Süvari, yaya gidenlerden daha yüksekte olduğu ve hayvanın sırtında etrafı görebildiği ve mekan itibarıyla yüksekte durduğu için emir vermesi kolaylaşmıştır.²⁷ Dayanıklılırlar, çünkü göçebenin asıl mesleği harp ve yağma idi. Bir sefer esnasında veya herhangi dar bir zamanda, en büyük denemelere ve yoksulluklara dayanmak

²⁴ İ. Durmuş, "Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat", s. 183.

²⁵ W. Nöile, a.g.t., s. 355.

²⁶ A. Alföldi, a.g.t., s. 509.

²⁷ A. Rüstov, a.g.t., s. 860.

adetti. Ruhları o kadar metindi ki hiçbir zaman şiddetli imtihanlardan yılmazlardı.²⁸

Bozkır insanı için dünya rahatın ve huzurun yaşam yeri değildir. Mücadele sahasıdır. XI. yy. Arap tarihçilerden İbn Hassul, Türklerin karakterinden bahsederken şu ifadeleri kullanır: Bütün kavimler arasında şecaat, cesaret bakımından Türklerden üstün, büyük hedeflere ulaşmak için onlardan daha dirayetli hiçbiri yoktur. Cenab-ı Hak onları arslan sıfatında yarattı. Onlar bozkırlara, otsuz ve ocaksız çöllerde alıştırlar. Zaruret halinde pek aza kanaat getirerek gün geçirecek derecede dayanıklıdır. Göbeği kesildiği andan itibaren Türk, askerin başbuğu bölgenin emiri olmaktan ve kendini zahmetli duruma sokmaktan başka bir şey düşünmez.

Çin kronikleri Gök-Türk'ler hakkında şunları yazarlar: 'savaşta ölmeyi şeref sayarlar, hastalanarak ölmekten utanırlar.'²⁹ Hunlardan bahsederken Çin kaynakları ise, Hun oklarını överken bozkır askerine'de değinmişlerdir.

"Mate'nin ısıklık çalan oklarının ardından sadece usta avcılar değil, kumandanlarına güvenen ve verilen görevin şuuruna vararak itaat eden savaşçıları da gitmişlerdir". (Roux 1: s.95)

Bozkır Türk insanının savaşçı yönü ve ölümü hafife alması çeşitli kaynaklarda defalarca zikredilmiştir. Ölümden korkmayan birini, başka ne korkutabilir ki? Bozkır insanı savaşta ölmeyi, hastalıktan ölmeğe yeğlerler. Bu tür bir ölüm dünyayı terketmenin ve gereklilik dedikleri şeye karşılık vermenin en ihtişamlı biçimidir. Buradan ölümle ilgili hiç korkularının ve kaygılarının olmadığı, hiç pişmanlık duymadıkları, ve sevdiklerinin ölümünde bile üzülmedikleri sonucu çıkarılmıştır. Bu yanlış bir çıkarsamadır. Elbette öldürmek konusunda bir çekinceleri yoktur. Çünkü öldürürken yok ettikleri kötülüktür. Ama ölümü hiçbir biçimde aynı şekilde karşılamazlar. Dünyayı çok severler ve hayata tutkuyla bağlıdır. Sadece idealleri için ölürler, çünkü o zaman yaşam gibi, ölümde bir amaca hizmet etmiş olur. Ahlaki vasıfları maddi değerlerini aşar: enerjik, canlı, faal ve zekidirler, kanaati

²⁸ Ş. Baştav, a.g.e., s. 54.

²⁹ J. P. Roux, Türklerin Tarihi, s. 95.

miskinlik, savaştan ferageti tereddi sayarlar. Yeryüzünde harpte sorumluluk lanetine uğramayan tek kavimdirler. Yurtseverlik her kavmin takdir ettiği, bütün insanlığa şamil bir meziyettir. Bilhassa bu duygu Türklerde çok kuvvetlidir.³⁰

³⁰ L. Rasonyi, a.g.e., s. 63-64.

VII.2. BOZKIR İNSANININ KAINAT ANLAYIŞI

Bozkır coğrafyasında yaşamış ve kendine özgü bozkır kültürü yaratmış olan bozkır insanının, her alanda olduğu gibi kainatı anlama konusunda kendine has özellikleri mevcuttur. Bu insanlar kainatı nasıl anlamışlar ve içindekilerle münasebetleri ne şekilde olmuştur? Bu farklı yaklaşım onların ruh dünyalarında ve inançlarında ne gibi gelişimlere sebep olmuştur?

İlk olarak bozkır insanının yaşadığı coğrafya ile sıkı münasebetleri sonucu ruhlarına mücadeleci kişiliğin yerleştiğini sahip olduğu maddi kaynaklar neticesinde savaşçı kimliğinin oluşumunda zeminin gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

VII.2.1. Dünyayı Algılama Biçimi

Eski Türklerin dünyanın kuruluşu, yönleri, bölümleri vs. hakkında kendilerine göre inanışları ve bilgileri vardı. Kendi kurdukları devletleri’de kendi dünyalarının içine yerleştiriyorlardı. Bu sebeple dünya düzeni ile devlet teşkilatı arasında da bir benzerlik ve uygunluk meydana geliyordu. Güneşin doğuşu, batışı, gece-gündüz, yer ve gök, büyük dağlar, kutsal ormanlar, devlet teşkilatında ve idaresinde birer sembol mahiyetinde de olsalar, çok önemli bir rol oynuyorlardı. Devletin doğu tarafı güneşin doğduğu taraf olması sebebiyle önem kazanıyordu. Dini hayatlarında da bu anlayış kendisini hissettirmekteydi. Bozkır insanının tabiata yakın hayatı dini tasavvurların da kosmolojik bir veche vermişti.

Kadim Çin ve Türk kaynaklarından belirdiğine göre, inançlar, kainatın dış görünüşünden gece ile gündüzün tezaadından ve mevsimlerin tekrarından mülhemdi. Erken Türk tasavvurlarında zamanın akışı şöyle izah ediliyordu: Gök-kubbe, kutbundaki bir altın veya demir kazık etrafında dönmekte idi. Burçları taşıdığı sanılan büyük bir çark şeklindeki ekliptik (Türkçe çığrı), gök kubbenin dönmesine dik, diğer bir deveran icra etmekte idi. Canlılarında

benzer şekilde hayat ile ölüm arasında seyrettiklerine inanılıyordu.³¹ Yani kainat münasebetleri ile insan yaşamı arasında bir benzerlik kurulmuştu. Bazen dünyevi faaliyetler kainat kuvvetlerinin durumuna göre şekil alabiliyordu. Örneğin Asya Hunlarında başlıca seyyare, giderek büyüyerek gökte, batıda kendini gösteren aydır. Çinliler şunu kaydetmişlerdir ki, Hunlar düşmana daima tam bedirde hücum eder ve ay azalmakta olduğu vakit çekilirlermiş; demek ki büyüyen ayla saadet ve kudsiyetin geleceğine ve aksininde azalan ayla geleceğine, yani insan ve tabiat kuvvetlerinin, azalan ay'la azalacağına inanırlardı.³² Ayrıca Hunlar bir işe teşebbüs etmek isterlerse yıldızların durumuna da bakarlardı. Buradan anlaşılıyor ki Hun, Kam'ları hey'et ilminden haberdar olmuşlardır. Ayrıca dünyada başarılı olmak için kainatla irtibat halinde olmuşlardır. Bu durum bütün kuvvetlerin desteğine sahip olmak arzusuyla ilgilidir.

Çinde ve Türklerde göğün kutbu sayılan kutup yıldızı, Türkçe adı ise 'Altun (veya Temür) kazguk' (Altın veya demir kazık) Çin astrolojisinde gök hükümdarı denilen semavi mabudun sarayı sanılıyordu. Kutup yıldızının etrafındaki yıldızlar, hükümdarın ailesine ve maiyetine tesbih ediliyordu. Türkçe Yitiken (Yedi Hanlar) denen Büyük-ay yıldız manzumesinin 'hükümdar'ın arabası sayılıp, Kutb yıldızına bağlı olarak mevsimler boyunca, gökyüzünde dairevi şekilde seyrettiği ve yıllık takvimi tayin ettiği kaydedilmiştir. Böylece gök tanrısının veya arabasının yıllık bir seyri olduğu farzediliyordu. Aynı tasavvurun Türklerde oniki yıllık bir devran şeklini de aldığı, şu Gök-Türk kitabesi hatıra getirmektedir. 'üze kök tengri han lui yılka' (üstte gök tanrısı han ejder yılında). Gök kubbenin Altun-veya Temur-Kazguk etrafında yıllık devranının yanında, ayrıca bir de yıldızları taşıyan gök çarkının dönmesi mevcut sayılıyordu.³³

Görüldüğü üzere Türkler göğe büyük önem veriyorlardı. Çünkü onların gökleri, Çin ve Hindistanda olduğu gibi bulutlu değildi. Gece ve gündüz parlak bir gök Türklerin kalplerini ve gözlerini kendine çekiyordu.

³¹ E. Esin, İç Asyadaki Erken Safhalar, s. 3.

³² A. Alföldi, a.g.t., s. 517.

³³ E. Esin, Türk Kosmolojisi, s. 15.

Yıldızlar eski Türk kültüründe büyük bir öneme sahip idiler. Çünkü eski Türkler zamanlarını, yollarını, ve hatta iklim şartlarının değişip değişmeyeceğini, gökteki yıldızlara bakarak öğrenirlerdi. Bunun içinde geniş ve iyi gelişmiş bir yıldız bilgisine sahip olmaları gerekiyordu. Bu sebeple Türkler, göğe önem vermişler ve bütün ufukları tek bir renkle kaplayan göğün kendisinin de bir Tanrı olduğuna inanmışlardı. Onlar Çin'de olduğu gibi yere bakmıyorlar ve yerle bağları ancak atlarının ayakları ile meydana geliyordu. Göğün maviliği, renklerin en güzeli ve en kutsalı, kalplerini dolduran sonsuz bir ilham kaynağı idi.³⁴ Bozkır insanı için göğün kutsal olması ve göğe önem vermeleri kadar daha doğal bir şey olamaz. Çünkü onlar göçebe dirler, ziraatle uğraşmadıkları için topraktan bekledikleri tek ürün, hayvanlarını beslemek için lazım olan 'ot'dur. Evleri, beraberlerinde taşıdıkları arabalarından ibarettir ve yetişkin bir göçebenin hayatının önemli bir bölümü at sırtında geçmektedir yani ayağı toprağa değmemektedir.

Hunların at sırtında pire gibi çevik ve atak, fakat yürürken ağır aksak olduklarını çeşitli kaynaklar defalarca zikretmiştir. Günlük kıyafetleri bile at sırtında yaşamaya göre biçimlenmiştir. Böyle bir toplumda, göğün yere nazaran daha önemli olması gayet doğaldır. Bozkır insanı Gök-Tanrı dinine inanmaktadır. Bu onun gök ile olan münasebetinin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmektedir. Bu münasebet onların kainat telakkilerinde kosmolojik bir düşüncenin oluşumunda, ve bununda bir sonucu olarak devlet ve kağan telakkilerinin temelinde yatmaktadır.

VII.2.2. Dünya ve Devlet Telakkileri

Bozkır insanına göre, Gök-Tanrı, Hakan aracılığıyla işe el kor, işe karışır 'Türük bodun yok olmasın' diye bilgili, bilge ve alp olan, yalan söylemeyen hakanı 'yarlıgar' (ona lütfeder), ona kut, güç, ve 'ülüg' verir. Böylece hakan tahta oturur. Bilindiği üzere hakanın tahtı, kutup yıldızının tam altında 'Ordug'da yer alır. Evren nasıl kutup yıldızının etrafında dönüyorsa

³⁴ B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 13.

toplumda da işler hakan'ın etrafında döner.³⁵ Kısaca yer yüzü ve gök yüzündeki düzen birbirine benzemektedir ve burada örnek alınan düzen gökyüzündeki ahenk ve işleyiştir. Hakanın çadırının kutup yıldızının altında bulunması Hakanı dünyanın yani yeryüzünün merkezine koyma inancının bir tezahürüdür.³⁶

Merkeziyetçi devlet felsefesinin kaynağında bu inanıştır. Gerek Hunlar ve gerek Gök-Türkler tarafından'da, merkeziyetçi devlet felsefesi kabul edilmekte fakat kendilerine göre tefsir eyleneğinde idi. Hunlar ve Gök-Türkler bakımından dünyanın merkezi, kendi hükümdarlarının 'ordu'sunda bulunuyordu. (Hükümdar merkezi olarak 'ordu' tabiri Hunlar tarafındanda kullanılıyordu). Göğün görevlendirdiği Hakan, dünyaya sonsuz bir kibirle bakar ve bütün gördüklerinin kendisine ait olduğunu sanırdı. Çadırı kainatın merkezi olduğu gibi imparatorluğu da kainatı kavramakta idi.³⁷ Bu anlayış bozkır toplumlarının kurduğu cihan devletlerinin oluşmasındaki insan felsefesinin özünü oluşturmaktadır. Bütün dünyaya sahip olmak ve kendini herşeyin merkezinde görmek bozkır insanının felsefesinin bir parçasıdır. Gökte, Gök-Tanrının üstlendiği tek güç olma vasfını yeryüzünde Kağan üstlenmektedir. Tabi olarak bu üstlenme Gök-Tanrının görevlendirmesi yoluyla olmaktadır. Buna inanan insanlar yeterli maddi kaynağa sahip olduklarında dünyaya sahip olma isteği ve emeliyle ortaya çıkacaklardır. Bozkır coğrafyasında yaşayan Türkleri diğer topluluklardan ayırt eden en önemli unsurda kainatı algılama ve devlet felsefesindeki bu farklı anlayıştır.

Bozkır insanı iyi fatihler olabilmek için yetişmişlerdi. Zor tabiat şartları sayesinde mücadeleyi öğrenmişlerdi. Atı ehlileştirmişler ve onu idarede üstün bir yetenek kazanmışlardı. Böylece arzuladıkları her yere en kısa sürede gidebiliyorlardı. Demir'i askeri amaçlar için kullanıyorlar böylece karşılarındaki düşmanları çok kolay darmadağın edebiliyorlardı. Bütün bunların yanında Gök-Tanrı'ya inanmakta ve kendilerini Gök-Tanrının yeryüzündeki temsilcileri olarak görmekte idiler.

³⁵ M.T. Küyel, "Bilge-Kağan bir Filozof-Arhont mu'dur?", s. 457.

³⁶ E. Esin, Türk Kosmolojisi, s.2.

³⁷ G. Nemeth, a.g.e., s. 99.

VII.2.3. Universal Felsefe

Bozkır insanının inancına göre; Gök-Tanrı, bozkır insanının başındaki kimseyi bazı görevlerle görevlendirmiş ve ona 'kut' vermişti. Tabiat kuvvetleriyle uyum içindeydi ve onların desteğini de sağlamıştı. Ayrıca kendini dünyanın merkezinde görüyordu. Ona göre bütün dünyanın insanları Türk devletinin halkı, Türk hükümdarı ise dünyanın hakani idi. Hukuk tarihinde bu tür devlet anlayışına 'üniversal devlet', bu düşünceye dayanan doktrinede 'universalismus' denir.³⁸ Bozkır insanı bu universal felsefenin en iyi temsilcilerinden biri olmuştur. Çünkü bu düşünceyi hayata geçirebilecek güce ve kudrete sahiptir. Onun dini hayatı, gündelik yaşamı ve kainat anlayışı bu bütünlük içinde kaynaşmıştır. Görüldüğü üzere bozkır Kültürü, sadece ekonomik sebeplerin şekillendirmesiyle oluşmamıştır. İktisat onların hayatında son derece önemli bir yeri işgal etsede tüm yaşamlarında hayatı farklı algılamamanın izleri görülür.

O halde göçebe içtimai ve idari teşkilatı, her türlü iktisadi menfaat prensibi dışında aynı zamanda kozmik sebeplere de istinat eder ve bundan dolayı bu kavimlerin bütün hayat tezahürleri muayyen dini tezahürlere bağlanmıştır. Mitolojileri dünyevi hayatın ahvalini aksettirir. Tıpkı göçebelerin 'tabakalara' ayrılan içtimai hayatı gibi, sema'da tabakalara bölünür. İnsan ehramının başında hudutsuz iktidarı ile hükümdarın bulunması gibi. Gök-Türk itikat aleminin on yedi katlı semasının en yüksek dairesinde de baş-Tanrı bulunur ve hükümdar çadırında devlet ileri gelenlerinin Kağanı ihata etmesi gibi, gökyüzünün renkli dünyasında onu çevirir.³⁹

Bozkır insanı kendi yaşamına ve inançlarına uygun bir felsefenin yaratıcısıdır. Universalist düşüncenin ilk temsilcileri olduğu gibi, bu felsefenin diğer toplumlarcada kabulünde öncülük etmişlerdir.

Türk kosmogonisiyle ilgili olarak Orhon yazıtlarında geçen bir cümle devlet anlayışı bakımından pek önemlidir, "Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız

³⁸ B. Ögel, Türk Mitolojisi, s. 274.

³⁹ Deer, a.g.m., s. 174.

yer yaratıldıkta, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış, insanoğlunun üzerinde atalarım Bunim ve İstemi Kağan oturmuş” görülüyor ki, burada insan ırkları ve ülkeler arasında herhangi bir ayırım yapılmamış, bütün yeryüzü ve topluluklarını içine alan dünyayı yönetme yetkisi Türk hakanına verilmiştir. Buna göre yeryüzü bir bütündür ve insanlar tek bir kütleden ibarettir. Bütün insanların üzerinde bir hükümdarın bulunması ve Tanrı başına erişmiş bu hükümdarın ‘töre’ye uygun olarak dünyayı yönetmesi gerekmektedir.⁴⁰

Türkler, büyük anıtların ‘uluslararası’ bir katkı ile yapılmasını arzu ederlerdi. Gök-Türk’ler kendi devletlerinin bir ‘Dünya imparatorluğu’ olduğuna inanırlardı. Onlara göre, bütün dünyadan elçi ve temsilciler gelmeli ve büyük törenlerin hepsi, bu elçilerle beraber yapılmalı idi. Bu sebeple büyük Türk kağanlarının ölümleri dolayısıyla, her yandan bir çok elçiler gelmiş ve Türk yazıtlarında da bunların birer birer sayılmasına özellikle dikkat edilmişti.⁴¹ Orhun kitabelerinde bu anlayışın en güzel örneklerini görmekteyiz. Kül-Tigin abidesinde bu tasavvur açıkça ortaya konulmuştur.:

“Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilatsız imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii, Beyleride milletide doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii, ili tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş. Yasal, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Böklü Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgın, üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü Kağan imiş.” (Ergin: s.20)

Yeryüzü insanoğlunun yaşam sahasıdır ve Gök-Tanrıyla bir şekilde irtibat halindedir. Kainat kuvvetleriyle de yakın ilişki içinde bulunan Türkler günlük yaşamlarında dahi bu düzen ve ahenge uyum göstermişlerdir. Hun hükümdarının Çin ordusuna saldırmak üzere iken, süvarilerini atlarının rengine göre dört cihete ayırdığı daha öncede zikredilmişti. Türklerde kainat anlayışında görülen dört mevsim ve dört cihet, ilmin en mühim kategorilerinden biri olan mekan mefhumunun doğmasını hazırlamıştır.

⁴⁰ M. Aslan, a.g.t., s. 227.

⁴¹ B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 27.

Esasen eski Türkler'de içtimai teşkilat ile mantıki tasnifler arasındaki müvazat, dört cihet ve dört mevsim için kabul edilen bu renklerle kendini gösterir.⁴²

Kainatın tezahürlerini gök ve 'yir-sub/'un (yer-su-yeryüzü) temsil ettiği, birbirine zıd fakat birbirini itmam eden iki alemşumul 'nefes' den müteşekkil gören sistem proto-Türk ve Türklerin en eski belki öz kosmolojisi idi. Eberhard'ın çokluğunu proto-Türk saydığı Chou'lardan önce, bugünkü şimali Çin'e hakim olan 'Shang' sülalesi devrinde 'Ti' denen gök tanrısına, tabiat kuvvetlerine ve atalara ibadet ediliyordu. Fakat Shang'ların kosmolojisi dağınık inançlardan ibaretti. Böylece kainatın muhtelif tezahürlerini, mekan ve zaman içinde alemşumul bir nizam olarak izah teşebbüsü proto Türk sanılan 'Chou'lara atıf edilmektedir, yahut'da Chou'lar bu kosmoloji'yi asli vatanları olan iç Asya'dan getirmişlerdi.⁴³

Bozkırda yaşayan Türk insanı inanç dünyalarındaki bütün unsurları bir bütün olarak eritmeyi başarmışlar, birbirleriyle uyum ve ahenk içinde çalışan bir kainatın varlığına inanmışlardı. Bu inanış ve inanışlarındaki tabakalanma ve sıralanma hayatın her safhasında kendini gösteriyordu. Bozkır insanının, bir çadırdaki herkesin bağlı olduğu oturma protokolü ufak farklarla, kabile teşkilatında ve dolayısıyla devletin kuruluşunda da görülüyordu. Devlet teşkilatı'da Türklerin dünya veya uzay anlayışına paralel giderdi.⁴⁴ Hiung-nular'ın oldukça gelişmiş bir astronomi ve astrolojiye malik bulunduklarını devlet teşkilatını yıldızların hareketine uydurduklarını, siyasi muamelelerinde de yıldızların hareketine bağlı olduklarını veyahud ona bağlamaya çalıştıklarını biliyoruz.⁴⁵ Yine Türkler'de hükümdar otağı 'ordu' veya 'ordu örgin' denen hükümdar ordugâhı ve şehri gibi, hükümdar köşkleri de, kainat plânında sayılıyordu. Dört yöne bakan ve biri merkezi, dördü mihverde, dördü köşelerde olmak üzere dokuz hücreli planda yapıldı. Zaman ise mekan içinde deveren eden ve semavi varlıkların merhaleleri ve

⁴² N. Ayas, a.g.t., s. 822.

⁴³ E. Esin, Türk Kosmolojisi s.1.

⁴⁴ B. Ögel, Türk Mitolojisi, s. 274.

⁴⁵ W. Eberhard, "Orta Asya da At Cinsleri", s. 172.

canlı varlıkların hayat esnasında ve ölüm ötesindeki tahavvül sahaları ile ölçülüyordu. Türkler'de insan ruhu devran eden varlıklar arasında idi. Türkçe tabiri ile 'özüt erkliği yoruglı' idi. (ruhlar kuvveti ile seyr halinde idi)

Bozkır Türkünün hayat ve ölümle ilgili düşünceleri, kainatla olan münasebetleri, zamanı, mekanı algılama biçimleri tamamen farklı karakterler taşımaktadır ve kendine özgüdür. Bu durum onları fasılasız olarak hareket eden ve hayvanlarına ot ve su bulabilmek gayesiyle yaşayan göçebelere ayırmaktadır. Karmaşık gibi görünsede aslında herşey ahenk halindedir. Bozkır insanı için dünya varolan heryerdir. Bir Çin'li gibi sadece toprağını ve evini düşünmez. O bütün güçlerin varlığını ruhunda hisseder ve inanır. Dünya ile, dünyadan sonra varlığına inandığı ahiret hayatıyla sıkı irtibat halindedir. Kurduğu devletin belirli sınırları yoktur. Bütün yönler ve cihetler onun kurduğu devletin sınırlarını, yani dünyanın tamamını oluşturur.

Mekan bakımından Türk devleti üç boyutludur.

Enlemi: doğu, batı eksenı diklemi: Kuzey-Güney eksenı ve yüksekliği: Gökteki yüksekliği. Dört yön ve gök, Türk devletinin mekanını meydana getirir. Bu inanış yani dünya devleti düşüncesi ve düşüncenin gerçekleştirilmesi, dünya tarihinde ancak birkaç millete nasip olmuştur. Bu tür devlet düşüncesi, Türklerin devlet anlayışının kökünde ve mayasında vardır. Bu anlayış çok eski çağlarda doğmuş ve din düşüncesinin içinde yer almıştı. Bu aile düşüncesinin ve düzeninin içine sızmış, bir anane olmuş, kanun gibi yasaklar koyan töre olmuş ve Türk milleti inanır olmuştur.⁴⁶

Sonuç olarak bozkır insanı hayatı farklı algılamış ve yorumlamıştır. Dini hayatı, aile yaşantısı, toplumsal ve sosyolojik düzenleri hep bu yorumlamanın etkisi altında kalarak gelişmiştir. Önce bireyde sonra toplumda görülen bu bakış açısı onların siyasi hayatlarının şekillenmesindeki kuvvetli amillerden biri olmuştur. Biz, bozkır insanı için dünyayı dar gören bir zihniyete sahipti diyebiliriz. Onların dini inançlarında görülen tek kudret olan Gök-Tanrı gücünü ve iradesinin rolünü, yeryüzünde Kağan temsil etmektedir.

⁴⁶ B. Ögel, Türk Mitolojisi, s. 270.

Bu nedenle Göğün tek sahibi Gök-Tanrı olduğu gibi yerin tek sahibide Hakan olmalıdır. Tabi burda Hakan, tanrılaştırılmamış ya da tanrısal güçlerle teçhizatlandırılmamıştır. Fakat Gök-Tanrı dan Kut alarak hakimiyetini meşru zemine oturtmuştur. Böylece yaratıcı Tanrının desteğini arkasına alan Türk Kağan'ı bazı görev ve sorumlulukları da üstlenmiştir. Başarılı olmak onun kaderidir yada, daha doğrusu başarılı olmak zorundadır. Yoksa bu desteği ve dolayısıyla kut'u kaybedecektir. Bozkır insanına destek olan bir diğer unsurda içinde yaşadığı tabiat'da varolduğuna inandığı kudretleridir. Tabiatla olan yakın ilişki ve münasebet, onlarla sağlanan uyum çok önemlidir. Bununla beraber ata ruhlarının desteği, kısacası kainatın bütün kuvvetleri bozkır insanının başarılı olmasını dilemekte ve desteklemektedir.

Bozkır insanının hayatının, yaşamının bir felsefesi vardır. Bu felsefe bütün bu faktörlerin onun üzerindeki tesirlerin toplamından oluşur. Ünlü devlet düşüncesi kaynağını buradan alır. Bütün imkânlar bozkır insanını başbuğluğa ve emretmeğe hazırlamıştır. Bozkır coğrafyasında tarihe mal olacak büyük imparatorlukların hayat bulması, vücuda gelmesi basit ve sıradan tesadüflerin değil, kaçınılmaz bir kaderin sonucudur. Türklerin tarih sahnesine büyük fatihler olarak çıkmalarında, elde ettikleri bilgi ve deneyimlerin, maddi imkanların, etkili olduğunu bilimsel bir gerçeklik olarak kabul ediyorsak'da, asıl faktörün her zaman zihniyet ve dünyayı algılamada gösterdikleri üstün kabiliyetleri olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Sınırları olmayan bir devlet ya da kısacası sınırları yeryüzünün tamamı olan bir devlet felsefesi bozkır insanını farklı kılmaktadır. Bu nedenle bozkır kültürü sadece ekonomik açıdan değerlendirilmemelidir. İktisadi yaşamı önemli bir özellik olarak kabul ediyorsakta, asıl özelliğin bozkır insanının kainat anlayışında gösterdiği bütünlük ve faydacılık içinde açıklanabileceğini düşünüyoruz. Kendini dünyanın merkezinde görme, bir hakan ve bir devlet düşüncesi yani ünlü dikotomi, bozkır kültürünün en önemli sonucudur.

SONUÇ

Kimi tarihçiler bozkır kültürünü ve dolayısıyla bu kültür tipinin temel ekonomik vasıtası olan hayvan yetiştiriciliği ve göçebeliği, ziraat yapmaktan daha kolay bir faaliyet olarak nitelemişler ve bunun doğal bir sonucu olarak bozkır kültürüne gereken önemi ve değeri vermemişlerdir. Halbuki hayvan yetiştiriciliği gerçekten zahmetlidir ve mücadeleyi gerektirir.

Bununla birlikte bozkır kültürü sadece ekonomik sebeplerle izah edilmeye çalışılmış, bu kültür tipinin temelinde iktisadi faaliyetler ön planda tutulmuştur. Elbette ekonomik nedenler kültür yaratma hususunda önemli bir yer işgal etmektedir. Fakat tek sebep değildir. Sosyolojik ve psikolojik faktörlerde hesaba katılmalıdır. Bozkır insanını dünyanın en iyi fatihlerinden biri yapan asıl güç onların ruhi vasıflarının buna imkân vermesidir.

Bozkır insanının dünya tarihindeki mühim rollerinden biri, egemenliğin ortaya çıkışı ve devlet oluşumunun ilk hazırlayıcıları olmalarıdır. Birçok sosyolog, tarihçi ve düşünür, devletlerin oluşumunda harpçi ve hayvan besleyen göçebe toplulukların rolüne dikkat çekmişlerdir. Bazılarının ileri sürdüğü gibi bozkır insanı, sadece ot ve su bulabilmek amacıyla hareket eden, hayatı sadece ekonomik sebeplere dayanan biri değildir. Göçebe hayat tarzı ve elde bulunan maddi imkânlar onların siyasi hayatlarını şekillendirdiği gibi, manevi sahada ve düşünce dünyalarındaki farklı algılama sayesinde kendilerine özgü bir felsefesinde yaratıcılarıdır. Bunun oluşmasında yani göçebeliğin ortaya çıkışıyla birlikte bunun manevi sahadaki etkileri pek çok etkenin birleşmesinden meydana gelmiş sosyal bir olgudur.

İnsan topluluklarının yaşamında çevrenin rolü çok büyüktür. Bozkır coğrafyası burada yaşayan insanlara geniş ve hızlı hareket imkânı sağlamıştır. Merkezi ve güçlü devletlerin oluşumunda bu çok önemli bir şarttır. Ayrıca bozkır coğrafyasında yaşayan insan güçlü olmak zorundadır. Çünkü bozkırda yaşayabilmek bazı becerileri gerektirir ve buna haiz olanlar hayatta kalabilmiştir.

Bozkır kültürüne gereken önem ve değer verilmemiş, bu kültür tipinin asıl temsilcileri olan Türkler'in rolü ve fonksiyonları gözardı edilmeye çalışılmıştır. Bir kısım Avrupalı müellifler, yüksek medeniyetlerin ancak belirli bir ırkın eseri olabileceğini iddia etmişler ve bu iddialarını ilmi olmayan delillerle ispat etmeye çalışmışlardır. İnsanlar arasındaki fizyolojik ve antropolojik farklılıklardan yola çıkarak yapılan ırk tasniflerine daha sonra bu ırkların psikolojik karakterlerini izah eden sınıflamalar katılmıştır. Özellikle Aryanizm diye adlandırılan bu düşünce akımı 20yy. Avrupasında şiddetle savunulmuş ve Doğu Avrupa ve Asya bozkır sahasında Türklerin tarihi rolünü yok sayarak bozkır kültür temsilcilerini Aryani ırka ve İran menşeli topluluklara dayandırmışlardır.

Toplumların yaşam biçimlerinin şekillenmesinde coğrafik nedenleri en önemli faktör olarak kabul görüp, İskitler dahil bozkır kültürünün diğer temsilcileriyle, Hunlar ve Gök-Türk'ler arasındaki güçlü benzerlikler bu şekilde izah edilmeye çalışılmıştır. Coğrafya elbette kültür tipi yaratma konusunda önemli bir faktördür. Fakat her topluluğun coğrafyadan etkilenme oranı farklılık arzeder. Bu da sosyal sebeplerle izah edilebilir. Bu nedenle biz bozkır coğrafyasında yaşayan her topluluğun Türk menşeli olduğunu iddia etmemekle birlikte, genel olarak bu coğrafyaya hakim olmuş ve manevi sahada çok büyük benzerlikler gösteren toplulukların Türklükleri konusunda kuvvetli delillerin varlığını kabul etmekteyiz.

İnsan toplulukları arasında fizyolojik, antropolojik farklılıklar mevcuttur. Bu durum farklı insan ırklarının mevcudiyetini ispat etmektedir. Fakat aynı ırka mensup insanların aynı psikolojik karakterlere sahip olduğunu ve bu özelliklerini tıpkı biyolojik karakterleri gibi kalıtım yoluyla aktardıklarını düşünmek günümüz biliminin yöntemleri, akıl ve mantığıyla izah etmek oldukça zordur. Bu nedenle psikolojik karakterlerin pek çok nedenle şekillendiğini bu özelliklerin diğer nesile aktarımının ırk gibi antropolojik kalıtlarla değil, kültür unsurlarının aktarımı yoluyla gerçekleştiğini kabul etmekteyiz. Yani insanın psiko-karakterlerin

oluşumunda kültürel miras önemli rol oynamakta ve bu sayede millet dediğimiz topluluklar ortaya çıkmaktadır.

Millet kavramı ırk kavramından daha karışıktır ve millet dediğimiz sosyolojik yapının temelinde antropolojik manada ırk birliği değil, etnolojik birlik yatmaktadır. Yani kültürel manada birliktelik, milli lisan, milli örf, milli ruh, milli psikoloji gibi unsurların birarada bulunması millet olgusunun temelini teşkil eder. Bu nedenle bozkır coğrafyasına hakim olmuş insan topluluklarının manevi hayatını yansıtan bu özellikleride tetkik edilmeli ve toplulukların hangi millete mensup oldukları değerlendirilirken bu vasıflar da hesaba katılmalıdır. Bozkır kültür tarihine bakıldığında, bozkırın geniş arazisinde yaşayan insan topluluklarının karakter özelliklerindeki benzerlik, aynı millete mensup olduklarının bir delili olarak düşünülebilir. Bunun temelinde milletlerin atalarından aldıkları milli seciye yatmaktadır. Bu özellik sayesinde beşeri zümrelerin ruhi ve psikolojik kimlikleri oluşur. Bu kimlik sayesinde ki bozkır insanı çok çeşitli şartlar ve amiller neticesinde kazandığı bazı ruhi vasıfları kendinden sonraki nesile aktarabilmiş ve böylece bozkır coğrafyasından çıkan insanlar tarihin en büyük cihan devletlerinin kurucuları olmuşlardır.

Kısaca Moğolistan'dan Mançurya'ya kadar uzanan geniş bozkır arazisinde yaşayan insan topluluklarında, sözünü ettiğimiz, milli seciye, milli karakter ve milli ruh dediğimiz kavramlarda ki benzerlikler dikkat çekicidir. Bu nedenle bozkır kültürü'nün hakiki temsilcileri Türk'lerdir diyebiliyoruz. Sözü edilen benzerlikler, bize bir devamlılığın mevcudiyetini göstermektedir. Bu toplumların iktisadi yaşam şekilleri, atın birinci derecede önem arzetmesi, beslenme alışkanlıkları, giyim tarzları, demir madeninden faydalanmaları, sanatsal çalışmaları, cenaze ve merasim törenleri, ant ve kandaşlığa önem vermeleri, falcılık kahinlik gibi genel yaşamın önemli karakterleri, dini hayatları ve kainatı algılama yöntemleri vs. arasındaki benzerlikler bu düşüncemizin çıkış noktasıdır.

Bozkır coğrafyasında bu benzerliği göstermeyen ve farklı ırklara mensup olduğunu bildiğimiz topluluklarda yok değildir. Bu nedenle

saydığımız nitelikler belirli bir kültürel mirasa sahip ve aynı millete mensup toplulukların genel özellikleri olarak addedilmeli ve bozkır insanı dendiğinde bu toplulukların fertleri düşünülmelidir.

Bozkır coğrafyasına hakim olmuş ve daha sonra bu coğrafyada büyük devletler kurmuş olan Türk'lerin, bozkır kültürünün en önemli temsilcisi olduğunu kabul ederek, bozkır kültür çevresinde insan unsuru konusunda sözü edilen bireyin bozkır Türk'ü olduğu anlaşılmalıdır. Bozkır insanının psiko-karakterlerinin oluşumunda pek çok etkenin var olduğunu ve kişiliğinin onun yaşamının her alanında var olup, onu çevreleyen imkân ve mevcut şartlarla izah edilebileceğini belirtelim.

Bu şartların ve imkanların bir grubunu coğrafik şartlar oluşturmaktadır. Bozkır coğrafyası farklı bir ekolojik sisteme sahiptir ve bunun doğal bir sonucu olarak göçebe, hayvanları için lazım olan ot ve suyu bulabilmek için hareket etmeye mecbur kalmıştır. Yani göçebe yaşamın oluşumunda bozkır coğrafyası muazzam etkide bulunmuştur. Bozkır kültürünün, iktisadi yönünün oluşumunda da coğrafya söz sahibidir. Fakat bozkır kültürü bozkır coğrafyasının sonucu değildir. Coğrafya bu kültür tipinin oluşumundaki sebeplerden bir kısmını oluşturur. Çünkü kültürü oluşturan coğrafyalar değil, üzerinde yaşayan insanlardır ve her insan topluluğunun üzerinde yaşadığı coğrafyadan etkilenme oranı, topluluktan topluluğa farklılık arz etmektedir. Bozkır insanının, bozkır coğrafyasından etkilendiği ve karakterinin oluşumunda bu etkinin tesirleri olduğuda muhakkaktır. Bozkırda kışlar çok şiddetli geçtiğinden, burada yaşayan insan dayanıklı bir fiziki yapıya sahip olmak zorundadır. Ayrıca ruh dünyasında da önemli tesirler icra etmiştir.

Bozkırda atının üzerinde duran bir insan, görebildiği herşeye sahiptir ve herşeye egemendir. Belki de bu duygu ona hükmetme ve emretme kabiliyeti vermiştir. Bozkır insanının ruh dünyasında, coğrafyanın çetinliği ve dayanıklılığı vardır: Kendini güçlü hisseder çünkü burada yaşayabilmek için güçlü olmak zorundadır. Bozkırlı, yerleşik ve avcı kavimlerden daha fazla tabiatla mücadele içindedir. Bu mücadeleyi ruhunda hissetmiş olmalıdır.

Zaten tarihi gerçekler böyle bir sonuç çıkarmamıza imkân vermektedir. Bu coğrafyada yaşayan ve nefisini, ailesini ve malını korumak isteyen her insan bazı kurallara uymak zorundadır. Bu kurallardan biriside asker olarak yetişmek ve savaşmak kabiliyetine sahip olmaktır. Çünkü bu coğrafyada istilalar ve saldırılar çok kısa sürede olmaktadır. Bu sebeple bozkır insanı dikkatli ve uyanık olmalıdır. Türlü tehlikelere karşı her zaman hazır olmak ihtiyacını hisseden bozkır insanı, asırlar boyunca bu coğrafyada yaşamış olmanın getirdiği tecrübelerle bu özelliğini sosyal yaşamın kuralları içine koymuş ve gelenek haline getirmiştir. Bu nedenle bozkır coğrafyası Türk devlet düşüncesinin doğuşunda da önemli bir etkiye sahiptir. Bazı etnologlar insanların dini hayatında da coğrafyanın önemli rol oynadığını savunmuşlar ve bazı delillerle bunu ispat etmeye çalışmışlardır. Türklerde Gök-Tanrı, tek bir ilah mefhumunun doğuşunda da bu etkinin var olduğu düşünülebilir. Yani coğrafya sadece iktisadi manada göçebe hayvancılığa imkan vermekle kalmamış, bozkır insanının dünyaya karşı tavrın oluşmasında, askeri, siyasi, sosyal ve dini hayatında da tesirler icra etmiştir.

Hayvancılıkla uğraşma bozkır insanının karakterine direkt etkide bulunan imkânlar grubunun diğer bir kısmını oluşturmuştur. Bozkır insanı hayvanı sadece ekonomik bir istismar aracı görmemiş, yaşamında büyük öneme sahip hayvanına ruh dünyalarında da yer vermiştir. Bunun yanında hayvan yetiştiriciliği insandan bazı ruhi taleplerde bulunmaktadır. Hayvancılık pek çok açıdan ziraate ve avcılığa nazaran daha meşakatlidir, basiret ve güç icap ettirir, irade gerektirir. Bozkır insanının hayvanlarla olan münasebetlerinin temelinde fayda ve mantık prensipleri yatmaktadır.

Göçebe insanın hayatını devam ettirebilmesi ve servet temininin başlıca kaynağı hayvanlarıdır. Bu nedenle göçebe insanı hayvanın hayatını esirger ve bu esirgeme beslenme alışkanlıklarında süt ve süt mahsüllerinin geniş yer tutmasıyla karakterize edilir. Hayvancılık, yerleşik ve avcı kavimlerde de bir dereceye kadar yer almasına rağmen, göçebe bozkır insanının yaşamında hayvancılık pek ehemmiyet arz etmektedir. Bozkır insanının iktisadi hayatının temel özelliği kendi kendine yetebilme kabiliyetine

sahip olmasıdır. Bu durum gerektiğinde kendi kabuğuna çekilebilme ve bunun doğal bir sonucu olan milli varlıklarını koruyabilme becerisinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bozkır insanı başkalarına ihtiyaç duymadan varlığını devam ettirme yeti'sini kazanmıştır.

Bozkır insanının giyim tarzlarında göze çarpan en önemli özellik; kıyafetlerinin kullanımındaki asıl amacın temelinde fayda unsurunun yatmasıdır. Bozkır insanı kıyafeti, sadece gösteriş ve zenginliğin bir göstergesi olarak algılamamış, yaşam tarzlarına ve günlük meşgalelerine en uygun biçimin yaratıcıları olmuşlardır. Göçebe hayvancılığın gereği günün büyük bölümünün at sırtında geçmesi sonucu bozkır insanı bugün modern dünyada kullanılan pantolonun mucidi olmuştur. Bozkır insanının beslenme alışkanlıkları ve giyim tarzları, gündelik yaşamlarının ve ruh dünyalarının bir yansımasıdır ve temelde yararlılık yatmaktadır. Bu nedenle bozkır insanının yaşamının ayrıntılarında bir bütünlük arz etmektedir. Hayatlarının tüm unsurları bir diğerine bağlıdır ve uyumluluk gösterir.

Bozkır kültürünün en önemli maddi unsurlarından biri demir madeninden askeri amaçlara hizmet doğrultusunda faydalanmaktır. Bozkır coğrafyası bol demir madeni cevherleriyle bu imkânı sağlamıştır. Fakat Moğollar, Türklerle aynı coğrafyayı paylaşmış olsalar da bu madenden çok daha sonra faydalanmaları dikkat çekicidir. Türk'lerin demiri askeri faaliyetlerde kullanmaları, onların vurucu gücünü oluşturmuştur. Elbette demirden bu derecede faydalanabilmek için toplumun bazı yeteneklere sahip olması gerekir. Teşkilatlanabilme, sürate sahip olma, görev dağılımı, ortak hareket edebilme gibi hasletlere sahip olan bozkır insanı bu tarz bir maddi gücün yardımıyla büyük fetihleri başarabilmiştir. Sadece hayvan besleyen ve maddi, manevi kültür unsurlarından yoksun bir topluluğun büyük fetihler yapması beklenemez. Bozkır insanının psiko-karakteri, ve dünyayı algılama yöntemleri demirin vurucu gücüne sahip olmakla şekillenmiştir. Demir'i kullanan topluluğun sürate malik bozkır insanı olduğu düşünüldüğünde büyük bozkır devletlerinin oluşumundaki askeri vasıflar daha kolay anlaşılabacaktır.

Bozkırlı için sürat kavramının karşılığı at'tır. Bozkır insanının hem gündelik yaşamı, beslenme, giyim tarzları, askeri başarıları, ruh dünyaları ve karakterlerinin belirmesindeki en önemli maddi unsur at olmuştur. Bozkıra hakim olmuş toplulukların ortak özelliği yaşamlarında atın sahip olduğu önem ve değerdir. Bozkır insanı gibi bozkırın atı'nda istisnai niteliklere sahiptir ve Herodotos'tan başlayarak pek çok müellif tarafından övgüyle söz edilmiştir. Bozkır insanının askeri başarılarında ve kendi milli varlıklarını koruyabilmelerinde atın rolü çok büyüktür. Bu coğrafyada insan at üzerinde ulaşamaz ve uzak kavramlarını terketmiştir. Bozkır insanı için atın birlikte savaşa katıldığı yardımcısıdır. Muharebeye iştirak eder, çobanlığı onun sayesinde yapmakta ve hayatını onun ürünleriyle idame ettirmektedir. Bozkır insanı için atı sadece bu dünyada değil ikinci hayatında (ahirette) yanında görmek istediği bir değere sahiptir. O, Gök-Tanrı için sunulabilecek en değerli hayvandır. Bozkır insanı atı'nı tutkuyla sevmekte, bir seyisten daha iyi ona bakmakta ve yaşamının pek çok ögesini at sırtında yaşamağa uygun hale getirmektedir. Bozkır insanı için at mühim bir yer işgal eder. Onun emretme, hükmetme kabiliyetlerine sahip olmasında binici olmasının büyük rolü vardır, kendini herşeye yakın hisseder. Öyleki Tanrı inancının ve Tanrı desteği anlayışının temelinde sahip olduğu sürat kavramının yattığı görüşü defeatle zikredilmiştir.

Bozkır kültürünün en önemli özelliklerinden biriside, bu kültür yaratıcılarının tarihe mâl olan büyük devletlerin kurucuları olmalıdır. Bu nedenle bozkır kültür çevresinde insan unsuru araştırılırken, onu içinde bulunduğu cemiyetten ayrı olarak incelemek mümkün değildir. Çünkü insan sosyal bir varlıktır ve varlığını devam ettirebilmek için diğerlerine ihtiyacı vardır. Böylelikle oluşan sosyal yapı bireyi etkilemekte ve karakter oluşumunda etkili olmaktadır.

Birlikte yaşamın ve göçebeliğin bazı kuralları vardır. Otlak ve meraların seçimi ve bu nedenle çıkabilecek anlaşmazlıkların giderilmesi bazı hukuk kurallarının oluşumundaki temel nedendir. Bozkır insanının oluşturduğu bu kurallar ve düzen devlet oluşumuna giden yolda önemli bir

merhaledir. Bozkırda bu kurallar “töre” adını alarak kuvvetli yaptırımlara sahip olmuştur. Bozkır kültürünün sosyal yapısının, yerleşik toplumların sosyal yapısından en belirgin farkı, kölelik anlayışının genel olarak bozkırda yaşanmamasıdır. Bozkır insanı hür olarak doğar ve ölür. Bu nedenle özgürlüklerine düşkünlüdür. Hareketli yaşam ve özgürlük onların hayatında çok önemlidir. Bozkır insanı sosyal yaşamda inzibat ve emniyeti tesis etmek için ceza işlerine çok önem vermiş, bu durum toplumda kuvvetli bir hukuk anlayışının yer edinmesine yolaçmıştır. Zaten bozkır insanının sahip olduğu ve onu askeri açıdan üstün kılan at ve demir gibi maddi kaynaklar yanında, ruhi inzibat, kanun sevmeye, itaat, vazifeye bağlılık, gibi manevi değerlerin mevcudiyeti göze çarpmaktadır.

Bozkır insanı nizamı ve otoriteyi sever, özgürlüğüne düşkünlüdür. Bununla beraber, ortak ideallere ulaşabilmek için birlikte hareket etmenin ve verilen ödevi yerine getirmenin gerekliliğine inanmaktadır. Meşru kaynaklı bir otorite sahibini tanır ve onun emrinde severek çalışır. Fakat burada önemli olan husus otorite sahibinin bu yetkiyi kurallara yani töreye uygun olarak kazanmış olmasıdır. Bu durum toplulukta egemenlik anlayışının çıkış noktasını da oluşturmaktadır. Otorite sahibinde aranan vasıflar bir anlayışın tezahürüdür. Geç dönemlerde kut olarak karşımıza çıkan bu anlayışta, ilahi görevlendirme esas teşkil etmekle beraber, alplik, bilgelik gibi insani vasıflarında ehemmiyete haiz olması mantıklı ve manevi kaynakların desteklediği bir anlayışın açılımı gibi gözükmemektedir. Bozkır insanı için ilahi kaynaklı olan otorite sahibi kağan değil, görevlendirmedir. Asıl amacın Türk milli varlığını korumak olduğu düşünülürse bunun milli bir görev ve beklenti haline geldiği anlaşılır. Çünkü bozkır toplumunda dini değil, siyasi sosyal düzen esastır. Kağan başarılı olmak zorundadır, çünkü yaptıklarından sorumlu tutulacaktır. Bu nedenle bozkır insanı akıllı ve faydacı bir egemenlik anlayışına sahiptir diyebiliriz.

Bozkır insanı yaşamı gereği zorluklarla karşı karşıyadır. Başarılı olabilmek, tehlikelere karşı koyabilmek ve kısaca varlığını devam ettirebilmek için bir merkezin etrafında toparlanabilme kabiliyetine sahiptir. Otoriteyi

tanıma, riayet etme, saygı, ve itaatin gerekliliğine inanır. Bu nedenle ortaya koyduğu egemenlik anlayışı diğer toplumlardan farklı olarak daha karışık ve kompleks bir yapı gösterir. Karizmatik ve kuralları olan egemenlik anlayışını ortaya koyabilen toplumlar çok azdır ve bozkır toplumu bu tarz bir anlayışında önemli temsilcisidir. Körü körüne itaat yoktur, sonuçlara değer verilmekte ve başarılar göz önüne alınarak değerlendirme yapılmaktadır.

Bozkırın sosyal yapısının temelini aile oluşturur. Bozkır insanının karakterinin şekillendiği ilk yerde burasıdır. Bozkır ailesinde görülen pederi yapı mevcudiyeti onların siyasi güçlerinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Küçük aile tipinde, kan akrabalığı temeline dayanan ve kadının hür olduğu bozkır ailesinde pederin üstlendiği rolü, önce boy reisi, sonra Kağan üstlenmektedir. Otoriteyi tanıma, kurallara riayet ve vazife şuurunun ilk öğrenildiği yer ailedir. Bu bilgilerle yetişen birey toplum içerisinde kendisine biçilen rolü üstlenir. Bu nedenle bir toplulukta aynı psikolojik karakter özelliklerinin mevcudiyeti söz konusu olmaktadır.

Bozkır insanı yaşamı gereği teşkilatlanmak zorundadır. Bozkırda yaşam mücadele doludur ve onun ruhunda bu mücadelenin izleri hissedilir. Hayvan sürülerine bakabilmek düzeni gerektirir, birlikte hareket etme zorunluluğunu doğurur. Coğrafya gereği bozkırın pek çok tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecek bir toplumun teşkilatlanabilmesi zaruridir. Bunu sadece sosyal hayatlarındaki düzenle sınırlı tutmazlar ve askeri organizasyonlarda da kullanırlar. Görev dağılımı ve inzibat bozkır insanının önemli ruhi vasıflarıdır. Uyguladıkları askeri taktiklerde de bu unsurların mevcudiyeti göze çarpar. Bozkır ordusu sadece talan ve yağma peşinde koşan bir gurup değil, düzenli ve tutarlı bir askeri güce sahiptir. Ailede başlayan nizam ve intizam duygusu bozkır insanının ruhuna işlemiştir. Bu sebeple gözlerinin gördüğü her topluluğu teşkilatlandırmakla görevli olduklarını düşünürler. Asırlarca bozkır coğrafyasında yaşamış ve bu unsurları bünyesine yerleştirmiş olan bozkır insanı, kazandığı bu değerleri kendinden sonraki nesile aktararak devamlılığını sağlamıştır.

Bozkır insanının tabiatla içiçe yaşaması dini hayatında ifade bulmuş ve dolayısıyla onun karakterine tesirler icra etmiştir. Bozkır insanının inanç dünyasında kuvvetli şekilde ruh inancı mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Bozkır insanının tabiatla yaşamı ve onu anlamaya çalışması ruh dünyalarının şekillenmesinde etkin rol oynamıştır. Ruha inanma, ölümden sonra ikinci bir hayatın varlığı telakkisi, at sayesinde sahip olunan sürat kavramı dolayısıyla Tanrı'ya yakın olma duygusu vs. etkenler şamanizmin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Şamanizm hayatı anlama ve yorumlamanın bir yansımasıdır, bu nedenle başlıbaşına bir din değildir. İçinde dini elemanların mevcudiyetinde şüphe yoktur fakat bu onu bir din olarak algılamamız için yeterli değildir. Bozkırda her zaman mevcut olan büyü ve sihir anlayışında içinde yer aldığı, ruhlarla münasebetin mevcut olduğu ve toplumsal ihtiyaçların giderilmesine yönelik kompleks bir yapı arz etmektedir. Şamanizm inancı ve şamanlık bozkır coğrafyasında çok eski dönemlerden itibaren dini hayatta kendini gösterir. Bozkır insanının günlük yaşamının, dini hayatta kendine yer bulması ve başarılı olabilmek için lazım gelen manevi desteğin sağlanmasıyla ilgili gibi gözükmektedir. Çıkış noktasını bozkır insanının var olduğuna inandığı fakat göremediği bütün güçlerle iyi ilişkiler kurma çabası oluşturmaktadır. Böylece göremediği anlam verip izah edemediği tabiat olaylarıyla veya felaketlerle karşı karşıya kalmayacaktır. Bu anlayış sadece dini alanda değil, sosyal ve siyasi hayattaki düzen ve başarının dayanak noktalarından biridir. Askeri, siyasi ve sosyal açıdan teşkilatlanmış bir toplumun dünyanın bütün manevi güçlerini tanıması ve hoşnut etmeye çalışması akıllıca bir yöntemdir.

Bozkır insanı için en kutsal güç Gök-Tanrı'dır. Bozkır insanının telakkisine göre o tektir ve insanı görevlendirmiştir. Bu inancın oluşmasında bozkır insanının gök ile olan münasebetleri belirleyici rol oynamaktadır. İktisadi hayatın temelinde yatan hayvancılık ot ve su olmadan düşünülemez. Bozkır insanı açısından ot ve su gök ile ilişkilidir, yani hayatın devam etmesi gök'ten gelen suya bağlıdır. Bu münasebetlerin Gök-Tanrı inancının oluşumunda söz sahibi olduğu düşünülebilir. Bozkır insanı için gök, yerden

daha kıymetli ve mühimdir. Var olduğuna inanılan Gök-Tanrı ise hayatın her aşamasında bozkır insanının denetlemekte ve gözetlemektedir.

Gök-Tanrı, bozkır insanını görevlendirmiştir. Bozkırda gördüğümüz “Kut” anlayışının ve otorite meşruiyetinin çıkış noktası bu husustur. Gök-Tanrının bozkır insanına yüklediği asli görev Türk varlığının sağlanması ve korunmasıdır. Görüldüğü üzere dini hayat, siyasi hayat üzerinde son derece etkilidir. Fakat Gök-Tanrı telakkisi farklı toplumlarda gördüğümüz mistik din anlayışlarından son derece farklıdır. Bozkır insanının kişiliğinde kaderci bir anlayış yoktur. O vazifeleri yerine getirebilecek akıl ve iradeye sahip olduğunun ve şayet başarısız olursa bunun kendi hatasından kaynaklandığının farkındadır. Bozkır insanının inancına göre Gök-Tanrı, Türk milletin koruyucusudur, kızar, cezalandırır ama asla yok olmasına izin vermez. Bozkır insanı görevlerini yerine getirmek yani başarılı olmak zorundadır. Bu inanış bozkır menşeli büyük imparatorlukların vücuda gelişindeki manevi kaynakların içinde mühim bir yeri işgal etmiştir. Bozkır insanı sahip olduğu üniversal düşünce sayesinde Gök-Tanrı'yı insan şeklinde tasavvur etmemiş ve mekanını gök kabul ederek bütün kainatı kapsamıştır. Gök'te Gök-Tanrının temsil ettiği tek güç olma vasfını insan toplulukları arasında ve yeryüzünde Kağan ifa etmektedir.

Bozkır insanının inanç sisteminde günlük hayatın tüm aktörleri yerini almıştır. Yaşam şartları gereği bölgede bulunan dağlar, nehirler, göller vs, unsurlar bu faktörlerin bir kısmını oluşturur. Bozkır insanının inanç sisteminde dikkati çeken en önemli husus tüm kuvvetler arasında mevcut bulunan uyum ve ahenktir. Bu düşünce üniversalist dikotomi olarak adlandırılır ve tüm güçler arasında görülen denge ve ahenk bozkırın sosyal ve siyasi düzenine tesir etmektedir. Bahsedilen tüm güçlerin ‘Kut’unu kazanmak bozkır insanının kainatı algılama şeklinin tezahürüdür. Coğrafya, iktisadi hayat, sosyal yapı, ve dini anlayışı birbiriyle sıkı ilişki ağı içerisinde. Bozkır insanıda bu ilişkiden kendi hesabına düşeni almıştır. Bozkır coğrafyasında yaşayan her topluluğun bu kuvvetlerle bu denli uyum içinde olduğunu söylemek yanlış olur. Bozkır insanı tüm tabiat kuvvetlerini kabul

eder ve saygı gösterir. Tek Tanrı inancına sahiptir, fakat daha aşığı kutsallarada inanmakta ve kendine özgü bir felsefeninde yaratıcısı konumundadır. Bozkır insanının bu güçlerle olan münasebetlerinde kendi hesabına faydalanma prensibi dikkat çeker. Bu durum onun aklının ve becerisinin göstergesi hükmündedir.

Bozkır insanının ruh inancının bir diğeri yansıması Atalar kültüdür. Ruhun ölümsüzlüğü inancı ölü gömme tekniklerinde ifade edilmektedir. Kişinin öbür dünyada ihtiyacı olacak materyallerle gömülmesi bu inanışın temsili olduğı gibi atalar kültüde bu kaynaktan beslenmektedir. Bozkır insanı ata ruhlarının kendilerini izlediğine ve hayatlarına müdahale edebileceğine inanmışlar, bu nedenle ata ruhlarına ve dolayısıyla mezarlarına sonsuz saygı göstermişlerdir. Ata mezarlarını ziyaret ve kurbanlar sunma bu amaçlarla yapılan törenlerdir. Bozkırda bulunan kurganlarda bulunan ve ölen kişinin öldürdüğü düşman sayısını ifade ettiğı düşünölen balballar, bozkır insanı için başarının önemli olduğunu göstermektedir. Öyleki kişinin ruhuyla birlikte başarıları da yaşamakta ve onun bu özelliğı temsil edilmektedir. Bozkırda coğrafik, siyasi, ekonomik, sosyal nedenler ve dini hayat insanın karakterinin şekillenmesinde başrolü oynamaktadır. Onun hayatı ve ölümü algılamasında etkili olmaktadır.

Bozkır insanının psiko-karakterinin oluşumunda hayatının tüm faktörlerinin etkili olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle iktisadi hayatın biricik ve en önemli kaynağı olan hayvancılığın ve hayvanın, bozkır insanının ruh dünyasında etkisi olmaması düşünölemez. Fakat bu etki başka toplumlarda görölen totem inancından son derce farklılık arz etmektedir. Bozkır insanının yaşam kaynağı hayvancılıktır. Bu nedenle varlığın devam edebilmesi için hayvan dünyasıyla uyum ve işbirliğı önemlidir. Bu işbirliğı bozkır insanı hesabına artılar teşkil etmekte ve temelde akıl ve fayda prensipleri yatmaktadır.

Bozkır insanı totemist değildir çünkü totem inancı beraberinde sosyal ve siyasi düzenler getirir. Totemizmde hayvanlara korku ve hurafelerle bakıldığı halde bozkır insanı için hayvan ve bunun çevresinde oluşın sanatta

hayvan üslubu hayatı algılamada yol gösterici ve gizli güçlerin temsilcisi hükmünden ileri gitmemiştir. Yaşamı gereği çevresinde vahşi ve ehli hayvanlarla yaşayan bozkır insanının tüm güçlerle uyum anlayışı buradada ifade bulmaktadır.

Bozkır insanının hayata karşı takındığı tavrın asıl amacı varlığını devam ettirebilmektir. Bu tavır toplumdan topluma farklılık arzetmekte ve böylece bozkır toplumu için genelinde var olduğuna inandığımız ruhi vasıflar vücuda gelmektedir. Bozkır kültürü, onun yaratıcısı ve temsilcisi olan bozkır insanının tanınmasıyla daha iyi anlaşılacaktır. İktisadi yaşamı göçebe hayvancılık temeline dayanan, hareketli bir yaşam sürdüren, mistik ve hareketsiz inançlara itibar etmeyen bir toplumda yaşayan, teşkilatlı ve inançlı bir insan portresi çizilmektedir. Bozkır insanı özgürlüğüne düşkün fakat disiplin ve nizamı seven, coğrafya nedeniyle de çetin bir ruhi vasıfa sahiptir.

Doğumundan itibaren çevresinde zayıfların öldüğünü ve güçlülerin yaşadığını görmüştür. Kendini güçlü görür ve öyle olmaya çalışmaktadır. Bunun yanında insani pek çok değerlere sahiptir. Sevdiklerinin ölümü dolayısıyla yapılan acılı merasimler pek çok kaynakta defeatle zikredilmiştir.

Bozkır insanı doğumundan itibaren asker olarak yetişir. Fakat askeri ve siyasi başarılarının altında yatan asıl sebep ruhi vasıflarıdır. Nizam altında hareket edebilme, verilen görevi gerçekleştirme, ortak amaç ve idealler için mücadele edebilmek vasıfları bozkır insanının karakterinde mevcuttur. Yaşamları gereği kanaatkar olmayı öğrenmişlerdir, Yurtseverdir ve ihanet etmezler. Atlı biniciler olmaları sebebiyle hakim olma vasfında haizdirler. Bozkır insanının hayata bakış açısı ve kainatı anlama, içindekileri yorumlama biçimi kendine özgüdür. O dünyaya verdiği anlamı ve onda gördüğü düzeni, kendi yaşam biçimine yansıtmış herşeyde olduğu gibi buradada bir uyum ve benzerlik yaratmıştır. Bozkır kendine özgü bir kültürün mekanı olduğu gibi, aynı zamanda universalist devlet felsefesinin yaratıcılarının yurdudur. Bozkır insanının felsefesi universalist'dir ve tüm dünyayı içermektedir. Bu felsefe sayesinde ki çok büyük cihan devletleri bozkırda kurulmuştur.

Bozkır insanı dünyaya bir mana vermiş, yaşamında gördüğü her şeye bir anlam yüklemiştir. Dünyayla sıkı ilişki halindedir. Yapılacak işler kainat kuvvetlerinin durumuna göre ayarlanır ve icraat gerçekleştirilir. Kısaca kozmik sebepler bozkır insanının yaşamını direkt olarak etkilemektedir. Bu dünyada görülen canlı veya cansız her nesnenin bir görevi vardır ve bunlar arasında bir düzen mevcuttur.

Bozkır insanına göre var olan hiçbir şey manasız değildir. Çevresinde gördüğü her tabiat parçası derin manalar içerir. Kısaca başarı için gerekli maddi imkânlara sahip, asker olarak yetişen, nizam ve görevini ifa konularında son derece başarılı, harpte akıllı, kanaatkar, insanlardan oluşan, ölümden korkmayan ve onu sadece yeni bir hayatın başlangıcı olarak gören bozkır insanı, inanç sistemlerinin ve manevi değerlerin katkısıyla sağlayarak başarılı olmuştur.

KAYNAKÇA

ALFÖLDİ, A...,

1943 **“Türklerde Çift Krallık”,** II. TTKong. s.507-519.

ALTHEİM, Franz,

1967 **Asyanın Avrupaya Öğrettiği,** çev. Emin Türk Eliçin, May Yayınları, İstanbul.

ARSAL, Sadri Maksudi,

1933 **Orta Asya, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri,** Ankara.

ARSAL, Sadri Maksudi,

1943 **“Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü”,** II. TTKong, s. 1062-1093.

ARSAL, Sadri Maksudi,

1955 **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları,** Çeltüt Basımevi, İstanbul.

ARTAMANOV, M.I...,

1969 **Treasures From Scythian,** Thames and Hudson, London.

ASKAROV, A...,

1992 **“Pastoral And Nomadic Tribes at The Beginning of The First Millenium B.C”,** History of Civilizations of Central Asia, Unesco Publishing, c.IV, s. 459-473.

ASLAN, Mahmut,

1990 **“Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi”,** Fırat Üni. Tarih Kollekyumu, Elazığ, s. 210-235.

ATASAYAN, Muine,

1938 **“Beşer Irklarının Tasnifinde Esaslar”**, CHP. Yayınları, Ankara.

AYAS, Nevzat,

1943 **“Türkler ve Tabiat Kanunu”**, II. TTKong., s. 817-833.

AYDA, Adile,

1979 **“Etrüsklerle İskitler Arasında Benzerlikler”**, VIII. TTKong, s. 287-292.

AYDA, Adile,

1987 **“Türklerin ilk Ataları”**, Ayyıldız Mat. Ankara.

AYDIN, Mehmet,

1994 **“Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı ile İlişkisi”**, XI. TTKong, s. 487-500.

BARTHOLD, W.

1947 **“Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”**, çev. Abdülkadir İnan, Belleten, Sayı 43, s. 515-539.

BAŞOĞLU, Muzaffer Şerif,

1943 **İrk Psikolojisi**, Üniversite Yayınları, İstanbul.

BAŞTAV, Şerif,

1998 **Büyük Hun Kağanı Attila**, Kültür bak. Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer,

1997 **Türk Kültürü Araştırmaları**, Akademi Yayınları, İzmir.

BESE, Lajos,

1982 **“The Motive of The Triple Coffin In a Mongolian Folk Tale”**, Acta Orientalia XXXVI. 1/3, s. 61-68.

- BROVKA, Gregory,
1967 **Scythian Art**, Paragon Book Publishing, New York.
- BULUÇ, Sadettin,
1968 **“Şamanlık”**, İslam Ansiklopedisi, C. XI,.
- BRANTJES, Burchard,
1996 **Arms of Sakas And Other Tribes the Central Asian Steppes**, Varanisi.
- BUXTON, L.H. Dudley,
1929 **China The Land and The People**, Oxford Üni. Press, London.
- CAFEROĞLU, Ahmet,
1972 **“Türklerde Av Kültü ve Müessesesi”**, VII. TTKong, s. 169-175.
- CAMERON, George G.,
1975 **“Darius The Great And His Scythian (Saka) Campaign Bisutun and Herodotus”** Acta Iranica, IV, s. 77-85.
- CHALLAYE, Felician,
1998 **Dinler Tarihi**, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul.
- COSMO, Nicola Di.,
2002 **Ancient China and its Enemies, The Rise of Nomadic Power in East Asian History**, Cambridge University Press.
- COSMO, Nicola Di.,
2002 **Warfare in Inner Asian History**, Brill Press. Leiden.
- CZAPLIĆKA, M.A.,
1918 **The Turks of Centrial Asia History**, The Clarendon Press, London.

ÇAY, Abdulhaluk M.,

1990 **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri**, Türk KAE. Yayınları, Ankara.

DEER, Jozsef,

1954 **“İstep Kültürü”**, çev. Şerif Baştav A.Ü. DTCTF. Dergisi XII, 1-2, s. 159-176.

DELLENBACH, Marguerite,

1943 **“Türklerin Antropolojik Tarihlerine Dair Vesikalar”**, II. TTKong. s. 634-645.

DEMİR, Muzaffer,

2001 **“İskitli Okçuların Atınaya Getiriliş Tarihi Üzerine Bir Yorum”** Belleten, sayı 244.

DİLAÇAR, Agop,

1940 **Alpin İrk ve Türk Etnisi**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara.

DİLBAŞAR, K.,

1935 **Medeniyetlerin Doğuş ve Yayılışlarında Türklerin Roller**i, Burhaneddin Matbaası, İstanbul.

DİYARBEKİRLİ, Nejat,

1972 **Hun Sanatı**, İstanbul.

DONUK, Abdülkadir,

1979 **“Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”**, TED, Sayı 10, s. 30-56.

DONUK, Abdülkadir,

1981 **“Eski Türklerde Aile”**, İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, sayı 33, s. 162-168.

DONUK, Abdülkadir,

1991 **“Kuruluşunun 2000 yılında Türk Ordusu”**, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, s. 530-545.

DURMUŞ, İlhami,

1993 **İskitler (Sakalar)**, Türk KAE. Yayınları, Ankara.

DURMUŞ, İlhami,

1996 **“Sarmatlar’da Sosyal ve Ekonomik Hayat”** G.Ü. FEF. SBD, 1/1, s. 173-191.

DURMUŞ, İlhami,

1997 **“Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”** G.Ü., FEF. SBD, 1/2, s. 13-19.

DURMUŞ, İlhami,

1997 **Sarmatlar**, Ankara.

EBERHARD, Wolfram,

1938 **Early Chinese Cultures and Their Development**, Washington.

EBERHARD, Wolfram,

1940 **“Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’da At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”**, Ülkü Dergisi, Sayı 92, s. 161-172.

EBERHARD, Wolfram,

1940 **“Çin Kaynaklarına Göre Türklerde ve Komşularında Spor”**, Ülkü Dergisi sayı 87, s. 204-215.

EBERHARD, Wolfram,

1942 **Çinin Şimal Komşuları**, çev. Nimet Ulugtag, TTK Yayınları, Ankara.

EBERHARD, Wolfram,

1943 **“Eski Çin Kültürü ve Türkler”**, DTCF. Dergisi Sayı 4, s. 19-38.

EBERHARD, Wolfram,

1944 **“Eski Çin Felsefesinin Ortaya Çıkışı”**, DTCF. Dergisi, sayı II.

EBERHARD, Wolfram,

1947 **Çin Tarihi**, TTK. Yayınları, Ankara.

EBERHARD, Wolfram,

1948 **“Bugünkü Avrupada Etnolojinin Esas Cereyanları”**, DTCF Dergisi Sayı 5, S.1-15.

EBERHARD, Wolfram,

1949 **A New Approach To Indian Buddihism**, Atlas Publishing, London.

ERGİN, Muharrem,

1991 **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

ESİN, Emel,

1979 **Türk Kosmolojisi**, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, İstanbul.

ESİN, Emel,

1985 **Türk Kültür Tarihi, “İç Asyada ki Erken Safhalar”**, AKDT. Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin F...,

1940 **İrk ve Millet**, İstanbul.

FREYER, Hans,

1963 **Sosyolojiye Giriş**, çev. Nermin Abadan, Sevinç Matbaası, Ankara.

- FRISCH, T.G.,
1949 **Scythian Art and Some Chinese Parallels**, Oriental Art, London.
- GABAIN, A. Von,
1943 **"Hun-Türk Münasebetleri"**, II. TTKong, s. 895-911.
- GÖKALP, Ziya,
1976 **Türk Medeniyet Tarihi**, Haz. İsmail Aka. Kazım Yşaar Koprarnan, Güneş Yayınları, İstanbul.
- GÖMEÇ, Sadettin,
1999 **Kök-Türk Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GRECARD, Fernand,
1970 **Asya'nın Yükseliş ve Düşüşü**, MEB. Yayınları, İstanbul.
- GROUSSET, Rene,
1980 **Bozkır İmparatorluğu**, çev. Reşat Uzman Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GUMILEV, L.N.,
1999 **Eski Türkler**, çev. Ahsen Batur, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- GUMILEV, L.N.,
2001 **Kavimlerin Türeyişi ve Yeryüzü Üzerindeki Yaşam Bölgeleri**, çev. Nuri Eyüpoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GUMILEV, L.N.,
2002 **Hunlar**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- GUMILEV, L.N.,
2002 **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

HARMATTA, John,

1950 **Studies on the History of The Sarmatians**, Budapeste.

HASSAN, Ümit,

2000 **Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler**, Alan Yayınları, İstanbul.

HAUSSİG, Hans Wilhelm,

2001 **İpek Yolu ve Orta Asya Kültürü Tarihi**, çev. Müjdat Kayayerli, Ötüken Yayınları, İstanbul.

HEREDOTOS,

1973 **Herodot Tarihi**, çev. Perihan Kuturman, Hürriyet Yayınları, İstanbul.

HEY'ET, Cevat,

1996 **Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış**, çev. Melek Müderriszade, Kültür Bak. Yayınları, Ankara.

INOSTRANTSEV, K.,

1950 **"Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz"**, çev. Abdülkadir İnan, Belleten Sayı 53, c. XIV. s. 45-47.

İNAN, Abdülkadir,

1966 **Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü**, Türk KAE. Yayınları, Ankara.

İNAN, Abdülkadir,

1972 **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK. Yayınları, Ankara.

İNAN, Abdülkadir,

1991 **Makaleler ve İncelemeler (1)**, TTK. Basımevi, Ankara.

İNAN, Abdülkadir,

1991 **Makaleler ve İncelemeler (2)**, TTK. Basımevi, Ankara.

JACOBSON, Esther,

1993 **Ther Deer Goddess of Ancient Siberia**, Brill Press. Leiden.

JACOBSON, Esther,

1995 **The Art of The Scythians**, Brill Press, Leiden.

KAFESOĞLU, İbrahim,

1972 **“Eski Türk Dini”** Ülkü Dergisi, Sayı 3, s. 1-34.

KAFESOĞLU, İbrahim,

1993 **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, 9. Basım, İstanbul.

KOPPERS, Wilhelm,

1941 **“İlk Türklük ve İlk İndo Germanlik”**, Belleten, sayı 19, c. 5, s. 439-480.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad,

1940 **“Milliyetçilik ve Irkçılık”**, Ülkü Dergisi, sayı 86, s. 96-99.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad,

1943 **“İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok mu dur?”** II. TTKong, s. 383-418.

KÖSEOĞLU, Nevzat,

1990 **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

KRADER, Lawrance,

1963 **Social Organization of The Mongol-Turkic Pastoral Nomads**, İndiana Üni. Press. Mouton.

KURAT, Akdes Nimet,

1992 **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitapevi Yayınları, Ankara.

KÜYEL, Mübahat Türker,

1990 **“Türklerde Adalet Kavramının Ontolojik Bir Temeli Varmıdır?”** X. TTKong., s. 735-742.

KÜYEL, Mübahat Türker,

1994 **“Bilge Kağan Bir Filozof-Arhant mudur?”**, XI. TTKong, s. 519-530.

KWANTEN, Luc,

1979 **İmperial Nomads**, Leicester Üni. Press.

LİGETİ, L...,

1986 **Bilinmeyen İç Asya**, çev. Sadrettin Karatay Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

MCGOVERN, William Montgomery,

1939 **The Early Empires of Central Asia**, North Caroline Üni. Press, New York.

MEMİŞ, Ekrem,

1987 **İskitlerin Tarihi**, Selçuk Üni. Yayınları, Konya.

MEMİŞ, Ekrem,

1990 **Tarihi Coğrafyaya Giriş**, Selçuk Üni. Yayınları, Konya.

MEMİŞ, Ekrem,

2002 **Eskiçağda Türkler**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

MEZ, A,

1941 **“Türk Milletlerinde Meşruiyet Hakkı”**, çev. Cemal Köprülü, Ülkü Dergisi, Sayı 101, s. 399-405.

MİNNS, E.H.,

1970 **“The Scythian and Northern Nomads”**, Cambridge Ancient History, s. 187-204.

MORİ, Masao,

1978 **“Kuzey Asyada’ki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”**
TED. Sayı 9, s. 209-227.

NANDER, Fettich,

1943 **“Hunlar Zamanına Ait Olup Szeged-Nagyszeksas’ta
Bulunan Prens Mezarı Hafriyatında Bulunan Eşya”**, II.
TTKong. s. 320-328.

NEMETH, Gyula,

1940 **“Türklüğün Eski Çağı”**, Ülkü Dergisi, sayı 90, s. 299-
307.

NEMETH, Gyula,

1982 **Attila ve Hunları**, çev. Şerif Baştav, DTCTF. Yayınları,
Ankara.

NÖİLE, Wilfried,

1980 **“Türkistan Tarihinin Yazımında Karşılaşılan Sorunlar”**,
(çev. Gültekin Oransoy), Belleten sayı 17, c. XLIV, s. 347-
368.

ÖGEL, Bahaeddin,

1948 **“Türk Kılıcının Menşesi ve Tekamülü”**, DTCTF. Dergisi, C.
VI. Sayı 5, s. 431-459.

ÖGEL, Bahaeddin,

1971 **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk KAV. Yayınları,
İstanbul.

ÖGEL, Bahaeddin,

1981 **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Kültür Bak. Yayınları,
Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin,

1984 **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin,

1993 **Türk Mitolojisi**, TTK. Yayınları, Ankara.

ÖZERDİM, Muhadere N...,

1963 **"Chou'lar ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dini"**, Belleten, sayı 105. c. XXVII, s. 1-23.

ÖZTUNA, Yılmaz,

1990 **Devletler ve Hanedanlar, İlkçağ ve Asya-Afrika Devletleri**, Kültür Bak. Yayınları, Ankara.

PETERS, W...,

1944 **İrk Psikolojisi**, çev. Mümtaz Turhan, Numune Yayınları, İstanbul.

PHILLIPS, E.D...,

1961 **The Royal Hordes, Nomad Peoples of the Steppes**, Thames and Hudson, London.

RADLOFF, Wilhelm,

1954 **Sibiryadan**, çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul.

RASONYİ, Lazslo,

1971 **Tarihte Türklük**, Türk KAV. Yayınları, Ankara.

RİCE, Tamara Talbot,

1957 **Ancient Peoples and Places The Scythians**, Thames and Hudson, London.

ROUX, Jean Paul,

1989 **Türklerin Tarihi**, çev. Galip Üstün, Milliyet Yayınları, İstanbul.

- ROUX, Jean Paul,
2000 **Türklerin ve Mogolların Eski Dini**, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul,
2001 **Mogol-Bozkır İmparatorluğu**, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul,
2001 **Orta Asya, Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- RUBEN, Walter,
1943 **“Milattan Bin Sene Evvel Asya İçlerinden Muhaceret Eden Hindistanın En Eski Demircileri”**, II. TTK Kong, s. 237-243.
- RUDENKO, Sergei,
1970 **Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horse**, California Press, Berkeley.
- RÜSTOV, A.,
1943 **“At ve Araba Kullanımının Tarih ve Sosyoloji Bakımından Ehemmiyeti”**, II. TTKong, s. 858-863.
- SCHİMMELE, Annamarie,
1955 **Dinler Tarihine Giriş**, A.Ü. İlahiyet Fak. Yayınları, Ankara.
- SİNOR, Denis,
1974 **“What is Inner Asia”**, Altaica collecta, Bonn Conference.
- SİNOR, Denis,
2000 **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

SHIROKOGOROFF, S.M.,

1966 **Royal Asiatic Society, Antropology of Northern China,**
Humanities Press, Netherland.

SHIROKOGOROFF, S.M.,

1970 **Ethnological and Linguistical Aspects of The Ural-**
Altaic Hypothesis, Humanities Press, Netherlands.

SPULER, Bertold,

1979 **"Gök-Türklerin Dini ve Kültürü Hakkında Mülahazalar"**
VIII. TTKong, s. 659-664.

ŞEŞEN, Ramazan,

1979 **"Klasik İslam Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini**
ve Şaman Kelimesinin Menşei", TED, sayı 10, s. 57-85.

TANYU, Hikmet,

1980 **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı,** A.Ü.
İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara.

TARHAN, M. Taner,

1969 **"İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri",** İ.Ü. Ed. Fak. Tarih
Dergisi, sayı 23.

TARHAN, M. Taner,

1970 **"Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi"** İ.Ü. Ed.
Fak. Tarih Dergisi, sayı 24. s. 17-32.

TARHAN, M. Taner,

1979 **"Eskiçağda Kimmerler Problemi"** VIII. TTKong. s. 355-
370.

TAŞAĞIL, Ahmet,

1995 **Göktürkler,** AKDTY. Kurumu, Ankara.

- TEZCAN, Mahmut,
1974 **Türklerle ilgili stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme**, A.Ü. Ed. Fak. Yayınları, Ankara.
- TENTHOROY, Collinos,
1938 **“Önasya’da Demir”**, Ülkü Dergisi, Sayı 63, s. 264-270.
- TOGAN, Zeki Velidi,
1946 **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c.1, İsmail Akgün Mat. İstanbul.
- TOYNBEE, Arnold J...,
1956 **A Study of History**, Oxford Üni. Press, London.
- TURAN, Osman,
1945 **“Eski Türklerde Ok’un Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması”** Belleten, sayı 35, c. IX, s. 305-318.
- TURAN, Osman,
1969 **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, c.1, Türk Neşriyat Yurdu., İstanbul.
- VALLOIS, Henri V.,
1965 **İnsan Irkları**, çev. Seniha Tunakan A.Ü. Yayınları, Ankara.
- WINDROW, Martin,
1997 **Attila and The Nomad Hordes**, London.
- YAMADA, Nobuo,
1982 **“Formation of The Hsiung-Nu Nomadic State”**, Acta Orientalia, XXXVI, 1/3, s. 575-580.
- YILDIRIM, Dursun,
1994 **“Kök-Türk’lerde Kağanlık Süreci”**, XI. TTKong., s. 519-530.

ÖZET

Çin seddinden Tuna nehrine kadar uzanan geniş bozkır arazisinde bozkır kültürü vücuda getirilmiş ve geliştirilmiştir. Doğu ve batı kollarına ayrılan bozkırda bu gelişimin ne zaman tamamlandığının tarihini tespit etmek oldukça zordur.

Bozkır kültürü temsilcilerinin dünya tarihindeki en mühim rolleri egemenliğin ortaya çıkışında ve devlet oluşumuna giden yolda etkin rol oynamalıdır. Bir diğer özellikte bozkır kültür temsilcilerinin yaşam tarzında düşünce ve inanç sahasında ortaya koydukları benzerliklerdir. Kimine göre bu benzerlikler aynı coğrafyada yaşamış olmanın kaçınılmaz bir sonucudur ve aynı şartlarda yaşayan her topluluk aynı ürünleri ortaya koyar. Bu noktada insan topluluklarının tarihi geçmişi ve manevi hayatı pek hesaba katılmadığından yanlış çıkarsamalar yapılmıştır. Tüm kültür unsurları arasındaki benzerlikler maddi imkanlarla izahdan daha karmaşık ve geniş bir açılımla değerlendirilebilir. Bu nedenle bozkır kültürünün oluşumu ve gelişiminde, Türk topluluklarının tarihinin iyice anlaşılabilmesi ve öneminin kavranması gerekmektedir.

Bozkır insanı yaşadığı coğrafyanın, sert ve haşın tabiat şartlarının etkilerini üzerinde taşımış ve güçlü olmayı öğrenmiştir. İktisadi manada göçebe hayvan yetiştiriciliği temeline dayanan bozkır kültüründe iktisadi tercihler, toplulukların kimliklerinin oluşumunda ve ortaya konulan ürünlerde de söz sahibi olmuştur. Bu bağlamda bozkır kültürünün iktisadi temelinde at yetiştiriciliği yatmakta bunu koyun ve sığır yetiştiriciliği takip etmektedir.

Bozkır insanı beslenme karakterleri ve giyim tarzları konusunda da kendine özgü bir düşüncenin tezahürlerini ortaya koymuş ve faydacılık prensibi üzerine hareket etmiştir.

Bozkır insanının ruh dünyasının şekillenmesinde en önemli maddi unsurlar at ve demirdir. Bozkır insanı atını sadece iktisadi bir araç olarak görmemiş inanç dünyalarında ve ruh hallerinde ona nazım bir mevki vermiştir. Sahip olduğu demir madeni sayesinde askeri başarılar kazanmış ve kişiliğindeki savaşçı kimliğin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Bozkır toplulukları sağlıklı bir cemiyet hayatı sürdürmüş, bir arada yaşamının ve hayatın getirdiği anlaşmazlıkları çözmek için hukuk kuralları oluşturmuş, tehlikelere karşı koyabilmek ve ortak amaçlar için hareket edebilmek için teşkilatlanabilme becerisini ortaya koymuştur. Bir otorite etrafında toparlanma ve emirlere itaat etme inancı sayesinde büyük başarılarla imza atmış ve bir biri ardına vücuda gelen büyük cihan devletlerinin kurucuları olmuşlardır.

Bozkır insanı dini hayatıyla sosyal ve siyasi yaşantısı arasında sağlıklı ve faydalı bir bağ kurmayı başarmıştır. Yaşadığı coğrafya ve tabiatın ağır şartları altında manevi açıdan kendini korumak ve anlam veremediği şeyleri kendince yorumlamak konusunda son derece başarılıdır. Büyü ve sihir anlayışının yanında, manevi güçlerle irtibat ve iletişim konusunda bugün şamanizm dediğimiz bir inancın yaratıcısıdır. Gök-Tanrı inancının gelişimini tamamlamasıyla bozkır insanı, ilahi görevlendirme ve Tanrı desteği anlayışıyla büyük başarılarla giden yoldaki manevi destekleyicileride yanına almış bulunmaktadır. Tabiat kuvvetlerine inanma, çevresinde gördüğü cansız her nesnenin bir ruhu olduğu ve bunların desteğini alma düşüncesi bozkır insanının kainat kuvvetleriyle ahenk içinde yaşama isteğinin bir sonucudur. Atalar kültü inancı ve erken dönemlerde daha güçlü hissedilen totemistik inanç unsurları da bu anlayışın bir tezahürü gibi gözükmemektedir.

Bozkır insanı hayatı ve kainatı farklı algılamış ve yorumlamıştır. Sahip olduğu sürat sayesinde ulaşılabilir ve gidilemez anlayışını terketmiştir. Bu anlayışın sonuçları; kendini ilahi kudretlere yakın hissetme ve dünyayı dar gören bir zihniyete sahip olmak olarak açıklanabilir. Bozkır insanı dünya devleti düşüncesinin ve bu düşüncenin oluşturduğu felsefenin de yaratıcısı olmuştur. Bunun yanında insani değerlerin ve karakter özelliklerinin oluşması da bu tarihsel süreç içerisinde sosyolojik bir değer kazanmış ve ruh hallerinin oluşum süreci tamamlanmıştır.

Bu ruhi vasıflar disiplin ve nizam severlik, verilen görevi ifa etme düşüncesi, sözünde durmak, kurnazlık, cesaret, dayanıklılık, hükmetme, şeklinde özetlenebilir.

SUMMARY

Steppe culture has been formed and developed in the vast steppe land extending from the Great Wall of China to the Danube. It is very difficult to determine when this progress has been completed in the steppe which separates into two wings; east wing and west wing.

The most important role of the representatives of the steppe culture is the one they played in the emergence of the sovereignty and in the formation of the state. Another characteristic is that there are similarities in the life style, of the representatives of the steppe culture and in their thoughts and beliefs. According to some people, these similarities are unavoidable as they lived in the same geographic area and all the communities living in the same conditions bring the same products. At this point, as historical background and moral lives of the human communities aren't taken into account, this has led to miscalculations. The similarities among all the elements of the culture can be assessed within a wider and more complex perspective with financial resources. For this reason the History of Turkish communities and its importance in the formation of the steppe culture should be understood.

The people living in the steppe were affected from the severe natural conditions of the geographic area they lived and hence become strong. When we look from economic view, economic choices played a role in the emergence of the communities and their identities and in the products they produced. In this context, horse breeding constitutes the most important part in the economic field of the steppe culture and sheep and cattle breeding follow horse raising.

People of the steppe culture had a special style with their feeding habits and with clothing styles. They also acted according to the principle of utilitarianism.

The most important factors that shape the spirit of the people of the steppe are the horse and the iron. People of the steppe not only regarded their horses only as an economic means but also gave them an important place in their spirits and beliefs. They gained military victories due to the iron

ores they had and these victories contribute to the forma development of their identities as warriors.

Communities in the steppe lived together, led a healthy social life and developed law rules to salve the disagreements. They also gained organization skill to act for common objectives. Due to their belief in gathering around one authority and obedience to rules, they were successful in many events and thus became the founders of big world states one after the other.

People of the steppe accomplished to aerate a healthy and fruitful relation between their religious life and social and political life. They are very successful in protecting themselves morally against the heavy conditions of the geographic and nature, and in interpreting the things they couldn't understand. As well magic they are the founders of the belief called as shamanism in which it is believed to have communication with spiritual forces. With the development of Goktanrı belief (The God which the people of the steppe believed in) the people of the steppe believed they had the support of the God and a divine duty. With this approach, they had supporters in the way to success. Believing in the natural forces, that every lifeless thing around themselves had a spirit and trying to have, their supports are the results of the desire of the people to live in harmony with the universe forces. Belief in ancestor cult and totemism belief appears to be result of this approach.

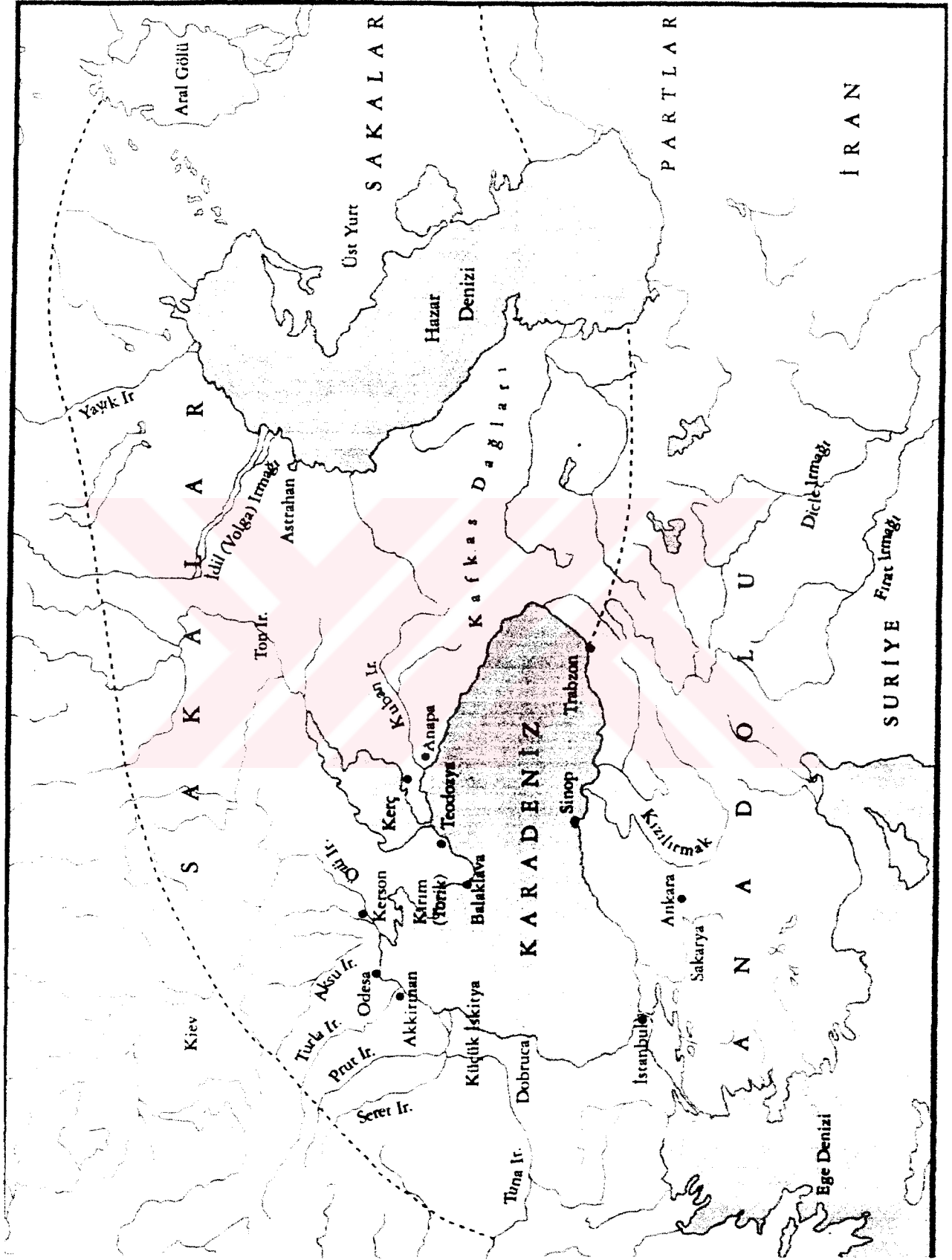
People of the steppe perceived and interpreted the life and universe in a different way. They believed they couldn't go to everywhere and reach everything due to their speed. It can be said that as a result of this approach, they felt themselves close to divine forces and they were shortsighted: People of the step are the founders of the idea of a world state and the philosophy, which resulted from this idea. Apart from this, the values and characteristics of human gained a social value in this historical process and the formation period of different spiritual characteristics was completed.

These spiritual characteristics can be summarized as discipline and order, carrying out their duties, Keeping their words, cunning, courage endurance and ruling.

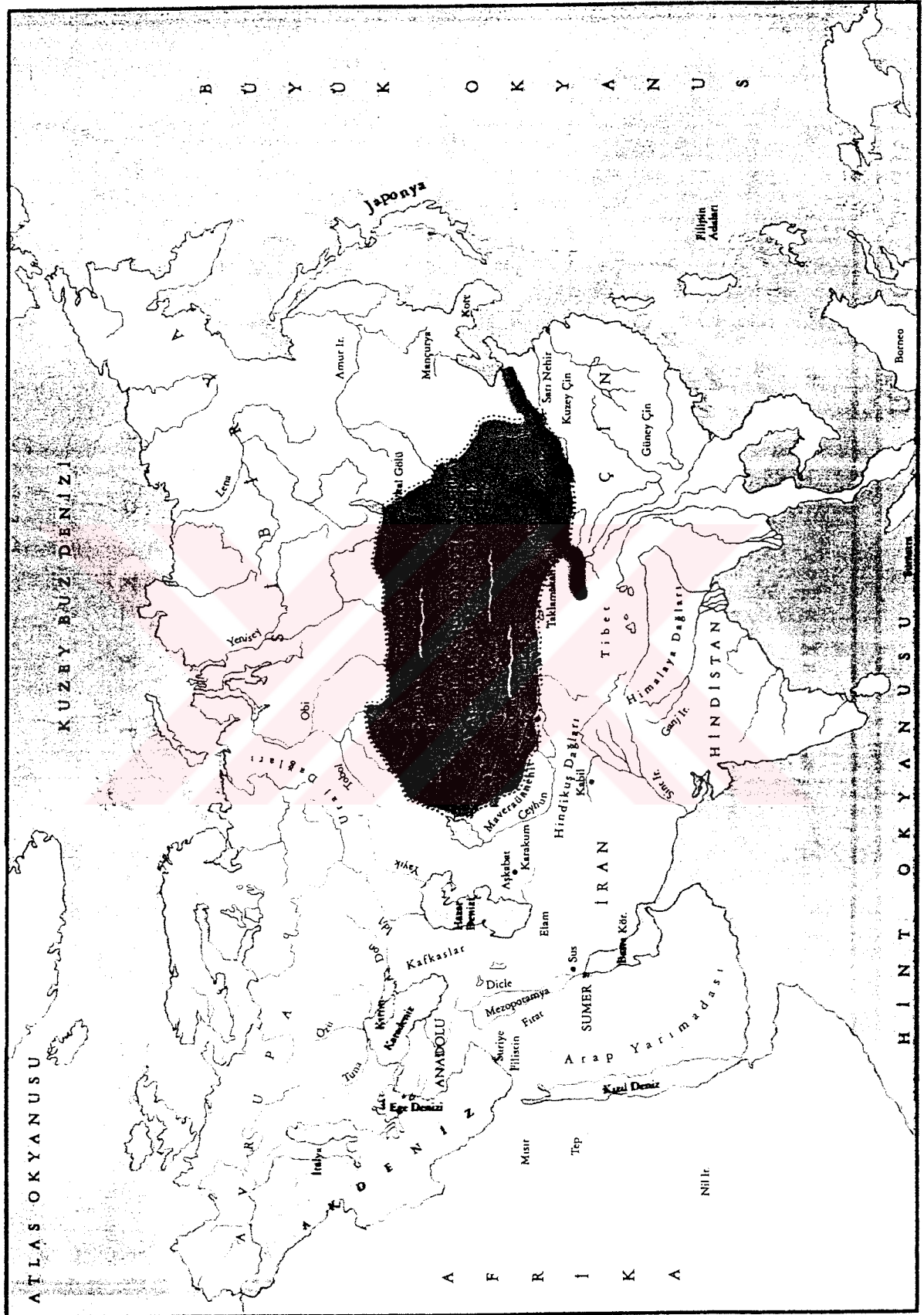
EKLER

HARİTALAR

Harita 2: İskit (Saka) İmparatorluğu

Harita 3: Büyük Hun İmparatorluğu

RESİMLER

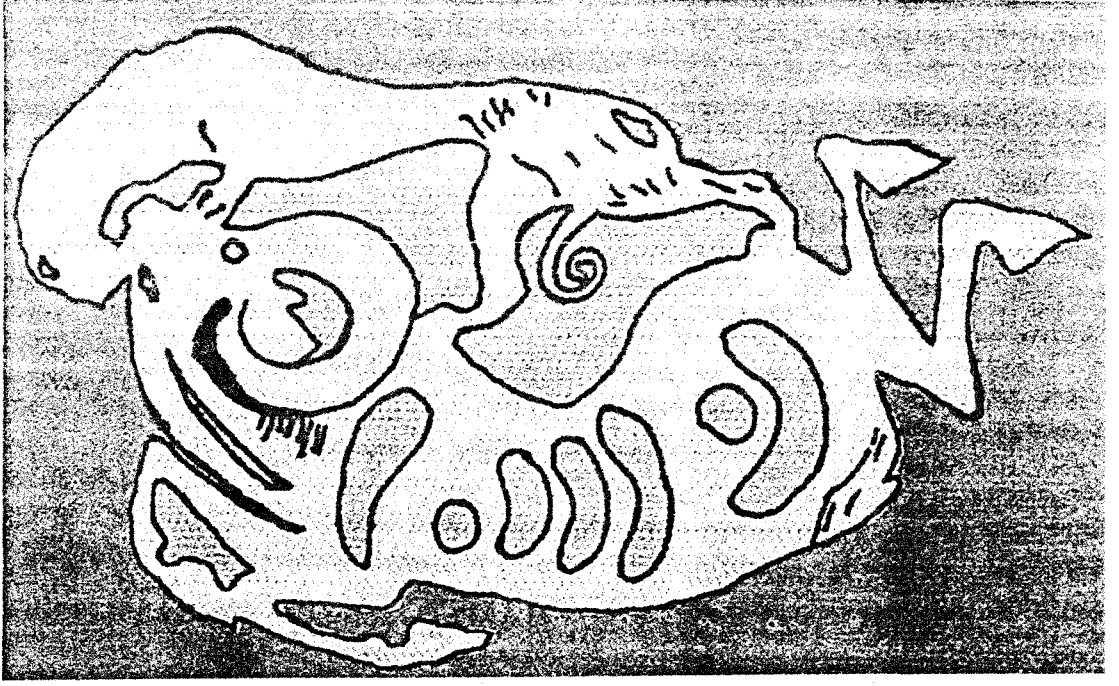

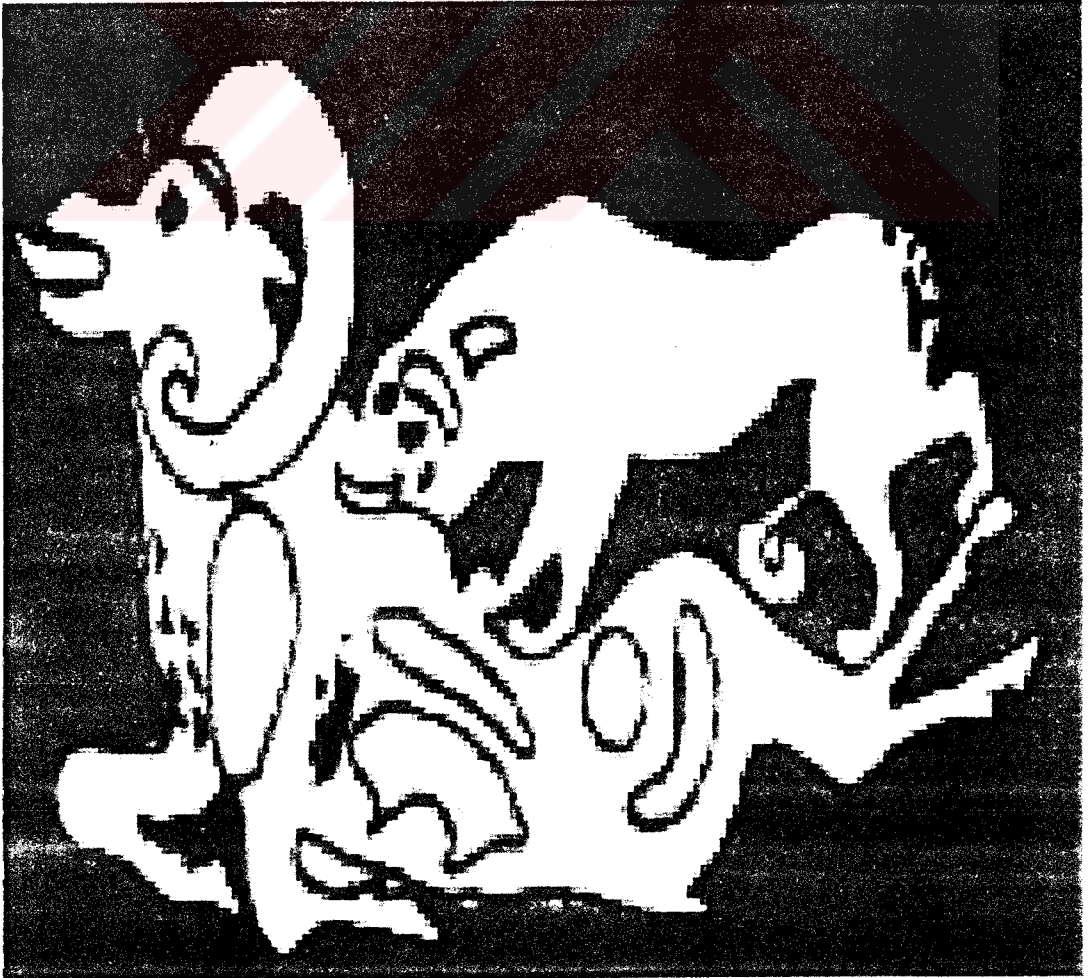
Resim 1: Pazırık; Eğer Örtüsü Üzerine Aslan Grifonun Dağ Keçisine Saldırısı

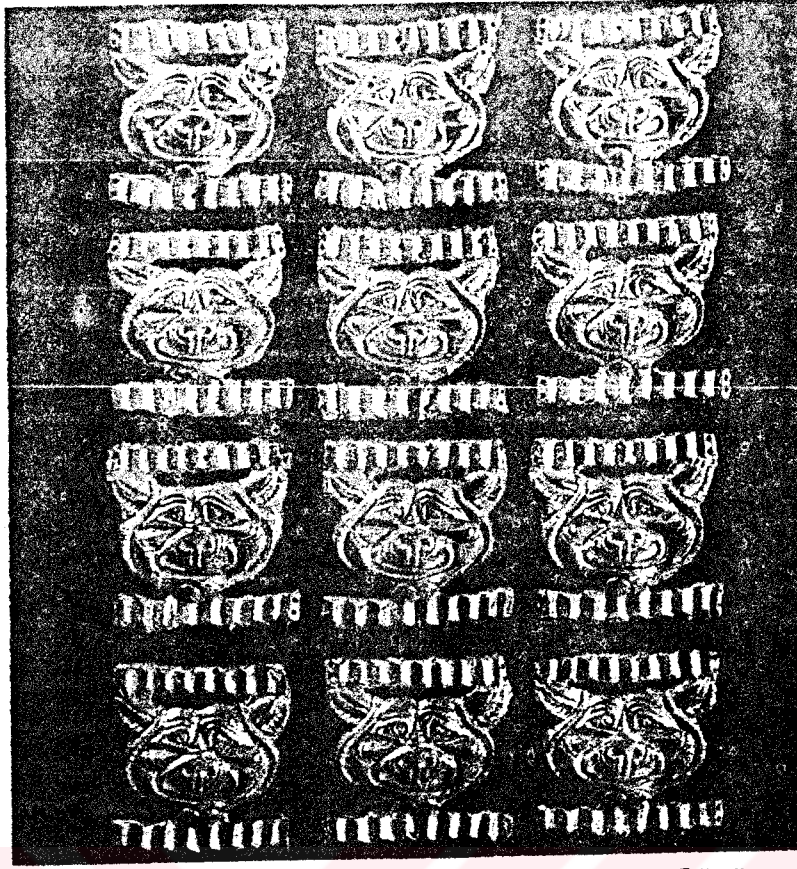
Resim 2: Minusinsk; Altın Kemer Tokası

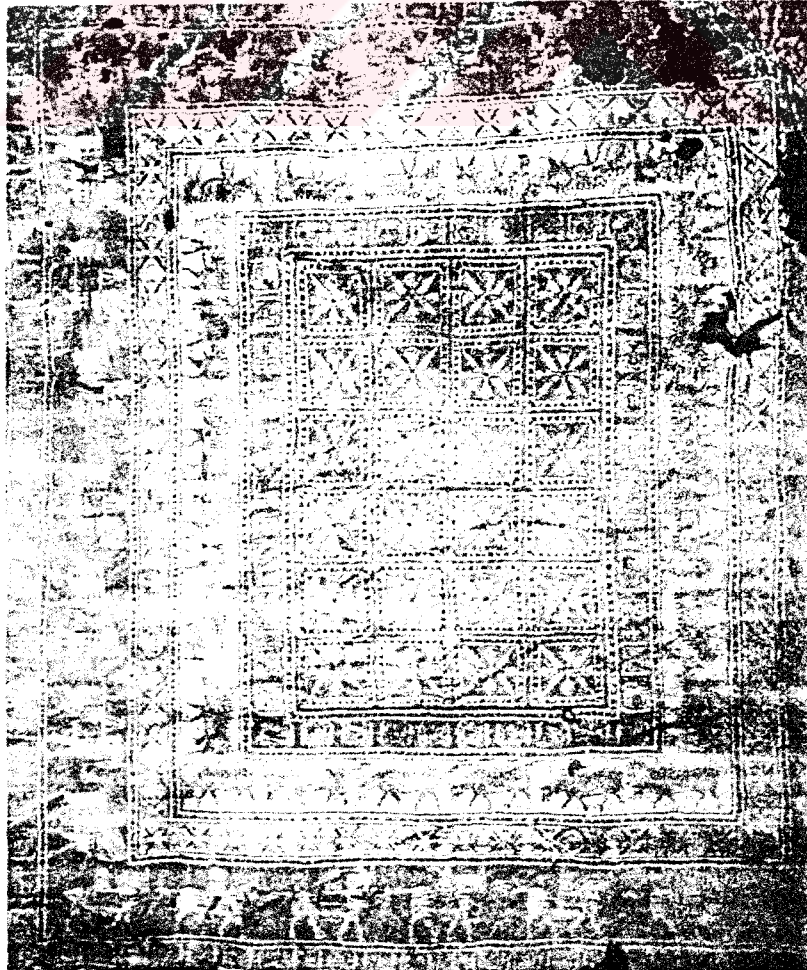
Resim 3: Pazırık; Eğer Üzerine İşlenmiş,Kaplanın Dağ Keçisine Saldırısı

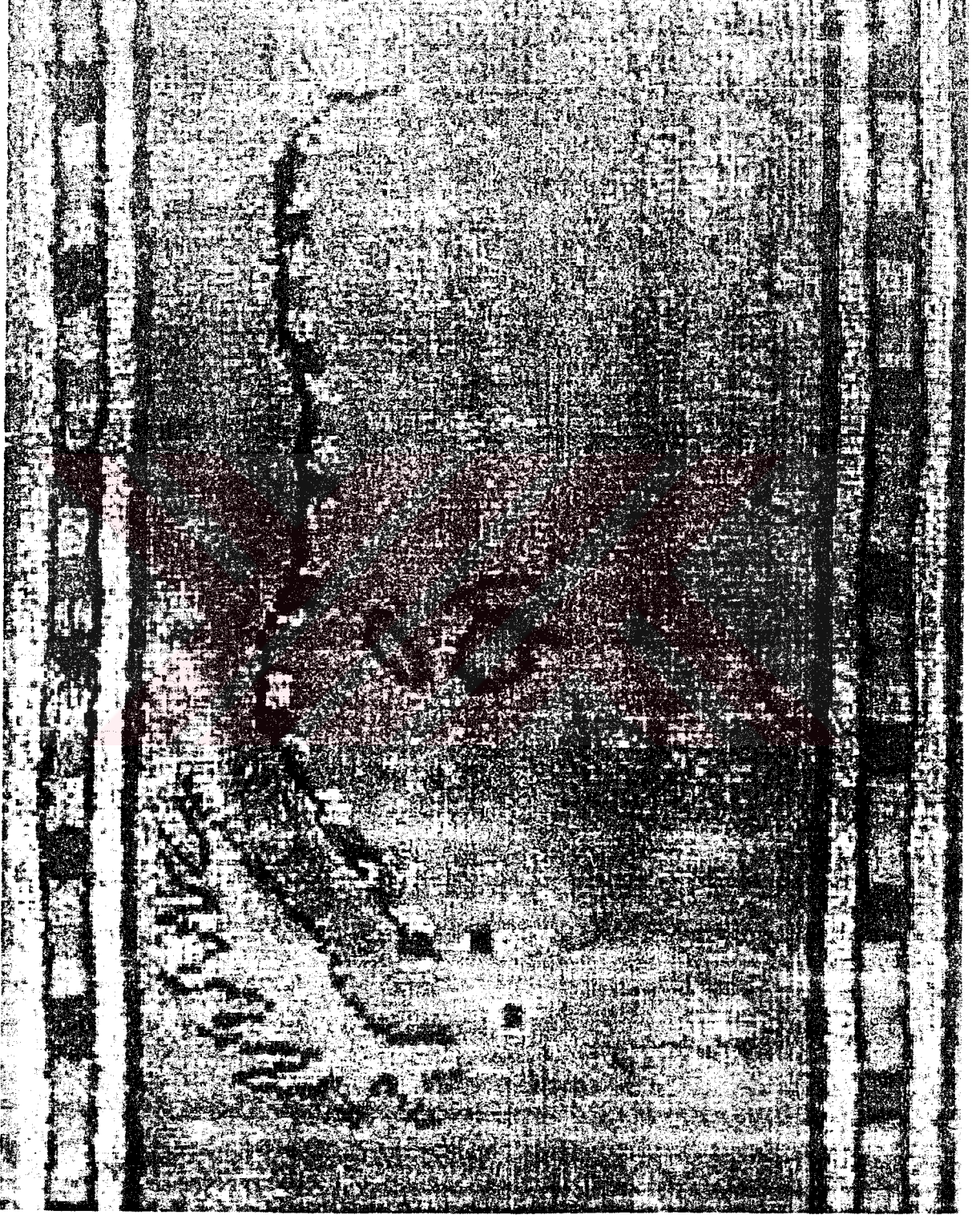
Resim 4: Pazırık; Eğer Üzerine İşlenmiş,Kaplanın Dağ Keçisine Saldırısı

Resim 5: İskitler Dönemi Kaplan Figürlü Elbise Süsü

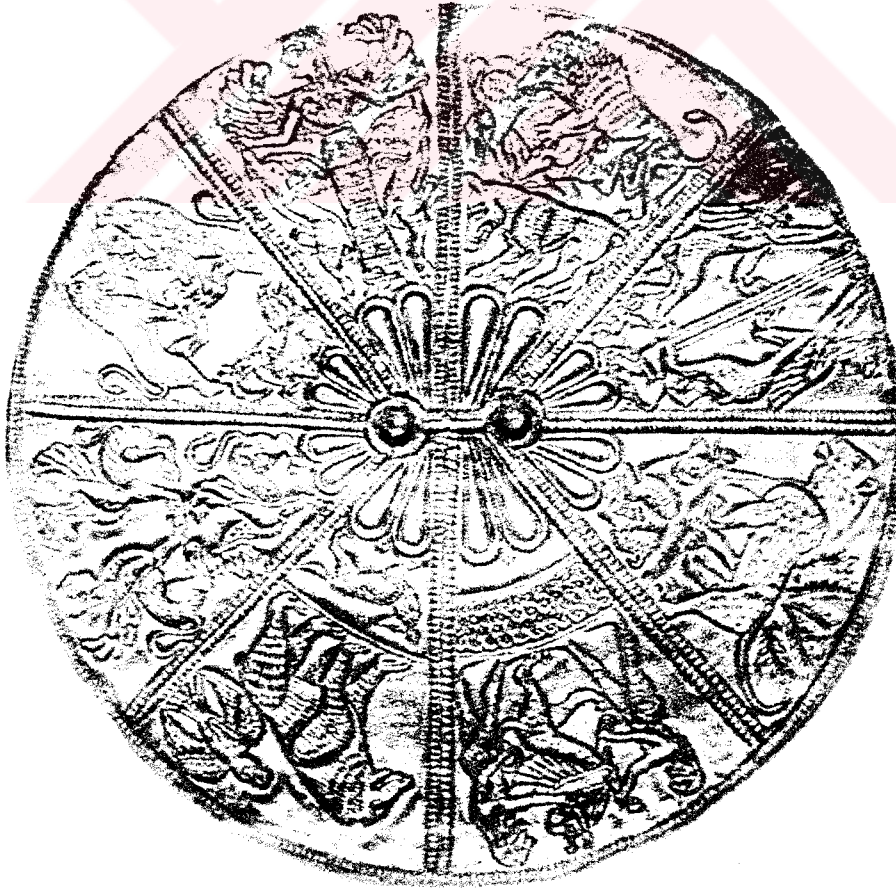
Resim 6: Pazırık; İskitler Dönemine Ait Halı

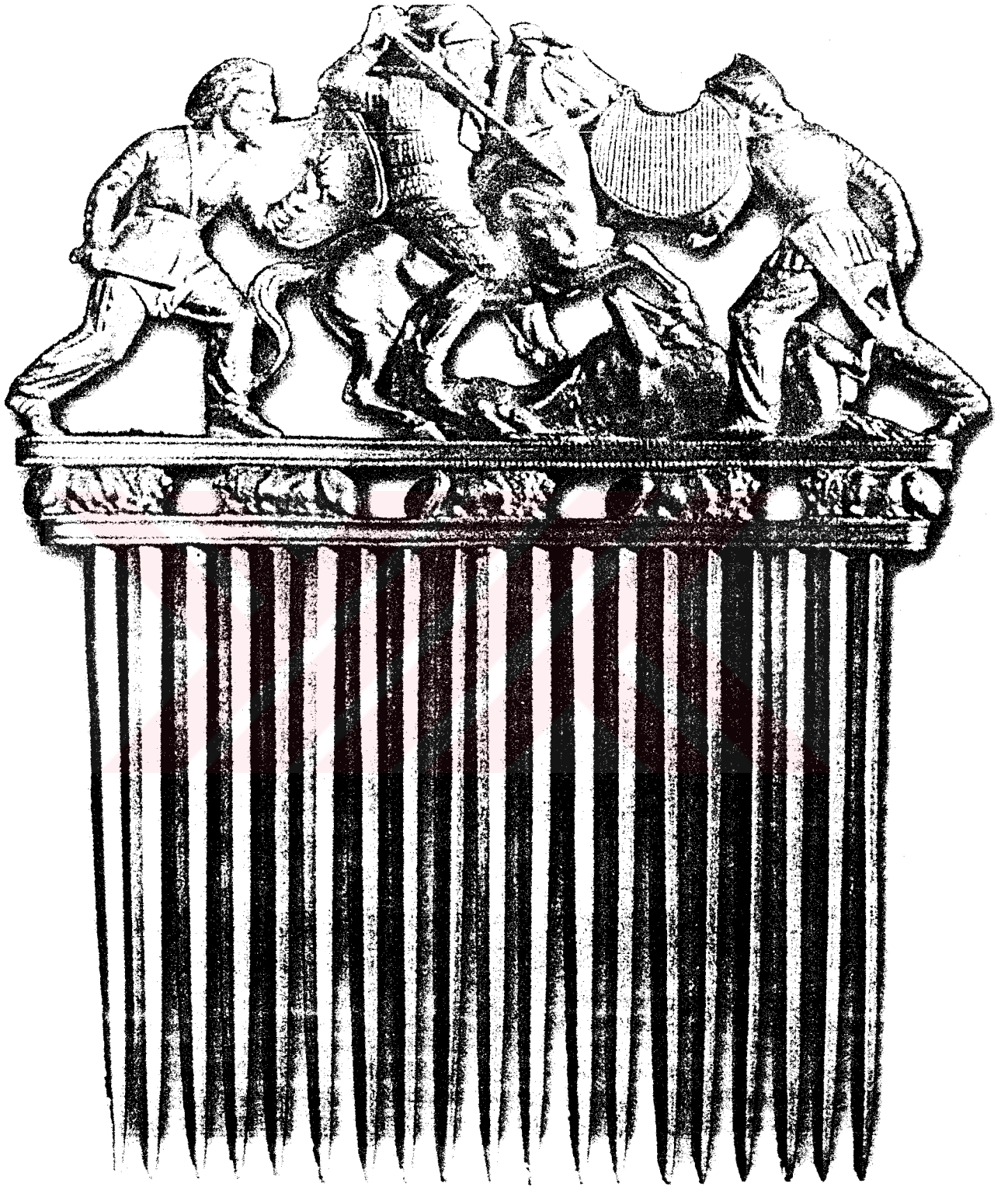
Resim 7: Pazırık; Geyik Motifli Hali

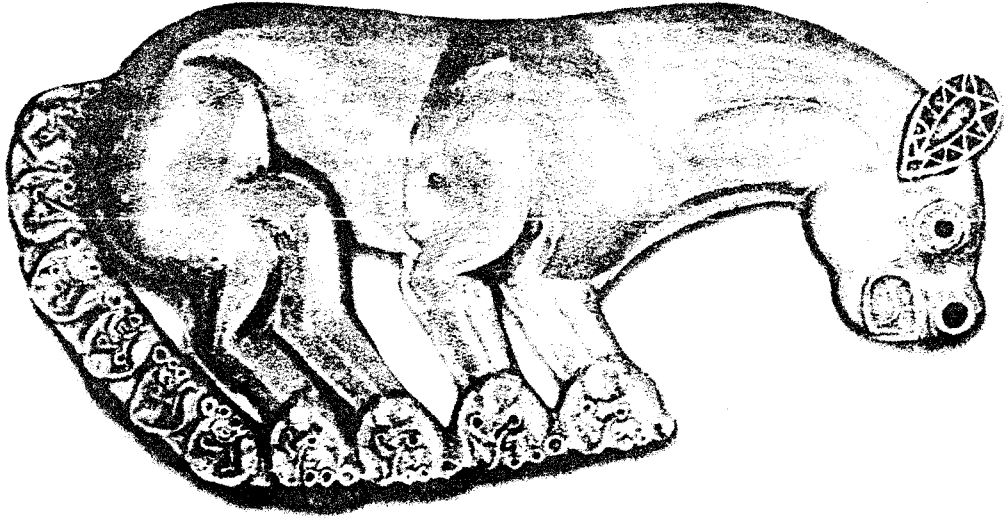
Resim 8: Akburun Kurganı; İskitlere Ait Altın Taç

Resim 9: Kelermes Kurganı; İskitler Dönemi, Hayvan Figürlü
Altın Ayna Arkası

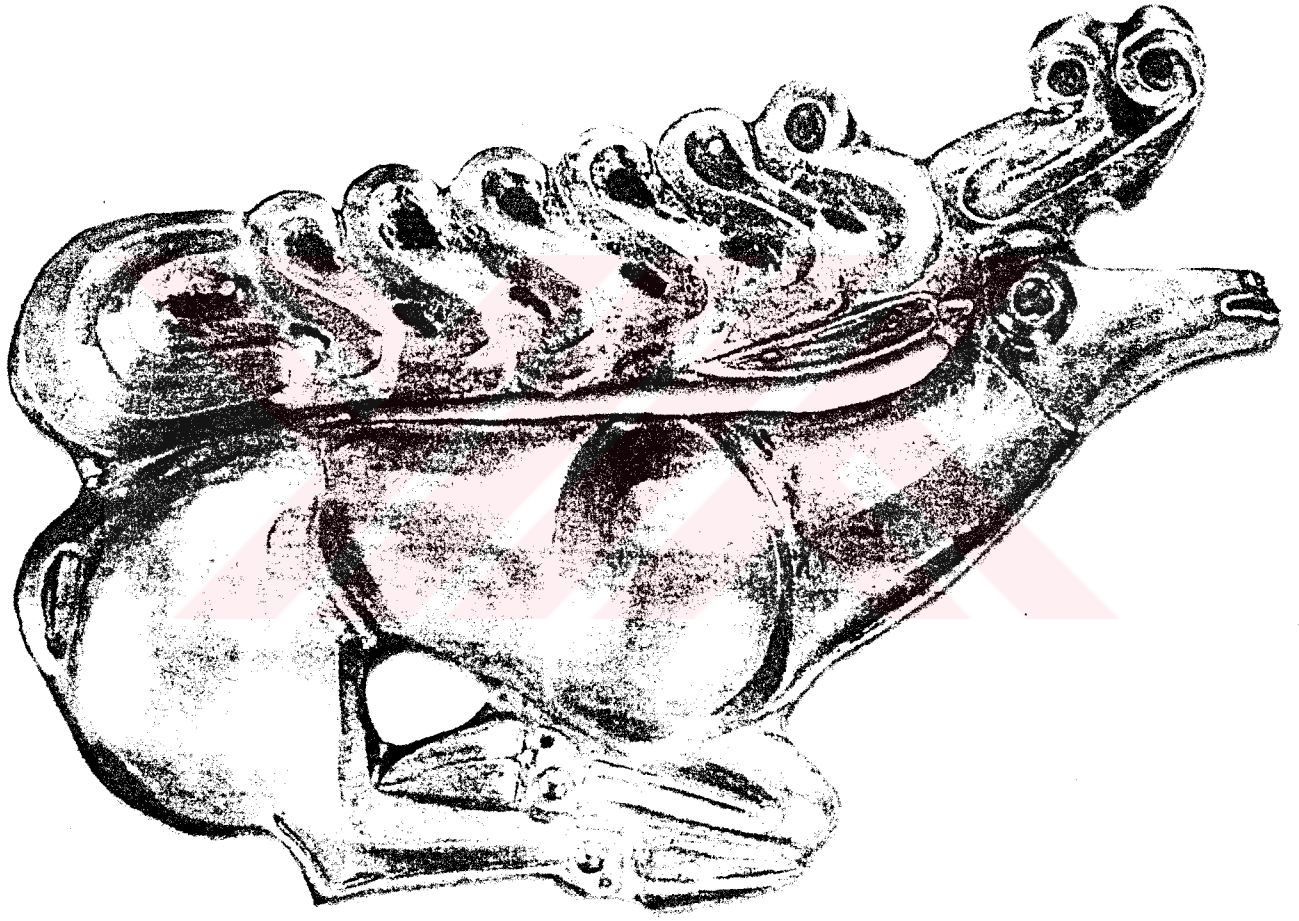
Resim 10: Solako Kurganı; İskitler Dönemine Ait Altın Tarak

Resim 11: Kelermes Kurganı; İskitler Dönemine Ait Altın Panter

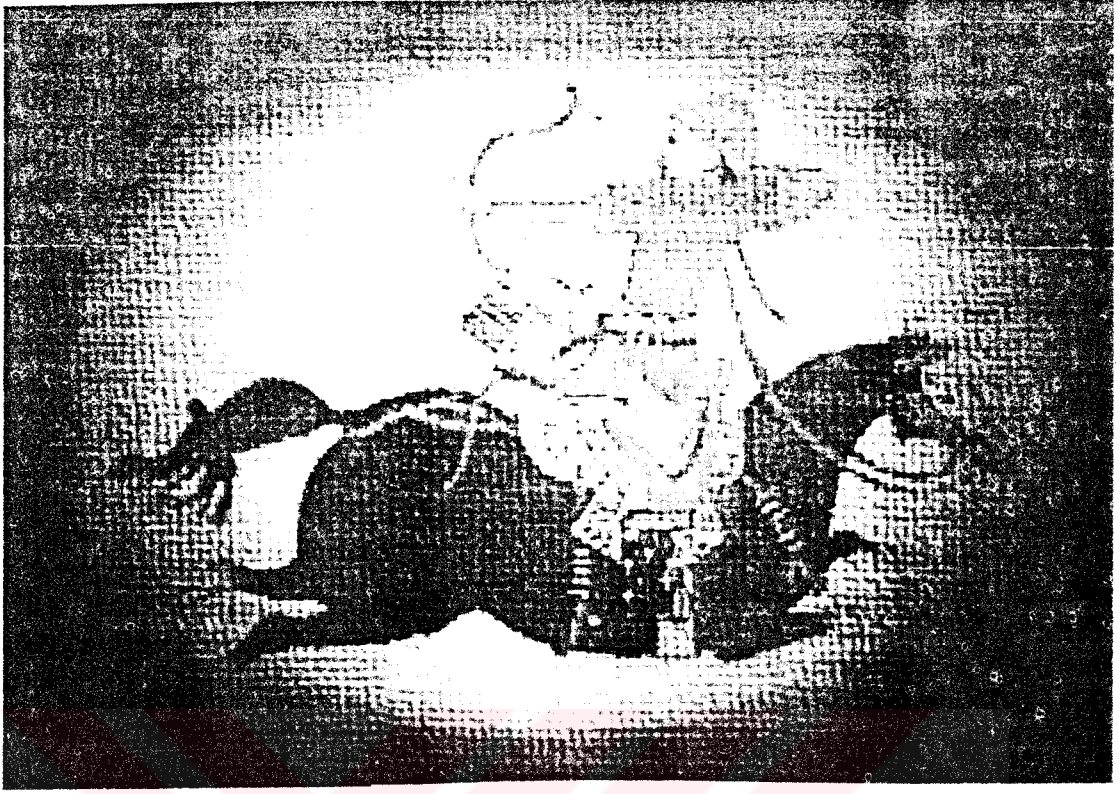
Resim 12: Kul-Oba Kurganı; İskitler Dönemine Ait Altın Figürlü Altın Plaka

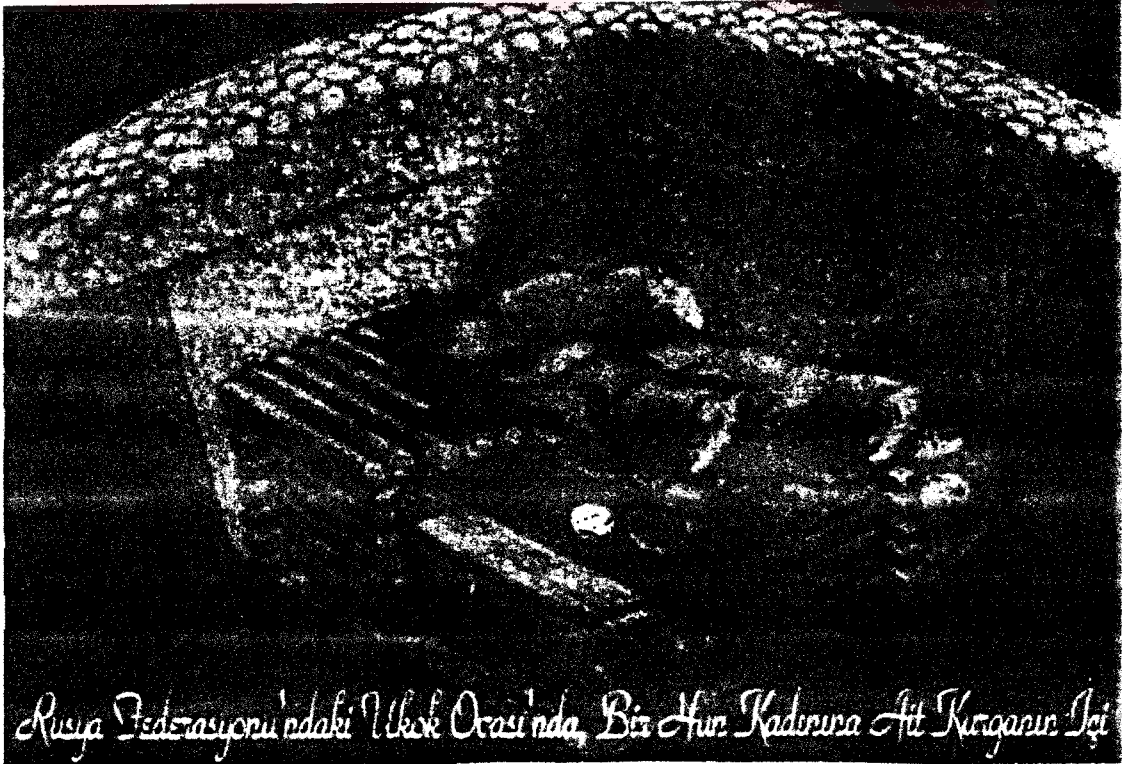
Resim 13: Kastromskaya Kurganı; İskitler Dönemine Ait Altın Geyik Figürü

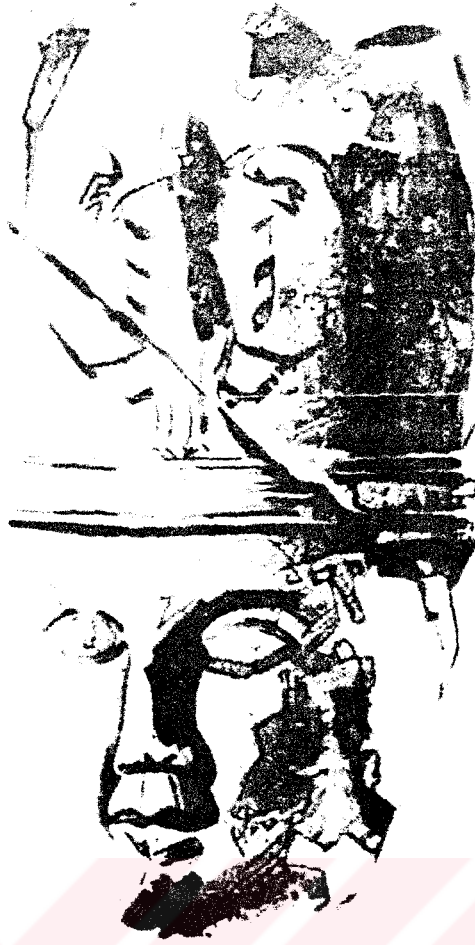
Resim 14: Esik Kurganı; Altın Elbiseli Adam

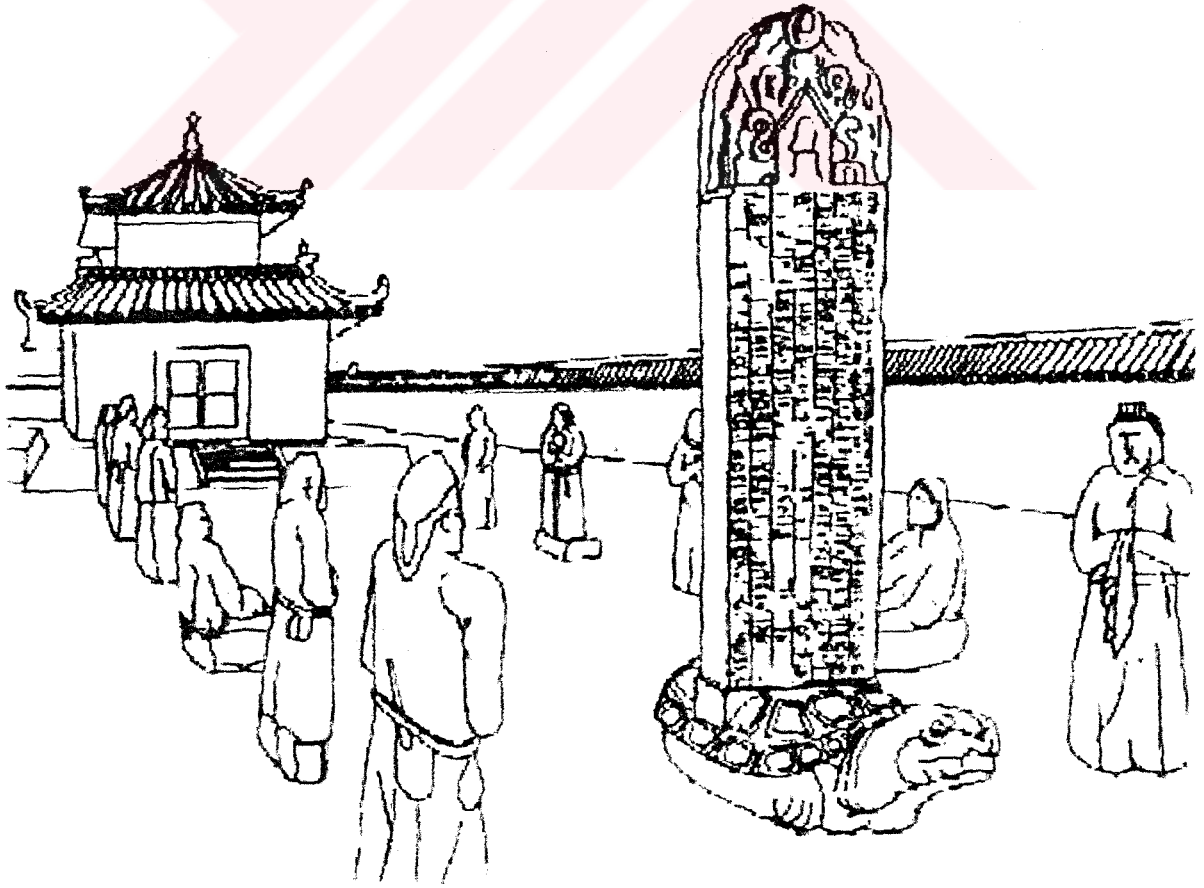
Resim 15: Chou'lara Ait At Üzerinde Geriye Doğru Ok Atan Süvari

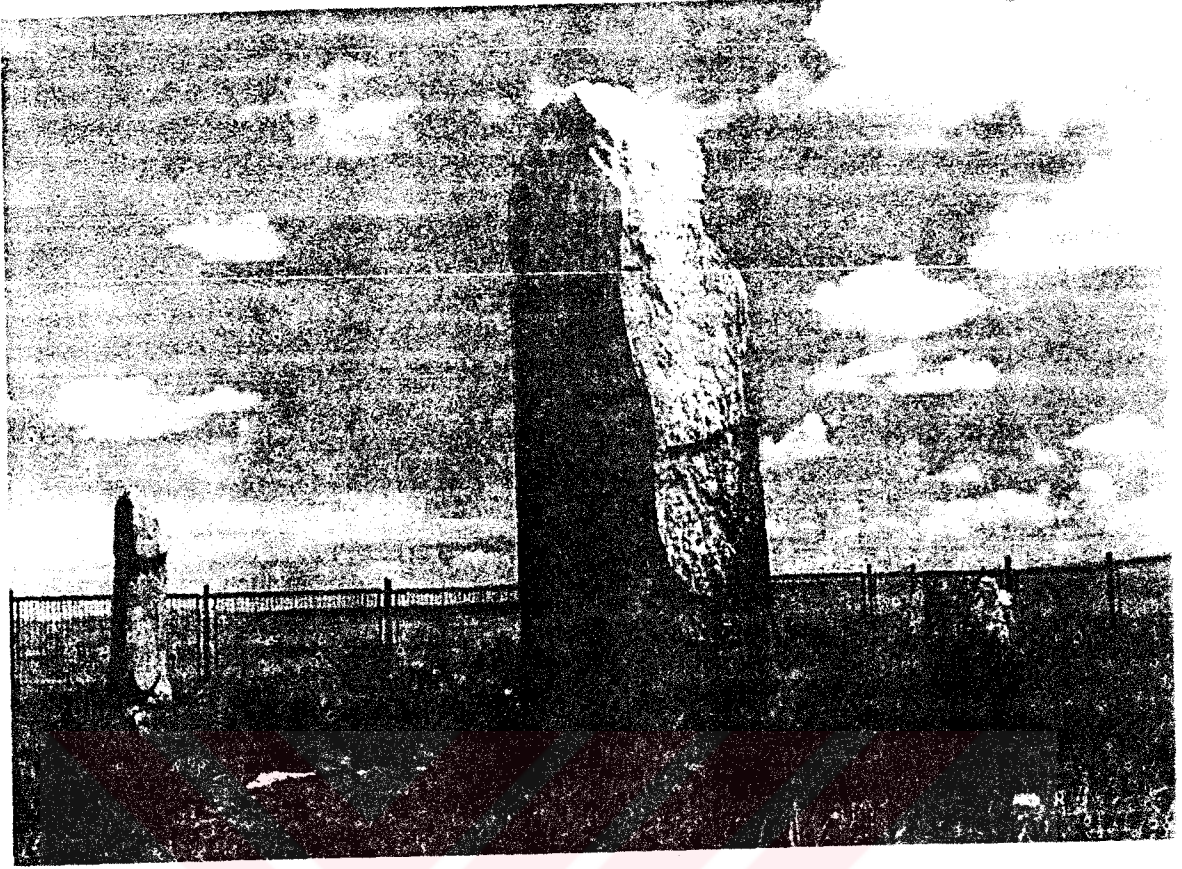
Resim 16: Hunlara Ait Kurganın Görüntüsü

Resim 17: Kül-Tigin Büstü

Resim 18: Kül-Tigin Külliyesi; Kaptumbağa Kaidenin Görüntüsü

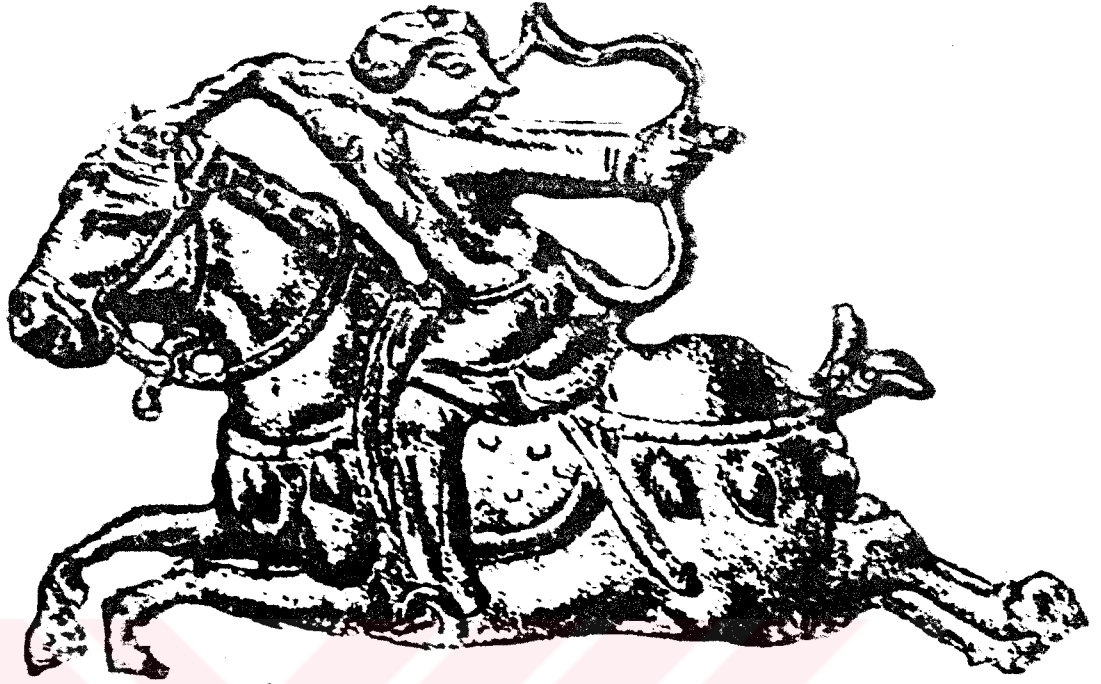
Resim 19: Kül-Tigin Abidesinin Doğu Yüzü

Resim 20: Kül-Tigin Abidesi Batı Yüzü

Resim 21: Kül-Tigin Külliyesinde Balbal

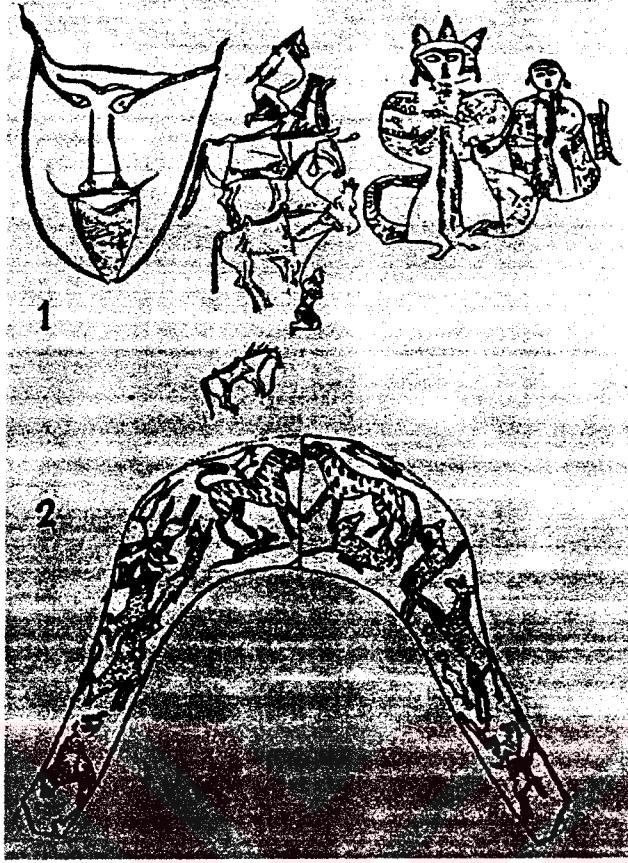
Resim 22: At Üzerinde Geriye Doğru Ok Atan Bozkır Süvarisi

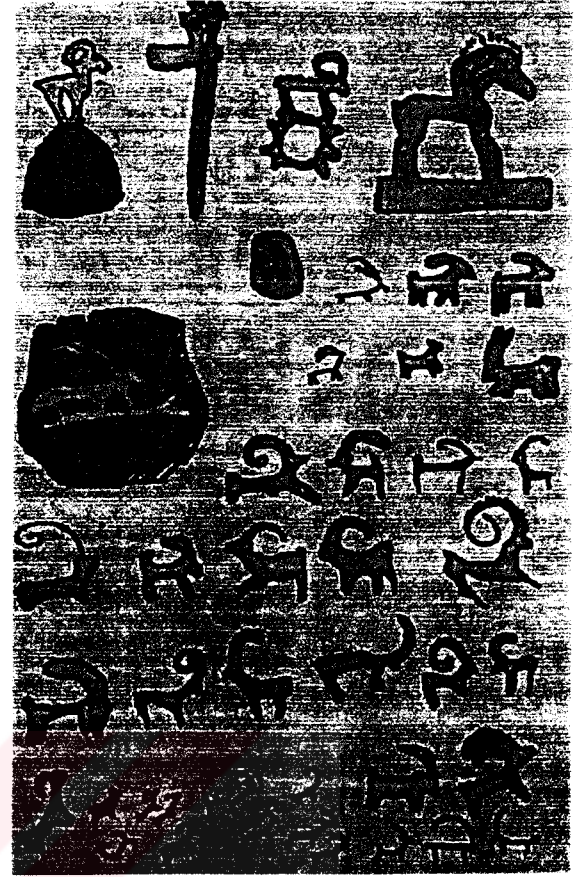
Resim 23: Bilge Kağan Yazıtından Bir Görüntü

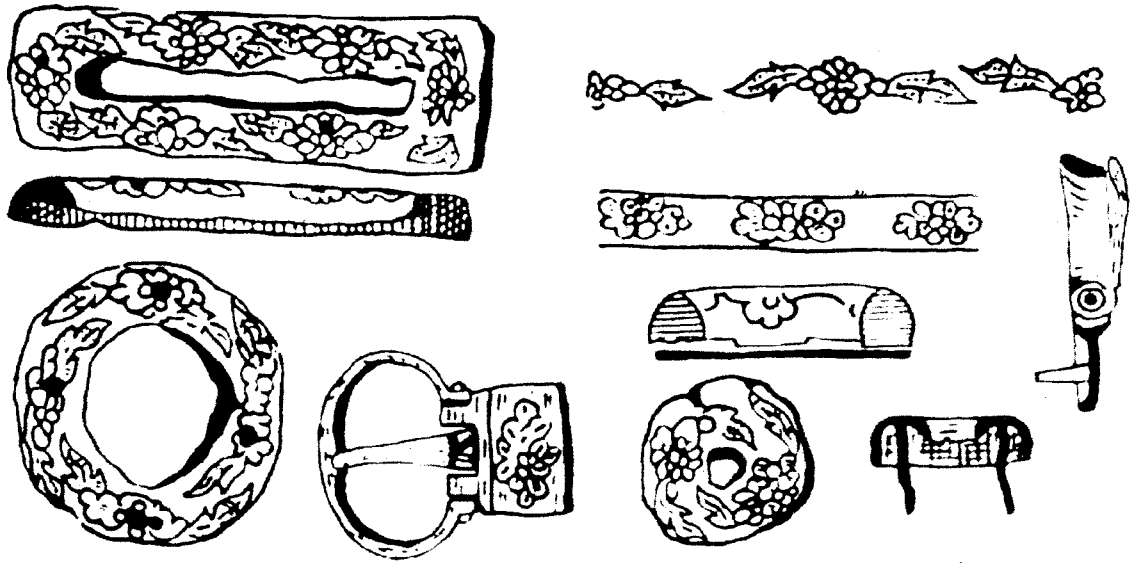
Resim 24: Erġenekon Destanından Bir Tasvir

Resim 25: Gök-Türk'lere Ait Buluntular

Resim 26: Gök-Türk'lere Ait Kaan Damgası

Resim 27: Gök-Türk'lere Ait Buluntular